

Вчителю початкових класів

О. Я. САВЧЕНКО

Методика читання у початкових класах

Посібник для вчителя

**Рекомендовано Міністерством освіти і науки
України**

Київ «Освіта» 2007

ББК74.268.1УКР С13

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

(Лист Міністерства освіти і науки України № 1/11—2196

від 18.05.2006 р.)

**ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ. ПРОДАЖ
ЗАБОРОНЕНО**

Рецензент и: А. І. Мовчун, кандидат педагогічних наук, заслужений вчитель України, викладач-методист Київського міського педагогічного коледжу; Л. П. Ткаченко, методист навчально-методичного кабінету початкової освіти Київського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів.

Права авторів та видавничі права ДСВ «Освіта» захищені Законом України «Про авторське право і суміжні права» від 23.12.1993 р. (зі змінами від 11.07.2001 р.).

Друковане копіювання книги або її частини, будь-які інші контрафактні видання тягнуть за собою відповідальність згідно зі ст. 52 цього Закону.

© О. Я. Савченко, 2007

© Видавництво «Освіта»,

І8ВМ 978-966-04-0677-3 художнє оформлення, 2007

I. МЕТА І ЗАВДАННЯ ПРЕДМЕТА ЧИТАННЯ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

У змісті початкової освіти читанню належить особлива роль. Цей предмет є багатофункціональним. Метою початкового курсу «Читання» є формування у молодших школярів першооснов читацької культури, емоційно-оцінного ставлення до змісту прочитаного, формування особистості засобами художнього слова. Читання рідною мовою є потужним засобом виховного і розвивального впливу на особистість дитини. Воно прилучає молодших школярів до скарбниці духовності і культури, літературних надбань українського народу і народів світу, сприяє моральному, етичному та естетичному розвитку. Поряд із цим на всіх уроках читання відбувається систематична, комплексна робота з формування в учнів усіх складових повноцінної читацької навички, уміння працювати з текстом, з розвитку зв'язного мовлення.

У процесі опрацювання текстів різних жанрів на уроках класного і позакласного читання створюються передумови для формування самостійної читацької діяльності, літературного розвитку школярів, стимулювання елементарної творчості на основі прочитаного, розгляду живопису і життєвих вражень. Читаючи, учні збагачують, уточнюють, активізують свій словник, у них формуються світоглядні уявлення, поняття, уміння висловлюватись усно і письмово.

Особливу роль відіграють зміст і методика уроків читання у морально-етичному вихованні молодших школярів. У дітей цього віку досвід міжособистісних стосунків обмежений вузьким колом зв'язків з навколишнім світом. Читання художніх творів, у яких розкривається внутрішній світ переживань, думок, мрій людини, розширює життєвий досвід, сприяє усвідомленню ними цінностей, норм поведінки, які підтримуються суспільством. Це зміцнює «природне бажання дитини ставати кращою» (В. О. Сухомлинський). Осмислення змісту багатьох творів, у яких описано почуття і вчинки дійових осіб, викликає у дітей глибоке співпереживання, що є своєрідним особистісним засобом освоєння дійсності, дозволяє їм зрозуміти внутрішній світ інших людей.

У філософії пізнання розрізняється почуттєвий, теоретичний і практичний досвід людини. Початком розвитку особистості є почуттєвий досвід, який у сфері мистецтва є визначальним. Яскраво про це написав засновник вітчизняної дидактики К. Д. Ушинський: «Ніщо — ні слова, ні думки, ні навіть вчинки наші не виражають так ясно і правильно нас самих і наше ставлення до світу, як наші почування. В них чути характер не окремої думки, не окремого речення, а всього змісту душі нашої та її ладу».

Поділяючи ці думки, ми повертаємо увагу вчителів до необхідності цілеспрямованого формування засобами художнього слова морально-етичного і естетичного досвіду наших вихованців, залучення їх до глибокого сприймання прочитаного, співвіднесення свого «я» із поведінкою інших людей. Пам'ятаймо, що повноцінне сприймання і розуміння прочитаного неможливе без співтворчості і співпереживання читача, висловлення ним особистісного ставлення.

Кожні три роки Всесвітня організація економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) проводить серед 15-річних дітей, що живуть у різних країнах, визначення рівня їхньої інтелектуальної, математичної та природничо-наукової підготовки. Дослідження одержало назву «ПІЗА» Стаді». Аналізуючи результати цього дослідження, вчені визнали, що «успішними у житті є ті школярі, які виявляють інтерес до читання і вважають його важливим складником свого життя».

Цей висновок ще раз підтверджує універсальність уміння читати в системі культурних надбань людини ХХІ століття.

В українських школах з 2005 року також запроваджено моніторингове дослідження якості навчальних досягнень учнів початкової школи. З цією метою наприкінці 4 класу діти виконують інтегровані завдання на основі самостійного ознайомлення з текстом, у якому описується ситуація, що є близькою їхньому життєвому досвіду. Зокрема, виконувалися завдання мовного, природознавчого і математичного блоків. Перша група завдань спрямовувалась на дослідження сформованості таких навичок: читати мовчки й розуміти фактичний зміст прочитаного, визначати послідовність подій у тексті, будувати писемне висловлювання чітко, послідовно, аргументовано, висловлюючи оцінні судження. Наступні групи завдань також ґрунтувались на умінні учнів читати і розуміти текстову інформацію, яка може бути представлена у різній формі.

Ця методика, що є аналогом міжнародних порівняльних досліджень, підтверджує виняткову роль оволодіння повноцінною читацькою навичкою.

За підсумками переходу початкової школи на новий зміст і структуру навчання було здійснено доопрацювання Державного стандарту [1] і навчальних програм. Стосовно читання здійснено певне розвантаження змістових ліній, їх укрупнення, уточнено вимоги до кінцевих результатів у контексті вимог компетентісного підходу [20, 21].

Зокрема, у Державному стандарті визначено змістові лінії, які є наскрізними для 2—4 класів: коло читання; формування й розвиток навичок читання;

літературознавча пропедевтика; розвиток уміння аналізувати та розуміти зміст літературного твору (практично); розвиток навичок самостійно працювати з дитячою книжкою; розвиток літературної творчої діяльності¹. У програмах з читання ці лінії представлені автономно, однак у підручниках і навчальному процесі вони реалізуються взаємозв'язано з урахуванням можливостей змісту читання і готовності учнів до його сприйняття.

Особливого значення у реалізації завдань курсу «Читання» набувають міжпредметні зв'язки з уроками української мови, адже читання і мова є складовими єдиної освітньої галузі. Досягнення з усного мовлення учнів, читацькі навички, уміння працювати з текстом, знання і уміння з тем «Речення», «Слово. Значення слова», які учні одержують на уроках української мови, мають посилювати цілісний вплив на формування читацької самостійності молодшого школяра.

У реалізації завдань соціального, морально-етичного і естетичного розвитку доцільно спиратися на виховний потенціал змісту курсів «Я і Україна», «Мистецтво», «Основи здоров'я».

Важливо усвідомити, що у початковій школі формується не просто учень, який вміє читати і писати, а мовна особистість, з достатніми комунікативними можливостями, мотивацією до самостійного читання. Ця якість увінчує зусилля вдумливих учителів, батьків, бібліотекарів, які мотивують дітей до спілкування з найкращими дитячими книгами. Але в інформаційно-насиченому суспільстві розвивати інтерес до самостійного читання у дітей 8—10 років складно. Це зумовлене передусім можливістю задоволення їхніх природних пізнавальних інтересів не через читання, яке вимагає неабияких зусиль, а через перегляд телевізійних програм, комп'ютерні ігри, неформальне спілкування.

«Сьогодні діти тягнуться до комп'ютерних технологій, як свого часу старше покоління до книги, а середнє до кінематографа і телебачення. Це наслідок сьогодення: кожна доба має свої засоби самовираження. Проте не слід забувати, що ігнорування здобутків минулого щодо книжкової культури та історичних коренів є таким же небезпечним, як і їх міфологізація... Надзвичайно багата етнічна книжкова культура нашого народу дає підстави сподіватися на майбутній розвиток книжкової культури дитинства»¹. Так вважають книгознавці, і ми, педагоги, маємо це враховувати.

Опитування учнів 4 класів під час моніторингу показало, що у початкових класах інтерес до читання ще зберігається. І його треба всіляко підтримувати і розвивати.

На уроках читання за текстами підручників маємо використовувати набуток самостійного позакласного читання молодших школярів. На жаль, через відсутність планомірного державного забезпечення потреб дитячого читання шкільні бібліотеки мають дуже обмежені фонди. Прикметно, що за останні роки видано чимало хрестоматій для позакласного читання. Загалом це позитивне явище. Однак для цілеспрямованого виховання кваліфікованого читача необхідно, щоб діти мали можливість працювати з окремими маленькими книжками, які вони самостійно вибирають за певною темою, жанром, автором. Без цього не можна навчити їх орієнтуватися у новій книзі, аналізувати книгу цілісно як об'єкт інформації і культури, набувати умінь працювати з новим текстом відповідно до мети його читання.

За роки незалежності з'явилося чимало дитячих журналів саме для молодших школярів. Це треба мати на увазі в організації як класного, так і позакласного читання. Загалом в опрацюванні кожної теми слід передбачити актуалізацію досвіду самостійного читання, мотивувати дітей до спілкування з книгою. В останні роки з'явилася нова серія для учнів 1—2 класів «Читаю сам» (укладач В. Мартиненко), яка охоплює 10 тоненьких книжок. Цей набір є доброю основою для мотивації самостійного читання і творчого розвитку дітей 7—8 років.

Сучасний інформаційний контекст розвитку українського суспільства зумовлює перенасиченість дитячого життя різноманітною інформацією, що зумовлює зниження природної допитливості дітей. Це загострює змагальність дитячої книги за інтерес читачів. Тому синтезом успішної реалізації вчителем усіх завдань предмету «Читання» є сформованість у випускників початкової школи засобами класного і позакласного читання стійкої мотивації до спілкування з книгами, Достатньої орієнтації у світі дитячої і довідкової літератури, періодики.

Відкритість, гнучкість, пластичність мислення, яскравість почуттєвої сфери дітей цього віку величезні. Щоб використати цей потенціал без шкоди для дитини, а навпаки зберегти і зміцнити прагнення до радості пізнання, вчителі початкової школи мають бути добре психологічно і методично підготовленими. Не предметоцентризм, а дитиноцентризм — так можна окреслити особливість сучасних методик. Нова школа, сім'я чекають на вчителя, який не ламає характер дитини, не тисне на неї, а співпрацює, будує навчання на діалозі і партнерських відносинах, утворює людську гідність кожного вихованця. Тому на уроках читання маємо створити найліпші умови для втілення ідей гуманної педагогіки, особистісно орієнтованих методичних систем. Це зумовлює необхідність

індивідуалізації читацької діяльності учнів: застосування диференційованих завдань на уроці і для домашньої роботи, завдань на вибір, індивідуального підходу в оцінюванні темпу і виразності читання та ін.

Високу результативність у досягненні вимог програми визначає система роботи вчителя над усіма її завданнями, бачення ролі загальної теми й окремого уроку у розвитку і вихованні дитини, врахування готовності класу до використання тих чи інших методів. Саме цей аналіз підкаже вчителю, що доцільніше застосувати: бесіду, пояснення, розповідь, інсценізацію, групову роботу, ігрову ситуацію тощо. Вибір методів має бути вмотивованим і з точки зору їх цікавості для молодших школярів, і з точки зору раціонального використання навчального часу.

Важливим завданням курсу «Читання» є підготовка випускників початкової школи до успішного вивчення української літератури у 5 класі. Як відомо, адаптаційний період навіть для добре встигаючої дитини є досить складним. Це зумовлене тим, що різко зростають вимоги до самостійності учня, збільшується обсяг текстової інформації з усіх предметів, виникає потреба пристосовуватися до вимог різних учителів, зростає питома вага індивідуальних відповідей.

Випускники початкової школи, якщо будуть виконані вимоги до навчальних досягнень, визначених програмою, не матимуть проблем щодо змістової літературної підготовки. Очікувати складності можна з боку незвичної для дітей системи оцінювання. У п'ятих класах на уроках літератури вчителям пропонується визначати досягнення дітей за успішністю виконання диференційованих завдань з наростаючою складністю, зміст яких суттєво відрізняється від тих, що виконуються молодшими учнями. Окрім того, у 5 класі, але на іншому рівні, діти продовжують опрацьовувати вже відомі їм жанри, твори відомих письменників. А це може знизити їхню мотивацію до читання саме у 5 класі. Радимо вчителям уважно ознайомитись із чинною програмою з української літератури для основної школи, де зміст подано у своєрідних системно тематичних блоках, щоб упередити або пом'якшити гостроту адаптаційного періоду.

II. МЕТОДИЧНИЙ АНАЛІЗ ЗМІСТУ ЧИТАННЯ

§ 1. КОЛО ЧИТАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ: ТЕМАТИКА І ЖАНРИ

Текстовою основою реалізації усіх функцій предмета читання є його зміст. Саме зміст визначає сутність предмета, найточніше відбиває соціальні запити

суспільства, новації у педагогічній і психологічній науках. За роки розбудови національної системи шкільної освіти відбулися докорінні зміни у розумінні її цілей і завдань. Це зумовило принципове оновлення цілей і змісту кожного предмета. Стосовно читання у початковій школі за короткий час було створено новий зміст, який позбавлений вад класової, заідеологізованої, відчуженої від потреб дитячого життя освіти.

Зміст читання молодших школярів можна вважати літературним. Його визначено на основі таких принципів: тематично-жанрового, художньо-естетичного, літературознавчого. Врахування перших двох принципів є визначальним для відбору текстів.

Тематично-жанровий принцип зумовлює відбір творів, які відповідають потребам, інтересам і пізнавальним можливостям дітей молодшого шкільного віку і водночас дозволяють ознайомити їх з різними жанровими формами. Щодо тематики читання маємо всі підстави відзначити її новизну. У змісті нових підручників з читання для 2—4 класів тематика читання відображує весь навколишній світ: людина, природа, держава, події сучасні і далекого минулого. Так, у творах різних жанрів діти читають про шкільне життя, людські взаємини, пригоди ровесників, родинні стосунки, батьківський дім, Батьківщину тощо. Помітне місце у кожному класі належить творам, у яких відображено красу і мудрість природи, її неповторність у різні пори року, ставлення людей до рослин і тварин.

Однією із функцій читання є пізнавально-інформаційна, тому на сторінках підручників діти прочитають чимало творів про історію нашої Батьківщини, дізнаються нове про знаменні події минулого. Наскрізною є також тематика, твори якої розкривають дітям красу, багатство української мови, розповідають про виникнення писемності в світі і в Україні, розвиток друкарства, створення книги, бібліотечну справу. Цей тематичний блок веде дитяче мислення і уяву від слова до книги. Наскрізною є тема розвитку дитячої літературної творчості, яка розкривається у трьох напрямках: висвітлення у творах письменників процесу створення нового, читання творів, написаних дітьми, залучення дітей до власної творчості.

Відбір творів до підручників здійснено з урахуванням їх художньо-естетичної цінності. Цей принцип зумовлює відбір творів, які написані провідними майстрами дитячої літератури і відзначаються художньою досконалістю, а їх зміст утверджує морально-етичні і патріотичні цінності, сприяє естетичному і мовленнєвому розвитку учнів. Діти мають можливість у різних темах читати поезії Тараса Шевченка, Лесі Українки, Леоніда Глібова,

Максима Рильського, Павла Тичини, Дмитра Павличка, Олександра Олеся, Ліни Костенко. Поряд з цим до підручників увійшли вірші відомих майстрів української дитячої літератури ХХ століття — Марійки Підгірянки, Олени Пчілки, Наталі Забіли, Марії Познанської, Дмитра Білоуса, Грицька Бойка, Анатолія Костецького, Тамари Коломієць, Володимира Лучука, Миколи Сингаївського, Степана Жупанина, Анатолія Качана, Вадима Скомаровського та ін.

Із прозових творів у 2—4 класах діти прочитають казки і художні оповідання Василя Сухомлинського, Олега Буценя, Всеволода Нестайка, Миколи Трублаїні, Олександра Копиленка, Григора Тютюнника, Юрія Ярмиша, Євгена Гуцала, Ярослава Стельмаха, Дмитра Чередниченка, Михайла Слабошпицького та ін., науково-популярні твори Алли Коваль, Василя Скуратівського, Олександра Єфімова та ін. Учні також ознайомляться з творами письменників української Діаспори (Леоніда Полтави, Олекси Кобця, Івана Бондарчука), перекладами творів видатних російських поетів (Олександра Пушкіна, Петра Єршова, Івана Крилова, Самуїла Маршака), всесвітньо відомих казкарів Ганса Крістіана Андерсена, Шарля Перро, братів Грімм, Карла Коллоді, Астрід Ліндгрєн, Божени Немцової. Таким чином, вже у початкових класах молодші учні прочитають українською мовою класичні твори зарубіжної літератури, які були створені у різних країнах у різні часи.

Найважливішою характеристикою нового змісту читання є широкий жанровий діапазон творів: малі форми усної народної творчості (загадки, скоромовки, прислів'я, приказки, ігри, казки, легенди, притчі), літературні казки, байки, оповідання українських письменників-класиків, які увійшли до кола дитячого читання, твори сучасної дитячої української і зарубіжної літератури.

Врахування літературознавчого принципу зумовило введення у зміст підручників елементарних літературознавчих понять, які засвоюються дітьми практично, на рівні уявлень. У процесі елементарного аналізу, починаючи з 2 класу, діти знайомляться з такими поняттями, як тема, сюжет, жанрова особливість твору, персонаж, дійові особи, художній образ, засоби художньої виразності та ін.

Для кожного класу в програмах і відповідно в підручниках у різному співвідношенні представлено теми читання і жанри. Тематичні і жанрові пріоритети змінюються від класу до класу з урахуванням розширення і поглиблення світогляду дітей, їхнього пізнавального та читацького розвитку. **Літературознавчий принцип реалізується не лише за рахунок жанрового розмаїття творів і засвоєння літературознавчих уявлень і понять.** Не менш

важливим є запровадження монографічного підходу у доборі і структуруванні навчального матеріалу у підручниках. Тут маємо певну концепцію подання відомостей про українських і зарубіжних авторів, що передбачає добір найважливіших відомостей про життя і творчість письменників, стимулювання інтересу учнів до особистості визнаних митців художнього слова шляхом актуалізації вже відомої і нової інформації; мотивацію до самостійного читання їхніх творів; можливість розгляду дітьми портретів митців, залучення до елементарної краєзнавчої роботи літературного характеру. Наприклад, вже у 2 класі (другий семестр) діти читають короткі відомості про Т. Г. Шевченка, розглядають автопортрет поета, одержують завдання для групової роботи. («Попрацюйте разом! Пригадайте краї місця, пов'язані з його іменем?») У 3 класі знання про життя і творчість поета розширюються, діти продовжують дослідницьку роботу, розглядають репродукцію картини поета. У 4 класі у «Поетичній світлиці» на учнів чекає нова зустріч з геніальним поетом і художником, продовження дослідницької роботи.

Лінійно-концентричний підхід реалізується у відборі творів і структуруванні інших тем, найважливіших для літературного і морального розвитку учнів.

Унаочнює розгортання змісту читання по класах таблиця 1 «Тематична структура змісту читання у 2—4 класах».

Таблиця 1

Тематична структура змісту читання у 2—4 класах

2 клас	3 клас	4 клас
<p>1. У рідній школі — рідне слово — 14 год.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Наче вулик, наша школа • Розвивайся, звеселяйся, моя рідна мово... <p>2. Українські народні казки — 7 год.</p> <p>3. Нема без кореня рослини, а нас, людей,</p>	<p>1. Мова — дивний скарб — 8 год.</p> <p>Похвала книгам — 6 год.</p> <p>3. Цікава книга природи — 10 год.</p> <p>4. Усна народна творчість — 7 год.</p> <p>5. Літературні казки — 6 год.</p> <p>6. П'єси-казки — 5</p>	<p>1. Рости книголюбом! — 6 год.</p> <p>2. Усна народна творчість — 6 год.</p> <p>3. Біблійні легенди — 3 год.</p> <p>4. Як не любить той край! — 9 год.</p> <p>5. Цікаві пригоди братів наших менших — 5 год.</p>

<p>без Батьківщини — 26 год.</p> <p>Рідна домівка, рід на сім'я тут виростає доля моя</p> <ul style="list-style-type: none"> • Буду я природі другом • Що таке Батьківщина <p>4. Т. Г. Шевченко — великий український поет і художник — 3 год.</p> <p>5. Вірші українських поетів — 19 год (поетичні — картини природи, різнокольорові, діалоги, небилиці — небувалиці, безконечники, загадки).</p> <p>6. Оповідання — 6 год.</p> <p>7. Казки українських письменників — 8 год.</p> <p>8. Казки народів Європи — 7 год.</p> <p>9. Я хочу сказати своє слово — 8 год.</p> <p>10. У дружньому колі — 7 год.</p>	<p>год.</p> <p>7. Байки — 3 год.</p> <p>8. Зачарувала все зима — 3 год. 9. Сторінки для допитливих — 8 год.</p> <p>10. Шевченкове слово — 4 год. 11. Вірші про світ природи і дитинства — 18 год.</p> <p>12. Оповідання про справи твоїх ровесників — 8 год.</p> <p>13. Із скарбниці казкарів світу — 9 год.</p> <p>14. Візьму перо і спробую — 9 год.</p>	<p>6. Літературні казки — 6 год.</p> <p>7. А дружити треба вміти! — 5 год.</p> <p>8. Пригоди і захоплення твоїх ровесників — 7 год.</p> <p>9. Міфи народів світу — 4 год. 10. Сторінки з історії — 6 год.</p> <p>11. Поетична світлиця — 11 год. (Т. Шевченко, І. Франко, Леся Українка, П. Тичина, М. Рильський)</p> <p>12. Байки — 3 год.</p> <p>13. П'єса-казка — 3 год.</p> <p>14. З любов'ю до рідної землі — 6 год.</p> <p>15. Твори зарубіжних письменників — 8 год.</p> <p>16. Світ в мені і в світі я — 17 год. • Людина починається з добра</p> <ul style="list-style-type: none"> • Пригоди і захоплення твоїх ровесників • У кожного є співуча
---	--	--

		пiр'їнка
--	--	----------

Аналіз таблиці показує, що у змісті читання переважають наскрізні теми і жанри. Наскрізними і найбільшими за питомою вагою темами є: світ життя сучасної дитини (школа, дружба, пригоди, захоплення, творчість); природа і людина; мова — писемність — книга; наскрізними жанрами: казки, вірші, оповідання. Як бачимо, коло читання достатньо різноманітне, що є передумовою підтримки пізнавального інтересу учнів до читання.

Нові підручники пройшли тривалу апробацію у 4 областях України. Більшість відібраних творів, з погляду учасників експерименту, доступні і цікаві. Зміст віршів, оповідань дозволяє дітям поміркувати на морально-етичні теми, є особистісно значущим для розуму і серця юних читачів. Достатня кількість текстів, їх різний обсяг сприяють формуванню самостійної читацької навички, враховуючи рівень підготовленості учнів. У процесі обговорення підручників; деякі вчителі висловлювалися за переваги структурування їх змісту за тематично-сезонним принципом. ; Досвід апробації підручників у різних регіонах країни показав, що переважна більшість учителів підтверджує доцільність відбору і структурування підручників саме за літературно-художньою цінністю текстів. Стосовно великої кількості віршованих творів (поезія лірична, сюжетна, пейзажна, байки, п'єси) ' також є суперечливі оцінки. За нашим переконанням, читання і занурення у зміст і образність віршів є чутливим для молодших учнів, які є особливо чутливими до ритму і римування слів, образного сприймання і мислення.

Успішність методичної реалізації усіх завдань предмета читання у кожному класі залежить від глибокої обізнаності вчителя з побудовою змісту, особливостями його відбору і тематичного структурування. Тому далі привернемо увагу до методичного аналізу змісту підручників з читання для кожного класу.

§ 2. ЗМІСТ І СТРУКТУРА ПІДРУЧНИКА З ЧИТАННЯ ДЛЯ 2 КЛАСУ

Перша і друга частини «Читанки» загалом містять 10 розділів. Перший розділ першої частини присвячено школі: «В рідній школі — рідне слово». Мотиваційним «ключем» до нього є звернення до Дитини: «Для тебе школа — рідна, бо в ній звучить рідна українська мова.

Мова — як море. Століттями в нього стікали річки, Річечки, струмочки слів. «Слово до слова — зложиться мова»,— говорять у народі. Кожна мова відображає Розум, звички, почуття народу».

Перша тема розділу «Наче вулик, наша школа» налаштовує дітей на думку, що рідна школа — це дружна, працьовита шкільна родина. Враховуючи, що за літні канікули читацька навичка у дітей послабилась, пропонуємо на початку вірші та оповідання, невеликі за обсягом, з нескладною конструкцією речень, ритмічні. У віршах «Школа» Д. Павличка, «Хто чого вчиться» Ф. Фетисова, «У лісовій музичній школі» С. Жупанина, «Крокодилів урок» В. Лучука, «Бачити — не бачить...» Л. Глібова, казці «Сильніше за силу» утверджується думка, що без знань не можна жити. Школа — це не лише уроки, а й людські стосунки. Морально-етичні аспекти шкільного життя діти осмислюють, читаючи оповідання «У новій школі» О. Буценя, «Кордон» Л. Вахніної, «Як Наталя у Лисиці хитринку купила» В. Сухомлинського.

У наступній темі «Розвивайся, звеселяйся, моя рідна мово...» через твори різних жанрів розкрито, що ж це за річки, струмочки, які вливаються у велике мовне море. Спочатку діти читають твори усної народної творчості: колискові, дитячі пісеньки, ігровий фольклор. Далі вчитель має можливість розкрити другокласникам красу поетичного слова, ознайомивши їх з уривками поезій Т. Шевченка, І. Франка, П. Тичини, Олександра Олеся. Діти також дізнаються, як народ творить мову, скільки цікавого приховано за знайомими з дитинства словами («Слова розповідають» А. Коваль, «Ковалівна» Л. Компанієць, «Журавель» Олени Пчілки, «Неня» А. М'ястківського, «Звертання» Д. Білоуса, мовні цікавинки І. Січовика, «загадка» Д. Білоуса). Окрасою мови, виразником ментальності є народні прислів'я, загадки, лічилки, смішинки-веселинки. Вони також представлені у цій темі. Завершує розділ вірш М. Хоросницької «Матусин заповіт», який змістовно об'єднує теми розділу.

Ключем до другого розділу «Українські народні казки» є літературознавчий блок, у якому в доступній для другокласників формі розповідається про жанрові особливості українських народних казок, зокрема казок про тварин. Діти читатимуть казки, зміст і форма яких добре ілюструють елементарні, але суттєві ознаки народної казки. Зокрема, це казки з чітким сюжетом і структурним повторенням подій («Вовк та козенята», «Рукавичка», «Лисиця та їжак», «Лисичка і журавель», «Колосок», «Дрізд і голуб»), відомі більшості дітей змалечку. Саме це дозволяє вчителю і акцентувати увагу учнів на казці як зразку усної народної творчості, опрацювати до кожної методичний апарат, який має не відтворювально-репродуктивний, а діяльнісний, творчий характер.

Найбільшим за обсягом є розділ «Нема без кореня рослини, а нас, людей, без Батьківщини». Установка на сприймання його змісту: «Наша Батьківщина — Україна.

Це наша Вітчизна. Край, земля, країна, де з давніх-давен жили наші предки. А зараз живемо ми з вами.

Українці люблять свій край, свою родину, свою мову».

Ці часто вживані, але складні для розуміння дітей цього віку поняття збагачуються, поглиблюються у процесі сприймання, осмислення художніх творів різних жанрів, які об'єднані у три теми. У перевиданні першої частини підручника для 2 класу змінено порядок вивчення цих тем. Спочатку діти читатимуть про рідну сім'ю, ставлення до природи, а на завершення йде тема про Батьківщину. Така послідовність, з нашого погляду, доступніша дітям, бо читацька діяльність розгортається від конкретного до узагальненого образу.

У першій темі розділу «Рідна домівка, рідна сім'я — тут виростає доля моя» розкриваються ключові поняття: рідна хата, родинне коло, морально-етичні стосунки між членами родини, однолітками, дітьми і дорослими.

Навчальний матеріал структурується на дві частини: українські народні пісні і вірші (твори І. Гнатюка, А. Костецького, В. Гринько, В. Лучука, Д. Павличка, Орача, П. Осадчука, В. Багірової, Т. Коломієць), а друга — оповідання О. Буцень, Б. Вовка, В. Осєєвої, Сухомлинського, А. Григорука. Це створює передумови для практичного розрізнення жанрових ознак віршів і оповідань.

Другій темі розділу — «Буду я природі другом: люблюся, оберігаю, прикрашаю...» засобами художнього слова розширюється і поглиблюється розуміння учнями цінності естетичного і діяльнісного ставлення до природи. Зміст творів допомагає дітям усвідомити, що природа — це наше рідне довкілля, яке збагачує наше мислення, розвиває почуття краси, дає радість пізнання і про яке маємо потурбуватися. У змістовому плані навчальний матеріал розміщено таким чином: милування красою рідної природи (вірші Лесі Українки, Марійки Підгірянки, М. Вінграновського), необхідність її збереження (вірші Л. Костенко, Олександра Олеся, С. Жупанина, Л. Забашти, оповідання В. Чухліба, С. Носаня, казка І. Сенченка), краса праці серед природи (вірші Г. Чубач, М. Стельмаха, А. Костецького, П. Воронька). Цей розділ, а отже, і першу частину читанки, завершують два невеличкі твори. В оповіданні В.Сухомлинського «Покинуте кошеня» на доступному для другокласників рівні розкривається важлива думка — добрим бути дуже просто, треба лише зробити хоч маленький, але добрий

вчинок. Вірш Г. Могильницької «Бабусина радість» про невтомного хлопчика, який сам собі шукає роботу, закінчується такими рядками:

Бабуся радіє та ще й примовляє:

— Що день — то все більшає радість моя!

Росте, як кленочок, побіля води!

А радість — це хлопчик!

А може, це ти? — звертається до читачів поетеса, спонукаючи їх до добрих вчинків.

Третя тема — «Що таке Батьківщина» — розгортається таким чином: узагальнюючий образ Батьківщини у вірші А. Костецького дає імпульс для його конкретизації через багатоманітність художньо описаних символів і традицій українського народу. Так, учні прочитають про духовну колиску, наші витoki (оповідання В. Сухомлинського «Дідова колиска»), про хліб (текст Т. Коломієць), калину (художньо-пізнавальне оповідання В. Скуратівського), дівчинку Калинку (казка Г. Демченко). Діти читатимуть про улюблені свята українського народу: Новий рік, Різдво, Великдень — вірші, оповідання, колядки, щедрівки, веснянки (твори Д. Чередниченка, Л. Глійова, К. Перелісної, Д. Павличка, усної народної творчості). Завершує тему вірш Антоніни Листопад «Калина», у якому поетеса бажає читачам, щоб калина була «коло серця, щоб цвіла вона в душі».

Таким чином, структура першої частини читанки охоплює всього три розділи. На наш погляд, це створює передумови більш цілісного підходу для різнобічного сприймання і усвідомлення учнями сутності таких базових понять, як рідна мова, рідна сім'я, рідна природа, Батьківщина, диференціації творів за тематичними і жанровими ознаками.

Про жанрову різноманітність кола читання в першій частині підручника можна скласти уявлення, аналізуючи такі дані.

Твори усної народної творчості	Твори українських письменників
Народні пісні, щедрівки, колядки, лічилки, скоромовки21	Поезія (сюжетні і пейзажні вірші)50
Казки про тварин.....8	

	Оповідання16
Прислів'я23	Художньо- пізнавальні оповідання 6
Загадки.....14	

Як бачимо, вже у першому семестрі 2 класу наявна жанрова різноманітність запропонованих творів. Однак виразною є пріоритетність віршованої форми. Це вмотивовано тим, що для дітей цього віку вірші є більш цікавими, крім того, українська дитяча література багатша, з нашого погляду, саме поетичним надбанням.

У Другій частині підручника у доборі текстів переважає жанровий принцип. А саме: народні казки про тварин, загадки, скоромовки, лічилки, дитячий ігровий фольклор, літературні казки, вірші, оповідання. Окрім розділів, побудованих за жанровими знаками, є два тематичних («Я хочу сказати своє слово» і «у дружньому колі»). Для сприймання такого матеріалу, на наш погляд, другокласники одержали у першому семестрі певну підготовку, адже у теоретичних блоках і в методичному апараті неодноразово виверталась увага до суттєвих ознак жанрових особливостей народних казок, прислів'їв, загадок, акровіршів, колискових, народних пісень.

Зміст кожного розділу створює передумови для роботи над усіма змістовими лініями програми, однак кожного разу вчитель йде від тексту, його художніх особливостей, виховного й розвивального потенціалу. Читання творів різних жанрів передбачає комплексний підхід до літературного розвитку дітей, цілеспрямованого відпрацювання усіх якостей читацької навички, залучення учнів до естетичних і морально-ціннісних переживань.

Перший розділ «Тарас Григорович Шевченко — великий народний поет і художник» є пропедевтичною сходинкою до вивчення його творчості у наступних класах.

Шевченкова тема — невичерпна, неосяжна, вона присутня у духовному житті нашого народу завжди. Тому вчителеві слід ретельно відібрати матеріал для бесіди з учнями з урахуванням перспективи розгортання цієї теми у наступних класах. Дошкільнята і першокласники вже слухали і читали уривки поезій Тараса Шевченка, бачили його портрети, деякі дитячі книги з його творами. Мета цього розділу — розширити й збагатити уявлення другокласників

про життя і творчість поета, його роль для України, створити уявлення про точність, образність Шевченкового слова.

Уривки з творів геніального поета («Світає, край неба палає...», «Вранці», «Встала й весна...», «Зоре моя вечірня...», «Зацвіла у лузі червона калина»), їх образність, насиченість словами-символами є благодатною основою для мовленнєвого і патріотичного виховання другокласників.

Найбільшим за обсягом у другій частині є розділ «Вірші українських поетів». Це зумовлено значним обсягом програмових завдань щодо засвоєння учнями особливостей творів цього жанру, їх великим виховним і розвивальним потенціалом. Саме поезія допомагає читачам оволодіти особливим сприйманням і розумінням життя: яскравіше, виразніше бачити в ньому красу, незвичність, новизну.

У другому класі діти мають навчитися розрізняти вірш як особливу графічну форму тексту, одержати

уявлення про риму, ритм віршованих творів. Коло читання цього жанру передбачає ознайомлення учнів з різною тематикою: картини природи, сюжетні, гумористичні, діалогічні тощо. В опрацюванні змісту розділу вчитель має спиратися на дві прикметні ознаки: особливість художньо-образних засобів віршів та їх тематична різноманітність. Під керівництвом учителя другокласники мають помічати різні способи римування у віршах, знаходити відповідність між назвою теми і основними художніми засобами, що її увиразнюють. Кожна з тем цього розділу, крім спільних завдань щодо літературного розвитку учнів, має особливі, зумовлені специфікою дібраних творів.

До теми «Вірші — поетичні картини природи» увійшли твори, які оспівують красу нашої землі у різні пори року. Їх автори: Я. Щоголів, М. Рильський, Леся Українка, Олександр Олесь, Л. Костенко, П. Сиченко. Художньою особливістю цієї теми є її образна палітра: кожен вірш має великі можливості для формування образного мислення, уяви, збагачення словника учнів порівняннями, епітетами, метафорами. Вчитель зверне увагу на те, що у віршах описано поетичні картини взаємодії людини з природою. Така художня особливість є дуже важливою, вона дозволяє поетам передати власні почуття або стан, думки героя твору, нерідко у сюжетній формі. Яскраво це видно у віршах «Зимовий ранок», «Вишеньки», «Серед краси», «Сніг з морозом поморозив...», «Все навколо зеленіє...»

Ця тема надає гарні можливості для порівняння віршів, близьких за змістом, які написані різними авторами (наприклад, зимова природа у віршах Я. Щоголіва і М. Рильського, картини літньої пори у віршах Лесі Українки і Олександра

Олеся). Діти читають п'ять поетичних замальовок природи Ліни Костенко, які агаті на метафори, персоніфікації, образні вислови. наприклад, у двох строфах вірша «Березовий сточок» змальовано картину осіннього лісу через переживання похливого зайчика. Він здригається, ліс такий осінній, куди не ступиш, все щось гудить!» А чому саме? Вчитель привертає увагу и до таких висловів: «спинається грибочок» — повільно підводиться, проростає, «скрадається хижак» — нечутно підходить, «невидимий їжак». Усі ці образи передають стан природи, сповненої очікування зимового стану.

У віршах Л. Костенко поетичні образи природи олюднені, що робить їх близькими для дитячого світосприймання. Зіставляючи прочитані вірші за тематикою і образними засобами, учні мають можливість простежити, як пов'язані між собою поняття автор — тема — твір. Усвідомити цей взаємозв'язок допомагає і дослідницьке завдання, подане у підручнику на с. 19.

Вірші цієї теми читаються неспішно, як поетичні замальовки, що передають замилювання, занурення у світ природи спостережливого митця. їх аналіз — це не словотлумачення образних значень, а залучення дітей до сприймання цілісної поетичної картини — зимового ранку, української ночі, зеленої повені літа, краси ранкової зорі. У цьому процесі важлива роль належить виразному проникливому читанню вчителя, створенню відповідного емоційного настрою.

Тема «Різнокольорові вірші» охоплює поезії, у яких переливається барвами світ природи: ліси, поля, луки, сади, квітники. Отже, домінанта теми — насиченість тексту словами на позначення кольорів. Цей прийом художнього увиразнення відкриє юним читачам багато поетичних несподіванок. Слід привернути увагу дітей як до пошуку усталених кольорових ознак, так і до маловживаних, що сприймаються як поетичне відкриття нових ознак у раніше знайомих поняттях. Ось рядок усталених кольорових образів: червоне сонце, жито жовтого кольору, жовте поле, трава — соковито-зеленого, небо — ясного, блакитного, вода — синього. Нерідко ознака кольору створює новий образ («у волошки очі сині, а в неба очі голубі», «в золотистому пилку, у брунатнім кожущку під хатинкою бджола», «синиці голубі», «омелюх пошив рудий кожух», «горобець-дивак вдягнув зелений фрак»). Нові кольорові ознаки снігу відкривають діти, читаючи вірші В. Конопельця «Якого кольору сніг?» («білий-білий первосніг», «глибокий, красень синьоокий», «бірюзовий», «жовто-золотавий», «рожевий»). Справді?

Сніг не тільки білий, але чи кожен це помічає? Читаючи такі вірші, другокласники роблять особисті

відкриття. Читання «різнокольорових» віршів створює сприятливі можливості для розвитку мовлення

дітей, яскравого бачення світу.

До теми «Вірші-діалоги» дібрано сюжетні вірші у формі діалогу. Методичні можливості цієї теми сприяють відпрацюванню в учнів навички діалогічного читання, умінню інсценізувати, уявляти учасників та обставини діалогу. У деяких віршах співрозмовників визначено: мати і дитина у вірші Марійки Підгірянки «Розмова про сонце», ведмідь і сова у «Суперечці» П. Ребра, бабуся і внучка у «Внучці» С. Воскресенка. Це допомагає учням більш точно обрати інтонацію читання, уявити й інсценізувати вірш. В інших віршах учасників діалогу учні визначають самостійно, і це може стати для них цікавою пізнавальною задачею. Наприклад, з ким може розмовляти вітер (вірш Т. Коломієць «Вітрисько»? Хто є співрозмовниками у вірші А. Костецького «Найкраща іграшка»?

Зміст теми «Небилиці-небувалиці» пробуджує веселу фантазію дітей. Вірші різноманітні за темою і формою. Учні читатимуть про небувалиці в природі («Що воно за диво?» М. Сингаївського, «Сіяв шпак» П. Мовчана, «Переплутанка» А. Григорука, «Картина» П. Воронька), небувалиці-пригоди («Диваки» Т. Коломієць). Твори цього жанру зумовлюють особливості роботи над навичкою читання, а саме — вибір відповідної інтонації і темпу (жартівливого, веселого). У процесі вивчення теми і на завершальному уроці слід залучати учнів до розмірковування над значенням понять небилиця, небувалиця, переплутанка, дивина, лічилка-небувалиця, скоромовка-небувалиця. Чим вони схожі, чим відрізняються? Чому усі ці твори охоплено однією назвою «Небилиці-небувалиці»?

Вводячи дітей у тему «Вірші-безконечники», Вчитель пропонує їм замислитись над значенням назви і висловити свої припущення, якими можуть бути ці вірші. Дослідження особливостей побудови таких віршів стає домінантою під час їх читання й аналізу, пропонувані тексти за своїм змістом і структурою

дозволяють виділити рядки, які є своєрідною зав'язкою, і дають імпульс для нового витка розгортання вже відомого сюжету. Наприклад, «Наша пісня гарна й нова,— починаймо її знову»; «Був собі раз горобець, бабі збив новий горнець»; «і почнеться все спочатку, все спочатку по порядку».

Завершують розділ «Вірші-загадки». Це твори Л. Глібова, Марійки Підгірянки, О. Сенатович, Т. Коломієць. їх зміст і форма дозволяють розширити

уявлення учнів про літературні загадки, зіставити ці твори з аналогічними народними. Крім того, є нагода збагатити знання учнів про тематику творчості авторів загадок, вірші яких було вміщено у попередніх темах.

Таким чином, зміст розділу «Вірші українських поетів» є основою для усвідомлення учнями суттєвих ознак віршів, уявлення про рими і ритм, сприяє пробудженню естетичних почуттів, розвитку поетичного чуття, нагромадженню пропедевтичних уявлень про зв'язок автора і теми і, безумовно, відпрацювання правильного, виразного читання.

Опрацювання змісту розділу «Оповідання» має на меті сформувати в другокласників уявлення про те, що твори цього жанру є невеликими художніми розповідями про якісь випадки, пригоди з життя людей, тварин; на відміну від віршів, рядки в оповіданні не римуються. В оповіданнях, що вміщено у підручнику, йдеться про цікаві й повчальні випадки з життя дітей. Для молодших школярів, життєвий досвід яких є дуже незначним, вкрай важливо знати не лише про те, що засуджується суспільною мораллю, а й сприйняти описану у творі подію як конкретну життєву ситуацію, яка нашоухує на розмірковування, почуття, оцінні судження. Кого обирає дитина як зразок для наслідування, що привертає її увагу — все це важливий показник і джерело її морального розвитку. Установкою на сприймання й оцінку прочитаного є запитання-звернення: «Читай і розміркуй: яким бути і яким не бути». Інакше кажучи, оповідання мають моральну задачу, варіанти розв'язання якої діти обговорюють у процесі роботи над текстом. Зміст творів цього розділу надає сприятливі можливості щодо реалізації завдань смислового і структурного аналізу учнями тексту.

Окрема, визначення послідовності опису подій, знаходження в оповіданнях зачину, основної думки та

кінцівки, співвіднесення заголовку твору із змістом, основною думкою прочитаного. Чіткість і образність сюжету сприяють формуванню умінь складати малюнковий план, переказувати текст з опорою на малюнки і план.

На початку теми учні ознайомляться з трьома оповіданнями Василя Сухомлинського. У кожному з них прозора й доступно розповідається про універсальні цінності людського життя. Оповідання «Як все це було без мене?» В. Сухомлинського коротке, але яка глибока філософія — взагалі життя вічне, але людське життя швидкоплинне. Нехай не осягне цього повною мірою малий читач, але він отримає поштовх для роздуму над цими поняттями. «Як же все це було без мене?» — розмірковує семирічна Яринка, вкрай здивована, що колись її

не було, а все довкола — дерева, квіти, кіт, голуби — все це було. Тут важливо перекинути місточок до особистого досвіду дітей, викликати хвилю спогадів, бажання замислитись над часом. У наступному оповіданні «По волосинці» хлопчик, вражений невпинною працею малесенької пташки, відчуває докір сумління, переосмислює свою поведінку. Адже пташка така маленька, а працює невтомно. Він великий, але бабуся його оберігає, як малюка, від праці. Чи справедливо це? Петрик замислився і пропонує: «Бабусю, я нестиму з лісу ваше пальто...» Це маленька перемога над собою. В оповіданні «Горбатенька дівчинка» моральна задача змальована в гострому сюжеті, який триває в житті класу всього одну-дві хвилини, але за цей час діти витримують іспит на людяність. Зауважимо, що в сучасній дитячій літературі ми не знаходимо таких лаконічних і проникливих творів, які спонукають дітей до милосердя у ставленні до людей з фізичними вадами. Ця проблема потребує не моралізаторства, а саме тактовного відображення потреби чуйності, людяності у доступних для цього віку художніх сюжетах.

Продовжують тему моральних цінностей й інші оповідання розділу. В оповіданні «Руденький» Всеволод Нестайко у вуста хлопчика вкладає винятково важливу думку. «І чого поганим бути легко, а хорошим — важко?» Події цього оповідання розгортаються динамічно, у стислий час, їх опис передає напругу дії, зміну внутрішнього стану героя. Необхідно звернути увагу дітей на такі слова: «наче боявся, що вона поверне її», «спинився, почервонів, зітхнув». Про що це свідчить? Чи легко руденький хлопчик прийняв рішення? Важливо, щоб, читаючи вголос, учні передали інтонацію діалогу хлопчика з дідусем (заперечення, роздум, невпевненість, тепле ставлення дідуся).

Цікавим і багатоплановим, з нашого погляду, є оповідання В. Струтинського «Сідайте, будь ласка». Діти можуть простежити причинно-наслідкові зв'язки, бо в сюжеті показано взаємовідносини пасажирів різного віку: Сергійко — тітонька — старенька бабуся — маленька дівчинка. Головна думка оповідання — якщо допомагати один одному, буде всім приємно,— стає зрозумілою дітям цього віку.

Тему ставлення дітей до праці, взаємин у колі сім'ї розкрито в оповіданнях А. Григорука «Хочеш бути щасливим, не будь лінивим», А. Коцюбинського «Артист». Герої творів — однолітки читачів, яких легко розпізнати за характерними ознаками мовлення, поведінки.

Читання творів розділу дозволить учням виділити суттєві ознаки жанру оповідання (коротка розповідь про подію, пригоду, які відбуваються протягом короткого часу), нагромадити спостереження щодо сюжету і композиції

(послідовність розгортання подій, причинно-наслідкові зв'язки), сформувані початкові уявлення про характеристику героя твору (вчинок, портрет, мова). Відповідно до можливостей різних текстів учитель має організувати навчання дітей читати в особах, інсценізувати, формулювати основну думку прочитаного, ставити запитання до тексту і один до одного у зв'язку з прочитаним.

Розділ «Казки українських письменників» характеризується тематичною різноманітністю. Передусім відзначимо казки, написані за сюжетами народних «Лисичка і Журавель» І. Франка і «Вовк та козенята» Н. Забіли їх опрацювання дозволить другокласникам повести дослідницьку роботу з метою порівняння народних і літературних казок. «Безконечні казочки» Марійки Підгірянки пробуджують фантазію читачів, спонукають до створення власних казок, порівняння цієї казки із віршами-безконечниками.

Казку «Про дівчинку Наталочку і сріблясту рибку» М. Трублаїні можна ввести у коло читання другокласників як твір, який читали у свої шкільні роки ще їхні мами і тата. Написана була казка у довоєнний час, вона подобалась дітям різних поколінь. Її сюжет відрізняється цікавим поєднанням казкових образів (срібляста рибка, великий білий лебідь, зелена жабка-скрекотушка, горобчик-молочик, дівчинка Наталочка), дивним проханням лебедя. Читання приносить дітям задоволення ритмічністю повторення подій, виразними діалогами. Малюнки до тексту є доброю основою для навчання стислому переказу казки.

Казка В. Каменчук «Як Лиска голосок собі кувала» у нехитрому сюжеті ховає глибокий смисл: «сонце вітер і діброва — кожен має свою мову. І найтонший колосок має власний голосок. Власний!» Зміст казки дозволяє поставити перед читачами цікаву пізнавальну задачу емоційно-оцінного характеру: «Чому з Лиски не вийшло солов'я?» Виразний інтонаційний і ритмічний малюнок казки заохочує дітей до інсценізації прочитаного, передачі під час читання характерних особливостей поведінки і мовлення дійових осіб.

Про дива, які творяться «у садочку-зеленочку», Діти прочитають у казці Л. Костенко «Бузиновий цар». «Зайчаткова казочка» Ю. Ярмиша цікава і кумедна. Вчителю вона надає сприятливі можливості організувати багатопланову роботу учнів над текстом: стисливий і структурний аналіз, характеристика персонажів (вигляд, мова), розігрування за ролями, переказ за малюнками.

Казка О. Буценя «Чи є зима?» відома не одному поколінню молодших школярів. І, як свідчить досвід, сприймається ними з незмінним інтересом. Структура цього твору сприяють формуванню у дітей навичок складати план і

переказувати казку, вдосконаленню та умінню читати в особах, формулювати запитання до прочитаного.

Особливу увагу ми радимо звернути на невеличку казочку В. Сухомлинського «Соловей і Жук», яка завершує розділ. Це своєрідна філософська притча для дітей, у якій утверджуються вічні цінності: у природі все взаємозв'язано, немає поганих і гарних тварин, рослин, всі мають право на життя. Якщо перенести ці думки на наше сьогодення, ще більш виразною стає їх актуальність. Ця простенька казочка, написана у 70-х роках ХХ ст., утверджує найважливішу вимогу нашого часу — захист природи і людини від насилля у будь-якій формі. Отже, тематична різноманітність віршованих і розповідних казок розділу, їх художня і виховна цінність дають основу для організації особистісно значущої читацької діяльності учнів.

У 2 класі ми залучаємо дітей до читання «Казок народів Європи». На наш погляд, європейський вибір для України має відбитися навіть у тому, що учням корисніше спочатку більше дізнатися про життя і культуру саме європейських народів. Тому ми звертаємося до дітей: «Наша держава має добрих сусідів. Це народи європейських країн: росіяни, білоруси, болгары, поляки, чехи...

Які казки читають діти у країнах Європи?

Слухай, читай, порівнюй!»

У першій частині підручника учні читали українські народні казки про тварин, тому матеріал цього розділу дає можливість порівняти їх. При цьому було б добре, щоб діти поміркували, чому в казках різних народів утверджуються добро, розум, дружба, чим схожі і відрізняються прочитані казки. Загалом, ця тема благодатна для розвитку мовлення, удосконалення навичок самостійного читання учнів.

Радість людського спілкування стає багатшою, якщо людей єднає захоплення гарною книгою, піснею, грою. Тому завершує книгу розділ «У дружньому колі», твори якого мають збагатити дітей змістовними, ритмічними дитячими іграми, народними пісеньками, забавлянками, привернути увагу до культури міжособистісного спілкування у грі. Отже, тут поєднано малі форми усної народної творчості і літературні твори: вірші» оповідання, лічилки, мовні цікавинки.

§ 3. ЗМІСТ І СТРУКТУРА ПІДРУЧНИКА З ЧИТАННЯ ДЛЯ 3 КЛАСУ

У 3 класі коло читання розширюється за жанрами і персоналіями, охоплюючи доступні і цікаві для дітей цього віку твори. Відповідно до вимог

програми зміст читання структуровано у 12 розділів. Кожен із них побудовано таким чином: назва, тематичний малюнок, теоретичний блок, зміст розділу, узагальнюючий блок («Пригадайте, поміркуйте...»). Якщо розділ поділяється на теми, після назви також йде невеличка вступна частина — установка на сприймання змісту. Завершує тему блок запитань і завдань «Чи уважно ти читав?». (Деякі тексти позначено умовним значком — пташечкою. Він вказує на те, що цей текст написано укладачем читанки.)

Проаналізуємо першу частину підручника. Найбільшим за обсягом є розділ «Від слова — до книги». Установкою до його сприймання є звернення до учнів, в якому сказано про значення слова, мови, книги в житті людини. Відповідно розділ розподілено на три теми: «Мова — дивний скарб», «Похвала книгам!», «Цікава книга Природи».

У цьому розділі представлено твори різних жанрів, створені українськими письменниками. З нашого погляду, така тематична і жанрова різноманітність є передумовою розширення і збагачення читацького Досвіду учнів, стимулювання їхніх пізнавальних інтересів, дослідницьких умінь.

Перша тема «Мова — дивний скарб» своєю узагальнюючою назвою підказує читачам, що йтиметься про щось нове, незвичайне щодо такого звичного для нас явища, як мова. Зміст теми розгортається від загального до конкретного. Так, спочатку діти прочитають твір відомої дослідниці мовних таємниць Алли Петрівни Коваль «Наша мова». У ньому доступно і водночас цікаво охарактеризовано величезний шлях, який пройшло людство як носій мови. З цього твору, без сумніву, читачі дізнаються чимало нового. Текст розподілено на частини, у ньому жирним шрифтом виділено ключові думки.

У методичному апараті цього твору вміщено інформацію літературознавчого характеру: «Зверніть увагу: це оповідання, в якому йдеться про правдиві події і явища, що встановлені наукою. Такі твори належать до науково-популярної літератури». Отже, введення літературознавчих термінів тут і надалі відбувається шляхом привернення уваги до жанрових особливостей конкретного тексту, а не заучування визначення поняття. Це відповідає вимогам програми щодо практичного розрізнення дітьми жанрів творів за їх суттєвими ознаками. Далі діти читатимуть два вірші — «Мова» В. Гринько і «Найрідніші слова» В. Лучука, які виконують передусім емоційно-виховну функцію. Читаючи казку «Мова» І. Січовика, діти актуалізують знання з рідної мови, розв'язують пізнавально-проблемні задачі (наприклад, «Поміркуйте разом! Чому всі слова, незалежно від їх довжини, рівні?» та ін.). Скарби рідної мови відкриває читачам відомий український поет Дмитро Білоус. Добірка його творів дозволяє

вчителю заохотити дітей до дослідницьких завдань міжпредметного характеру. Вперше на уроках читання ми повертаємо увагу третьокласників до роботи із словниками. На завершення теми учні читатимуть науково-популярне оповідання А. Коваль «У школі все таке знайоме» і вірш татарського поета Нузета Умерова «Диктант». Ці твори з різних боків розкривають дітям зв'язки української мови з іншими мовами, давніми і сучасними, показують, як багато у нашій мові слів-мандрівників.

Зміст теми «Похвала книгам!» охоплює дві підтеми. Перша присвячена історії книг. У ній йдеться про те, як з'явилася друкована книга, як жила вона за часів Київської Русі, чим прославився Іван Федоров. Підсумком цієї підтеми може бути напучування князя Володимира своїм нащадкам: «Учіться, діти, знайте, що, хто читає книжки, той здобуває справжнє щастя. Книга — це найбільший скарб людей...»

Читаючи твори другої підтеми, діти усвідомлюють смисл прислів'я «Людина без книги, як криниця без води». Про це йдеться у віршах Д. Павличка, Я Лучука, С. Жупанина, у казках Остапа Вишні і п Сухомлинського. Наша мета — розвинути у дітей бажання самостійно читати. Тому так важливо, що саме на уроці вони прочитають про те, що ж таке бібліотека, хто і як там працює, що означають «бібліотечні» слова (каталог, абонемент та ін.).

У темі «Цікава книга Природи» учні матимуть можливість ознайомитись з думками і почуттями письменників, викладеними у творах про природу в різні пори року. Враховуючи, що читання цієї теми припадає на осінню пору, тут виразно звучать осінні мотиви. Це чудові вірші Л. Костенко, Я. Щоголіва, Лесі Українки, К. Перелісної, Олександра Олеся, І. Драча, Д. Білоуса, Н. Забіли та ін., у яких розкривається вічний зв'язок почуттів людини із станом природи. Установкою для роздумів над цим є слова з вірша Г. Черінь: «Чи ми з природою єдині, чи вірно спрямували крок?»

Як показують спостереження, діти з інтересом читають оповідання «Лісовою стежкою» О. Донченка і «Наше відкриття» О. Буценя. Вони написані у різний час і по-різному розкривають спілкування дітей з природою. У першому — мрійливий образ Улянки-кульбабки, для якої осінній ліс, наче рідний дім. А в другому — образи завзятих сучасних хлопчиків, які роблять своє «відкриття» під час відпочинку в таборі. Але обидва твори приваблюють переконливим зображенням дитячих характерів.

Особливу увагу повертаємо до змісту оповідання В. Сухомлинського «Сергійкова квітка». Це своєрідна філософська притча, сюжет якої доступно

розкриває Дітям нематеріальну цінність краси природи. Таким чином, зміст першого розділу розкриває читачам Джерела пізнання світу людей, книг, природи через художні твори різних авторів і жанрів. Другий розділ «Усна народна творчість» охоплює декілька складових: чарівні казки, народні пісні, прислів'я і приказки, скоромовки, загадки. Зрозуміло, що тома вага кожної складової різна. У вступному слові Ти) читають про те, що казки, пісні, загадки, прислів'я складені народом дуже давно. Вони передаються з вуст в уста. Тому їх об'єднують спільною назвою — усна народна творчість. Далі у змісті розділу вони поступово ознайомлюються з кожною складовою таким чином: спочатку короткий літературознавчий блок, а потім тексти творів. У 3 класі діти читатимуть чарівні казки. У казках цього типу здійснюються дивовижні перетворення, діють герої незвичайної сили і здібностей. Три казки, що є у розділі, належать до найбільш відомих. У них ознаки чарівності (дива, які чинять люди і тварини) переплітаються із звичними життєвими ситуаціями.

У розділі «Літературні казки» вміщено чарівні казки відомих українських авторів: А. Дімарова, О. Зими, В. Скомаровського, І. Калинця, В. Нестайка. Ці твори вперше пропонуються молодшим учням для класного читання. Вони різняться за темами і художніми особливостями. І це добре, бо підвищує до них інтерес, дозволяє вчителю заохотити учнів різного рівня підготовки до читання і розуміння художніх образів. Підвищують інтерес до читання казок і наявні у текстах римовані уривки, фантастичні імена казкових героїв, повтори. Заспівною є казка «Для чого людині серце» А. Дімарова, яка має дивовижний сюжет, багата на виразні характеристики головного героя та інших дійових осіб.

Тема чарівності і морально-етичних цінностей повною мірою відображена у змісті й інших казок. Завершує розділ уривок з повісті-казки В. Нестайка «В країні Сонячних Зайчиків». Діти впізнаватимуть героїв улюблених казок, пригадуватимуть раніше прочитане.

У розділі «П'єси-казки» учні читатимуть «Бабусину пригоду» Олександра Олеся і «Гуси-лебеді» Н. Куфко. Якщо перший твір відомий учителям (і частині дітей), то другий твір, очевидно, ні, тому методичні рекомендації щодо його вивчення вміщено у V розділі посібника.

Ознайомлюючись з «Байками», діти спочатку прочитають, що таке байка і хто такий Леонід Глібов. Читачам пропонується пригадати віршовані загадки, пісеньки, акровірші Глібова, які знають багато поколінь українських дітей. Чим же вони заслужили таку панау? Відповісти на це запитання діти зможуть після питання байок «Лебідь, Щука і Рак», «Коник-стрибунець», «Чиж та Голуб». Байки ці мають чіткий сюжет і виразний моральний висновок. Діалогічна

побудова тексту сприяє динамічності розгортання дії, увиразнює характери персонажів.

Завершує першу частину «Читанки» невеликий розділ «Зачарувала все зима...». Його роль ми вбачаємо у художньо-естетичному збагаченні мовлення, розвитку уяви учнів, піднесенні їхнього настрою напередодні новорічних свят. Цьому сприяють образні вислови, порівняння, незвичні «зимові» слова у віршах (Січень-новорічень, Калач-Посівач, нічка-новорічка та ін.), а також яскраві малюнки. Опти-містично звучать останні рядки вірша І. Жиленко «Здійсниться все...», в якому поетеса звертається до своїх читачів:

Все збудеться.

Усе здійсниться.

От-от настане... Настає!

Умій лиш вірити і трудиться,

і прилетить твоя жар-птиця,

коли годинник дванадцять б'є!

**Загальні дані щодо жанрів творів,
вміщених у «Читанці»**

Твори усної народної творчості	Твори українських письменників
Чарівні Казки.....3	Вірші.....27
Народні пісні.....2	Казки9
Прислів'я, приказки25	Оповідання..... 11
Загадки.....10	П'єси-казки.....2
Скоромовки.....4	Байки4

Як бачимо, порівняно з 2 класом, у цьому підручнику зменшилась кількість віршів, натомість збільшилась чисельність казок, з'явилися твори нових Жанрів: науково-популярні оповідання, п'єси-казки, байки, уривки з повісті-казки.

Зміст другої частини підручника для 3 класу збудовано на тематично-жанрових засадах з елементами монографічного підходу.

У розділі «Сторінки для допитливих» вміщено твори, які розкривають дітям світ цікавих подій, привертають увагу до незвичайних явищ природи, наукових відкриттів. Лейтмотивом читання є утвердження думки, вираженої у прислів'ї Хто багато читає, той багато знає. Найбагатшим джерелом знань є книга. Тому у вступному слові ми заохочуємо дітей читати твори розділу, вчитися виділяти головне, запам'ятовувати нові відомості, нові слова, ставити запитання і шукати відповіді у різних джерелах.

Діти читають твори різних жанрів: вірші, художні і науково-популярні оповідання. Заспівним для сприймання теми є вірш Олекси Кобця «Хотів би я знати...», у якому більшість строф починається висловом «Хотів би я знати». Поет наче підкреслює безкінечність пізнання світу, що нас оточує. Читаючи наступні твори, діти можуть відчути себе співучасниками подій, які в них описуються. Цьому сприяють розповіді про цікаві події, героями яких є їхні ровесники («Пастух рогатий» І. Сенченка, «Якого кольору слова» Є. Гуцала), назви творів, які заохочують до діалогу з текстом («Скільки років Діду Морозу» А. Коваль, «Скільки рік в Україні?» В. Лучука, «Як розмовляють тварини» В. Бондаренка, «Чи любиш ти читати журнали?» О. Савченко), несподіване відкриття нового у знайомих речах («Неслухняна кулька» М. Беденка).

Більшість творів містять діалоги, які можна продовжити після читання. Наприклад, у тексті «Чи любиш ти читати журнали?» автор спонукає дітей поміркувати над тим, як можуть змінюватися їхні «знаю» і «не знаю»: «Якщо хочете стати освіченими, то маєте постійно своє «не знаю» перетворювати на «знаю». Діти висловлюють різні думки про те, як з'являються в голові знання. Один із хлопчиків говорить: «От дивлюся, слухаю, відчуваю, міркую, і в моїй голові з'являються знання». «А як думаєш ти?» — звертається автор до учнів, спонукаючи їх бути допитливими читачами.

У 3 класі продовжується ознайомлення молодших школярів з творчістю Тараса Григоровича Шевченка. Цьому присвячено розділ «Шевченкове слово». Репродукція картини «Селянська родина» є добрим нагадуванням дітям про те, що Тарас Шевченко — не лише здатний поет, а й талановитий художник. Короткі відомості про поета дозволяють привернути увагу дітей до найважливіших подій у його житті і творчості. Окремі епізоди його біографії описано в оповіданнях д. Лотоцького «Малий Тарас чумакує» і «Тарас у наймах» О. Іваненко. У розділі учні прочитають широко відомі уривки шевченкових поезій, які оформлено відповідними ілюстраціями. Тут вміщено завдання

дослідницького характеру, що спонукають молодших школярів до елементарних краєзнавчих пошуків, адже у кожному селі, місті обов'язково знайдуться місця, пов'язані з іменем Тараса Шевченка.

Найбільшим за обсягом є розділ «Вірші про світ природи і дитинства». З метою заохочення третьокласників до самостійного читання, формування літературознавчих уявлень і понять розділ побудовано за монографічним принципом. Це дає змогу вчителю збагатити знання учнів про творчість відомих поетів ; (М. Підгірянки, Н. Забіли, Г. Бойка, Д. Павличка, І Т. Коломієць, А. Качана, С. Жупанина) і прозаїків (В. Сухомлинського, Є. Гуцала, А. Григорука, Я. Стельмаха). Структурно матеріал подано таким чином: відомості про автора, його портрет, кілька творів. Саме такий відбір змісту і відповідний методичний апарат сприяють встановленню зв'язку між автором і темою його творчості. Наприклад, дітям легко визначити, Що у творах Наталі Забіли переважають казкові сюжети, у Грицька Бойка — гумористичні, у Анатолія Костецького художньо описуються взаємини дітей, їх ставлення до природи. А в оповіданнях Василя Сухомлинського прихована моральна задача, яка спонукає до роздумів — яким треба бути, що цінувати, чого уникати. У цьому розділі вміщено цікаве і велике За обсягом оповідання Ярослава Стельмаха «Ловись, Рибко!», що має гумористичний підтекст. Напружений сюжет, велика кількість дійових осіб і протяжність у часі сприяють застосуванню широкого діапазону різноманітних завдань на вибіркоче читання, Характеристику осіб, складання плану, переказування, роботу з ілюстративним матеріалом тощо.

Завершує розділ розповідь «Школа під голубим небом», у якій йдеться про те, як Василь Олександрович Сухомлинський і його вихованці склали казки. Дві казки молодших учнів сучасної Павлівської школи, що є у підручнику прочитають Діти всіх шкіл, що спо-нукатиме їх до власної творчості.

§ 4. ЗМІСТ І СТРУКТУРА ПІДРУЧНИКА З ЧИТАННЯ ДЛЯ 4 КЛАСУ

У цьому класі коло читацької діяльності школярів розширюється, водночас поглиблюються, упорядковуються і систематизуються їхні знання про авторів і жанри творів, удосконалюються навичка читання, уміння працювати з текстом, розвиваються загально-навчальні уміння. У процесі читання творів різних жанрів формується ставлення дітей до навколишньої дійсності, розвиваються естетичні та етичні почуття, творчі здібності, збагачується мовлення. Реалізація цих завдань здійснюється на основі змісту і методичного апарату підручника в системі уроків, класного і позакласного читання, для яких характерним є поєднання різних варіантів, побудованих на засадах особистісно зорієнтованого навчання.

Перша і друга частини підручника охоплюють 14 розділів.

Перший розділ «Рости книголюбом!» за своєю метою співзвучний з першим розділом підручника для 3 класу «Від слова — до книги». Але в 4 класі у цьому розділі читач знайде чимало нового про чудовий винахід людства — книгу. Якщо у 3 класі діти ознайомилися із тим, як виникла книжка, якою є її історія, чому ми говоримо, що і природа — це книга, то в 4 класі йдеться про світ сучасної книги. Ми заохочуємо дітей до роздумів над тим, чому так багато книжок потрібно людям. Діти мають усвідомити: скільки у людей потреб — стільки й різних книжок. Тому є різні види книг: художні, підручники, словники, довідники, енциклопедії тощо. Різні види книг читають по-різному — залежно від мети читання. Цей аспект Роботи з підручником готує дітей до самостійного читання різних друкованих джерел інформації, що є дуже важливим для їхнього подальшого навчання. В зв'язку з таким задумом у розділі переважають науково-популярні тексти, хоча діти матимуть можливість прочитати також гарні вірші й оповідання про цінність книги, ставлення їхніх ровесників до читання.

«Чи можеш ти сказати про себе: «Я — книголюб»? Давай поміркуємо. Ти цікавишся книгами? Читаєш не лише підручники? Хоч на одне із цих запитань ти, певно, відповіси «так». Отже, книга вже стала частиною твого життя», — з такого оптимістичного звернення розпочинається ознайомлення з новим підручником.

Слід постійно формувати у дітей уміння працювати з підручником. Найперше необхідно, щоб вони засвоїли апарат орієнтування у підручнику: сигнали-символи, різні шрифти, кольорові виділення, призначення різних елементів книги тощо. Наприклад, перш ніж розпочинати новий розділ (тему), доцільно запропонувати дітям ознайомитися з їх відображенням у змісті підручника, щоб сформувані загальні уявлення про його обсяг, перелік творів. У такий спосіб поступово виховується читацька самостійність молодших учнів. Цьому сприяють також рекомендації і побажання «Читанки», розміщені на жовтих плашках. Радимо вчителю акцентувати увагу школярів на цих вказівках, зміст яких привертає дітей до пізнавальних і етичних цінностей.

На першому уроці четвертокласники читають вірш Миколи Сингаївського «До школи», у якому рефреном звучать рядки: «До школи, до школи, до школи...», «До книги, до книги, до книги...», «До сонця, до сонця, до сонця...». Це ніби узагальнюючий образ світла знань, яке сконцентроване у книзі. Про це діти розмірковують у процесі вирішення пізнавально-проблемного завдання: «Поміркуй, чому у вірші повторюються слова школа, книга, сонце. Як вони пов'язані між собою?»

На наступних уроках діти опрацьовують низку науково-пізнавальних текстів: «Які книги ти читаєш?», «З чого складається книга?», «Хто створює книгу?» «Як читають книги?», «Як читати «Читанку»?». Цей матеріал є зовсім новим для підручників з читання. Створюючи ці тексти, ми мали на меті подати дітям елементарні відомості про сучасну книгу як матеріальний і духовний об'єкт, тобто хто і як її створює, хто над нею працює, де вона виготовляється. Тут в описовій, доступній для учня 4 класу формі введено найнеобхідніші для грамотного читача терміни: автор, редактор, обкладинка, палітурка, форзац, корінець, сторінка, зміст.

Усі ці терміни діти відкривають для себе, досліджуючи власну книгу. Допмагають у цьому функціональні форзаці «Читанки». На першому з них у вигляді сюжетно-схематичних малюнків виразно показано шлях книги до читача — «Як до тебе прийшла книга?» Письменник, редактор, художник, художній редактор, верстальник, друкарі, продавець книгарні, читачі зображені у процесі діяльності. А на другому форзаці, який теж «працює» на перший розділ «Рости книголюбом!», розкрито тему «Подружись із бібліотекою».

Привертаємо увагу до невеликого тексту «Як читати «Читанку»?». Тут акцентовано увагу на тому, що читати підручник можна по-різному. Гарний читач не лише схоплює текст, а хоче його зрозуміти. Текст у підручнику — це не газета, журнал чи довідник. Його потрібно читати вдумливо, зосереджено, уявляючи прочитане. Укладач радить дітям конкретні прийоми, що допомагають краще зрозуміти текст.

Лейтмотивом художніх творів («Розумні і вірні друзі» за К. Паустовським, «Суперечка двох книг» В. Сухомлинського, «Про книжку» Н. Умерова, «Пісенька юних читачів» С. Михалкова, «Золота хвилина» М. Чепурної є виховання інтересу до самостійного читання, шанування книги, вміння користуватися нею.

Наступний розділ «Усна народна творчість» розширює, збагачує читацький досвід сприймання і осмислення малих фольклорних форм як уже відомих Дітям (прислів'я, приказки, лічилки, загадки-скоромовки, усмішки, народні пісні), так і нових: соціально-побутові казки, легенди, притчі. (Міфи про створення світу і людей діти читатимуть у другому семестрі.) Порівняно з попередніми класами тут акцентується. Увага на збереженні і збагаченні усної народної творчості. Завдяки письменникам, фольклористам ми і сьогодні маємо це велике багатство. В контексті цього звернено увагу на етнографічну діяльність Олени Пчілки і Бориса Грінченка.

У зв'язку з обмеженим обсягом книги ми не мали змоги запропонувати велику кількість творів з усіх видів усної народної творчості. Тому з особливою вимогливістю підійшли до відбору текстів. Так, соціально-побутова казка представлена лише «Мудрою дівчиною», але, як відомо, цей твір є класичним прикладом казки цього виду. В ній, досить об'ємній, з чітким сюжетом, можна виділити такі суттєві ознаки: персонажі діють наче у звичайних умовах, однак виявляють незвичайні якості (дивовижний розум, надмірну жадібність, мстивість тощо), перемагає бідний, скривджений, розумний. Показуючи це, народ ніби говорить, як треба жити насправді, за що боротися, до чого прагнути. Казка добре проілюстрована: великі сюжетні малюнки відображають характерні риси дійових осіб, деталі побуту. Розгляд малюнків у зіставленні з відповідними епізодами тексту сприятиме кращому усвідомленню головної думки казки.

Притчі, як і належить цьому жанру, невеликі за обсягом, але містять чітко висловлену головну думку, яка звучить наче прислів'я: «Без труда нема плода», «Добро, зроблене комусь, сторицею повертається». Відповідно мета їх читання полягає у виявленні й оцінці дітьми морально-етичної суті описаного життєвого випадку.

З народних легенд учні прочитають текст про походження прізвища та імені Богдана Хмельницького. Цей твір, як відомо, переповідається по-різному, але зберігається думка, що походження легендарного героя оповите казковістю.

Справжнім скарбом українського народу, його душею є народні пісні. У піснях, представлених у «Читанці», оспівується те, що важливе для кожної людини: почуття туги за Батьківщиною («Стоїть явір над водою»), працьовитість народу, краса звичаїв, обрядів, пісенності («Ой співаночки мої», «Котився віночок по полю»). Зміст пісень доступний дітям, вони легко співаються.

Відзначимо особливу значущість блоку «Прислів'я приказки». Тут передбачено актуалізацію вивченого з цієї теми у попередніх класах (прислів'я про працю, знання, культуру спілкування), а також читання, осмислення, висловлювання оцінних суджень щодо трьох груп прислів'їв. У кожній групі прислів'я дібрано таким чином, щоб учні змогли ознайомитися через образне слово з життєвим досвідом нашого народу щодо цінностей сімейного виховання, дружби, чесності, працьовитості тощо. Читаючи скоромовки, діти не лише вправляють мовленнєві уміння, а й закріплюють суттєві ознаки цієї форми — чистомовки, спотиканки, що зосереджує їхню увагу на правильності вимови, подоланні труднощів читання складних слів. Отже, у цьому розділі охоплено всі визначені програмою види малих форм усної народної творчості. До кожної з них є коротке вступне слово, у якому передбачено актуалізацію раніше відомого,

міститься установка на сприймання і розуміння суттєвих ознак саме цього жанру.

В опрацюванні творів цього розділу особливого значення набуває словникова робота. Передусім вчитель має визначити, коли саме краще пояснити значення застарілих, маловживаних, діалектних або нових слів. Якщо дітям їх важко зрозуміти з контексту чи через синонімічний ряд, доцільним буде ознайомлення із тлумаченням слів до читання тексту. У процесі відповідей учнів за прочитаним слід заохочувати їх до вживання нових слів, образних висловів. Доцільною є актуалізація знань з цієї теми під час опрацювання творів інших розділів, наприклад, знайти прислів'я, що відповідає головній думці оповідання, зіставити народну й авторську казки тощо.

У розділі «Біблійні легенди» вміщено твори «Вавилонська вежа», «Кайн і Авель», «Чому людина не знає, доки живе». У «Читанці» по-новому представлено блок завдань «Пригадайте, поміркуйте» і методичний апарат до текстів, що створює, на наш погляд, кращі

Передумови для читання і усвідомлення дітьми глибокого загальнокультурного значення Біблії. Вона стає як одна з найдавніших і наймудріших книг ще називають Вічною книгою. Діти мають знати, що Біблія — Святе Письмо для християн і найвизначніша пам'ятка культури для всіх людей світу. Зміст легенд надає вчителю великі можливості наштовхнути юних читачів на роздуми щодо розрізнення добра і зла, спільного і відмінного між людьми, ставлення до життя, праці, права на вибір віри тощо.

У 3 класі діти читали твори з теми «Цікава книга Природи». В 4 класі ця тема розкривається на ширшому і глибшому змісті. А саме у розділі «Сторінки з книги Природи» передбачено дві теми: «Як не любить той край...» і «Цікаві пригоди братів наших менших».

Загальну установку для сприймання змісту творів розділу подано у вступі: «Природа для людини — джерело життя, мудрості і краси. Вона постійно змінюється, вражаючи нас розмаїттям своїх проявів. Тому книга Природи безмежна і дуже цікава. Вона може багато сказати розуму і серцю людини, змінити настрій, викликати добрі почуття. У цьому розділі на вас чекають твори українських письменників, які люблять рідну природу і захоплено про неї розповідають. Вчіться й ви розуміти її мову!»

Дібрані твори створюють передумови для сприймання і розуміння читачами різних форм зображення явищ природи. Увага учнів привертається до зіставлення і аналогії: якщо художники малюють картини фарбами, то поети —

словами (наприклад, порівнюються вірш А. Малишка «Яблуня» і картина К. Білокур «Богданівські яблука»). Сприятливою обставиною для розвитку художнього сприймання, образного мислення є включення до кола читання високохудожніх поезій В. Сосюри, А. Малишка, Л. Костенко, К. Перлісної, Олександра Олесья, М. Рильського, їх зміст, образність дозволяють привернути увагу дітей до того, які настрої та почуття викликають різні явища природи, які слова вжито, щоб читачі змогли яскраво уявити прочитане, як по-різному можна описати одне й те саме природне явище. (Наприклад, «Дощик» А. Малишка і «Дрібний дощик» Ю. Ярмиша, «Здивовані квіти» Л. Костенко і «Заворожений сад» К. Перелісної).

У цій темі тематичний принцип поєднується з елементами монографічного. Зокрема, у підручнику вміщено портрети і короткі розповіді про життя і творчість Андрія Малишка, Олександра Олесья, Максима Рильського, Миколи Трублаїні, Олександра Копиленка, Григора Тютюнника, Михайла Слабошпицького. Цей матеріал дозволяє вчителю привернути увагу дітей до встановлення зв'язку між особистістю автора і темою його творів. У творах теми «Цікаві пригоди братів наших менших» розкривається світ стосунків людей з тваринами. Про те, як зрозуміти почуття і мову тварин, як ставитися до них у незвичайних ситуаціях, йдеться в оповіданнях М. Трублаїні «Пустуни на пароплаві», О. Копиленка «Кріт-неборака», Г. Тютюнника «Ласочка», М. Слабошпицького «Чудасія на балконі». Завершує розділ блок «Пригадайте, поміркуйте», у якому узагальнення здійснюється в процесі міркування над проблемно-пізнавальними задачами: чому природу порівнюють з книгою? Хто може бути її дійовими особами? Як навчитися розуміти мову природи? Підсумком розділу є вірш-звернення О. Сенатович «Чуєш, друже мій, розмови...?», у якому поетеса закликає читачів: «Мову рідної природи розуміти серцем вчись!»

Зміст розділу «Літературні казки» дає змогу поглибити знання дітей про суттєві особливості цього жанру, розширює уявлення про сюжетну різноманітність казок, природно залучає дітей до усвідомлення таких морально-етичних цінностей, як чесність, працьовитість, доброта, сміливість.

Казки, що є у розділі, умовно можна розподілити на Дві групи. У першій — казки І. Франка «Лисичка-кума» і Лесі Українки «Біда навчить», які близькі до народних казок про тварин. У другій — «Хлопчик Валь» М. Слабошпицького, «Жевжик» В. Нестайка, «Як Солов'ятко вскочило у біду» Ю. Ярмиша, написані сучасними авторами на теми, які актуальні для морально-етичного контексту нашого часу. Зміст творів цього розділу створює сприятливі можливості Для

формування у дітей умінь структурувати текст на частини, характеризувати головних героїв, збагачувати мовлення новими словами.

Найбільшим за обсягом є розділ «Світ дитинства», який охоплює дві теми: «А дружити треба вміти» і «Пригоди і захоплення твоїх ровесників». Добір текстів до цього розділу здійснено за жанрово-тематичним і монографічним принципами. Їх зміст, з нашого погляду, створює передумови для комплексної реалізації навчальних, розвивальних і виховних завдань програми з читання. У структурі обох тем є підтеми «Веселі вірші» і «Веселе слово».

Засвоєння учнями морально-етичних цінностей через світ художніх образів здійснюється протягом усіх років початкового навчання. У «Читанках» для 4 класу твори, в яких зображено внутрішній світ людей, їхнє ставлення до праці, природи, творчості, вміщено у різних темах. Але зміст творів цього розділу ніби узагальнює раніше засвоєне, зміцнює і розширює на складнішому матеріалі уявлення і поняття учнів про загальнолюдські морально-етичні цінності.

У першій темі вірш А. Костецького, оповідання В. Сухомлинського ставлять перед учнями морально-етичну задачу: як розібратися у тому, хто тобі друг, і як цінувати справжню дружбу. Цікаве, по-філософськи мудре запитання виникає під час читання короткого оповідання В. Сухомлинського «Найкраща лінійка». Його смисл — утвердження дуже важливої думки: цінні не лише інтелектуальні здібності людини, а й здатність досконало виконувати трудові завдання. А звідси і висновок: у будь-якій корисній справі треба прагнути майстерності і не втрачати віри у свої сили.

Новий аспект стосунків сучасних дітей розкрито у фантастичному творі М. Чумарної «Казка про друга». Авторка, поетеса і письменниця, очолює у Львові українознавчу школу «Тривіта». Водночас вона є автором книг про українські казки («З початку світу»), український звичасвий календар («Цокає годинничок») і багатьох інших. У «Казці про друга» письменниця описала пригоду хлопчика, який, граючи за комп'ютером, потрапив на невідому планету Тайн, які він переживав при цьому почуття: захоплення, тривогу, відчай, надію, радість. У творі переплітаються різні події, він відображає сучасні тенденції надмірного захоплення дітей комп'ютерними іграми і водночас утверджує перемогу справжньої хлоп'ячої дружби.

У темі «Пригоди і захоплення твоїх ровесників» зміст казки Ю. Ярмиша і оповідань В. Чемериса, Я Кави, В. Сухомлинського створює добру основу для удосконалення умінь учнів характеризувати головних героїв, простежувати

залежність між причиною і наслідком, відтворювати шляхом інсценування особливо динамічні діалоги тощо.

Сподіваємося, що діти з цікавістю читатимуть твори рубрик «Веселі вірші» і «Веселе слово». Тут переважають вірші Грицька Бойка, які, очевидно, читали ще батьки нинішніх учнів, але звучать вони дуже сучасно. В них з гумором поет висміює такі живучі людські вади, як хвалькуватість, зарозумілість, бажання всіх повчати. Про світ дитячих захоплень — малювання, телебачення, читання, спілкування з друзями та ін.— серйозно і водночас з гумором ідеться у творах О. Сенатович, Л. Компанієць, П. Бондарчука, І. Січовика та інших авторів.

Завершує першу частину підручника «Короткий словничок читача», у якому подано визначення 44 літературних термінів, якими діти оперували протягом трьох років на уроках читання.

Таким чином, коло читання у першій частині підручника достатньо різноманітне за темами, жанрами і персоналіями (46 імен). Зокрема, найбільше представлено такі жанри: малі форми усної народної творчості (32), вірші (23), оповідання (9), науково-популярні тексти (10), літературні казки (6). Порівняно з третім класом збільшилась кількість об'ємних текстів, а також сюжетів, що відображають світ сучасних дітей. Звертаємо увагу і на таку особливість, як залучення творів зарубіжних авторів (С. Михалков, К. Паустовський, Л. Полтава та ін.), що певною мірою готує учнів До вивчення у 5 класі зарубіжної літератури.

Для змісту другої частини «Читанки» характерною є спрямованість методичного апарату на узагальнення і систематизацію усіх компонентів читацької діяльності учнів у початковій школі: розуміння подібності і відмінності творів різних жанрів, порівняння творів усної народної творчості і авторських, Удосконалення уміння структурувати і відтворювати текст, характеризувати дійових осіб, а також під час узагальнення прочитаного. При цьому маємо акцентувати увагу на жанрових особливостях міфів, подібності і відмінності змісту міфів різних народів.

Розділ «Сторінки з історії» охоплює твори різних жанрів про минуле нашого народу. Підкреслимо, що це не оповідання з історії, а літературні твори. Тому в методиці читання, аналізу, узагальнення мають враховуватися в органічній єдності їх змістові і жанрові особливості. Діти читатимуть твори про життя слов'ян (уривки з поетичної книги Олександра Олеся «Княжа Україна»), дізнаються, хто був першим літописцем історії України, як був заснований і розвивався древній Київ, звідки в міста Львова така назва. Прикметно, що у

цьому розділі є художньо-пізнавальне оповідання «На новій землі» Івана Боднарчука, письменника з Канади, у якому розповідається про життя українських переселенців на заокеанській землі. Воно не лише розширює пізнавальний кругозір дітей, а й заохочує сумлінно ставитися до вивчення рідної мови.

Певний час із кола дитячого читання було вилучено твори про Велику Вітчизняну війну, що, з нашого погляду, є зовсім неправомірним. У «Читанці» діти мають змогу ознайомитися з оповіданням Ю. Збанацького «Гвардії Савочка». Органічним продовженням цієї теми є робота над картиною П. Козина «Земляк», на якій стримано і водночас зворушливо зображено, як у солдата, очевидно, після бою, сидить на колінах змучений білявий хлопчик і їсть із солдатського казанка.

«Завершують розділ науково-пізнавальний текст із Дитячої енциклопедії «Як давно в Україні з'явився жовто-блакитний прапор?» і вірш Д. Павличка «Наш Прапор», у якому оспівано головний державний символ. а також, змістова канва творів дозволяє вчителю сформулювати у дітей художньо-пізнавальні уявлення, поняття про найважливіші події української історії. Це є здатним ґрунтом для виховання патріотизму, історичної пам'яті і мислення, стимулювання пізнавальних інтересів дітей засобами виразного читання, знаходити і пояснювати образні вислови тощо. Учні 4 класу вже мають достатній досвід самостійного читання, який принагідно слід актуалізувати, збагачуючи цим читацький кругозір дітей, зміцнюючи зв'язки класного і позакласного читання, удосконалювати вміння працювати з книгою. Загалом, в останньому семестрі 4 класу маємо особливо подбати про розвиток усіх компонентів навички читання, адже у 5 класі обсяги текстового матеріалу різко збільшуються.

У книзі 8 розділів, які є різними за обсягом і структурою. Кожен розділ закінчується блоком «Пригадайте, поміркуйте», а тема — блоком «Чи уважно ти читав?». Наприкінці підручника вміщено пам'ятки-алгоритми «Учись працювати з текстом», що пропонують учням рекомендації: як запитувати і відповідати, аналізувати текст, розуміти прочитане, виразно читати, порівнювати твори, доводити думку, складати план тексту. Необхідно привчати учнів звертатися до цих пам'яток якнайчастіше, адже без правильного застосування таких умінь неможливо бути кваліфікованим читачем.

Перший розділ «Міфи народів світу» ознайомлює учнів з новим жанром усної народної творчості. Міфи (з грецької — «слово, переказ») віддзеркалюють первісні уявлення людей про навколишній світ, їхнє розуміння явищ природи,

ролі богів, грізних духів, від яких залежало життя. Цей розділ охоплює міфи Стародавнього Єгипту, Китаю, Стародавньої Греції, слов'янських народів, отже, інтегрує твори різних літератур. Текстам міфів передують коротке слово укладача підручника про ті землі, народи яких створили і зберегли ці міфи. Особливу увагу слід звернути на з'ясування значення нових слів, їх правильну вимову. Доцільно до кожного уроку готувати короткий тематичний словник, який учитель заздалегідь записує на дошці, неодноразово привертаючи до нього увагу учнів. Допомагають дітям уявити зміст міфів ілюстрації, які, з нашого погляду, відображають ключові епізоди прочитаного. Ілюстрація-заставка поєднує в собі елементи різних культур — єгипетської, китайської, слов'янської, грецької. На це варто звернути увагу.

У розділі «З любов'ю до рідної землі» представлено і українських письменників, у яких описано картини рідної природи у різні пори року. На відміну від змісту розділу «Сторінки з книги Природи», що їх діти читали у першому семестрі, тут переважають тексти, зміст яких активізує чуттєве сприймання. Звуки, барви, рухи, які може почути і побачити спостережливий митець, передані у віршах, описах, художньо-пізнавальних оповіданнях.

Учителю слід привернути увагу школярів до взаємозв'язку між темою твору і його автором. Так, діти прочитають текст-опис рідних краєвидів Д. Чердиченка, вірші Олександра Олеся і С. Жупанина про голоси природи, оповідання В. Чухліба про пригоди своїх ровесників. Тому доцільно, щоб учні пригадали твори цих авторів, узагальнили, які теми привертають увагу кожного з них.

Ознайомлення з відомим уривком із твору М. Гоголя «Чудовий Дніпро» сприймається наче гімн красі української природи. Враження від сприйняття цього тексту підсилює ілюстрація — репродукція картини А. Куїнджі «Місячна ніч на Дніпрі», яка належить до шедеврів світового мистецтва. Зіставлення цих творів показує, як засобами художнього слова і образотворчого мистецтва порізно створено художній образ Дніпра. Вдячність людей рідній природі за її красу, щедрість, чистоту піднесено передає вірш М. Познанської «Спасибі людям, Що зросили ліс», який завершує розділ. Отже, тематичне коло цього розділу є яскравим відображенням у творах образів української природи, стосунків людини з природою, що підтверджує правомірність назви розділу.

У розділі «Твори зарубіжних письменників» діти прочитають у майстерному перекладі широковідомі казки О. Пушкіна, Г. К. Андерсена, Б. Немцової, уривок з роману Марка Твена «Пригоди Тома Сойєра», а також вірші російських поетів С. Маршака, М. Пляцковського. Про кожного з авторів у

підручнику вміщено коротку розповідь, яку вчителів бажано доповнити оглядом їхніх портретів, актуалізацією самостійного досвіду дітей, у завершує підручник розділ «Світ у мені, і в світі я».

У розділі «Поетична світлиця» учні зустрінуться а творами видатних українських поетів: Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, Павла Тичини, Максима Рильського. Ці імена учням вже добре знайомі. В 2 і 3 класах вони читали їхні вірші, але з кожним роком дітям відкриваються нові грані творчості цих майстрів слова. Поетичний доробок цих авторів складає п'ять окремих тем розділу, які мають схожу структуру в побудові і доборі ілюстративного матеріалу. У розділі про кожного поета вміщено коротку доступну розповідь з найважливішими відомостями про його життя і творчість, портрет митця, ілюстрації до творів. До кожної теми вміщено дослідницькі завдання, які, за умов підготовленості учнів конкретного класу, можуть бути організовані як проектна діяльність, залучення їх до краєзнавчої роботи.

Розділ «Байки» побудовано з елементами інтеграції творів зарубіжної літератури, що розширює кругозір дітей, сприяє їхньому літературному розвитку. Діти прочитають байки легендарного Езопа, Леоніда Глібова, Івана Крилова, Олени Пчілки. Зміст цих творів, написаних у різні часи байкарями різних народів, дозволить дітям простежити характерні ознаки побудови байок, виявити спільне і відмінне між окремими творами, збагатити мовлення прислів'ями, влучними висловами.

У розділі «П'єса-казка» вміщено уривки з п'єси-казки сучасної української письменниці Нелі Шейко-Медведєвої «Лисиця, що впала з неба». Цей твір цікавий тим, що у ньому можна розпізнати мотиви відомих українських і російських казок. Сюжет твору дуже динамічний, насичений подіями, образними характеристиками дійових осіб, яких досить багато (одинадцять). Події, які описано у п'єсі, розгортаються наче детективна історія, у якій лише під кінець можна зрозуміти «хто є хто».

Враховуючи особливість змісту п'єси і спосіб його розкриття автором, радимо під час вивчення твору користуватися методом комбінованого читання вголос «вчитель — учні», а також застосовувати випереджувальне домашнє читання учнями частин тексту, які мають опрацьовуватися у класі.

У розділі «**З любов'ю до рідної землі**» представлено твори українських письменників, у яких описано картини рідної природи у різні пори року. На відміну від змісту розділу «Сторінки з книги Природи», що їх діти читали у першому семестрі, тут переважають тексти, зміст яких активізує чуттєве

сприймання. Звуки, барви, рухи, які може почути і побачити спостережливий митець, передані у віршах, описах, художньо-пізнавальних оповіданнях.

Учителеві слід привернути увагу школярів до взаємозв'язку між темою твору і його автором. Так, діти прочитають текст-опис рідних краєвидів Д. Чередниченка, вірші Олександра Олеся і С. Жупанина про голоси природи, оповідання В. Чухліба про пригоди своїх ровесників. Тому доцільно, щоб учні пригадали твори цих авторів, узагальнили, які теми привертають увагу кожного з них.

Ознайомлення з відомим уривком із твору М. Гоголя «Чудовий Дніпро» сприймається наче гімн красі української природи. Враження від сприйняття цього тексту підсилює ілюстрація — репродукція картини А. Куїнджі «Місячна ніч на Дніпрі», яка належить до шедеврів світового мистецтва. Зіставлення цих творів показує, як засобами художнього слова і образотворчого мистецтва порізному створено художній образ Дніпра. Вдячність людей рідній природі за її красу, щедрість, чистоту піднесено передає вірш М. Познанської «Спасибі людям, що зростили ліс», який завершує розділ. Отже, тематичне коло цього розділу є яскравим відображенням у творах образів української природи, стосунків людини з природою, що підтверджує правомірність назви розділу. У розділі **«Твори зарубіжних письменників»** діти прочитають у майстерному перекладі широковідомі казки О. Пушкіна, Г. К. Андерсена, Б. Немцової, уривок з роману Марка Твена «Пригоди Тома Соєра», а також вірші російських поетів С. Маршака, М. Пляцковського. Про кожного з авторів у підручнику вміщено коротку розповідь, яку вчителеві бажано доповнити розглядом їхніх портретів, актуалізацією самостійного читацького досвіду дітей.

Завершує підручник розділ «Світ у мені, і в світі я». У ньому представлено взаємопов'язані теми: «Людина починається з добра»; «Пригоди і захоплення твоїх ровесників»; «У кожного є співуча пір'інка». Лейтмотивом змісту дібраних творів є утвердження засобами художньої літератури цінності універсальних людських якостей — добра, взаємодопомоги, поваги до старших і найрідніших — мами, бабусі; прагнення до творчості.

За жанрами цей розділ дуже різноманітний: вірші, авторські казки, оповідання, художньо-пізнавальні статті, уривки з повістей, загадки, прислів'я. Серед авторів добре відомі дітям імена: В. Сухомлинський, М. Сингаївський, Д. Чередниченко, В. Нестайко, Г. Бойко, С. Жупанин, В. Чухліб та ін. Познаються учні і з новими для них авторами: Інною Кульською, Марією Чумарною, Василем Симоненком. Принагідно зазначимо, що читанню кожного нового твору передують розповідь про особу автора. Цим ми сприяємо літературному розвитку дітей, встановленню взаємозв'язку між автором і темою.

За формою передачі змісту твори різноманітні: роздуми («Усмішка», «Бабуся»), ситуації морального вибору («Задачі трапляються різні», «Як ти з матір'ю говориш?», «Казка про хлопчика Абихто»), описи гумористичних ситуацій («Консультант», «За що хвалять?», «Відпочити ніколи», «Як Незнайко був художником») тощо. Жанрова і тематична різноманітність створює сприятливі передумови для сприймання і розуміння учнями ідеї розділу — розкрити багатоманітність, мінливість, цікавість навколишнього світу, світу людських почуттів, думок, взаємин.

Особистісно значущими для дітей цього віку ми вважаємо твори теми «Пригоди і захоплення твоїх ровесників», де вміщено два великих тексти — уривки з повістей В. Нестайка «Космонавти з нашого будинку» і М. Чумарної «Лумпумчик». Їх динамічні сюжети близькі сучасним дітям, вони емоційно насичені, утверджують позитивні почуття. Водночас зміст творів дозволяє застосувати широкий діапазон завдань і методичних прийомів з удосконалення усіх компонентів навички читання, розвитку зв'язного мовлення, уяви дітей.

Завершує підручник тема розвитку дітей бажання і здатності до творчості, що розкрита у розділі «У кожного є співуча пір'їнка»

Цей аспект є гуманістичним і розвивальним підсумком втілення концепції нових підручників, який є логічним продовженням подібних розпочатих у 2 («Я хочу сказати своє слово») і 3 класах («Візьму перо і спробую»). Підкреслимо, що йдеться не лише про розвиток у дітей літературних здібностей, а загалом про утвердження цінності творчого ставлення людини до різних справ. Зміст творів, методичний апарат до них дозволяє дітям переконатися, що справді у кожного має бути своя «співуча пір'їнка», яка надає радість життю і творчості.

III. МЕТОДИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ ЗМІСТОВИХ ЛІНІЙ ПРОГРАМИ

§ 1. ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК НАВИЧКИ ЧИТАННЯ

Повноцінна навичка читання є основою успішної реалізації усіх змістових ліній програми, важливим засобом розвитку і саморозвитку особистості учня. Ця навичка має універсальний характер, оскільки без неї неможливими є навчання і розвиток взагалі, соціалізація людини в інформаційному суспільстві. У Державному стандарті і програмах з читання зазначений напрям належить до базових. Протягом навчання в початковій школі молодші учні постійно оволодівають технічною і смисловою сторонами читання. У цьому параграфі ми

розглянемо способи формування технічної сторони. Вона передбачає оволодіння учнями способом читання, правильністю, виразністю і темпом. Читання стає якісним лише за умов досягнення учнями розуміння прочитаного тексту. У програмах з читання для кожного класу чітко визначено напрями роботи вчителя щодо формування в учнів технічної і смислової сторін, якими вони оволодівають у взаємозв'язку.

Процес читання розглядається психологами як специфічний вид комунікативно-пізнавальної діяльності людини, в якій виділяються зовнішні і внутрішні сторони, що взаємодіють між собою. Зовнішню характеризує технічна (операційна) сторона, а внутрішню — осмислення і розуміння читачем змісту прочитаного.

В. О. Сухомлинський вважав уміння учнів читати найважливішим інструментом навчання. Швидко й свідомо читати — це значить сприймати очима і в думці частину речення чи невелике речення цілком, відірвати свій погляд від книги, вимовити те, що запам'яталося, і водночас думати — не тільки про те, що читається, а й про якісь картини, образи, уявлення, явища, пов'язані з матеріалом, що читається.

Відповідно до вимог Державного стандарту початкової загальної освіти об'єктом контролю і оцінювання є навичка читання з урахуванням усіх її характеристик: спосіб, темп, усвідомленість, виразність. Технічну сторону читання характеризують спосіб, темп, правильність, виразність. У першокласників навичка читання перебуває у процесі її становлення і характеризується побуквеним і відривним складовим способом. У 2—4 класах провідними способами є плавний складовий, плавний з цілісним прочитуванням окремих слів; читання цілими словами і групами слів.

У 2 класі основна увага зосереджується на цілеспрямованому формуванні в учнів правильного, усвідомленого читання вголос цілими словами. З цією метою застосовуються прийоми розширення оперативного поля читання; за завданням вчителя учні читають абзаци тексту у різному темпі, уповільненому і пришвидшеному, за допомогою вчителя визначають, у якому темпі краще прочитати той чи інший уривок тексту або весь твір. Для розвитку правильності читання удосконалюється дикція учнів на основі застосування спеціальних вправ для розминки і тренування артикуляційного апарату, відпрацювання правильної вимови звуків. Під час читання вголос в учнів формується уміння дотримуватися пауз між реченнями, а також ритмічних пауз, зумовлених розділовими знаками і змістом твору. Читацька діяльність організовується таким чином, щоб досягти свідомого читання, цілісного сприймання і розуміння тексту.

Основними вимогами до навчальних досягнень другокласників з цього предмета є уміння правильно, плавно, свідомо читати вголос цілими словами у темпі 40 слів (I семестр) за хвилину. У II семестрі — у темпі 40—60 слів за хвилину (допускається поскладове читання важких для дітей цього віку слів); володіння найпростішими інтонаційними засобами виразності.

Швидкість читання мовчки доцільно перевіряти починаючи з 3 класу. Слід мати на увазі, що темп читання мовчки перевищує показники читання вголос орієнтовно на 20—40 слів. У школярів, які дуже добре читають, він може збільшуватися у 1,5—2 рази.

У 3—4 класах продовжується цілеспрямований розвиток в учнів уміння правильно, свідомо, виразно читати вголос цілими словами. Але провідна роль належить читанню мовчки. Відбувається інтенсивне формування і розвиток продуктивних способів читання (очима, без зовнішніх мовленнєвих рухів, свідомо). У роботі над текстом збільшується питома вага вправ і завдань на розвиток смислової сторони читання, антиципації (здогадки), безпомилкового сприймання тексту, розвиток уваги і пам'яті у сприйманні і відтворенні прочитаного. Відповідно до пізнавальних можливостей сучасних дітей зростають вимоги до результатів сформованості читацької діяльності. А саме: у 4 класі учні читають усвідомлено, правильно, виразно у темпі 70—80 слів за хвилину (I семестр), а мовчки — 90—110 слів (I семестр), 100—130 слів (II семестр). Якісними характеристиками такої навички читання є усвідомлене і достатньо повне сприймання, розуміння і відтворення фактичного змісту. У методичних рекомендаціях, розроблених В. О. Мартиненко та О. Я. Савченко, визначено вимоги і критерії до сформованості усіх якостей навички читання.

Зокрема, читання вважається правильним, якщо учень не допускає:

- 1) заміни, пропусків, перестановок, спотворення, повторів букв, звуків, складів, слів у тексті;
- 2) дотримується норм наголошування та орфоєпії у системі голосних (ненаголошені [є], [и], чітка вимова звука [о]);
- 3) чітко вимовляє дзвінкі приголосні у кінці слова та в кінці складу перед наступним глухим;
- 4) нормативно вимовляє звуки [дж], [дз], [дз'], [г'], [ф];
- 5) правильно вимовляє слова, які передбачені програмою для кожного класу.

Для формування правильності читання учнів особливо важливою є цілеспрямована робота над дикцією. Дикція (від лат. — «вимова») — характеризує ступінь чіткості вимови слів, складів, звуків під час розмови, співів, художнього читання. Правильна дикція у житті людини має важливе значення. Як правильно і чітко письмо полегшує читання, так і гарна дикція

робить успішним наше усне спілкування. І навпаки нерозбірливе, гаркаве, занадто швидке мовлення порушує комунікацію, а отже — і взаєморозуміння. Крім соціальної, дикція має і естетичну цінність, бо яскраво виявляє зовнішню культуру усного мовлення людини. у початкових класах робота над дикцією має на меті формування у молодших школярів чистоти і якості вимовляння окремих звуків, складів, слів, оволодіння артикуляційною вимовою. Орфоепія допомагає учням оволодіти орфографією, а гарна дикція, правильне читання позитивно впливають на грамотність учнів.

Особливістю мовного розвитку молодших школярів є наявність у їхньому мовленні різних відхилень від правильної вимови. Вони виявляються у порушеннях вимови як окремих звуків, так і нечіткості, помилковості вимови звукосполучень складів, слів у мовленнєвому процесі. У першому випадку вчитель спостерігає спотворення вимови окремих сонорних, свистячих і шиплячих звуків або змішані дефекти. Усунення дефектів повною мірою є справою логопедів, бо цей процес вимагає тривалої індивідуальної роботи. В умовах класу доцільним є проведення, наскільки це можливо, короткої артикуляційної гімнастики для мовного апарату, яка є корисною для всіх учнів, а також відпрацювання на дидактичному матеріалі або Уривках з тексту вимови слів із звуками, які діти часто неправильно вимовляють ([р], [л], [х], [ф], [г], [г]). Мовну гімнастику зручно проводити за таблицею голосних, до яких у різних позиціях (перед, після) Додається одна, дві приголосні. Цю гімнастику планують як на початку уроку, так і в процесі роботи над текстом, якщо вона активізує увагу учнів до читання, остійне удосконалення дикції учнів, як засвідчують дослідження, упереджує помилки при читанні складні для вимови слів.

Правильності читання сприяє попереднє відпрацювання важких для читання слів, які наводяться в підручнику після тексту, увага вчителя до наголосу, настанова на врахування ролі розділових знаків. Зважаючи на готовність класу і складність матеріалу, доцільно доповнювати перелік складних слів. Вони записуються на дошці у стовпчик з позначенням наголосу, їх промовляння має бути чітким, спочатку — уповільненим, а потім — у розмовному темпі. Спостереження показують, що нерідко така робота здійснюється формально. Під час читання учнями вголос вчителі мимохідь виправляють їхні помилки, що в кінцевому рахунку заважає цілісності сприймання, а це не менш важливо, ніж швидке читання. Помилки при читанні найчастіше виявляються у недовимовленні слів, спотворенні закінчень, пропуску якогось звука. Наприклад, навіть у 4 класі діти часто неправильно читають слова: вітчизняна війна, скривжені, абонент (абонемент), зашерехотіли (зашерхотіли), обзизивається (обзивається), спухнув (спурхнув), незрабне (незграбне) і т. ін. Тому перед

читанням вголос вчителю доцільно давати чітку настанову: дочитувати до кінця, не пропускати букви, не квапитися, не повторювати складів. Особливу увагу при цьому необхідно звертати на правильність вимови і наголосу у власних назвах, прізвищах авторів творів, художників. У більшості випадків їх бажано записати на дошці, прочитати хором.

Розглянемо основні напрями роботи вчителя щодо удосконалення технічних характеристик уміння молодших школярів читати. Молодші школярі на уроках читання оволодівають двома видами читання — вголос і мовчки, які взаємно підсилюють один одного. Процес читання охоплює дві складові: одна виявляється у русі очей і мовно-звукорухових діях, а інша — у русі думок, почуттів, намірів читця (Т. Г. Єгоров, Д. Б. Ельконін). Вчитель має застосовувати різноманітні прийоми, що удосконалюють зорове сприймання, чистоту, чіткість вимови, збільшують «поле читання» учнів. В Україні методисти і творчі вчителі цьому аспекту традиційно приділяли значну увагу. Так, у 70-х роках ХХ ст. цю проблему досліджувала Н. Ф. Скрипченко, протягом 80-х років широке застосування у педагогічному досвіді набули методика швидкісного і свідомого читання, розроблена харківським професором І. Т. Федоренком (система зорових диктантів), таблиці з техніки читання одеських методистів І. Постоловського, Л. М. Юшкової, рекомендації донецьких методистів В. Н. Зайцева, Г. О. Ярош та ін. Наприкінці 90-х років оригінальну методику навчання дітей якісному читанню запропонував учитель-методист з Кіровограда В. Едигей у книзі «Вчись читати, малюк!», в основу якої покладено різні види завдань з читання деформованих текстів. В останні поки спостерігається широке включення в структуру уроку вправ на розвиток якостей читання.

Методисти, вчителі вводять у практику ігрові завдання на удосконалення техніки читання, розширення поля читання. Зокрема:

- словесні гірки, стовпчики слів, розташованих у порядку збільшення довжини, які учні швидко читають згори донизу;
- відтворення точності сприймання рядків, які учні бачили протягом 5—6 сек;
- читання слів (речень) із закритою верхньою половиною;
- читання слів, які «перерізані» пунктиром, світлою лінією;
- читання пар слів, у яких відсутні одна-дві літери;
- складання слів із «перемішаних» літер, складів;

- читання перевернутих слів;
- читання «злитих» речень.

На початку другого класу після літніх канікул читацька навичка дітей зазвичай послаблюється, тому доцільно приділити технічній стороні читання посилену увагу. Зокрема, кожен урок бажано починати читацькою розминкою. Її змістом можуть бути артикуляційна зарядка і швидке читання ланцюжків коротких слів, які можна зразу охопити зором. Наприклад, це можуть бути набори: 1) односкладових слів двох, трьох, чотирьох літер, із збігом приголосних та ін.); 2) двоскладових слів, у яких кожен рядок побудовано з різними складами, з чергуванням слів з ним наголосом і збігом різних приголосних та ін.; 3) трискладових слів з різним наголосом і збігом їх приголосних. Такі набори можна поступово в пропонувати дітям, нарощуючи складність слів, поки не зникне поскладове читання.

У підручнику для правильності читання у словах які є сумнівними щодо вимови, проставлено наголос. Зважаючи на мовне середовище школи, вчитель попереджує неправильну вимову деяких слів. Необхідно ретельно опрацювати з дітьми слова, які у підручнику позначено значком «прочитай правильно». Правильності і свідомості читання сприяють, наприклад, такі завдання: «роз'єднай слова і читай далі», «роз'єднай слова і прочитай загадки», «роз'єднай слова і прочитай кінцівку казки» і т. ін. Для їх виконання учням слід дуже уважно вчитуватися у кожен склад, водночас сприймаючи рядок цілісно.

Для розширення оперативного поля читання корисні вправи на знаходження у тексті абзаців або речень з певними словами. Їх краще провести у вигляді змагання «Хто швидше?». Наприклад: хто швидше знайде абзац, у якому є вислів «показав хлопцям» («Сергійкова квітка»); прогляньте першу частину казки, скільки разів у ній згадується Київ («Кирило Кожум'яка»); прогляньте оповідання і скажіть, які імена у ньому згадуються («Школа Володимира Великого»); хто швидше знайде у першому абзаці найдовше слово («Наше відкриття») та інші завдання у підручнику для 3 класу.

Щоб зберегти у дітей інтерес до читання тексту, сюжет якого вже дітям відомий, необхідно урізноманітнювати види читання. Зокрема, слід брати до уваги можливість застосовування таких видів читання:

- читання пошепки, тихо, голосно;
- читання – «гудіння» (напівголосне, у різному темпі);

— читання «дощиком» (напівголосне читання упродовж кількох хвилин усім класом);

— читання «буксиром» (учитель або добре підготовлений учень читає текст в уповільненому темпі, діти напівголосно прочитують за ним, темп читання поступово пришвидшується);

— хорове (групове) читання певного уривку;

— читання ланцюжком;

— читання комбіноване (вчитель — учні);

— мовчазне читання;

— читання на швидкість;

— читання з метою знаходження певних слів, назв, розділових знаків тощо;

— читання в особах;

— читання у парі.

Величезні можливості для комплексного удосконалення всіх якостей читацької навички дає вибіркоче читання. Діапазон урізноманітнення його формулювань зумовлений метою читання: досягнення виразності, розуміння, сприймання художньої виразності, жанрових особливостей тексту, його творчої переробки тощо.

Благодатним засобом для удосконалення мовленнєвих досягнень учнів є читання скоромовок, що сприяє чистоті, чіткості, правильності вимови. Скоромовки багаті на звукові повтори, незвичні і складні для вимови слова. У підручниках для 3 і 4 класів є окремі тематичні добірки скоромовок. Вони визначаються як жартівливі вислови, складені з важких для швидкої вимови слів. Діти дізнаються, що ці твори ще називають чистомовками і спотиканками, міркують, чому саме так їх називають.

Методика навчання читання скоромовок передбачає такі моменти: 1) діти мають розуміти значення усіх слів, з яких складено скоромовку; 2) навчитись читати скоромовку повільно, але дуже чітко, правильно вимовляти всі слова; 3) читати скоромовку у звичайному розмовному темпі; 4) вимовляти скоромовку у пришвидшеному і швидкому темпі.

Для тренування вимови учні читають скоромовку з різними завданнями. Наприклад, спочатку читають Дівчатка, а потім — хлопчики (і навпаки), читають тихо і з нарощуванням сили голосу, читають із зміною логічного наголосу. Скажімо, скоромовку «Зелен в'яз високий виріс, в'язолаз на в'яза виліз», яку записано на дошці, учні можуть читати кілька разів, змінюючи логічного наголосу, пришвидшуючи темп.

Якщо діти мають зошити з читання, слід навчити їх водити самоконтроль за технікою читання, захоплювати до самовдосконалення якостей читацької навички.

Оскільки навичка читання має міжпредметний характер, на уроках з усіх предметів маємо наполегливо привчати дітей до уважного ставлення до слова, правильної вимови, передачі відповідної інтонації читання будь-якого навчального тексту.

У формуванні в учнів техніки читання важливо врахувати широкий діапазон їх індивідуальних особливостей: розвиток мислення, темп мовлення, увагу. Щоб поліпшити якість читацької навички, треба заохочувати дітей до читання не лише підручника і творів з позакласного читання, а й будь-яких текстів, доступних їхньому розумінню. Для цього у сімейному колі є чимало можливостей: спільне читання книг, реклами, дитячих журналів, етикеток, заголовків у газетах, змісту телепрограм, рецептів страв, участь в іграх, які передбачають уважне перечитування інструкцій тощо. Отже, чим частіше діти читають незнайомі тексти, тим швидше в них удосконалюється техніка читання.

У 3 класі основним видом стає читання мовчки, яке сприяє пришвидшенню темпу читання. Йому мають передувати цікаві, доступні завдання, які можна потім перевірити. Варіантів формулювання завдань для читання мовчки є дуже багато, адже їх зміст зумовлений різними обставинами: чи вперше діти читають текст, чи його перечитують; який жанр твору; наскільки твір є складним для дітей та ін. Наведемо приклади формулювання завдань:

— Прочитай вірш мовчки. Ранню чи пізню осінь описано в ньому? Чому ти так думаєш? («Осінь» Я. Щоголіва);

— Прочитай мовчки. Що з прочитаного тобі незрозуміло? Підготуйся запитати про це вчителя.

(«Як жила книга за часів Київської Русі» за О. Єфімовим);

— Прочитай текст мовчки. Знайди речення, яке передає головну думку прочитаного. («Друкар книг, перед тим не бачених» за О. Єфімовим);

— Прочитай мовчки. Чи зрозумів ти, де і коли відбувалась описувана подія? («Школа Володимира Великого» за Антоном Лотоцьким);

— Прочитай оповідання мовчки. Що в цьому творі вигадано, а що — ні? («Любіть книгу» Остапа Вишні);

— Прочитай вірш мовчки. З чого видно, що хлопчик — завзятий читач? Яким ти його уявляєш?

У 3-4 класах кількість завдань у підручниках на вибіркове перечитування невелика. Радимо розширити цю групу, пропонуючи такі види вправ: на перевірку уміння учнями певного явища; знаходження опису олій; виявлення емоційності сприймання, почуттів; з'ясування ролі повторення одних і тих самих слів; становлення зв'язку прочитаного з ілюстраціями; перечитування з метою поділу тексту на частини, добір заголовка, складання плану тощо. У процесі вибіркового перечитування об'єктом уваги учнів може бути спостереження за мовою дійових осіб, виявлення мотивації та характерних ознак їхніх вчинків; читання з метою переказу, розповіді, скорочення тексту, з різними завданнями на відпрацювання швидкості, виразності, підготовки до інсценізації та ін. Звертаємо увагу вчителів на необхідність широкого застосування різноманітних завдань і запитань, які зосереджують мислительну увагу дітей саме на розумінні прочитаного. Наведемо типові формулювання завдань для другокласників:

— Як ти розумієш виділені слова? («Хто чого вчиться?» В. Фетисова);

— Коли Сашко зрозумів свою помилку? Чому зник «кордон»? («Кордон» Л. Вахніної);

— Як ти розумієш ужите тут слово «хитринка»? («Як Наталя у Лисиці хитринку купила» В.Сухомлинського);

— Чому хлопчик не відразу зрозумів, про кого говорить дідусь? («Неня» А. М'ястківського);

— Як дитина зрозуміла матусин заповіт? («Матусин заповіт» М. Хоросницької);

— Чи зрозумів ти звернення поетеси: «А може, це ти?» До чого воно тебе спонукає («Бабусина Радість» Г. Могильницької).

Нагадаємо, що за вимогами програми темп (швидкість) читання співвідноситься із способом читання, розумінням тексту, періодом навчання.

Ми рекомендуємо вчителям під час оцінювання не знижувати бал, якщо темп несуттєво відрізняється від норми (нижче на 4—5 слів), але при цьому учень досить повно розуміє прочитане. З особливою увагою слід поставитися до дітей, які мають психофізіологічні вади: заїкання, поганий зір, природну повільність. Під час опитування це не може бути підставою для зниження оцінки.

З методикою перевірки й оцінювання навички читання вголос і мовчки у 2—4 класах учителі можуть докладно ознайомитися у згаданому раніше посібнику [10]. Нагадаємо про найважливіше. Рівень сформованості навички читання перевіряється поточно і підсумкове. Поточний контроль здійснюється вибірково на кожному уроці читання під час індивідуального опитування. Підсумкова перевірка навички читання вголос здійснюється в кінці першого (орієнтовно 15—25 грудня) і другого (5—15 травня) семестрів. Для перевірки добирається доступний текст (художній або науково-пізнавальний), який діти не читали. Доцільною є така процедура підсумкової перевірки: спочатку учневі пропонується почати читати текст мовчки (щоб «увійти» у читання), а з другого абзацу перейти на читання вголос. З цього моменту починається вимірювання швидкості читання. Під час перевірки доцільно користуватися годинником із секундною стрілкою, а не секундоміром, який відволікає і тривожить дітей.

Отже, рівень сформованості в учнів читання мовчки визначається за темпом, способом читання і розумінням прочитаного. Читання мовчки є домінуючим у 4 класі. Високий і достатній рівень його сформованості є запорукою успішної адаптації випускників початкової школи до вимог основної школи.

§ 2. ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ УМІННЯ ВИРАЗНО ЧИТАТИ

Виразному читанню, як одному з видів мовленнєвої діяльності, притаманні всі її функції: виховна, комунікативна, пізнавальна, естетична.

Виразне читання є не лише цінним загальноосвітнім умінням, це важливий засіб виховання і розвитку мовленнєвої, емоційної та етичної культури учнів. Виразне читання і мовлення учнів значною мірою віддзеркалює виразність мовлення самого вчителя. Уміння вчителя добре володіти своїм голосом не замінить фонозапис, бо виразність його читання — передумова інтересу дітей до уважного, вдумливого читання. Відомо, що молодші учні дуже чутко реагують на модуляції голосу вчителя, розрізняючи таким чином, що він схвалює і що засуджує. Тому у навчанні дітей виразному читанню мають органічно поєднуватися виховні можливості природного наслідування учнями виразного

мовлення вчителя із цілеспрямованим і систематичним розвитком в учнів уміння виразно читати текст на основі його розуміння.

Готуючись до виразного читання, школярі глибше, повніше усвідомлюють зміст і тональність твору, аналізують мотиви вчинків дійових осіб, їхнє мовлення. Ці дії сприяють розвитку в учнів логічного і образного мислення, мовлення, уяви, співпереживання дійовим особам.

В методиці тривалий час співіснують різні визначення сутності поняття «виразне читання в школі». Одні автори ототожнюють його з художнім читанням (декламаційним мистецтвом), інші — розуміють як читання, що вимагає спеціальних умінь, треті — звужують це поняття лише до використання інтонаційних засобів виразності. Ці розходження зумовлені різним розумінням співвідношення у читанні логічного, образно-емоційного та естетичного аспектів. Підкреслимо, що ще К. Д. Ушинський пропонував учителям поєднувати у навчанні молодших школярів виразному читанню логічну та емоційну сторони. На становлення методики виразного читання у ХХ ст. помітно вплинула методика К. С. Станіславського, за якою існуючі підходи доповнювались такими важливими вимогами як залучення творчої уяви читача, необхідність природного звучання мовлення, співпереживання героям, вияв авторської позиції.

Уміння виразно читати ми розглядаємо як комплексне інтелектуально-емоційне утворення, яке охоплює низку інших умінь. Оволодіння ним є складним процесом. Спеціальні дослідження дозволяють зробити висновок про те, що у багатьох батьках діти читають монотонно, не дотримуються їм важко визначити логічний наголос, передати емоційне ставлення до прочитаного. Вказівки вчителі «Читай виразно!», «Читай правильно і красиво!» «Читай, як я прочитала!» малоефективні.

Сучасні методисти вважають, що виразне читання школярів об'єднує два напрями — розвиток техніки мовлення, і підвищення культури мовлення та оволодіння емоційно-логічними засобами виразності (М. Р. Львов, З. А. Агейкіна, М. С. Вашуленко, А. Й. Капська, Г. А. Олійник, Т. А. Потапова, Н. М. Зорька та ін.). Ознайомлення із відповідною літературою дозволяє визначити типові методичні прийоми інтонування учнями текстів: на основі наслідування, врахування особливостей жанру твору, аналізу тексту, його структури, орієнтації на слухача, усвідомлення мовцем задачі читання тощо.

Складність формування в учнів виразного читання зумовлена передусім залежністю цієї якості від багатьох умов, які прямо чи опосередковано на неї впливають.

Методичними умовами формування у молодших школярів виразного читання є:

- розвиток чіткої, правильної вимови усіх звуків, володіння диханням, голосом, дикцією; .
- засвоєння норм літературної вимови;
- оволодіння прийомами інтонування (тон, темп, паузи, логічні наголоси);
- розвиток уяви, емоційності читання;
- сформованість в учнів усіх складових навички читання;
- розуміння смислу прочитаного, мотивів і почуттів дійових осіб.

Сформованість на достатньому рівні техніки читання є первинною умовою досягнення його виразності. Адже виразно читати будь-який текст може лише той учень, який володіє навичкою правильного, плавного, свідомого і достатньо швидкого читання. У програмі з читання визначено вимоги до формування виразності читання у кожному класі. Окрім достатньої сформованості швидкості і правильності читання, вже у 2 класі учні мають користуватися такими прийомами виразності як дотримання пауз між реченнями, зумовленими розділовими знаками і змістом твору, регулювання темпу, тону читання, сили голосу залежно від змісту та жанрової специфіки твору.

З 3-4 класів вміння виразно читати вдосконалюється, з допомогою вчителя і самостійно учні вивчають і застосовують під час читання мовленнєві би виразності: тон, темп, логічний наголос, логічні паузи.

Залежно від мети виразного читання молодші школярі мають враховувати загальний настрій твору, емоційний стан героїв, розуміти ставлення автора до описуваних подій, передавати своє ставлення до зображеного. Закінчуючи початкову школу, учні повинні вміти самостійно підготуватися до виразного читання, користуватись під час декламації та інсценування мовленнєвими та позамовними засобами художньої виразності, передавати з їх допомогою своє ставлення до змісту твору.

Протягом усіх років навчання учитель має знаходити можливості для розвитку техніки мовлення дітей. З методики виразного читання відомо і такі

рекомендації щодо оволодіння правильним диханням. Зокрема, слід дотримуватися таких вимог: 1) дихати непомітно, безшумно, глибоко вдихати носом і ротом (у приміщенні); 2) вдих робити під час мотивованої паузи; 3) не переповнювати легені повітрям; 4) непомітно поповнювати повітряний запас до останку (воно зігріває, зволожує голосові зв'язки); 5) спокійно, плавно, повільно видихати повітря; 6) враховувати довжину фрази, використовувати запас повітря економно; під час пауз робити добір.

На уроках читання можна виконувати нескладні тренувальні вправи: 1) вдих на рахунок «1—3» (про себе), затримка повітря на «1—3» (про себе), рахунок на 3» вголос; 2) повільно на видиху вимовляти голосні, ніби «вистрілюючи» в повітря, кілька разів промовляти приголосні; 3) вдих, пауза, видих з вимовою слів поскладах: подивився; 4) читання речень на одному диху (поступово збільшується кількість слів); питання віршів: з вдихом перед кожним рядком; два на одному вдиху; із збільшенням рядків.

Щоб реалізувати зазначені вправи, необхідно включити в роботу над текстами систему спеціальних завдань, яка охоплює основні компоненти інтонаційної виразності мовлення. Зокрема, вона має бути спрямована на досягнення: 1) логічної виразності, що переконливо передає зміст тексту; 2) образної виразності, що відтворює образність мови; 3) емоційної виразності, що передає певні почуття, ставлення до зображеного; 4) стильової виразності, яка відображає особливості читання творів різних жанрів. Отже, виразне читання має бути органічною частиною і результатом глибокого опрацювання всіх аспектів сприймання учнями художнього твору.

У початкових класах правильне інтонування тексту впливає з поглибленого аналізу прочитаного, виховання в учнів естетичних почуттів, розуміння емоційного стану дійових осіб, врахування жанру твору. У підручниках з читання, починаючи з 2 класу, майже до кожного твору серед завдань є «Прочитай виразно...». Воно містить орієнтири, що підказують дітям, як підготуватися до виразного читання даного твору. Наведемо зразки завдань для відпрацювання різних складових умінь виразно читати:

- Прочитай слова мишенят з різною інтонацією (казка «Колосок»);
- Знайди у другому абзаці речення, яке виражає здивування, прочитай його з відповідною інтонацією («Наше відкриття» О. Буценья);
- Прочитай текст і знайди у ньому авторську підказку щодо інтонації читання;

— Читаючи вголос, зверни увагу на слова, що підказують силу голосу, темп та інтонацію читання. («Дрібний дощик» Ю. Ярмиша);

— Яку інтонацію читання підказують слова ой, гей? («Співанка про місяці» М. Підгірянки);

— Прочитай останній абзац тексту і знайди вислів (або речення), які слід вимовити з різною силою голосу («Ловля летючих риб» М. Трублаїні);

— Прочитай цей абзац так, ніби ти учасник розмови

— Прочитай вірш мовчки, розглянь, які в ньому розділові знаки; якою інтонацією це слід передати при читанні (наприклад, інтонація питального, спонукального речення, перелічування ознак тощо);

Прочитай частину тексту, знайди у ньому роздум (опис, висновок тощо). Поміркуй, з якою інтонацією його треба читати. Знайди уривок тексту (або речення, вислів), який треба прочитати з почуттям суму (обурення, радості);

Знайди і прочитай уривок тексту, який виражає найбільше напруження (хвилювання, здивування). Як його краще прочитати? Важливою умовою опанування учнями навичками виразного читання є зразок мовлення і читання вчителя. Використання зразка (у будь-якій формі) для наслідування виразності читання має супроводжуватися коментарем вчителя, зосередженням уваги дітей на тому, які засоби виразності відповідають задуму читця.

Організовуючи слухання учнями виразного читання своїх товаришів, доцільно використовувати прийом зіставлення різних варіантів звучання твору. У 4 класі доступним, з нашого погляду, є зіставлення таких варіантів читання, які показують різне місце логічного наголосу, передають різне ставлення до описуваної події. Ефективним прийомом у 3—4 класах є спостереження учнів за зміною передачі смислових відтінків тексту, залежно від розвитку сюжету, зміни настрою дійових осіб.

У багатьох творах, що читають діти, розкривається динаміка емоційного стану героїв. У 3—4 класах це такі твори, як «Для чого людині серце» А. Дімарова, «Про що розповіли Незабудки» І. Калинця, «Кінь утік» В. Сухомлинського, «Перебите крило» Є. Гуцала, «Ловись, рибко!» Я. Стельмаха, «Краще з друзями разом» А. Костецького, «Ми розбили склянку з чаєм» О. Сенатович, «Чорна кішка, або магічне число «сім» В. Чемериса та ін. Читаючи їх, діти вчаться розпізнавати почуття, які переживають дійові особи передавати ці емоції під час читання. Спеціальні дослідження показали, що учні початкових класів можуть розрізнити до двадцяти емоційних станів

дійових осіб (З. Агейкіна). Але не завжди вчителі звертають увагу дітей на цей аспект аналізу твору. Ми переконані: якщо дитина розуміє стан героя, його почуття, це стимулює її до точної передачі свого ставлення до зображуваного. При цьому слід уникати штучного інтонування, «підроблювання» голосу; інтонація читання має бути природною.

Підготовка учнів до читання в особах має певні особливості. Для формування цього уміння доцільно добирати добре структуровані тексти з діалогами і авторськими підказками щодо вибору тону читання, його емоційної забарвленості. Наприклад, у 2 класі цей прийом вводиться вже у першій темі підручника «Наче вулик, наша школа» під час опрацювання оповідання О. Буценка «У новій школі». Воно побудоване на діалозі двох дівчаток, тут легко розрізнити слова автора і дійових осіб. Учні одержують завдання: «Підготуйся до читання оповідання в особах. Зверни увагу, де слова Галі, а де — Нюри. Поміркуй, з якою інтонацією слід читати запитання. А відповідь? З яким почуттям читатимеш останнє речення?» Або інший варіант вказівок для читання в особах: «Підготуйся до читання в особах. Скільки треба читців? Знайди у тексті слова, що підказують, з якою інтонацією слід читати слова дідуся, мами, тата, Дениска, Мар'янки» («Той ще не музика, що в дудку дме» А. Григорука); «Підготуйся і прочитай діалог руденького хлопчика з дідусем. Зверни увагу на виділені речення» («Руденький» В. Нестайка).

Уміння молодших школярів користуватися паузою є найважливішою ознакою виразності читання. Для оволодіння цим умінням рекомендуємо такі види завдань:

- спостереження під керівництвом учителя за роллю паузи в кінці і в середині речення (з опорою на розділові знаки);
- зіставлення варіантів читання речення, коли неправильне додержання пауз порушує розуміння змісту;
- знаходження речення, після якого має бути найдовша пауза;
- знаходження речення, перед яким треба зупинитися;
- визначення тривалості паузи в кінці віршованого рядка;
- зазначення пауз у передачі настроїв героїв, описі подій (з допомогою вчителя);
- розмітка в межах строфи або абзацу тривалості пауз (довга — ///, середня — //, коротка — /) з урахуванням розділових знаків та емоційного стану дійових

осіб;

—читання твору ланцюжком, коли читець закінчує читати на довгих паузах.

Якщо вчитель ставить за мету навчити учнів користуватися при читанні паузами, доцільно, щоб кожен вид завдань вони багаторазово виконали на текстах різних жанрів. Продемонструємо цю роботу на фрагментах уроку «Людина без книги, як криниця без води» (3 клас, тема «Похвала книгам»). Його метою є: виховання в учнів бажання самостійно читати книжки; удосконалювати вміння виразно читати; знаходити і пояснювати образні вирази. Основним матеріалом для читання на уроці є два вірші: «Як краплини у Дніпрі» Олександра Пархоменка і «Соняшник» Дмитра Павличка. Ці твори є досить складними для інтонування саме з погляду додержання пауз різної тривалості. Звернемося спочатку до поезії «Як краплин у Дніпрі». Перш ніж читати вголос, діти ознайомлюються з віршем мовчки і визначають, що у ньому шість рядків, а речень — три, вжито різні розділові знаки (коми, два тире, знак оклику, крапки). Відбувається колективне обговорення: де при читанні має бути найдовша пауза (між реченнями — ///), де середня (знаки тире — //), де коротка (на комах, які підказують інтонацію перелічування — /). Діти олівцем означають у тексті спочатку найдовші паузи, потім середні і короткі.

Крім пауз і логічних наголосів, важливе значення має сприймання твору має мелодика звучання — його ищення або пониження, а також сила і тривалість та ання. Малюнок мелодії звучання позначається такими знаками: підвищення ↗, пониження ↘, монотон, однотонне звучання —▶. Отже, маємо таку партитуру віриша:

Як краплин у Дніпрі,/ ↗ ↘
як зірок угорі,/ ↗ ↘
як листви на гіллі —// , ↗ ↘
стільки книг на землі!!! ↗ ↘
Є великі й малі, / є легкі і важкі./// ↗ ↘
На полицях, / в столі — // наші друзі книжки. ↗ ↘

Перше читання вголос може супроводжуватися відстукуванням ритму, наступне — з опорою на партитуру.

Складним для дітей є інтонування вірша Дмитра Павличка «Соняшник». Це зумовлене особливістю побудови твору, у якому діалог дівчинки з Сонцем і Соняшником перемежується із словами поета. У вірші використано весь діапазон розділових знаків, що відомі молодшим школярам: коми, тире, двокрапка, три крапки, знаки питання і оклику, які вжито разом і окремо. Вже цей перелік показує, наскільки різноманітним має бути інтонування вірша за розділовими знаками. Окрім того, у тексті діти за допомогою вчителя мають віднайти місце і психологічним паузам, адже у вірші виразно підкреслено почуття Соняшника («Соняшник здивувався! Засоромлено пооглядався і до вікна підкрався»).

Доцільною, з нашого погляду, є така послідовність підготовки дітей до виразного читання вірша. Спочатку вони читають назву вірша, розглядають малюнок, на якому зображено всіх дійових героїв, і висловлюють припущення, про що може йти мова у творі. Після цього читають мовчки. Щоб з'ясувати, як діти зрозуміли вірш, вчитель запитує: хто дійові особи вірша. Поміркуйте, чому Соняшника образило прохання дівчинки. Знайдіть і прочитайте, що здивувало соняшника. Чому? Якщо сюжет твору зрозумілий, тоді наступним кроком є таке завдання: перечитайте текст визначте слова-підказки щодо вибору інтонації кожної дійової особи. Дівчинка «прохала» і «жартувала», Соняшник «мовив», «здивувався», «дуже довго дивився», «засоромлено пооглядався». А Сонце? Воно «сторінки перегортає й світло вливає». Діти аналізують якої інтонації вимагають розділові знаки, де закінчуються межі речень, хто бере участь у діалозі. Лише після підготовчої роботи вчитель пропонує учням прочитати виразно текст.

В окремих школах успішно використовується методика хорového читання віршів з рухами, розроблена Заслуженим вчителем України Н. С. Вітківською (м. Вінниця). Тривалий час працюючи з молодшими школярами, вона (тепер викладач Вінницького педуніверситету) помітила, що дітям складно виразно читати пейзажну лірику, на яку багаті наші підручники. Щоб поезія пройшла крізь почуття і розум дитини, необхідно допомогти їй осягнути роль кожного слова у вірші, створити умови для активного сприймання і читання. З цією метою Надія Семенівна радить для підготовки виразного читання ділити текст на дрібні смислові частини і розбирати кожну з них колективно. При цьому у дітей є можливість не лише читати, а й представляти кожне слово через інтонацію і

рухи, жести, ритм, передаючи текст наче наочну картину, у якій поєднуються різні емоційні настрої і ритми.

Ось як, наприклад, діти читають і «показують» поезію Павла Тичини (з досвіду школи «АІСТ», м. Вінниця):

Навшпиньках підійшов вечір,

(Діти повільно, тихо, навшпиньках роблять 2—3 маленьких кроки.)

Засвітив зорі.

(Уявною чарівною паличкою ніби засвічують на небі кілька зірок.)

Прослав на трави тумани

(Чаклюють хвилеподібними рухами.)

І, на уста поклавши палець, (Прикладають пальчики до вуст, похитують голівками, ніби від втоми.)

Ліг.

Наші спостереження за використанням цієї методики дають змогу стверджувати, що цей підхід, крім вже згаданого, позитивно впливає на артистизм дітей свободу самовираження у колективній декламації.

Формування уміння виразно читати передбачає визначення логічного наголосу. Воно охоплює:

— розпізнавання учнями на слух логічних наголосів у читанні вчителя, читця;

— самостійне знаходження слів, які слід прочитати з логічним наголосом;

— читання речення так, щоб слово з логічним наголосом було яскраво виділено інтонаційно;

— зіставлення мети висловлювання з місцем логічного наголосу у реченні.

Наприклад, у процесі перечитування оповідання В. Сухомлинського «Як же все це було без мене?» (2 клас) вчитель пропонує дітям прочитати речення з тексту «Це перша твоя сорочечка», щоразу змінюючи місце логічного наголосу. На дошці робиться відповідний запис:

Це перша твоя сорочечка.

Це **перша** твоя сорочечка.

Це перша **твоя** сорочечка.

Чи змінюється інтонація читання? У текстах, які діти готуються виразно прочитати, слід знаходити такі речення, у яких додержання логічного наголосу переконливо ілюструє його роль у передачі ставлення читача до зображуваного.

У формуванні вміння учнів виразно читати враховуються жанрові особливості творів, їх тональність, настрій. У початкових класах діти читають різні твори усної народної творчості та авторські тексти: казки, вірші, оповідання, легенди, повісті, байки, п'єси, загадки, скоромовки. Усвідомлення жанрових особливостей та їх наступне врахування під час читання є також засобом літературного розвитку школярів.

Якщо вчитель визначає спеціальну задачу уроку - вдосконалення вміння учнів читати виразно, то насамперед слід брати до уваги можливість конкретного твору. Він має бути цікавим за змістом, емоційно насиченим, доступним, особистісно значущим для дітей. Саме це є передумовою їхньої уваги та інтересу до смислового, образного та емоційного навантаженні тесту. Не слід недооцінювати підготовку до виразного читання та перекладати її на рівень розуміння дитини. Важливо також, щоб учні поступово усвідомлювали, з якою метою вони хочуть виразно читати, що прагнуть нести слухачам, тоді читання набуває рис спілкування, звертання до особистості. У читанні будь-якого художнього твору присутні логічна, образна, емоційна і стильова виразність. Але її виявлення має свої особливості, які опосередковані саме змістом і жанром твору.

За новими підручниками у кожному класі діти читають багато віршів. Ці твори мають різну структуру, обсяг, емоційну тональність, інтонаційний малюнок. Зважаючи на складність інтонування твору, вчитель вирішує, яким чином краще організувати підготовку до його виразного читання. У підручниках вірші, як правило, невеликі за обсягом, тому різноманітність вправлянь у їх читанні і охоплення ними усіх без винятку дітей є обов'язковою умовою цікавого уроку.

У 2 класі первинне сприймання учнями віршів відбувається переважно через слухання виразного читання вчителя. Перш ніж читати, вчитель створює відповідну установку: пропонує, щоб діти сіли зручно і налаштувались уважно слухати вірш. Наступний крок читання вірша можна організувати по-різному:

діти читають вірш мовчки і готують запитання до вчителя про слова, вирази, які їм незрозумілі. Якщо зміст вірша доступний, можна запропонувати його читання напівголосно всіма учнями. Але перед цим вчитель звертає їх увагу на наголос слів, записаних на дошці, на вимову власних назв. Для віршів характерною є ритмічна мова, яка вимагає уваги читців до звукової сторони, передачі рими.

Готуючись до виразного читання, спершу діти мають розглянути, як побудовано вірш. Структура віршів, що є у «Читанках», різноманітна. Насамперед вони відрізняються довжиною строф (від 2 до 19 рядків); в середині строф трапляється повторення рядків; є вірші-описи, вірші-діалоги, вірші-безконечники тощо. На відміну від прози у віршах членування строфи за допомогою пауз, як правило, не збігається із синтаксичною паузою. Тому треба поступово привчати дітей, читаючи вірш, членувати його не за рядками, а за смисловими одиницями; таке членування задається розділовими знаками, мелодією, римуванням рядків.

У підготовці учнів до виразного читання відбувається осмислення і розуміння змісту вірша, визначення його інтонаційного малюнка. Добре, якщо ілюстрація до твору збагачує враження дітей від тексту, а образне мислення і уява створюють відповідний настрій. Такий аналіз на основі перечитування твору сприяє розумінню дітьми його загального настрою, тональності, емоційності читання окремих частин, висловів. У деяких випадках роботу з виразного читання доцільно завершити хоромим читанням. Цей прийом сприяє охопленню всіх учнів читанням, піднесенню емоційного настрою.

Для читання ліричних віршів характерною є підвищена емоційність, помірний темп, ритмічність, мелодійність звучання. Наприклад, у 3 класі учні читають ліричний вірш Ліни Костенко «Вже брами літа замикає осінь», який написано дистихом (строфою з двох рядків). В ньому виразно передано почуття поетеси, зачарованої осінньою природою. Окремими словами, наче короткими мазками, створює авторка образ ранньої осені:

Задощило. / Захлюпало./ Серпень випустив серп.//

Цвіркуні й перепілочки /припинили концерт...//

Паузи після коротких речень, запитання і відповіді, насичення алітераціями («Осінь, ось вона, осінь! Осінь, ось вона, ось»), незвичні образи створюють почуття світлого суму і водночас замилування і спокою. Саме тому, готуючи

дітей до виразного читання вірша, доцільно звернути їхню увагу на те, як сприймає природу поетеса, які почуття, настрої викликає в неї прощання з літом, які рядки слід прочитати як опис картини природи, а які — як роздуми, сповнені жалю? Отже, створення відповідного емоційного настрою є передумовою для проникнення у поетичний світ вірша.

Читання байок є особливо цікавим для учнів, бо у творах наявні динамічний сюжет, виразні характеристики дійових осіб, яскрава, метка мова, висновок–мораль. Зміст байок має значний потенціал для виховання дітей, їхнього літературного розвитку. Однак виразне читання байок і для старших учнів є складним, бо при цьому через інтонацію, міміку слід «показати» не лише характери дійових осіб, а й ставлення автора до зображеного.

Байки, як правило, містять діалоги, тому діти мають добре знати, де чії слова, де вони починаються і закінчуються, який образ (позитивний чи негативний) уособлює той чи інший персонаж. У байках сюжет дуже динамічний, почуття дійових осіб швидко змінюються, і це треба відображати під час читання. Так, у 3 класі, читаючи байки Леоніда Глібова, діти щоразу одержують різні завдання, які мають на меті підготовку до виразного читання. Наприклад: підготуйся прочитати байку вголос; подумай, з якою інтонацією треба читати кожну строфу («Лебідь, Щука і Рак»); простеж, як і чому змінювалася поведінка Коника, передай ці зміни голосом («Коник-стрибунець»). У яких словах виявляється самовпевненість, безсердечність Голуба? Передай це під час читання вголос («Чиж та Голуб»). Перед читанням моралі байки треба зробити довгу паузу і впевнено прочитати мораль з повчальною інтонацією.

Починаючи з 3 класу, коли техніка читання у дітей переважно сформована, збільшуються можливості для глибшого сприймання тексту, «вчитування» настрою, з'ясування підтексту. Це створює основу для усвідомленої передачі в процесі читання тональності, логічних наголосів, пауз. Після аналізу твору для підготовки до виразного читання можна використовувати складання партитури. Радимо використовувати такі умовні позначення:

- логічний наголос _____ ;
- паузи: коротка __/, середня __//, довга ___///;
- висота голосу: підвищення ., зниження ;
- темп: уповільнений _ _ _; пришвидшений ^^~^^.

Вчителю необхідно систематично спільно з учнями, використовуючи позначення, робити розмітку уривків, потім керувати відповідно до неї читанням учнями вголос індивідуально, групою чи хором (залежно від складності тексту).

Виразне читання народних казок відрізняється низкою особливостей. Ці твори мають своєрідну тональність і композицію. У казках яскраво передається боротьба добра і зла, розуму і дурості, вони завжди закінчуються перемогою добра. Отже, важливим є висновок про утвердження оптимістичного ставлення до життя. Це треба мати на увазі, готуючи дітей до читання казок уголос. Казки мають динамічний сюжет, у якому можна чітко розрізнити експозицію (вступну частину), зав'язку, кульмінацію, розв'язку, кінцівку (епілог). Кожна з частин читається по-особливому.

Так, зав'язку, яка вводить слухачів у сюжет, доцільно прочитати дещо уповільнено з підкресленою зацікавленістю, щоб слухачі зрозуміли, що далі буде розгортатися незвичайне, таємниче дійство. Кульмінацію необхідно також виділити зміною темпу і сили голосу (залежно від зображуваної ситуації голосно або тихо, повільно або швидко), логічним наголосом. Розв'язка є, переважно заключною сценою твору. Тому її слід читати в уповільненому темпі, щоб слухачі відчули завершення сюжету. Перед читанням цього уривка і можна зробити невелику паузу, а після — довгу, що допоможе вийти із ситуації сприймання дійства.

Узагальненим алгоритмом підготовки учнів 4 класу і до виразного читання після проведення смислового аналізу є така послідовність дій:

- 1) позначення у тексті пауз;
- 2) визначення слів, на які падає логічний наголос;
- 3) з'ясування темпу читання відповідно до жанру і змісту тексту;
- 4) визначення тону читання (радісний, веселий, спокійний, сумний, гумористичний, ласкавий тощо).

Таким чином, навчання молодших школярів виразному читанню є обов'язковою частиною роботи над змістом тексту, а також шляхом удосконалення читацької навички. Успішність оволодіння цим складним умінням залежить від рівня сформованості техніки читання, розуміння прочитаного, різноманітності і систематичності проведення відповідних вправ.

§ 3. СМИСЛОВИЙ І СТРУКТУРНИЙ АНАЛІЗ ТЕКСТУ

Реалізація цієї змістової лінії програми є невід'ємною складовою кожного уроку читання, адже без такого аналізу неможливо проникнути в сутність тексту, осмислити прочитане, правильно його сприйняти. Смісловий аналіз тексту є основою його розуміння, опорою для відомого виразного читання. За вимогами програми з читання випускники початкової школи мають усвідомлено і достатньо повно сприймати і розуміти фактичний зміст, основний смисл прочитаного тексту, розповіді вчителя або однокласників.

Техніка читання і рівень розуміння прочитаного є взаємопов'язаними поняттями. Разом з тим швидке читання не є вичерпним критерієм повноцінного читання. Швидкість тоді доцільна, коли не втрачається розуміння прочитаного. «Швидко і свідомо читати — це значить сприйняти очима і в думці частину речення чи невелике речення цілком, відірвати свій погляд від книжки, вимовити те, що запам'яталося, і водночас думати не тільки про те, що читається, а й про якісь картини, образи, уявлення, факти, явища, пов'язані з матеріалом. До такого ступеня досконалості треба доводити читання вже у початковій школі... Не вміючи швидко й свідомо читати, учень не встигає думати. Читання без вдумливості, без думки притуплює розум»¹.

У 70—80 роках ХХ ст. залежність розуміння тексту від сформованості якостей читання досліджувалась відомим українським методистом Н. Ф. Скрипченко. В її працях утверджувалась ідея взаємозв'язаного формування вмінь читати і усвідомлювати текст, осмислювати не лише фактичний зміст, а й виконувати різноманітні аналітичні завдання, які дозволяють зрозуміти учням його головну думку.

Спостерігаючи за дітьми, які мають складності з навчанням, вчителі помічають; якщо учень це розуміє прочитаного, він, як правило, виключає це із сфери своєї уваги або просто зазубрює зміст. Загалом без достатнього розуміння читання швидко викликає втому, знижує увагу людини. Організовуючи читацьку діяльність, маємо враховувати, що в ній в органічному поєднанні взаємодіють зовнішні й внутрішні прояви. Внутрішні — це акт осмислення й розуміння змісту прочитаного, а зовнішні — виконавські операції (навички техніки читання).

Вчені виділяють два підходи до характеристики читацької діяльності — когнітивний і комунікативний. У першому випадку читання текстів розглядається як пізнавальна діяльність, що охоплює смислове сприймання, мислительну обробку й інтерпретацію інформації. Когнітивний напрям роботи з

текстом передбачає: відтворення учнями послідовності подій у тексті (розкази, що за чим відбувається в оповіданні); визначення структури твору (знайди у казці зачин, основну частину, кінцівку); перечитування тексту з метою пошуку відповіді на поставлене запитання (знайди абзац, у якому сказано про час і місце події); усвідомлення взаємозв'язку між заголовком і темою твору (поміркуй, чому так названо оповідання; поміркуй, як по-іншому можна назвати це оповідання) та ін.

Комунікативний підхід до читання розглядає його як специфічну форму спілкування автора з читачами через текст. У цьому разі поряд з інформацією, що є в тексті, у читача виникає новий, особистісний, смисл, що посилює виховний і розвивальний вплив прочитаного (В. О. Мартиненко, В. О. Науменко, І. П. Гудзик, О. В. Джежелей, А. П. Каніщенко, О. Я. Савченко та ін.). Цей підхід реалізовано у підручниках через діалогічну взаємодію читача з текстом.

У 3—4 класах основним видом читання має стати читання мовчки, якість якого найточніше передає досягнення учнів у темпі читання і розумінні прочитаного. Дослідники з психології читання визначають два рівні розуміння тексту: безпосереднє й опосередковане. Безпосереднє розуміння досягається відразу, не вимагаючи від людини особливих розумових зусиль, воно зливається із сприйманням. Опосередковане розуміння розгортається поступово, проходячи ряд етапів. Воно являє собою складну аналітико-синтетичну діяльність, яка охоплює різні мислительні операції, має емоційне забарвлення. Вчені підкреслюють, що читати в істинному смислі цього слова — означає не лише володіти технікою читання, а й «вичерпувати» з тексту увесь закладений в ньому смисл, а також той глибокий зміст, який прийнято називати підтекстом (Г. Г. Гранік, С. М. Бондаренко, А. А. Концева, Н. В. Чепелева та ін.).

Відомий український психолог Г. С. Костюк визначив розуміння як пізнавальний процес, спрямований на розкриття істотних зв'язків, відношень між об'єктами. «Зрозуміти предмет, явище — це означає розкрити його істотні зв'язки з іншими об'єктами, з'ясувати умови, за яких воно виникає, причини, що його породжують. Розуміння залежить від взаємодії ряду психічних процесів (сприймання, пам'яті, мислення)»¹.

Розуміння тексту, на думку вченого, це опосередкований аналітико-синтетичний процес, що передбачає виділення основних елементів матеріалу, «смилових віх» та об'єднання їх в єдине ціле.

Розуміння тексту залежить від особистого досвіду, техніки читання, запам'ятовування, емоційного стану читача. Зокрема, доведено, що суцільне

відтворення тексту не може бути доказом його розуміння. Запам'ятовування — це швидше кількісний показник, ніж якісний, він в основному характеризує обсяг засвоєння інформації. Водночас розуміння учнем навчального тексту є одним із показників його якісного засвоєння. Якщо школяр розуміє прочитане, він знаходить суттєві ознаки й зв'язки у зображеному, диференціює несуттєве, випадкове, зіставляє нове з раніше засвоєним, висловлює оцінні судження тощо. На жаль, процес розуміння тексту нерідко залишається поза цілеспрямованим керівництвом учителя.

Наші дослідження, проведені спільно з Н. В. Ігнатенко, засвідчили, що розуміння тексту молодшими школярами є поетапним. На першому етапі відбувається орієнтування у фактичному змісті тексту і виявлення емоційного сприйняття прочитаного. Тут вчитель найчастіше використовує підготовчу бесіду уточнення розуміння учнями смислового і образного значення окремих слів і речень. Розгорнутість другого етапу — читання-аналізу — залежить від складності тексту. При всій важливості розуміння учнями значення окремих слів і висловів, які є у тексті, для пояснення треба вибрати суттєве, від чого залежить загальне розуміння теми та ідеї твору, щоб не було збочення у словотлумаченні. Помічено, що у недосвідчених читачів часто з'являється суб'єктивне враження, що вони зрозуміли текст відразу після його прочитання. Хоча, як виявляється згодом, вони не можуть відповісти на прості запитання за змістом прочитаного. Після первинного сприймання тексту учнями доцільно з'ясувати, що для них було новим, невідомим; яке враження справило на них прочитане. Корисно, щоб при цьому відбувалось своєрідне логічне «сортування» прочитаного. Наприклад, за такими орієнтирами:

- я це вже знаю;
- це відрізняється від того, що я вже знаю;
- це мене здивувало, тому що ...;
- хіба таке може бути, адже ...;
- це схоже на те, що ми читали раніше і т. ін.

На цьому етапі може бути запропоноване і завдання творчого характеру. Наприклад, у невеликому тексті діти читають тільки перший і останній абзаци. їм пропонується висловити припущення, що може бути у середній частині. Або прочитати заголовок і розглянути малюнки, щоб поміркувати, про що тут може йти мова.

Наступним, третім, етапом є поглиблений смисловий аналіз тексту, метою якого є досягнення розуміння істотних зв'язків, відношень, головних ознак тощо. Основними методичними прийомами цього етапу є завдання на вибіркоче читання, а також запитання, що передбачають вільне конструювання відповідей. Зауважимо, що треба надавати перевагу таким завданням, які змушують дітей повторно звертатися до тексту, використовувати образні висловлювання, вжиті в ньому. Смисловий аналіз відбувається після цілісного емоційного сприймання твору, тобто він є вторинним процесом, який коригує, поглиблює первинне сприймання прочитаного. Методисти вважають, що об'єктом такого аналізу можуть бути обставини подій, мотиви вчинків, характери дійових осіб, мова, композиція твору, які діти, як правило, не сприймають при самостійному читанні. Отже, смисловий аналіз має бути вибіркочим і залежати від мети читання твору і його жанру.

Розглянемо, для прикладу, яким чином можна провести смисловий аналіз короткого оповідання «У новій школі» Олега Буценя, яке другокласники читають на початку навчального року. Зовні простий сюжет розкриває дітям складність людських взаємин, над якими вони рідко замислюються. Зокрема, їм важко розрізнити і висловити мотиви, за якими діти обирають собі товариша. Тому для визначення учнями головної думки треба, щоб вони зробили кілька кроків в осмисленні прочитаного: як ви думаєте, у якому класі міг статися цей випадок? Чому ви так думаєте? Поміркуйте, чому Галя підійшла до Нюри саме із таким запитанням: «Ти ще ні з ким не дружиш?» Чому лише про себе дівчинка нічого не сказала? Як ви зрозуміли відповідь Нюри? Про яку рису характеру дівчинки вона свідчить?

Як показують наші спостереження, після такого аналізу діти впевнено відповідають: «Нюра зрозуміла, чому Галі всі дівчата не подобаються. Вона сама не вміє дружити»; Нюра подумала, що потім Галя і про неї так скаже, як про інших дівчаток».

Смисловий аналіз тексту має сприяти розвитку літературного мислення учнів, формувати вміння, які необхідні для розуміння внутрішнього стану дійових осіб, розвитку художнього образу. Наприклад, читаючи твір Всеволода Нестайка «Космонавти з нашого будинку», діти нерідко визначають головну думку таким чином: «Хлопці вирішили готуватись у космонавти разом з Наткою, бо вона їх врятувала, вона добра і смілива». Поза увагою нерідко залишається текст твору: «Як і чому змінилися самі герої оповідання? Їхні слова, вчинки?» Інший приклад. Коротке оповідання В. Сухомлинського «Найкраща лінійка» наче не може викликати у сучасних дітей нерозуміння. Але висловити

головну думку багатьом читачам нелегко. Письменник тут хоче привернути увагу до цінності як інтелектуальних, так і практичних умінь людини, виховання почуття самоповаги Хлопчик, який зумів зробити найкращу лінійку, вірить, що із контрольною, що була раніше для нього непосильною, він обов'язково впорається.

Серед прийомів, які сприяють розумінню тексту неабияке значення має обговорення заголовка. Ця робота доступна, за нашими спостереженнями, вже другокласникам. Діти переконуються, що заголовок може мати різні форми: запитання (наприклад, «Хто чого вчиться» В. Фетисова, «Як Наталя у Лисиці хитринку купила» В. Сухомлинського, «З кого песик приклад бере» Б. Вовка), слова або словосполучення «Ковалівна» Л. Компанієць, «Літній вечір» Олександра Олеса. Заголовки, у формі називних (розповідних) речень, бувають двох видів: одні з них містять приховані запитання (наприклад, «Кольорові пташки» В. Лучука, з народного «Приховала»), а інші — ні («Древній Київ» Н. Забіли, «Хліб» Т. Коломієць та ін.). Особливо цінним для розвитку самостійної читацької діяльності учнів є обговорення заголовків-запитань, адже їхнє призначення — допомогти побачити проблему ще до читання тексту, сприяти виникненню припущення, гіпотези.

Для третьокласників продуктивним є обговорення заголовків та їх подальше зіставлення з головною думкою прочитаного. Це стосується багатьох творів, як-от: «Спляча книга» В. Сухомлинського, «Чи ми з природою єдині...» Г. Черінь, «Песик і хлопці» К. Перелісної, «Наше відкриття» Я. Стельмаха, «Чому в морі вода солона» В. Скомаровського, «Про що розповіли незабудки» І. Калинця, «Скільки років Діду Морозу?» А. Коваль, «Як розмовляють тварини?» «Хто сильніший?» Н. Забіли, «Красиві слова і красиве діло» В. Сухомлинського. В осмисленні заголовків корисною може бути така послідовність дій: прочитати заголовок і подумати, про що може йти мова в тексті спробувати придумати запитання, на які, можливо-будуть знайдені відповіді; прочитати твір, зіставляючи передбачення з його фактичним змістом; порівняти заголовок з головною думкою прочитаного. Поглибленому опрацюванню змісту твору служать також завдання на добір до тексту учнями своїх заголовків різних типів (заголовок-запитання, заголовок-загадка, заголовок-прислів'я), колективний вибір найбільш вдалої назви із запропонованих.

Наприклад, в процесі опрацювання вірша В. Лучука «Книголюбка» (3 клас) вчитель пропонує учням розібрати свої заголовки. Діти придумують різні варіанти: заголовок словами з тексту: «Як добре швидко читати, щоб книги усі прочитати», заголовок-запитання — «Що читає Книголюбка?», заголовок-

прислів'я — «Хто багато читає, той багато знає». Інший приклад з уроку, на якому діти читали вірш Н. Забіли «Журавлик» і виконували з великим інтересом аналогічне завдання. Зокрема, було придумано кілька заголовків: «Прощавай, лети, журавлику!», «Повернись до нас, журавлику!», «Чи побачимо ми журавлика?», «Довгі ноги, довгий ніс, він тепло до нас приніс». Обговорення різних заголовків заохочує дітей до перечитування тексту, доведення своєї думки, поглиблює розуміння головного.

Щоб досягти достатнього розуміння учнями прочитаного, необхідно враховувати особливості сприймання ними творів різних жанрів.

У розумінні науково-популярних оповідань основна роль належить точному розумінню понять, термінів, знаходженню і поясненню учнями причинно-наслідкових зв'язків, які у більшості текстів недоступні для безпосереднього сприймання. Встановлено, що діти молодшого шкільного віку охоче і легко відповідають на запитання: «Який предмет чи явище?», «Що це за предмет?», ніж на запитання «Чому?», «Що з чим пов'язване?». Ця особливість зумовлена тим, що пояснення причинно-наслідкових зв'язків спирається на вміння аналізувати, порівнювати, виділяти головне, процесі аналізу таких текстів необхідно спочатку встановлювати зовнішню послідовність подій, основних думок кожного абзацу, а потім зосереджувати увагу дітей на встановленні причин і наслідків, головній думці всього тексту. Розуміння учнями художніх творів передбачає сприймання і усвідомлення художніх образів, засобів у вираженні (порівнянь, метафор, епітетів, повторів ролі розділових знаків тощо). Особливо ретельно слід продумати шляхи розуміння учнями творів, у яких вчинки дійових осіб можна усвідомити лише на основі проникнення у мотиви їхньої поведінки і почуттів протягом описаної події. Прикладом таких творів у 3 класі є чарівні народні казки («Кривенька качечка», «Кирило Кожум'яка») і авторські «Для чого людині серце» А. Дімарова, «Закляття золота й вогню» за О. Зимою, «Про що розповіли Незабудки» І. Калинця. Без допомоги вчителя, бесіди, дискусії щодо смислу прочитаного дітям важко проникнути у внутрішній світ героїв, зрозуміти як і чому змінюються їхні характери, стосунки з оточуючими, як автор ставиться до зображеного. Основою такого осягнення змісту є багаторазове аналітичне перечитування, яке поєднується із збагаченням емоційного сприймання твору.

Щоб діти зрозуміли зміст байки, їм необхідно здійснити перехід від конкретного до загального, розпізнати в описаній події загальне типове явище. Характерною особливістю байок є їх універсальний морально-етичний зміст, можливість перенесення моралі байки на конкретну життєву ситуацію. Таке

перенесення для молодших учнів є складним, бо їхній особистий життєвий досвід досить обмежений. Щоб полегшити цей процес, треба звернути увагу дітей на особливу виразність мови дійових осіб, суперечливість їхньої поведінки, залучити враження від розгляду малюнків. Сутність байки і авторського ставлення до зображеного міститься в її моралі. Тому осмислення саме цього висновку у висловлюваннях учнів дасть їм змогу достатньо повно осягнути прочитане.

У 3—4 класах кількість завдань у підручниках на вибіркове перечитування невелика. В контексті обговорюваної теми радимо розширити цю групу такими видами завдань: перевірка розуміння учнями певного явища; знаходження опису подій; виявлення емоційності сприймання, почуттів; з'ясування ролі повторення одних і тих самих слів, виразів; встановленню зв'язку прочитаного з ілюстраціями; перечитування з метою поділу тексту на частини, добору заголовків, складання плану тощо. У процесі вибіркового перечитування об'єктом уваги учнів може бути спостереження за мовою дійових осіб, виявлення характерних ознак їхніх вчинків; читання з метою переказу, розповіді, скорочення тексту, з різними завданнями на відпрацювання швидкості, виразності, підготовки до інсценізацій.

Наведемо типові варіанти завдань для другокласників, які зосереджують розумову діяльність дітей саме на розумінні прочитаного:

- Як ти розумієш виділені слова? («Хто чого вчиться?» В. Фетисова);
- Коли Сашко зрозумів свою помилку? Чому зник «кордон»? («Кордон» Л. Вахніної);
- Як ти розумієш ужите тут слово «хитринка»? («Як Наталя у Лисиці хитринку купила» В. Сухомлинського);
- Чи зрозумів ти, чому казки у «шапках-невидимках»? («Задзвонив синенький дзвоник» Т. Коломієць);
- Чому хлопчик не відразу зрозумів, про кого говорить дідусь? («Неня» А. М'ястківського);
- Як дитина зрозуміла матусин заповіт? («Матусин заповіт» М. Хоросницької);
- Чи зрозумів ти звернення поетеси: «А може, це ти?» До чого воно тебе спонукає? («Бабусина радість» Г. Могильницької);

— Чи правильно ти зрозумів значення виразів: «лихим вітром віє», «прийшла біда»?

У 3—4 класах поряд з такими варіантами доцільно ширше використовувати завдання на пояснення образних засобів твору («Поясни, як ти розумієш вислів вибивайтесь з туману з вірша «У долині село лежить» .Франка»); походження слів («Поясни, як ти розумієш слово приручений. Як воно утворилося?») за віршем Н. Забіли «Журавлик»); визначення історичного часу зображених подій («Чи зрозуміли ви/у які аси князував Ярослав Мудрий?» за твором Олександра Олеся «Ярослав Мудрий»); ставлення автора до зображуваного (« Чи зрозуміли ви, як поет ставиться до птахів? у «Листі до птахів» А. Костецького»), самоперевірку свого розуміння («Зверни увагу на вислів серце ж моє розуміло. Можливо, хлопчик сприйму природу через почуття, настрої, але не міг чітко висловити свої думки? А як ти зрозумів ці слова?») та ін. Розумінню прочитаного сприяє виконання завдань з узагальнюючих блоків «Пригадайте, поміркуйте» «Що ти знаєш і що вмієш?».

Для розуміння тексту необхідно підвести дітей до усвідомлення ними головної думки прочитаного. Нарощувати складність завдань на визначення головної думки прочитаного пропонуємо за таким алгоритмом:

- пошук учнями слів з найбільшим смисловим навантаженням в окремих уривках або в цілому тексті;
- пошук речень, у яких передано найважливіші думки;
- визначення змісту думки, переданої в назві твору;
- зіставлення «головних» слів тексту з його назвою;
- визначення головної дійової особи твору;
- встановлення зв'язку між головною думкою твору із змістом прислів'їв та приказок, які йому відповідають.

На якості вміння учнів виділяти головне у прочитаному істотно позначається рівень володіння ними такими розумовими прийомами як абстрагування, порівняння, узагальнення. Полегшує використання цих прийомів зовнішня опора в самостійній роботі учнів над текстом. Це можуть бути акуратні, ледь помітні, позначки олівцем на сторінках тексту (при виконанні завдань на знаходження в творі відповідного місця, при поділі тексту на частини, підкреслюванні образних засобів тощо); записи в зошитах для уроків читання

(план твору, головна думка); характеристика дійової особи (картин природи); запис прислів'я або слів до тематичного словничка та ін.

Для розуміння тексту важливо застосовувати структурний аналіз тексту. Молодші школярі вже в 2 класі набувають певного читацького досвіду орієнтування у зовнішніх особливостях побудови текст: розрізняють в ньому заголовки і підзаголовки, елементи, що виділяються різним шрифтом (курсив, жирний шрифт), абзаци, малюнки. Логічна структура тексту зовнішньо виявляється у його абзацах, частинах а внутрішньо — у розгортанні сюжету твору, перебігу подій. Визначення логічної структури змісту здійснюється за допомогою різних розумових операцій, логічного сортування, визначення змісту окремих речень, абзаців, зв'язків між ними, встановлення логічної послідовності думок, головної думки і даних, що її підтверджують).

У структурі прозового тексту найбільшу увагу привертає абзац. Тому під час читання необхідно привчати дітей орієнтуватися у будові тексту: у кількості, обсягу абзаців, їх послідовності. Наведемо типові приклади запитань: Прогляньте текст, скільки у ньому абзаців. Який абзац найбільший, а який найменший? У якому абзаці є речення із власними назвами? У якому абзаці є звертання? Без якого абзацу не можна зрозуміти зміст тексту? Який абзац можна продовжити? У який абзац можна ввести подане (на дошці) речення? Які запитання у вас виникли при читанні другого абзацу? та ін.

Логічний аналіз прочитаного виявляється у завданнях учням визначити ланцюжок подій, скласти план тексту, підготуватися до його переказу. За вимогами навчальних програм самостійне складання плану до прочитаного тексту має бути сформоване в учнів 3 класу.

Уміння складати план твору і переказувати текст прямо залежить від уміння учнів визначати головну думку прочитаного, встановлювати послідовність подій: що було на початку оповідання, що відбувалося потім, чим все закінчилося. Від розуміння учнями змісту окремих частин тексту залежить розуміння тексту як цілості. Щоб полегшити дітям оволодіння умінням самостійно складати план, доцільно спочатку запропонувати їм виконати кілька разів більш доступні завдання: проаналізувати готовий план; знайти у тексті відповідні частини до його пунктів; скласти план до тексту, який вже розподілено на частини; доповнити план, у якому вже є перший і останній пункти; придумати план у малюнках; прочитати твір і відповідно змінити послідовність пунктів готового плану. З допомогою вчителя у 3 класі учні розробляють таку пам'ятку для складання плану оповідання:

- 1.Прочитай все оповідання.
- 2.Поділи його на частини, позначивши початок і кінець, кожної крапкою.
- 3.Перечитай першу частину, виділи в ній головне.
- 4.Придумай назву для цієї частини і запиши її.
- 5.Виконай таку саму роботу під час читання наступних частин.

6.Перевір себе: прочитай план, переглянь оповідання переконайся, що не пропущено основні події, що за пунктами плану можна відтворити все оповідання.

У 4 класі учні керуються такою пам'яткою:

- 1.Знайди у тексті зачин, основну частину, закінчення.
- 2.Подумай, якими реченнями можна передати зміст кожної частини тексту. Запиши їх у вигляді пунктів плану.
- 3.Перевір, чи можна за складеним планом переказати твір, не пропускаючи головного, зберігаючи зв'язок між частинами.

Складання плану допомагає учням краще зрозуміти композицію твору, формує вміння цілісно сприймати сюжет, визначати кількість тем у творі, переказувати прочитане, не загубивши головного.

У процесі смислового аналізу завершальним етапом є діалогічна взаємодія читача з текстом, узагальнення прочитаного. Метою цього етапу є поглиблення розуміння учнями тексту, виявлення їхнього особистого ставлення до змісту прочитаного. У розумінні прочитаного важливим засобом є пізнавальний діалог читача з текстом. Доступною формою такого діалогу для молодших учнів є запитання–відповіді, які можуть варіюватися, уточнюючи, поглиблюючи розуміння, формулювання оцінних суджень, творчі завдання щодо зміни тексту. Діалогічне читання створює комунікативну ситуацію і переводить читання з репродуктивного рівня на особистісний, смисловий, коли створюються умови для відтворення, реконструкції тексту, доповнення його і оцінки. Якщо відбувається особистісне включення читача у текст, діалог з автором, у цьому випадку читач не просто сприймає і засвоює знання, а активно прагне досягти адекватного розуміння. Ефективними на цьому етапі є такі уставки вчителя: Які запитання, що є у підручнику, для вас найскладніші? Що б ви хотіли змінити у змісті? Як ви оцінюєте вчинок? і т. ін.

У процесі читацької діяльності переробка текстової інформації, яка здійснюється засобами когнитивних операцій і діалогу з текстом, охоплює не лише виникнення діалогічних реплік читача, а й висунення гіпотез і припущень. Тому повноцінне розуміння текстової інформації передбачає сформованість як когнитивної, так і діалогічної взаємодії з текстом.

Діалогічна взаємодія читача з текстом виявляється у самостійній постановці запитань до частини або всього тексту, а згодом і включення в уявний «діалог» з автором або персонажем твору. Для молодших школярів діалог з текстом — це самопостановка запитань до тексту. Характер запитань засвідчує глибину проникнення у зміст твору, його ідею, розуміння художніх образів.

У 2 класі рекомендуємо цілеспрямовано вчити дітей ставити пізнавальні запитання до абзаців, частин тексту, невеликих творів. У дитячих запитаннях яскраво виявляються пізнавальні потреби, духовні запити і нахили. «Домагайтесь, щоб ваші учні побачили, відчули незрозуміле — щоб перед ними постали запитання,— писав В. О. Сухомлинський.— Якщо вам вдалося цього досягти — маєте половину успіху... Адже запитання збуджують бажання знати». В «Читанках» для усіх класів серед завдань до текстів учням пропонуються такі: «Прочитайте мовчки. Які запитання у вас виникли?», «Попрацюйте разом! Поставте один одному запитання за прочитаними творами», «Попрацюйте парами! Запитайте один в одного про значення виділених слів», «Про що ти хотів би запитати?». Такі завдання мають звучати якомога частіше з різноманітними формулюваннями. Наприклад, пропонувати дітям такі орієнтири: запитайте так, щоб визначити ставлення автора до героя твору; спитайте так, щоб дізнатися, коли відбувалась ця подія; як слід запитати, щоб учень описав головну подію в оповіданні; поставте запитання, яке допоможе Олі знайти причину цього випадку; подумайте, про що могли б запитати один в одного учасники цих подій. уявіть себе серед героїв оповідання, про що ви розмовляли б з хлопчиками; уявіть, що у вашій школі є можливість зустрітися з автором цих віршів, про що ви хотіли б його розпитати. Дбаючи про культуру самопостановки запитань учнів до прочитаного, вчителі мають звертати увагу не тільки на логічну сутність запитань, а й їхню синтаксичну форму і виразність (питальна інтонація, відповідні міміка, жести).

Підручник для 4 класу завершує блок «Учись працювати з текстом», у якому в пам'ятках-алгоритмах узагальнено передано послідовність виконання молодшими школярами завдань, спрямованих на розуміння тексту. Серед них, наприклад, такі: читаючи текст, знаходь, що тобі незрозуміло, про що дізнався вперше; у яких реченнях передано головну думку, якими рядками тексту можна

підписати ілюстрацію. Учні під керівництвом учителя, а потім самостійно мають перечитувати текст, щоб виконати всі вимоги алгоритму щодо розуміння тексту. Щоб зрозуміти текст, треба: з'ясувати значення усіх прочитаних слів, зміст речень; визначити послідовність подій у творі; зрозуміти смисл заголовка; знайти головну думку; переказати прочитане.

У процесі підсумкової перевірки навички читання вголос і мовчки після перевірки швидкості читання передбачається перевірка розуміння учнями прочитаного. Вона має на меті встановлення розуміння фактичного змісту та основного смислу прочитаного. За критеріями оцінювання читацьких умінь можна простежити як змінюються вимоги до цієї якості читання на початковому, середньому, достатньому і високому рівнях (10, 40—45). На це слід звернути особливу увагу, адже без достатнього розуміння немає повноцінного читання. Насамперед на розуміння слів з переносним значенням (пряме значення, значення слова у контексті, пояснення, чому властивості і ознаки одного предмета чи явища приписуються іншому). Для перевірки фактичного змісту прочитаного діти знаходять у тексті відповіді на запитання. Основний зміст, головну думку вони можуть виражати цитатами з тексту або своїми словами.

Отже, між якістю читання і рівнем розуміння учнями тексту є тісний взаємозв'язок. Він зумовлений не лише швидкістю і правильністю читання, а й цілеспрямованим смисловим аналізом змісту і структури твору, врахуванням його жанрових особливостей, проходженням читачем усіх сходинок розуміння творів — від фактичного змісту — до діалогу з автором, художником або з однокласниками.

§ 4. МОВЛЕННЄВИЙ РОЗВИТОК УЧНІВ НА УРОКАХ ЧИТАННЯ

Мовленнєвий розвиток учнів належить до провідних напрямів як методики читання, так і викладання української мови. Нагадаємо, що реалізація комунікативної лінії на уроках української мови спрямована на розвиток і удосконалення усних видів мовленнєвої діяльності (слухання—розуміння; діалогічне, монологічне мовлення), а також видів мовленнєвої діяльності, які пов'язані з писемним мовленням (читання вголос і мовчки, письмо). На уроках читання мовленнєвий розвиток учнів є засобом і результатом читацької діяльності (прямим чи опосередкованим) на кожному уроці, незалежно від жанрових особливостей творів і теми уроку. Усі види завдань, які застосовуються для розвитку читацької навички, аналізу творів, розвитку інших здібностей чи якостей читача, вимагають певного рівня мовленнєвого розвитку, що передбачає і розвиток мислення, бо «мова — це канал розвитку інтелекту»

(М. І. Жинкін), хоча між рівнем розвитку мовлення і мислення, відзначають психолінгвісти, прямої залежності немає.

Мета кожного вчителя — зробити мовлення дітей змістовним, правильним, чітким, виразним, багатим (за словником). На уроках читання у початкових класах розвивається внутрішнє (для себе) і зовнішнє спілкування з іншими) мовлення.

Внутрішнє мовлення — це розумовий процес, який здійснюється на мовному матеріалі, але зовні він мало виявляється. Це наче розмова з самим собою (М. Р. Львов). Якщо ж вчитель дає завдання підготуватися до якоїсь мовленнєвої діяльності, то учень подумки складає відповідь (переказ, речення, опис тощо), а лише потім її висловлює чи записує. Корисними видами завдань в цьому плані є обдумування учнями своїх дій до їх виконання, що упереджує помилки і сприяє чіткості і правильності висловлювань. Власне внутрішнє мовлення супроводжує підготовку молодших учнів до будь-яких видів писемного мовлення. Зовнішнє мовлення виявляється у монологіях і діалогах.

У розвитку мовлення провідними методами є: вправління, пояснювально-ілюстративний, продуктивний, частково-пошуковий, дослідницький. Будь-які вправління, творчі роботи мають на меті досягти активного сприймання і засвоєння слів, виразів, використання образних засобів у власному мовленні. У чинних програмах з української мови і читання більш чітко і послідовно реалізовано комунікативну спрямованість оволодіння мовою. Особистісна, розвивальна основа сучасних методик також посилює цей підхід. Відповідно у підручниках реалізовано певну систему мовленнєвого розвитку молодших учнів, яка охоплює кілька напрямів.

1. У кожному підручнику є орієнтири (умовні позначення), що передбачають виконання учнями завдань на розвиток мовлення: «Прочитай правильно», «З'ясуй значення слів», «Вживай у своєму мовленні». Знання і дотримання орієнтирів є необхідною умовою повноцінного засвоєння творів, розвитку мовленнєвої діяльності.

Забезпечення мотиваційно-емоційної складової формування у дітей бажання та інтересу до вивчення рідної мови, її збагачення і правильного використання. З цією метою у підручниках запроваджено таку систему: пряме заохочення до сумлінного вивчення мови у зверненнях «Любий друже!», включення текстів, які передають захоплення українською мовою (наприклад, у 2 класі — «Рідна мова» Л. Забашти, «Колискові», «Звертання» Д. Білоуса, «Є слова, що білі-білі» О.

Олеся, «Мовні цікавинки», «Матусин заповіт», «Поетичні лінки» та ін.). У підручнику для 2 класу під значком «Вживай у своєму мовленні» від уроку до уроку нанизуються ланцюжок ознак, що характеризують багатство рідної мови: рідне слово, світле, милозвучне, ясне, дитяча пісенька, пишається червона калина, явір молодіє, пісня ллється, татусю, матусю, мамусю, нене, бабусю, бабусенько, дідусю, дідуню та багато інших. Цей напрям слід продовжувати і у 3—4 класах, пропонуючи дітям добирати до слів якомога більше ознак, «збирати» дієслова. Все це підводить їх до думки про те, наскільки багата українська мова.

3. Робота над наголошуванням і вимовою слів передбачає постійну увагу вчителя до правильного наголошування і чіткості вимови учнями звуків і слів. З цією метою у словах, де можливе неправильне наголошування, зроблено відповідне позначення. Вчитель має також звернути увагу дітей на слова, у яких можливі два варіанти наголосу.

Для формування правильного наголошування корисними є такі завдання:

— Прочитайте абзац, назвіть слова, у яких наголос падає на перший (другий, третій) склад;

— Прочитайте абзац, знайдіть слово, у якого із зміною наголосу змінюється значення;

— Прочитайте речення, назвіть слово, у якому вам складно визначити наголос. (У § 1 цього розділу ми наводили рекомендації щодо оволодіння молодшими учнями орфоепічними нормами.)

4. Збагачення словника учнів передбачає різноманітні види завдань:

а) уточнення і конкретизація значення слів, що має на меті попередження лексичних помилок, які виникають через незнання (або неточне розуміння) учнями значень слів і правил їх вживання.

Найбільш поширеними в зв'язку з цим є завдання на з'ясування значення слів. Маловживані, застарілі слова, як правило, пояснюються у підручнику після тексту. Слова, які діти можуть зрозуміти неточно, з'ясовуються до читання, якщо пояснення деталізоване, і у процесі читання, якщо слово можна замінити добре зрозумілим синонімом.

Прийоми пояснення незрозумілих слів широко описано в методиці. Нагадаємо найважливіші. Ефективним для молодших школярів є показ предмета чи дії (через предметний або сюжетний малюнок).

Спосіб застосування синонімів охоче використовують вчителі початкових класів, бо він доступний дітям, до того ж українська мова має для цього великі можливості. З цією метою можна використовувати розгорнутий опис або підставляти нове слово у контекст, де всі слова дітям зрозумілі. Крім синонімів допомогти зрозуміти значення нового слова може і застосування антонімів.

Так, молодшим школярам нерідко складно пояснити значення слів, які характеризують якості людини. Досвід показує, що групування цих слів у пари полегшує їх розуміння. Скажімо, у процесі вивчення творів з теми «Оповідання про справи твоїх ровесників» (3 клас) доцільно використовувати такі пари антонімів: чутливий — байдужий; грубий — ласкавий; користолюбний — щедрий; працелюбний — лінивий; сумний — веселий та ін.

Плідним прийомом є проведення аналізу структури (походження) слова. Наприклад, доцільно розглянути походження таких слів, як: неоглядний, безліч, самоцвіти, запрозорились, жовтогарячий і т. п.

Корисними є також пошукові завдання, наприклад: попрацюйте парами, запитайте один в одного про значення виділених слів (3—4 класи); перевірте за словничком, чи так ви розумієте значення слів обкладинка і палітурка (4 клас); знайдіть серед слів, які записані на дошці, слова, близькі за значенням до виділених у тексті; довідайтесь про значення деяких слів (вчитель дає їх перелік) з тексту, що ми будемо читати на наступному уроці.

Для підвищення інтересу дітей до цієї роботи доцільно використовувати ігрові ситуації: наприклад, повідомляти відповіді через чергового в уявному «Довідковому бюро». Роль чергового виконують різні учні, але на тій парті, де сидить черговий, ставиться на час цієї роботи ігровий реквізит — зроблене з фанери віконце з написом «Довідкове бюро» (До речі, такий прийом добре спрацьовує і на інших уроках, коли діти звертаються до чергового за «довідкою», що стосується невідомих понять, явищ.);

б) введення у словник нових понять, термінів, їх джерелом є, передусім, тексти творів. Майже у кожному читачі знаходять нові для себе поняття, слова.

Відомо, що протягом 4 років початкового навчання словник молодших школярів зростає від 3—7 тисяч до 8-15 тисяч слів. Це означає, що щоденно словник сповнюється майже десятком слів. Роль уроків читання у цьому процесі величезна, бо на кожному відбувається збагачення новими словами, активізація і уточнення словника. Через інформаційно-пізнавальну функцію підручників уточнюється і розширюється коло найважливіших соціальних, моральних, народознавчих, екологічних уявлень і понять; засвоюються нові літературні

поняття про жанрові особливості різних творів; вводиться чимало географічних і краєзнавчих відомостей. Так, серед соціальних понять базовими є поняття Батьківщини, рідного дому, символів українського народу. Наприклад, у темі «Що таке Батьківщина» (2 клас) тільки протягом перших двох уроків діти, читаючи твори різних жанрів, значно розширюють свій словниковий ряд щодо поняття «Батьківщина»: 1) Україна, Батьківщина, Вітчизна, рідний край, рідна земля; 2) рідне село, рідна домівка, рідна хата. Діти замислюються над широкими і образними асоціаціями: «Батьківщина — це труд і свято, Батьківщина — це мама й тато, це твої найщиріші друзі...» («Батьківщина» А. Костецького), «Батьківщина — це старовинна колиска, це люди, що жили до нас...» («Дідова колиска» В. Сухомлинського).

Проаналізуємо в контексті сказаного зміст першої частини «Читанки» для 3 класу. В ній до текстів подано пояснення понад 50 слів. На рівні елементарних наукових уявлень діти ознайомлюються із значенням майже 40 термінів: словник (тлумачний, тематичний, етимологічний), бібліотека (абонемент, читальний зал, каталог, шифр), усна народна творчість (чарівні казки, народні пісні, прислів'я, загадки, скоромовки), літературна казка, п'єса-казка, байка, байкар. Особливо підкреслимо інформаційно-пізнавальну насиченість творів, які є в темах «Мова — дивний скарб», «Похвала книгам», «Цікава книга Природи». Читаючи їх, діти відкривають для себе великий обсяг знань про історію книгодрукування бібліотеку, значення книги — все це загальнокультурні знання, які потрібні кожній людині;

в) важливим засобом мовленнєвого розвитку учнів є увага до джерел виникнення слова, зокрема походження власних назв (дійових осіб, географічних назв, що є у творі). Привабливими для дітей у цьому плані є мовні цікавинки у віршах Т. Коломієць, у яких читач зустрінеться з хлопчиками Дбайком, Поливайком, Посипайком, незвичайними персонажами Кудикалом, Нікудикалом, Неминалицею, Небувалицею, Криклею-зниклею («Імена» А. Костецького), героями казок М. Носова «Як Незнайко був художником» та В. Струтинського «Про хлопчика Абихто» та ін. Під час опрацювання цих та інших творів можна запропонувати учням таке завдання: «Поміркуйте, як співвідноситься ім'я головного героя твору із його вчинками, словами».

У підручниках є кілька творів, які дозволяють зосередити увагу дітей на походженні географічних назв. Це розвиває не лише мовлення, а й кругозір. Радимо принагідно прочитати дітям слова Дмитра Білоуса:

У назвах міст і сіл слова,

в яких щось рідне, таємниче;
в них голос предків ожива
й сьогодні в рідний край нас кличе.
Читай і думай, друже мій,
і не цурайся свого роду.
Земля — це книга, у якій
історія твого народу.

Саме про це варто сказати дітям, опрацьовуючи твори «Древній Київ» Н. Забіли, «Скільки рік в Україні» В. Лучука, «Звідки в міста назва — Львів» М. Хоросницької, «Старовинне місто» Н. Забіли.

5. Опрацювання образних засобів художніх творів має на меті розвивати в учнів яскравість та виразність мовлення, розширювати словниковий запас, образне мислення, уяву. Молодші школярі знайомляться з роллю образних засобів практично, переважно без виживання термінів. Ця робота передбачає: знаходження у тексті образних слів і висловів; пояснення їх значення з допомогою вчителя або самостійно, створення умов для використання у мовленні (вправи на порівняння, придумування епітетів тощо).

У початкових класах коло завдань, що сприяють ньому, досить широке: добір і пояснення епітетів, порівнянь, метафор, синонімів, антонімів, слів, ужитих у переносному значенні, багатозначних слів, фразеологічних зворотів. Ці завдання щедро представлено в методичному апараті підручників. Вже у 2 класі, читаючи художні твори, діти практично ознайомлюються з епітетами, порівняннями, метафорами. Як відомо, не будь-яке означення є епітетом. Епітети підкреслюють поетичну, емоційно-експресивну характеристику слова, їх роль стає зрозумілою у словосполученні з іменником: чому саме цю ознаку вжито, що нового вона відкриває читачу, як передає ставлення автора. Наприклад, у 2 класі з допомогою вчителя діти осягають смисл висловів: солодка материна мова, солодкі хмарини з дощем, легенькі руки, лагідна сила, молоде яблуко, вітер чорногривий, слухняний руль, химерні корінці, ніжні вишивки та ін. Для розвитку цієї якості мовлення доцільно пропонувати завдання на добір означень до предметів, явищ, які важливі для характеристики дійових осіб, головної думки твору. Ефективно спрацьовує цей прийом в процесі аналізу творів — вірша «Дощик» А. Малишка і «Дрібний Дощик» Ю. Ярмиша. Спочатку діти дізнаються, що про дощ написано багато творів. Як тільки про нього не

говорять: дрібний, грибний, ранковий, ласкавий, прозорий... А ще, виявляється, є сліпий дощик. Вчитель звертається до дітей: «Які назви дощу ви знаєте? У творах, що ви прочитаете, відкриються нові ознаки цього явища. Знайдіть їх». І діти знаходять, що дощик може бути: синій, смішний, добрий-добрий, дурненький, прохолодний, набридливий... От, виявляється, скільки ознак може бути у дощика!

У художніх текстах, що читають діти, дуже часто вживаються метафори, у яких передається уподібнення одного явища іншому, що чимось схоже, Нагадує його. Найчастіше це виявляється в тому, що дії людини переносяться на природні явища, якісь предмети. Наприклад, вірші Н. Забіли «Хто сильніший?» «Чотири пори року» побудовано на метафорах. Так, Весна — це весела, гарна, кучерява, маленька дівчинка, яка біжить, сміється, сіє трави, Літо — гарна, струнка дівчина, Осінь — працююча молодиця, Зима — бабуся лагідна. У даному випадку уособлення (персоніфікація) надає виразності, яскравості поезії. Метафоричність мовлення є особливо характерною для казок та загадок.

Українська мова багата на синоніми, слова, які по-різному називають одне й те саме поняття, явище, вони близькі за значенням, але розрізняються за сферою вживання і емоційно-експресивним забарвленням. У підручниках пропонуються два види завдань: 1) визначення у тексті слів, які по-різному передають якусь ознаку, дію. Наприклад: знайдіть у тексті слова, які передають значення слова говорити (бачити, дивитися, йти, шукати, допомагати, шанувати тощо); 2) добір синонімів до слова, що вжите у творі, з метою точнішого розуміння образу, яке він створює. Наприклад, до слова дзвінка (стежинка) («Ліщина» С. Жупанина) третьокласники добирають синоніми весела, радісна, до вислову тріпоче серце («Птиця» Д. Павличка) — сильно б'ється, дуже перелякане; до слова відкрите (серце) («У дитячому театрі Н. Забіли) — щире, добре, турботливе.

Доступні і цікаві для молодших учнів завдання на добір антонімів, які використовуються обмежено, хоча текстовий матеріал дозволяє досить широко добирати пари слів, протилежних за значенням.

Привернення уваги до багатозначності слів є дуже цікавим і ефективним прийомом роботи. Якщо під цим кутом зору проаналізувати художній текст, то в нім, як правило, знайдеться чимало багатозначних слів. Наведемо для прикладу багатозначні слова з творів розділу «Із скарбниці казкарів світу»: укривав, сяє, спалахнув, золото, срібло, коло, рука, світлий, зірка, місяць та ін. Для мовної розминки час від часу слід пропонувати дітям придумування речень з багатозначними іменниками, прикметниками, дієсловами. Наприклад, із словами: вушко (голки і дитини), густий (каша, гребінь, ліс, дощ) дрібний (дощ,

сльози, картопля, причина), голова (людини, зборів, колони), шукати (річ, зустріч, відповідь), росте (людина фізично, розумово, морально, місто, почуття), засинає (людина, природа), рум'яна (зоря, квітка, дівчинка, пиріг), тяжкий (день, праця, мішок, характер) тощо.

Прикрашає мовлення, надає йому влучності, образності вживання фразеологізмів. У «Читанках» їх чимало. Ці вислови надають мовленню виразності, в них приховано виховний смисл, оцінне судження. Не можна проминути в аналізі образних засобів прочитаних творів такі звороти: зробив, як кіт наплакав; росли, як з води; ані пари з вуст; мурашки поза плечима бігали; наживала п'ятами; дати відкоша; вскочив у халепу; братися за розум; не так сталося, як гадалося; ловити гав; рука руку мие; убирає очі; сам не свій; пускати півня; з'являтися на світ; лиха година та ін. Розкриття їх значення змушує дітей замислитись, відшукати точні аналоги, а це розвиває одночасно їхнє мовлення і мислення.

На уроках читання прийом порівняння виступає як загальнопізнавальний прийом і як образний засіб. У першому випадку він використовується як розумова дія для вправ на узагальнення, виключення зайвого, зіставлення різних за жанрами творів, встановлення схожого і відмінного між прочитаним і власним життєвим досвідом, порівняння мовлення різних дійових осіб. Широке застосування порівняння зумовлене його роллю у пізнанні. Як писав К. Ушинський: «...Усе в світі ми пізнаємо не інакше, ніж через порівняння, і якби нам трапився який-небудь новий предмет, якого ми не змогли ні до чого прирівняти і ні від чого відрізнити (якби такий предмет був би можливим), то ми не змогли б про цей предмет скласти жодної думки і не змогли б сказати про нього жодного слова». Це універсальний прийом, за допомогою якого у процесі зіставлення і протиставлення знаходять схожі і відмінні ознаки, що відкривають щось нове у пізнанні об'єкта.

Прокоментуємо застосування зазначеного прийому, як засобу порівняння творів, близьких за змістом У 2 класі таке порівняння корисне для зіставлення двох творів однієї теми. Розкриємо методику застосування цього прийому на прикладі віршів. Після ознайомлення з поезіями на розвороті «Поетичні перлинки» вчитель проводить бесіду.

— Звернімося знову до змісту творів, які ви щойно прочитали. Знайдіть вірші «Дрімляють села...» Івана Франка і «Осінь така мила» Павла Тичини. Про що йдеться у першому вірші? (Про ясний тихий осінній день.) А у другому? (Про щедрі осінь.) Чим вони схожі? (У віршах описано одну пору року — осінь.) Які почуття передано у цих віршах? (Спокою, замилювання красою осені.) А чим

відрізняються твори? (У першому описано природу села, сказано про осіннє сонце, темно-зелені садки, хатки, а у другому — осінь наче людина несе матусі їсти.) Отже, порівнявши ці твори, ми можемо зробити висновок, що вони схожі за змістом, але різні за образами, у яких змальовано осінню природу.

Проводити порівняння творів, близьких за змістом, доцільно після достатнього ознайомлення з ними або у процесі узагальнення.

Важливо також привернути увагу дітей до порівняння творів, близьких за змістом, але різних за жанром. Напрямок такого зіставлення дає багатий матеріал для розвитку уваги і спостережливості, нагромаджує досвід практичного розрізнення жанрових особливостей. Можливості таких порівнянь дуже широкі, але зрозуміло, що в учнів кожного класу читацький досвід різний, тому повнота і кількість зіставляваних ознак теж будуть змінюватись. Добираючи художні твори, слід враховувати, що дітям важко порівнювати одночасно у двох напрямках подібності і відмінності, до того ж за кількома ознаками. Тому на початку цієї роботи привертаємо увагу учнів до однієї-двох виразних ознак. Крім того, якщо цей вид роботи для них новий, бажано пропонувати для зіставлення невеличкі за обсягом і близькі за змістом твори з простим сюжетом, які вивчаються один за одним.

Наприклад, у 2 класі діти читають на одному уроці ва твори з однаковою назвою: оповідання «Калина» В Скуратівського і вірш «Калина» А. Листопад. Після їх опрацювання вчитель проводить порівняння:

— Чим подібні ці твори? (Вони мають однакову назву, бо присвячені одній рослині — калині. В обох творах про калину сказано як про улюблене дерево українців.) Що відрізняє твори? (Вони по-різному написані: перший — це розповідь, а другий — це вірш.) А що їх відрізняє за змістом? (У першому тексті йдеться не лише про калину, а й про улюблені дерева канадців, росіян. У вірші поетеса звертається із закликом посадити калину біля школи і «коло серця, щоб цвіла вона в душі».) Скажіть тепер коротко, чим подібні і чим відмінні ці твори? (Вони подібні тим, що у кожному сказано про калину, а відрізняються тим, що у них про калину сказано по-різному, один твір — це оповідання, а другий — вірш.) А як ми визначаємо, чим подібні і чим відрізняються твори? (Порівнюємо їх — шукаємо спільні і відмінні риси.)

Наші спостереження показують: якщо вчитель чітко організовує етапи порівняння (аналіз кожного з об'єктів та їх послідовне зіставлення і протиставлення), діти вже наприкінці другого класу досить успішно можуть порівнювати твори.

Мова багатьох текстів читанкових творів відзначається своєрідністю використання порівняння як художнього засобу. Порівняння ці різноманітні за своїм значенням, формою виразу і стилістикою. За допомогою цього художнього засобу письменники привертають увагу читача до певних суттєвих ознак предметів, яскравіше зображають зовнішність героїв, їхній внутрішній світ, риси характеру. Зверніть увагу, як насичені яскравими порівняннями вірші Л. Забашти «Берізонька» («ти мавка лісова», гілки — «Зелені кіски», стовбур — «білі ноги», маленька берізка — «сестричка зелена») і Д. Павличка «Квітка» (пуп'янок відкривається, «як полум'я зело», розпускається, «начебто дитина з пелюшок», наче «немовля підніметься й долонею махне мені з гілля, як малятко вже стоїть».)

Плануючи роботу над порівняльними висловами спочатку вчимо учнів знаходити їх у тексті. Слід врахувати, що діти часто знаходять лише порівняння приєднані сполучниками як, мов, ніби, а безсполучникових або розгорнутих порівнянь, які виступають у ролі обставин, часто не помічають. Саме такі порівняння створюють вражаючі уяву образи в оповіданні «Рідні краєвиди» Д. Чередниченка (4 клас): «засвітив свої золоті зірочки підбіл», квітка — «сяйниста вісниця», «зайнялися фіолетом гострі шоломи рясту» «журавлі мовби водять якийсь танок», «жайвір — небесний переливчастий дзвіночок — висить угорі на невидимій ниточці».

Корисними розвивальними завданнями, які охоче виконують діти, є ігрові вправи «Знайдіть якомога більше предметів, що схожі на ...» або «Відгадайте, що це: «Ми задумали те, що схоже на ...». Коли учень називає правильну відповідь, він має обґрунтувати свої міркування. Такі завдання спонукають школярів до вдумливого читання, розвивають спостережливість у сприйманні образних засобів, здатність до влучного уподібнення.

Радимо вчителям заздалегідь визначити, які з порівняльних зворотів потребують додаткових роз'яснень. Вимагати від школярів пояснення всіх ужитих в творі порівнянь (чому саме так сказано, чому вжито саме таке порівняння) немає потреби. Іноді доцільно обмежитись запитаннями: «Як по-іншому ви можете сказати про це? Що ви уявляєте за цим порівнянням?»

Мовлення молодших учнів систематично підживлюється засвоєнням прислів'їв, загадок, які є у кожній темі. Загадка — це своєрідний образний опис предмета. Щоб відгадати її, учні повинні уявити кілька предметів, подібних до описаного, порівняти їх, виділити один і довести на основі зіставлення суттєвих ознак, чому саме він є відгадкою. Отже, порівняння тут — ключик, яким відкривають маленьку пізнавальну таємницю.

6. На уроках читання пріоритетним є розвиток зв'язного мовлення. У цьому процесі слід брати до уваги необхідність систематичних вправ щодо забезпечення таких аспектів розвитку мовлення:

а) формувати в учнів уміння ставити запитання до тексту (вчителя, товаришів, автора), знаходити у тексті готові відповіді і правильно конструювати власні (повну, коротку). Важливо привернути увагу до побудови відповідей, які виявляють особистісне ставлення до об'єкта висловлювання (це, безумовно...; мабуть, це...; можливо, це...; я знаю, що так буває...; я вважаю, що це подібне до...; отже, я роблю висновок...; я не згоден з цим, бо...);

б) організовувати ситуації діалогу і полілогу за прочитаним, життєвим досвідом, спостереженнями (від зразків побудови до вільного спілкування за певною темою);

в) готувати учнів до переказу прочитаного. У методичній літературі добре описано різні види переказів як на уроках читання, так і на уроках мови: повний, вибірковий, стислий, творчий (з перебудовою тексту).

У процесі підготовки учнів до переказу ефективними методичними прийомами є: досягнення повного розуміння прочитаного; використання опорних слів; попередня активізація висловів, які точно, виразно характеризують персонажів; складання плану; пошук орієнтирів щодо побудови тексту. У переказі має бути збережений стиль прочитаного, послідовність подій.

Навчання переказу краще розпочинати з тексту, що має чіткий сюжет і обмежену кількість дійових осіб.

Переказу передуює, як правило, вибіркоче перечитування з акцентуванням уваги на основних подіях. Слід брати до уваги, що молодшим учням буває складно розпочати переказ, рівномірно охопити весь зміст — вони багато уваги приділяють початку подій, а от чим ближче до закінчення, тим біднішою стає їхня розповідь.

Творчий переказ, на жаль, дуже рідко застосовується на уроках читання, хоча його розвивальні можливості досить великі. Можливо, причиною цього є обмежена кількість часу на уроці. Адже необхідно, щоб учні пройшли кілька сходинок, поки оволодіють, цим умінням. Ці сходинки передбачають: переказ з зміною оповідача, переказ із зміною часу, подій, переказ із доповненням і продовженням тексту.

У 3—4 класах на уроках узагальнення час від часу корисно пропонувати дітям стисло переказати текст який був прочитаний на початку теми (це добре розвиває смислову пам'ять).

Крім уже зазначеного, нагадаємо й інші ефективні засоби розвитку зв'язного мовлення на уроках читання: складання учнями розповідей за прочитаним, за ілюстраціями і спостереженнями; участь в інсценізації уривку з прочитаного або тексту, що дуже активізує інтерес і мовленнєві уміння; різноманітні творчі роботи, джерелом яких можуть бути тексти підручника або прочитані самостійно, твори за аналогією, протиставленням, придумування розповідей, діалогів, віршів (цей напрям висвітлено в § 6 цього розділу).

Вже у віці 6—7 років у дітей формується готовність до оволодіння зв'язним мовленням, що виявляється у здатності створювати тексти. Щоб активізувати цю готовність, необхідно цілеспрямовано організовувати навчальні ситуації, які стимулюють природні можливості. На уроках читання продуктивними у цьому плані є такі завдання: знаходження у творі різних видів текстів, їх порівняння за роллю у творі; складання описів, міркувань за аналогією до прочитаного; складання описів на основі спостережень, за малюнком, ілюстрацією; перетворення одного виду тексту в інший (наприклад, опис у міркування); розпізнавання виду тексту на слух і його продовження (ігрова ситуація: «Я почну, а ти продовжуй...») тощо.

Таким чином, мовленнєвий розвиток учнів на уроках читання передбачає системний розвивальний вплив на різні складові цього багатогранного процесу: мотивацію до активного правильного використання рідної мови; удосконалення індивідуального мовлення (вимови, наголошування); збагачення словника новими словами, образними засобами, прислів'ями» загадками; навчання творчим видам роботи, у тому числі створенню власних текстів.

§ 5. ЛІТЕРАТУРНИЙ РОЗВИТОК УЧНІВ

У початковій школі діти ознайомлюються з широким колом тем і жанрів української літератури, з елементами інтеграції творів зарубіжних авторів. У кожному класі у різному співвідношенні представлено теми і жанри відповідно до пізнавальних можливостей дітей та їхнього читацького досвіду. На рівні елементарних уявлень учні практично засвоюють літературознавчі поняття: «тема», «ідея твору», «жанрові особливості», «сюжет», «композиція», «засоби

художньої виразності», «зв'язок між автором, темою і твором», «характеристика персонажів, мотиви їх вчинків» тощо.

За новими програмами цей напрям набуває особливої ваги, бо зміст читацької діяльності молодших школярів є літературним читанням, це засвідчує перелік принципів, на яких ґрунтується відбір текстів. Літературний розвиток молодших учнів здійснюється в органічному взаємозв'язку із реалізацією інших змістових ліній програми. Тому у попередніх параграфах певною мірою ми торкалися цієї теми. Однак розв'язання завдань літературного розвитку вимагає цілеспрямованої системи. У підручниках з читання вона охоплює такі напрями:

1. Досягнення жанрової різноманітності кола читання у кожному підручнику з виділенням пріоритетів певних жанрів. Так, у 2 класі серед творів усної народної творчості переважають народні пісні, колискові, лічилки, скоромовки, а серед авторських — вірші. У 3 класі коло жанрів розширюється (з'являються науково-популярні оповідання, байки, п'єси-казки), збільшується питома вага прозових текстів. У 4 класі, крім раніше зазначених жанрів, діти читають міфи, біблійні легенди. Ознайомлення учнів з різними жанрами і темами є основою для реалізації інших завдань літературного розвитку.

2. Достатня частотність у підручниках творів одного автора, що сприяє виявленню взаємозв'язку між автором і темою його творчості. Наприклад, у 3 класі під час опрацювання кожного твору розділу «від слова — до книги» доцільно привернути увагу учнів до взаємозв'язку між авторами творів і темами жанрами, у яких вони пишуть. Цьому сприяють відповідний відбір текстів, їх блочне розташування книзі і коментар укладача підручника. Наприклад першій темі «Мова — дивний скарб» акцент зроблено на імені Алли Коваль, відомого мовознавця, яка лише для дітей цікаві науково-популярні оповідання про українську мову. Діти прочитають два її науково-популярні оповідання з відповідним коментарем: «Якщо вас зацікавили розповіді про слова, знайдіть і прочитайте книжку Алли Коваль «Життя і пригоди знайомих незнайомих».

Безумовно, вчитель приверне увагу дітей до особистості і творчості Дмитра Білоуса, якому належить особлива роль у мовному і патріотичному вихованні школярів. Для цього у читанці є спеціальний блок, у якому йде спочатку слово про поета, а потім його вірші. Діти дізнаються, що відомий український поет Дмитро Білоус відкриває читачам скарби рідної мови. Його книги «Диво калинове» та «Чари барвінкові» читають дорослі й діти. Поет вважає, що:

В джерелах слова — душі криниця,

а рідна мова — як чарівниця.

І далі у темі «Цікава книга Природи» маємо можливість актуалізувати і розширити знання дітей про цього поета.

В інших розділах підручника також достатньо матеріалу, щоб простежити взаємозв'язок між автором і темою твору. Маємо на увазі розворот з віршами Ліни Костенко, матеріал про Леоніда Глібова, Олександра Олеся, Анатолія Костецького. У кожному випадку, коли діти читатимуть новий твір, добре, щоб учитель активізував відоме і доповнив його новими відомостями про особистість письменника.

3. Лінійно-концентричний принцип ознайомлення з відомостями про життя і творчість поетів і письменників протягом початкової школи. Вперше учні мають можливість у кожному класі прочитати відомості про авторів, розглянути їхні портрети. Враховуючи рекомендації вчителів-експериментаторів, ми удосконалили подання цього матеріалу. У 2 класі відомості про авторів творів розміщено наприкінці першої частини «читанки». У 3 і 4 класі в зв'язку із запровадженням елементів монографічного підходу відомості про письменників і поетів розташовано поряд із текстом, що наче наближає читача до його автора.

Прикметно, що з творчістю деяких авторів діти мають можливість ознайомлюватися у кожному класі. Це твори Т. Шевченка, М. Рильського, Л. Костенко, Олександра Олеся, А. Костецького, Т. Коломієць, М. Сингаївського, В. Сухомлинського та ін. Неодноразові «зустрічі» з авторами і творами, що мають великий виховний і розвивальний потенціал, безумовно, сприяють літературній освіченості і загальному розвитку учнів.

4. Засвоєння учнями на практичному рівні суттєвих ознак, що характеризують жанри. Цей матеріал послідовно засвоюється учнями за лінійно-концентричним принципом від класу до класу. Розпочинається зазначений напрям роботи у 2 класі. Так, перед тим як читати українські народні казки, діти ознайомлюються з елементарними відомостями про цей жанр усної народної творчості.

А на завершення теми вчитель звертається до дітей із запитанням: «Чи зрозуміли ви, чому в народних казках немає одного автора?» Розмірковування над цим запитанням зосереджує їхню увагу на найсуттєвішій особливості цього жанру. З кожним класом коло уявлень школярів про твори усної народної творчості розширюється. Це розширення завжди починається з актуалізації попередніх знань, що поступово створює певну систему в мотивації дітей до засвоєння нових. Так, у підручнику для 3 класу вони читають: «У 2 класі ти читав казки про тварин. Тепер пропонуємо тобі поринути у світ чарівних

казок...». у 4 класі: «Ти вже знаєш, що з давніх-давен народ складав казки, пісні, загадки, прислів'я... Вони передавалися з вуст в уста, тому їх об'єднують назвою усна народна творчість. Це спільне надбання багатьох поколінь...» Підготовка до зустрічі з новим видом казок ґрунтується на актуалізації знань у 2 і 3 класів: «у 2 класі ти читав казки про тварин, у 3 — чарівні. У цьому розділі ти прочитаєш побутові казки. Їх герої — люди, які діють в обставинах, близьких до справжнього життя. Але, потрапляючи у вигадані ситуації, вони виявляють надзвичайні якості: небачену силу, хоробрість, дивовижний розум, нечувану жадібність тощо...»

Лінійно-концентричний принцип діє і у розгортанні та закріпленні уявлень про найсуттєвіші ознаки таких жанрів як вірш, оповідання, байка, п'єса-казка. Наприклад, у 2 класі привертається увага до загальної особливості віршів — кінці рядків звучать однаково чи подібно. Це рими. А у 3 класі, крім цієї ознаки акцентується увага на засобах створення образності віршів, на тому, що відрізняє вірші різних авторів. Завершуючи тему, діти готують відповідь на запитання: «Чим відрізняється віршована мова від звичайної? Які теми віршів Наталі Забіли, Анатолія Костецького, Тамари Коломієць?» тощо. У 4 класі, читаючи вірші у «Поетичній світлиці», учні виконують дослідницькі завдання, щоб більше дізнатися про творчість і життя видатних поетів, про місця, пов'язані з їхніми іменами.

5. Ознайомлення з літературними термінами на рівні розпізнавання значення і називання суттєвих ознак. У першій частині підручника для 4 класу у «Короткому словничку читача» систематизовано терміни, з якими діти працювали протягом початкової школи на уроках читання. Визначення понять доступне, дещо спрощене, порівняно з науковими виданнями, але узгоджене з вимогами основної школи. Вміщені у словнику 44 терміни дають визначення щодо: структури тексту («абзац», «заголовок», «зміст твору», «діалог»); навчальної книги («підручник», «хрестоматія», «зміст книги», «обкладинка», «палітурка», «титульна сторінка», «довідник», «енциклопедія», «журнал», «газета», «ілюстрація», «форзац», «шрифт», «друкарня»); бібліотеки («абонемент», «анотація», «картотека», «каталог», «читальний зал»); жанрів творів («акровірш», «байка», «вірш», «гумористичні твори», «загадка», «казка», «колисанка», «легенда», «міф», «науково-популярне оповідання», «небилиця», «оповідання», «переказ», «пісня», «прислів'я», «скоромовка»); авторів творів («байкар», «казкар», «псевдонім»); художніх засобів («рима», «порівняння»). Якщо до роботи із словничком діти залучаються досить часто, одержують завдання самостійно вибрати і відтворити з нього певну інформацію, поступово відбувається природне засвоєння цих понять у практичній діяльності.

Наприклад: «Вдома знайдіть у «Короткому словничку читача» слова, що стосуються теми «Книга». Підготуйтеся розповісти про їх значення у класі»; «Перегляньте «Короткий словничок читача». Назвіть поняття, що стосуються творів цього розділу»; «Знайдіть, як визначається у словничку байка, що нового ви помітили?» та ін.

Особливо сприятливі передумови для літературного розвитку молодших учнів наявні у 4 класі. У методичному апараті підручників, з нашого погляду, достатньо завдань щодо актуалізації вживання літературознавчих термінів і понять, збільшено питому вагу монографічного підходу. Учні за завданнями до творів самостійно визначають тему, сюжет, головного героя, характеризують дійових осіб, розрізняючи позитивних і негативних. Особлива увага надається встановленню зв'язку між автором твору і тематикою його творчості. Так, у 4 класі у дітей є достатньо читацького досвіду, щоб висловитись щодо тематики творів, скажімо, А. Костецького, Т. Коломієць, С. Жупанина, Н. Забіли, Г. Бойка та ін., з'ясувати з допомогою вчителя, чим відрізняються оповідання В. Сухомлинського від творів Д. Чередниченка, В. Нестайка, В. Чухліба, Ю. Ярмиша тощо.

Отже, літературний розвиток молодших школярів є інтегрованим результатом активної читацької діяльності за різними змістовими лініями програми. Його характеризує не лише засвоєння літературознавчих понять, уявлень, образних засобів, розрізнення творів різних жанрів. Не менш важливим результатом є цілеспрямоване виховання учня-читача, естетично розвиненого, з позитивним емоційним досвідом, здатного висловлювати своє ставлення до прочитаного, відчувати радість від спілкування з гарною книгою.

§ 6. РОЗВИТОК ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ НА ОСНОВІ ПРОЧИТАНОГО

Новою для вчителів є змістова лінія програми «Розвиток творчої діяльності учнів на основі прочитаного», її завдання можна реалізувати, читаючи твори різних розділів. Та найбільшою мірою для цього придатні спеціальні розділи, що є у підручниках кожного класу. У 2 класі — це «Я хочу сказати своє слово», у 3 — «Візьму перо і спробую», у 4 — «У кожного є співуча пір'їнка». Ці розділи передбачають різні види творчих завдань, які стимулюють розвиток компонентів літературно-творчих і образотворчих здібностей учнів.

Творчих людей відрізняє особливе вміння бачити і чути те, чого не помічають інші, тонше відчувати, яскравіше висловлюватися. Саме тому треба змалку пробуджувати у дітей невід'ємні якості творчої людини. Відкриваючи цей напрям читацької діяльності розділом «Я хочу сказати своє слово», укладач підручника звертається до дітей із спонуканням побачити навколо себе дива, уявити невидимі і непочуті дійства, заохочує до складання казок, віршів, загадок; «Той, хто піде, не вбоїться по росі, відшукає у травиці їх (казки) усі» (Т. Коломієць).

Розвиток літературних творчих здібностей учнів є складним багатоплановим процесом. Він спирається на такі пізнавальні і творчі здібності:

- спостережливість, здатність побачити незвичайне у звичайному;
- розвинену уяву, вміння фантазувати, змінювати об'єкт;
- розвинене мовлення, образне мислення;
- допитливість, пізнавальний інтерес.

Для розвитку творчості дітей треба подбати про розкріпачення дитячої фантазії і створити такі умови, щоб кожен міг сказати своє слово,— скласти свою казку, загадку, свій вірш, створити власні образи. Нагадаємо слухну думку відомого дитячого письменника Джанні Родарі про те, щоб діти навчилися думати, вони насамперед повинні навчитись придумувати, тобто в них має бути вільна думка.

Учителям ми радимо з цією метою якомога повніше використовувати природне оточення школи, особистий досвід дітей, стимулюючи можливості одночасного сприймання інформації з різних джерел (дитина чує, читає, бачить, торкається, згадує...). Ядром дитячої творчості є яскраві образи, які дитина наділяє казковими властивостями. Так само, як і в створенні будь-якого образу, тут виділяють три етапи: прийняття мети діяльності виникнення задуму, матеріалізація образу-здуму.

Творчості, хоча б на рівні наслідування, можна навчитися. Для початку нагадаємо про різноманітні прийоми, які допомагають створювати художні образи. У роботах з психології творчості описано такі: комбінування (відомі елементи вступають у нові зв'язки, поєднуються і синтезуються в новий образ); аглютинація (поєднання двох різних частин в одному образі); акцентування однієї деталі образу (якась виразна риса посилено висувається на передній план, наприклад, у карикатурах та шаржах — риси зовнішності (голова, ніс, перо і т. ін.), у віршах — повтор деяких слів, у казках — повторюваність дій у сюжеті),

прийом перебільшення або надмірного зменшення (образи Дюймовочки, Хлопчика-Мізинчика, Змія із сімома головами тощо); прийом перенесення типових дій з одного об'єкта на інший (звірі, рослини, що виконують людські дії), перенесення обставин сучасного життя в прадавнє або далеке майбутнє, прийом перевтілення одних образів в інші.

Формування у молодших школярів літературних творчих здібностей охоплює такі напрями:

1. Визначення у програмах для кожного класу конкретних цілей з формування в учнів різних елементів творчого розвитку.

2. Відбір текстів, які дозволяють цілеспрямовано формувати творчі здібності.

3. Включення у зміст уроків творчих завдань, які стимулюють розвиток різних елементів літературно-творчих здібностей.

Основними є такі види завдань:

— на розвиток фантазії: Як продовжити казку? а можна продовжити цю історію? Придумайте розповідь про те, як діти допомогли журавлику пережити зиму? Розкажіть, якими ви уявляєте хлопчиків, де вони живуть, що з ними могло трапитися далі. Уявіть, що Ві складаєте мультфільм за цим віршем. Які події та у якій послідовності мають бути у ньому зображені? Придумайте казку, в якій діють сонце, мороз і птахи та ін.;

— доповнення та перебудова тексту; складання творчих переказів; придумування подій, які могли передувати зображеним; розширення змісту оповідання новим епізодом; уявлення себе учасником подій-придумування нових обставин сюжету, придумування нового закінчення казки та ін.;

— відновлення у тексті пропущених слів і речень;

— складання ланцюжків ознак, добір римованих слів, продовження віршів;

— словесне малювання та ілюстрування прочитаного;

— складання за аналогією казок, віршів, лічилок, загадок.

4. Прогнозування можливого розвитку подій, змісту твору на основі заголовка, ілюстрації, читання першого і заключного абзаців тексту.

5. Інтеграція різних видів мистецтва (музика, образотворче, інсценізація) для створення нових образів, думок на основі прочитаного.

6. Мотивація до творчості через таку атмосферу спілкування на уроках, що заохочує дітей придумувати щось своє, фантазувати; широке застосування ігрових прийомів (різні види перевтілювання, інсценізації, гра «Схожі хвостики» тощо).

Крім цих умов, дуже важливою є чутливість самого вчителя до творчості своїх вихованців. Вчителям початкових класів добре відомі збірки казок, художніх есе, замальовок Василя Олександровича Сухомлинського («Чиста криниця», «Блакитні журавлі», «Вічна Тополя» та ін.). Більшість з них народжувались в уяві педагога під час його співтворчості з дітьми серед природи. Ось як щиро він описує один з таких епізодів у книзі «Серце віддаю дітям»: Ось перед нами усипаний гронами кущ шипшини, від ягоди до ягоди — сріблясті павутинки з тремтячими крапельками вранішньої роси. Крапельки здаються, бурштиновими. Зачаровані стоїмо біля куща... "

- Це сонечко п'є росинки,— шепоче Лариса.

Образ, створений фантазією дівчинки, зацікавив дітей, і ось народжується нова казка. Тут біля куща шипшини, біля джерела живого слова перед дітьми відкрився новий дивовижний струмок. Можливо, це випадковість, та колись вона повинна була статися: Лариса помітила співзвучність слів росинки, павутинки, намистинки. Цей збіг немовби осяяв дітей.

Вночі впали росинки

на сріблясті павутинки,—

говорить Лариса, і в її очах спалахують радісні вогники. Всі мовчать, але я бачу, як думка кожної дитини ніби полинула птахом від почуття подиву перед силою слова.

— І задрижали, затріпотіли бурштинові намистинки,— продовжує Юра... І захоплений потоком дитячої творчості я випалив:

Випило Сонечко росинки,

вмилися сріблясті павутинки,

всміхнулися пурпурові намистинки...

Ми кричали, бігали навколо куща, повторювали складеного вірша...

Або інше спостереження Василя Олександровича: «Казка, фантазія — це ключик, за допомогою якого можна відкрити ці джерела, і вони заб'ють життєдайними струменями. Згадалося, як Катя сказала вчора: «Сонечко розсипає іскорки...» Забігаючи наперед, скажу, що через 12 років, закінчуючи школу, вона написала твір про рідну землю і, висловлюючи почуття любові до природи, повторила цей образ... я тисячу разів переконувався, що, населяючи навколишній світ фантастичними образами, створюючи ці образи, діти відкривають не тільки красу, а й істину». Зверніть увагу на застереження майстра:

«Відчиняйте віконце у безмежний світ поступово, не розчиняйте відразу навстіж, не перетворюйте На широкі двері». Оскільки «кожна дитина по-своєму бачить навколишній світ, по-своєму сприймає речі і явища, по-своєму думає...» .

За результатами експериментальної роботи за новими підручниками протягом 2002—2005 рр. ми маємо яскраві приклади зростання творчої активності учнів. Особливо виразними у цьому відношенні є творчі роботи випускників початкових класів Велико-димерської НВК і ЗНЗ № 4 м. Бровари Київської області. Учні цих шкіл охоче виконують різноманітні творчі завдання: придумують закінчення оповідань казок, складають твори за прислів'ями, на основі спостережень, роздумів; складають вірші, беруть участь у конкурсі на найцікавіший твір «Я хочу сказати своє слово», створюють серії малюнків та ін. Залучення дітей до творення прекрасних позитивних образів має упереджуючу роль — відвернути їх від примітиву техногенних образів.

Вчителі часто пропонують дітям завдання на відтворюючу уяву. Наприклад: відтворити обстановку, у якій відбувались події; розказати, якою у цей день могла бути погода; придумати деталі одягу, зовнішності; спрогнозувати наслідки, які могла б спричинити зміна часу описуваних подій тощо. Такі завдання розвивають нестандартне мислення. Наприклад, в одному класі вчителька дала дітям завдання: як, використовуючи малюнок (але не форму) прапорів України і США, показати дружбу між країнами у незвичних сюжетах. Діти придумали різні варіанти, знайшли несподівані рішення: метелик, у якого на крильцях малюнок прапорів; діти у колі, вдягнені у відповідні шорти і майки, хустинки; літак, парасолька та інші предмети з малюнком прапорів; окуляри в американців і українців із скельцями, що мають відповідний малюнок.

Дуже часто вчителі пропонують дітям завдання на ілюстрування прочитаних творів, які вони виконують з великим задоволенням, а також малювання словес картин (керівництво діями учнів: перечитай уривок; визнач, що саме хочеш зобразити; знайди слова, передають кольори; спробуй уявити, якою буде картина; ще раз переглянь текст, перевір правильність К повноту

зображення, виключи зайве; подумки і підготуйся розповісти, що і як буде розміщено на картині).

Наведемо приклади творчих робіт учнів 4 класів на теми, визначені вчителями на уроках читання (вір-роздум).

Моя співуча пір'інка (вір-роздум)

Як я люблю співати, складати різні пісні. Сиджу і дивлюсь у віконечко. Весна! І нахлинули думки одна за одною. Яка гарна та особлива пора. Розцвітає природа і розцвітає моя дитяча душа. Летіла б високо до неба, туди, до блакитних хмар, і співала-співала. Мабуть, Весна — це моя співуча пір'інка. Ой, як же хочеться, щоб вони ніколи не закінчувалися. А пісня, яку я співаю, лунала по всій землі. Приносила радість, тепло кожній людині. (Бородавко Ірина, ЗНЗ № 4, м. Бровари)

Травень травами багатий (вір за прислів'ям)

Жила собі сім'я у лісі «Пори року» і цю сім'ю називали Весна. У цій сім'ї було три сини: Березень, Квітень, Травень.

Поки ці діти були ще маленькі, а батьки молоді, вони вирішили пораніше поділити спадок. І мати говорить:

— Давай так роздамо спадок: Березню віддамо дерева під назвою Берези, бо ще змалечку він був зацікавлений березами. Пам'ятаєш?

- Так, а що Квітню дістанеться? — питає батько.

— Квіти.

— Чому?

— Саме коли наступає день народження Квітня, розквітають перші квіти. Це по-перше, а по-друге, він їх дуже любить.

- Я так зрозумів, що Травню дістануться трави, так?

- Звичайно. Травень травами багатий.

Ось звідки походить таке прислів'я, від матінки Весни.

(Дворська Інна, ЗНЗ № 4, м. Бровари)

Подруги-квіти

(вірш за малюнком)

Дві подружки-весняночки,
дві квіточки-рум'яненькі,
золота серединка.

Цвінуть, сонцю усміхаючись,
соловейка піснями забавляючись-.

Минули й літо і весна,
йде до нас осінь чарівна.

Налився цвітом багряним лист
і посумнів у лісі лис.

Осінь прийшла.

Пожовкли трави і квіти і

Попрощалися з літом діти.

І наші веселі квіти

прощаються до весни.

(Науменко Вікторія, Великодиммерський НВК)

Отже, зміст підручників і сучасні методики творчого розвитку створюють достатні передумови для емоційного і креативного спілкування учнів з книгою, природою, для аналізу власних вражень, почуттів, уявлень. Стимулюючи дітей до літературної творчості, бажано заохотити їх вести зошит «Я хочу сказати своє слово», заповнюючи його протягом усіх років початкового навчання, записувати до нього вислови, побажання, які чимось вразили. Такий зошит наочно ілюструє творчий розвиток дитини.

IV. МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ УРОКІВ ЧИТАННЯ

§ 1. МОТИВАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УРОКІВ ЧИТАННЯ

Якість уроку визначається не лише змістом навчання, методичними засобами та обладнанням. Важливою умовою і показником його ефективності є також ставлення учнів до навчання, їхня активність на уроці, інтерес до читання, бажання та прагнення бути кращими. «Навчання по-різному впливає на розумовий розвиток залежно від того, наскільки воно виховує в учнів повноцінні мотиви учіння. Дослідні дані свідчать, що структура навчальної діяльності, яка адекватна цілям навчання, є фактором формування в учнів не лише систем операцій і знань, а й навчальних, пізнавальних інтересів, бажання вчитися, допитливості, любові до книги, прагнення до самоосвіти»

Мотиви учіння — глибоко особистісна індивідуальна якість. Зовнішня поведінка, бажання виконувати завдання, ставлення до вчителя, своїх обов'язків — це все «вершечки» багатьох корінців, що живлять активну позицію учнів на уроці, їхню зацікавленість у досягненні найкращих результатів.

Для формування повноцінної мотивації молодших школярів на уроці важливо забезпечити такі умови:

- утверджувати гуманне, особистісно-орієнтоване спілкування з усіма учнями; бачити в дитині особистість, що має право на свою думку;

— залучати дітей до визначення мети уроку і своєї діяльності;

- збагачувати зміст уроку цікавим матеріалом (нові факти, опора на життєвий досвід, залучення до спостережень та ін.);

— широко використовувати інтерактивні методики (дискусії, ігрові ситуації, спільні проекти тощо);

— збагачувати навчальну діяльність позитивним переживаннями, інтелектуальними почуттями;

— створювати умови для формування допитливості та пізнавальних інтересів;

— утверджувати у дітей прагнення до саморозвитку, творчості;

— використовувати різні засоби педагогічної підтримки учнів, які мають труднощі в навчанні;

— виховувати у дітей відповідальне ставлення до навчальної праці, зміцнювати почуття обов'язку.

Коротко визначимо шляхи реалізації цих умов.

Особистісно-орієнтоване гуманне спілкування на уроках — стрижень стимулювання навчальних зусиль дітей, воно повинно бути чітко спрямоване на задоволення їхніх актуальних потреб. Насамперед — потребу особистісного, персонального звернення вчителя до дитини, її прагнення дістати схвалення, позитивну оцінку своїх дій. Сила цих потреб зумовлена віковими особливостями молодших школярів — їхньою імпульсивністю, чутливістю до зауважень вчителя.

Щоб дати можливість усім дітям відповісти, висловитись, упередити статичність пози, рекомендуємо забезпечувати на кожному уроці поєднання колективних, групових завдань із індивідуальними. Наприклад, частіше застосовувати групові та хорові відповіді (скажімо, читання вірша напам'ять або абзацу), парну роботу з напівголосним читанням в особах, придумуванням римованих слів, складанням плану та ін. У цей момент вчитель, повільно проходячи класом, каже: «Ви говорите, я всіх слухаю», зупиняється коло тієї чи іншої парти, коментує, доповнює учнівські висловлювання.

На уроках читання радимо цінувати насамперед не учнівську позу, а учнівський слух, уміння дитини вчасно зосередитися, настроїтися на сприймання, бо більшість інформації йде через орган слуху. Гострота, довільність, чіткість сприймання прослуханого прочитаного є показником внутрішньої активної дитини, тому вона може сидіти так, як їй зручно. (Бажано показати і пояснити, яка поза найдоцільніша під час читання, де має знаходитися підручник відносно краю парти.)

Мотивації учіння сприяють також: звернення уклала «Читанки» до читачів («Любий друже!», поради « Бажаю бути дружними і працьовитими, як бджоли у вулику» та ін.); персоніфіковане формулювання завдань (ти, тобі, сам, твоє); наближення до дітей сюжету і дійових осіб (так, лише у підручнику для 2 класу у текстах згадується 29 імен дівчаток і хлопчиків, які діють у ситуаціях, близьких до життєвого досвіду дітей).

Гуманні стосунки на уроці і поза ним мають утверджувати людську гідність кожного учня, здібного і нездібного, слухняного і не зовсім, відвертати страх

перед покаранням, залежність від настрою вчителя. Якщо вчитель дотримується цього, діти вільно включаються у діалог, дискусію, не бояться висловити свою думку, якщо вона не збігається із думкою більшості й навіть учителя.

Турбота про емоційне благополуччя учнів на уроці аж ніяк не знецінює таких необхідних умов навчального спілкування, як довільність дій, зосередження уваги, вольові зусилля в досягненні результату. Тому в процесі роботи над текстом, коли виникає потреба загострити увагу, визначити головне, вчитель, звичайно, концентрує зусилля дітей, використовуючи в своєму мовленні логічну паузу, наголос, виразний жест, що фіксують «маршрут» його думки, а для дітей це — умова збереження довільної уваги. Особливо важливо, щоб розумна вимогливість поєднувалася з неоціненою рисою гуманного вчителя — умінням не пропустити момент, коли дитині особливо потрібні допомога і увага. Наприклад, оточити увагою учня, який прийшов після хвороби, вчасно помітити засмучену дитину, якій у сім'ї важко, пригорнути учня, якому складно подолати трудність, відзначити успіх «слабкого» учня.

Пригадайте, як зустрічають в класі дитину, яка прийшла після довгої хвороби. Один учитель говорить:

«Як добре, що ти видужав. Ми тебе згадували. Діти, давайте всі разом побажаємо Сергійку здоров'я...» У кінці дня вчитель цікавиться: «Як у тебе пройшов день? Чим тобі допомогти?» На жаль, інколи буває по-іншому: «Ось ти прийшов, і знову одні зауваження», «Щось ти зовсім читати розучився», «Ти що читаєш чи мекаєш?» Зрозуміло, що діти відразу відчують таке ставлення і переймають його.

Неодмінна умова сприятливого особистісно орієнтованого спілкування вчителя з учнями — вміння володіти словом, відчувати душевний стан під час розмови. Вчитель має дбати не лише про точність однозначність запитань, а й про емоційно-стимулюючий вплив слова, бо без цього не можна створити на уроці сприятливий емоційний фон, викликати інтелектуальні почуття: здивування, захоплення, очікування нового, сумнів тощо. Водночас необхідно контролювати себе, бо нерідко спостерігаємо, особливо на уроках читання, нерозбірливість висловлювань, багатослівність, словесні штампи, що знецінює найкращі наміри. Придивіться, як економно й точно знаходить шлях учитель-майстер: доречна пауза, виразна інтонація, точний жест, гумор, прийом (переконання від супротивного набагато сильніше підкреслюють вагомість сказаного).

На жаль, багато учителів, цінуючи гумор взагалі, вважають його зовсім зайвим під час уроку. Зверніть увагу, що у нових «Читанках» є досить частим звертання до почуття гумору у дітей (Що тебе насмішило? Що видається смішним? Що викликає посмішку? Чому герой потрапив у смішну ситуацію? і т. ін.). Крім того, є чимало тем, сприймання яких передбачає опору на позитивні емоції, гумор учнів. («Веселе слово», «Веселі вірші», «Вірші-небилиці», «Вірші-безкінечники», «Світ пригод і фантазій» та ін.). Загалом, треба заохочувати дітей читати, висловлюватись через внутрішнє бажання брати участь у роботі класу, ділитися своїми думками. А це стає можливим, якщо учитель створює на уроці ситуації ділового співробітництва, коли учні стають «співавторами» уроку. З цією метою корисно залучити їх до визначення і усвідомлення теми і мети уроку, які бажано записувати на дошці і протягом заняття привертати увагу до виконання. (Про це детальніше у § 4 цього розділу.)

Коли учням зрозуміла мета уроку, маємо подбати наступну умову співробітництва — організацію анального діалогу. Його основою є володіння учнями "уміннями запитувати й відповідати. В. О. Сухомлинський неодноразово підкреслював, о хороший учитель робить усе, щоб в учнів на уроці з'явилися запитання — «вузлики знань». Мислення розпочинається там, де виникають запитання. На уроках читання ця робота природно вписується в опрацювання тексту. Вчителі помітили, що в методичному апараті підручників час від часу з'являються звернення до учнів: «Прочитайте частину тексту, які запитання у вас виникли», «Запитайте один одного про зміст твору», «Поставте запитання до малюнка» і т. ін. Цей прийом слід використовувати частіше, урізноманітнювати формулювання запитань. Наприклад, «Про що ви хотіли б запитати автора твору?», «Якби ви зустрілися з Улянкою на лісовій стежці, про що б ви запитали дівчинку?», «Про що ви запитаете Ігоря (після відповіді учня)?» «Порівняйте вірш з ілюстрацією. Які запитання у вас виникли?» тощо.

Для того щоб навчити учнів запитувати і відповідати, рекомендуємо використовувати такі ігрові ситуації. Наприклад, гра «Ланцюжок запитань». Вчитель має набір карток із запитаннями (Про кого? Де? Звідки? Чому? Про що? і т. ін.). Під час мовної розминки вчитель показує, скажімо, картку «Про кого?». Діти якомога швидше додають: «...написав, прочитав, дізнався, розповів, піклувався, згадав». Виграє той, хто «зав'яже» вузлик, тобто скаже останнє слово. Цікавою є гра «Хто більше скаже». Діти охоче змагаються, хто придумас більше запитань до одного об'єкта (малюнка, речення, вірша і т. ін.). На деяких уроках доцільно відвести 2—3 хвилини для парної роботи: «Я запитую — ти відповідаєш» і навпаки. У цій роботі корисною є така схема-опора:

Запитуй	Ясно і коротко; Коли непорозуміло Коли є сумнів, заперечення
Відповідай	Чітко на запитання Про головне Не повторюючись

Отже, використання діалогу на уроці читання багатофункціональне. Цей прийом може бути ефективним: 1) під час вступної бесіди і роботи над текстом розгляду малюнків; 2) опитування, парної роботи колективних творчих справ, проектів; творчої роботи на доповнення, конструювання текстів, продовження віршів-діалогів, передачі частини тексту через інсценізацію (діалог).

У залученні дітей до діалогів спочатку домінуватиме емоційність спілкування, поступово посилиться змістовність, точність висловлювань. Важливо, щоб мовленнєва активність учителя «не забивала» народження дитячої думки, яка є нерідко повільною, нечіткою. За цих умов на уроці поступово створюється активний інтелектуальний і сприятливий емоційний фон.

Ефективним засобом мотивації учнів до читання є створення ситуацій вільного вибору навчального завдання як на уроці, так і для роботи вдома. Мотиваційна цінність цього прийому полягає в тому, що школяр у ситуації вибору виявляє самооцінку, посилюється особиста відповідальність за якість виконання. В методичних рекомендаціях ми вказуємо майже до кожного уроку варіант домашніх завдань на вибір учнів. Спостереження вчителя за тим, які завдання вибирають діти, дозволяє зробити висновок про те, що є для них більш цікавим, легким. (Принагідно зауважимо, що під час перевірки домашніх завдань необхідно дати можливість взяти участь учням, які виконували різні завдання.)

Не менш результативним прийомом залучення дітей до активної співпраці на уроці є їх участь у підведенні підсумків уроку, «оцінці» якості (3—4 класи). Це, як правило, виявляється у таких запитаннях учителя: «Чи сподобався вам урок? Що було цікавим? Де було важко?»; «Подивіться на план нашого уроку. Поміркуємо разом, з чим ми справилися, а над чим будемо працювати далі» та ін. Для мотивації дітей до активної читацької діяльності особливо важливим на

уроках читання є стимулювання емоційних вражень, почуттів, пізнавальних інтересів. На уроках читання, на відміну від інших, ефект новизни спрацьовує лише під час первинного ознайомлення з текстом. Підтримати інтерес при багаторазовому перечитуванні складно, тому треба дбати про емоційну насиченість змісту і ми запитань, залучення відповідних ілюстрацій, музичних уривків, ігрового реквізиту тощо. Наприклад, вибір учнями завдань, які написано на звороті пелюсток «Чарівної квітки», читання тексту через віконечко макета телеекрана «Диктор ТБ» або через уявний мікрофон — ігрова ситуація «Передай мікрофон»; завдання з гумористичним підтекстом, жартом, смішиною, вправи типу «А як навпаки?», «Увійди в картину», «Озвуч малюнок»; формулювання завдань у римованій формі, завдання, яке учень одержує від казкового персонажа усно або через лист. Особливо активно реагують молодші учні на завдання у вигляді змагання (хто краще скаже, хто більше назве ознак, хто виразніше прочитає, хто більше відгадає загадок, пригадає прислів'їв і т. п.). З цікавістю учні виконують завдання у вигляді загадок, ребусів, кросвордів на основі прочитаного. (Матеріал щодо цього вчитель може знайти у книжках: Сценарії свят та забав у початковій школі.— Харків: Мост-Торнадо, 2001; І. Є. Серпухова. Цікава дидактика: Українська мова: 1—4 кл.— Харків: Ранок, 2004.)

Великий сплеск позитивних емоцій дає переживання почуття краси, без чого не може бути повноцінного сприймання і розуміння цінності краси людських стосунків, краси природи, краси поетичного слова. У кожному класі є достатньо творів і завдань для формування цієї виключно важливої якості. Наприклад, у 3 класі учні читають оповідання В. Сухомлинського «Сергійкова квітка», у якому передано розмову хлопчиків, які хваляться своїми подарунками, одержаними від батьків (ножик, ліхтарик, металевий соловей). А Сергійко показує товаришам квітку: «Це була прекрасна квітка. На її блакитних пелюстках тремтіли краплини роси, і в кожній краплині горіло по маленькому сонцю.

— Яке диво! — зітхнули хлопці.

- Але ж це не твоя квітка,— сказав Петро.

- Ти ж не можеш узяти її з собою...

- А навіщо мені брати квітку з собою? — запитав Сергійко.

— Ти ж не можеш її на щось поміняти,— доводив» Максим.

— А навіщо мені квітку міняти? — усміхнувся Сергійко.

— Пхе, і я можу сказати: це моя квітка,— мовив Гриць.

— А хіба від цього вона стане гіршою? — здивувався Сергій».

Вчитель звертається до дітей із завданням: «Уявіть що ви також берете участь у розмові хлопчиків. Що б ви сказали?» У процесі полілогу діти доходять висновку, що справді «до краси можна доторкнутися тільки серцем» (П. Гнездослав).

Невичерпним джерелом емоційності сприймання художніх творів є спілкування з природою. «Я прагнув до того,— писав В. Сухомлинський,— щоб діти відчували й переживали музику поетичного слова... Одного разу ми вийшли в поле; перед нами відкрився чудовий вид на став, у глибині якого тріпотіло віддзеркалення верб. Я прочитав дітям рядки з вірша Тараса Шевченка:

Тихесенько вітер віє,
стеги, лани мріють,
між ярами, над ставами
вєрби зеленіють...

Діти повторювали їх. Вони відчули, що в словосполученні слів, які творять живий образ, народжується музичне звучання мови, яке не тільки надає слову нового емоційного відтінку, а й відкриває нову красу в навколишньому світі»¹. Щоб посилити емоційність уроків читання, викликати у дітей зацікавленість світом художнього слова, необхідно гармонійно вплітати у тканину уроку спостереження за навколишньою природою, твори образотворчого і музичного мистецтва. Змістовно і захоплююче розкриває цей напрям методики у своїх працях Г. С. Тарасенко. Ми радимо вчителям вдумливо їх прочитати і використовувати.

У забезпеченні позитивної мотивації навчання важлива роль належить стимулюючій оцінній діяльності вчителя, хоча оцінка (бал) не може витіснити інших довготривалих стимулів активного і сумлінного навчання.

У початкових класах, за нашим переконанням, має домінувати поточна оцінка у вигляді вмотивованого цінного судження, яке дає можливість дітям зрозуміти, як саме вони справилися з роботою, що вийшло добре, у чому помилка, як краще дітям надалі працювати. Цю змістову оцінку вчитель висловлює так, щоб був стимул до праці, бо «успіх у навчанні — єдине джерело внутрішніх сил дитини, які породжують енергію для подолання труднощів, бажання вчитися».

Таким чином, мотиваційне забезпечення уроків читання є найважливішою умовою ефективності їх впливу на активність читацької діяльності, виникнення і підтримки інтересу, виховання гуманної, мислячої особистості. Засоби мотиваційного забезпечення різноманітні: особистісно-орієнтоване спілкування, залучення до співпраці з учителем і учнями через діалог, парну, групову роботу, проведення цікавих ігор, драматизацій, стимулюючого оцінювання тощо.

§ 2. ЕТАПИ РОБОТИ НАД ТВОРАМИ РІЗНИХ ЖАНРІВ НА УРОКАХ ЧИТАННЯ

Методика організації роботи учнів над текстами творів у початкових класах багатоаспектна. Вона передбачає реалізацію всіх завдань предмета читання з урахуванням мети опрацювання конкретного твору, особливостей його жанру, рівня підготовленості учнів класу, повноти методичного апарату підручника, кількості годин, які відведено на роботу з цим текстом.

Провідним принципом вивчення художніх творів у початкових класах є сприймання і усвідомлення учнями змісту і взаємозв'язку із аналізом його форми, тобто засобами відображення дійсності, позиції автора. Це зобов'язує вчителя не тільки звертати увагу на те, про що йдеться у творі, а й як це відображено у сюжеті, композиції, образах дійових осіб, засобах виразності тощо. Застосування цього принципу вимагає, щоб діти були підготовлені до сприймання твору і спочатку сприймали його цілісно. На основі первинного синтезу має відбуватися елементарний текстуальний аналіз, який дає змогу учням краще осягнути смисл і образні засоби прочитаного, вийти на рівень глибшого аналізу-синтезу.

Типова послідовність етапів опрацювання учнями творів на уроках читання передбачає:

- 1) мотиваційну і змістову підготовку до сприймання нового твору;
- 2) первинне читання тексту з метою ознайомлення зі змістом;
- 3) аналітичне читання (смісловий, структурний художній аналіз тексту), що має практичну спрямованість і здійснюється на основі багаторазового перечитування;
- 4) удосконалення якостей читацької навички, поглиблення розуміння тексту в процесі багаторазового перечитування; інсценізації, виконання творчих завдань;
- 5) висновок-узагальнення з прочитаного.

В організації роботи над твором не можна забувати про те, що метою будь-якого аналізу є залучення дітей до цікавого, емоційно насиченого художнього пізнання, образного мислення, зміцнення інтересу до самостійного читання. Отже, слід прагнути, щоб читання і аналіз тексту здійснювались як особистісно значуща діяльність.

Коротко охарактеризуємо вказані вище етапи.

Підготовка учнів до сприймання нового твору має на меті актуалізацію їхніх знань, уявлень, почуттів, які тією чи іншою мірою впливають на якість його опрацювання. Тому цей процес містить змістові, емоційні і операційні аспекти. Перевага тієї чи іншої складової зумовлена жанровими особливостями твору, складністю змісту, його віддаленістю від життєвого досвіду дітей, тривалістю роботи над текстом.

Змістовий аспект підготовки має на меті приведення в активний стан опорних знань, необхідних для процесів розуміння і мислення в ході первинного сприймання і подальшої роботи над текстом; емоційний — сприяє відкритості почуттів для певної інформації» очікуванню позитивних вражень і переживань, дій, збудженню асоціацій, уяви; процесуальний — виражала у готовності правильно прочитати складні, маловживані слова, розумінні окремих слів та висловів, які потребують детального пояснення.

Залежно від жанрових особливостей твору, складні його змісту, образних засобів, а також завдань конкретного уроку (адже є твори, що вивчаються на двох заняттях) переважає той чи інший аспект підготовки. Вивчаючи досвід проведення уроків читання за новими програмами і підручниками, спираючись на дослідження методистів, ми виділили основні аспекти цієї роботи. Насамперед звернемо увагу на своєрідність змістової підготовки учнів до сприймання нової теми. Вчитель має чітко зорієнтуватися, які попередні знання, уявлення вже є в учнів з цієї чи близької теми, а також те, що вони дізналися з телебачення, радіо, під час спостережень і виховних заходів. Це дасть змогу уникнути зайвих повторень, які притупляють новизну сприймання та емоції, передбачити складність теми, вчасно активізувати словник дітей, використовуючи міжпредметні зв'язки.

Обов'язково слід попрацювати над тематичним словником до тем, у яких діти читають науково-популярні тексти, дізнаються про важливі історичні події. Наприклад, у підготовці учнів 3 класу до правильного і свідомого читання творів теми «Мова — дивний скарб» радимо вчителю визначити слова і вислови, які потребують пояснення. З цією метою можна використати міжпредметні зв'язки

або запропонувати підготовленим дітям дізнатися про значення одного зі слів чи висловів, а на уроці пояснити його значення через «Довідкове бюро». Зокрема, це вирази: слов'янське письмо, стародавні греки, винайдення письма, народ-миротворець; науково-популярні тексти, тлумачний словник, тематичний словник, етимологічний словник.

Якщо ми готуємо дітей до сприймання тем, насичених творами морально-етичного змісту, важливою є попередня робота над лексичним значенням слів, що ззивають різні стани людини, які точно характеризують той чи інший вчинок, уміння спілкуватися, наприклад, у 4 класі це стосується тем «А дружити треба іти.», «Пригоди і захоплення твоїх ровесників», «Людина починається з добра». Для цього на уроках можливість уточнити лексичне значення багатьох іменників, які «несуть» добро людям (доброта, щирість, щедрість, турботливість, піклування, сердечність взаємодопомога, співпереживання, співчуття), «допомагають» гарно працювати (старанність, акуратність ретельність, уважність, працелюбність, плановість точність, охайність, вправність, кмітливість, ощадливість та ін.) і спілкуватися (вислухати, привітатися запитати, звернутися, пояснити, замислитись поміркувати, перепитати, підтримати, роз'яснити помириться, зважитись, довести, подружитися тощо).

Так само до тем «З любов'ю до рідної природи» «Цікава книга Природи», «Буду я природі другом...» готуємо словничок іменників, прикметників, дієслів, які означають різний стан природи, назви рослин, тварин відтінки кольорів. Принагідно на різних уроках знаходимо час для його уточнення, збагачення. Скажімо, на уроках мови: «Назвіть прикметники, які «супроводжують» весну, літо, осінь, зиму, грім, дощ...». На уроках «Я і Україна»: «Які іменники «допомагають» росту рослин? Які прикметники «підказують», як треба ставитися до тварин?» На уроках малювання: «А коли говорять іскристий сніг, синій вечір, молочні сади, сиві тумани, безодня неба? Як показати на малюнку сильний вітер, осіннє сонце у хмарний день?» тощо.

Спеціальної уваги потребують прийоми введення учнів у нову тему. Насамперед необхідно зосередити їх увагу на назві. Наприклад, організовуючи у 2 класі засвоєння учнями нового розділу «Нема без кореня рослини, а нас, людей, без Батьківщини», вчитель пропонує дітям спочатку прочитати вголос її назву, роздивитись, на якому «рушнику» написано це речення: «Чи сподобалась вам назва розділу? Чи всі слова У цьому реченні зрозумілі? А яку думку воно передає? Поміркуємо разом, про що йдеться спочатку? (Без кореня не буде жити рослина.) А чим є Батьківщина для людей? (Це ніби наш корінь в рідній землі, на

якій ми народжуємося, живемо.) Отже, який смисл передаб речення? (У кожної людини є Батьківщина, яка для нас, наче корінь життя.) Поміркуйте, діти, як краще прочитати цю назву, які слова виділити голосом?»

Потім вчитель пропонує дітям розглянути малюнок: що саме на ньому зображено, які будівлі, рослини, чому в центрі яскраве сонце. Такий вступ активізує не лише мислення, а и чуттєвий досвід дітей, що стимулює інтерес до нової теми.

Прагнучи створити в учнів емоційний настрій для позитивного сприймання нових творів, деякі вчителі нерідко втрачають міру у тривалості вступної бесіди і кількості ілюстрацій. Наприклад, показавши дітям кілька ілюстрацій для одночасного розгляду, педагог проводить бесіду «взагалі про весну», мало турбуючись, для чого вся ця інформація, якою мірою вона емоційно готує до сприймання вірша. Зауважимо, що у вступній бесіді нерідко використовуються репродукції картин відомих художників вкупі з журнальними фотографіями або таблицями з розвитку мови, що є несумісним. Довелося спостерігати, як у 2 класі, готуючи дітей до сприймання казки «Калинка» Г. Демченко, вчителька майже 10 хв розповідала про те, що калина — символ України, а на дошці у різних варіантах були ілюстрації плодів калини, вишивок і таке ін. А поза увагою залишилась підготовка саме до сприймання конкретного твору, не вистачило часу і на опрацювання завдань до тексту. З нашого погляду, перш ніж залучати додатковий ілюстративний матеріал, треба максимально використовувати методичний потенціал тих малюнків, що є в підручниках.

Для емоційно-образної підготовки молодших школярів до сприймання пейзажних творів (а також деяких оповідань) корисним прийомом є предметне унаочнення художньої деталі, адже у віршах діти впізнають опоетизовані прообрази реально побаченого, почутого. Наприклад, ми спостерігали, як спрацював такий прийом на підвищення інтересу учнів до читання. Готуючи другокласників до сприймання вірша Віри Багірової «Бабця спить», вчителька принесла на урок будильник, який чітко відбиває рух стрілки. Коли діти вчилися виразно читати вірш, вони прагнули передати а ритм у рядках «а годинник цокотить, бабця спить...». У цей момент клас завмирав, щоб почути і годинник, і читця. Або на уроці у 4 класі, на якому читали українську народну пісню «Котився віночок по полю», вчителька відкрила «крила» дошки, де на т вишитого рушника прикріплено віночок із кит 1 учнів на партах — колоски пшениці, жита, ячмені. Діти уважно розглядали все це, перемовлялися, порівнювали. А потім у процесі читання пісеньки цієї давали віночок від читця до читця, щоб кожен його торкнувся. Як показують спостереження, унаочнена

художнього образу чи окремої деталі доцільно використовувати не лише при підготовці до сприймання поезій, а й байок, п'єс.

Для повноцінного сприймання пейзажних поезій важливо емоційно настроїти учнів безпосередньо перед читанням і слуханням твору. Дуже добрим але, на жаль все більш рідкісним явищем є нагромадження в учнів цілеспрямованих спостережень за станом природи з метою їх актуалізації на уроках читання.

Як краще ознайомити дітей з ліричною поезією? Добре, коли вчитель читає поезію сам, і краще — напам'ять. Цей прийом захоплює дітей до активного сприймання, адже воничують, як вільно, захоплено читає вчитель. Якщо твір великий, бажано, щоб деякі рядки чи строфи вчитель теж читав, не заглядаючи до книжки, а вдивляючись у вічі дітей, передаючи їм свої почуття. Якщо є вдалий фонозапис, то варто прослухати його разом з учнями. Цей спосіб з-поміж інших виграє тим, що виконання артиста діти сприймають особливо загострено, вслухаючись у незнайомий голос. Запис тієї чи іншої частини тексту можна слухати неодноразово.

Спинимось на деяких особливостях підготовки учнів до сприймання і читання оповідань. Їх тематика у «Читанках» досить різноманітна. Для цілеспрямованої підготовки до сприймання текстів такого жанру доцільно умовно згрупувати їх за змістовими ознаками і тим, наскільки вони близькі життєвому досвіду учнів. В опрацюванні науково-популярних оповідань необхідно передбачити особливості сприймання молодшими школярами історичного часу, певної реальності зображених подій. Для свідомого сприймання цих оповідань важливо наперед визначити місце словникової роботи — до первинного слухання твору, під чай читання чи після цілісного сприймання тексту. Щоб правильно розв'язати це питання, вчитель зіставляє складність тексту з рівнем готовності учнів, враховує, які слова, поняття вже були в активному словнику дітей, тобто опрацьовувались на інших уроках.

Значною у підручниках є група оповідань на морально-етичні теми, в яких розкриваються різні людські якості, риси характеру у спілкуванні дорослих і дітей-ровесників, які діють у знайомих ситуаціях. Але самостійно розібратися у мотивах вчинків дійових осіб учням непросто. Тому, опрацьовуючи такі твори, доцільно створити на уроці ситуацію колективного обговорення і оцінювання ключових епізодів. До первинного читання важливо зберегти таємницю сюжету, якщо є змога, поставити проблемне запитання. Вступна бесіда до творів морально-етичної спрямованості має бути стислою і адекватною ідеї саме даного твору.

Первинне ознайомлення учнів з текстом оповідань можна організувати різними способами, залежно від складності твору. Якщо спочатку твір сприймається шляхом самотійного мовчазного читання, то перед цим доцільно запропонувати школярам конкретне завдання. Наприклад: «Прочитайте оповідання. Підготуйтеся відповісти, в який час відбувалися описані події»; «Прочитайте і знайдіть незрозумілі слова»; «Прочитайте і скажіть, скільки тут дійових осіб». Якщо новий текст діти читають вголос, скажімо, ланцюжком, перед цим корисно запропонувати за 1,5 — 2 хв пробігти його очима (проглядове читання доступне у 3—4 класі), щоб мати загальне уявлення про межі твору, абзаци, вихопити зором деякі нові слова тощо. Якщо це робиться часто, у дітей поступово виробляється навичка переглядати текст, виділяючи його зовнішні ознаки (абзаци, частини, різні шрифти, незвичні слова), співвідносити розташування малюнків з текстом, виділяти діалоги тощо і таким чином орієнтуватися в його структурі.

У багатьох випадках, якщо читається об'ємний або емоційно напружений текст, доцільним є комбіноване читання. Це має кілька переваг: по черзі з учителем можуть читати діти, які підготувались до рольової гри «Я - вчитель», «Я — диктор», загострюється увага до читання товариша (бо треба пильнувати за текстом), збільшуються можливості самотійного читання вголос, що має неабияке значення, коли опрацьовуються великі за обсягом тексти. Вчителеві варто брати на себе читання діалогів, експресивно насичених уривків речень, які треба виділити логічним наголосом або передати підтекст.

Враховуючи спосіб первинного ознайомлення з твором, вчитель вирішує, як попередньо вправляти дітей у читанні багатоскладових слів, маловживаних або сумнівних щодо вимови. У підручниках такі слова, як правило, вказані відразу після тексту. Але не всі вчителі достатньо відпрацьовують їх з учнями. Залежно від складності їх можна читати по-різному: спочатку про себе, потім вголос усім класом, по рядах, групами вибірково окремими учнями; спочатку повільно, потім швидше; голосно і тихо. Іноді корисно обмежити підготовку до читання тільки повідомленням назви твору і його автора, або про те, як створювався твір. Іншого разу доречно показати видання, де твір представлено повністю, тощо.

Підсумовуючи викладене, підкреслимо найважливіше: тривалість і розгорнутість змістової та емоційної підготовки учнів до сприймання нових творів та первинне ознайомлення з текстом потребує від учителя врахування попередніх знань учнів, складності сюжету, насиченості тексту художніми засобами, наявності нових понять, історичного матеріалу, близькості зображеного до життєвого досвіду дітей. Вчитель шукає шляхи до розуму й

почуттів дитини: від тексту до учня чи навпаки — від особистих вражень, досвіду дитини, навколишнього життя — до змісту нового твору.

І щоб спрямувати цей шлях, зробити його цікавим для дитини, треба володіти широким діапазоном засобів збудження уваги, мислення, емоцій, уяви дітей. Серед них ми вважаємо особливо важливим:

— випереджувальну роботу з тематичними словниками на різних уроках;

— організацію цілеспрямованих спостережень у природі за тими явищами, які можуть бути прообразами художніх персонажів, тобто збагачення – суттєвого досвіду і мовлення дітей;

- залучення предметного унаочнення художньої деталі твору;

- доцільне використання музичних творів і репродукцій картин, кадрів діяфільму;

- загострення ситуації оцінного судження перед сприйманням творів морально-етичного змісту;

- «наближення» до особи автора.

Первинний аналіз прочитаного твору має на меті виявити, насамперед, рівень розуміння дітьми фактичного змісту (Запитання типу: «Про що? Про кого...? Де це відбувалось? Як називалось...? Хто дійові особи?» та ін.) У процесі такого аналізу виділяються і пояснюються слова або вислови, які за передбаченням учителя учні можуть неточно зрозуміти. Бажано спочатку спонукати учнів самостійно назвати ці слова, якщо вони ознайомились із текстом, слідкуючи за підручником. Отже, перший напрямок первинного аналізу, як правило, пов'язаний з відтворенням фактичного змісту на рівні називання головних подій сюжету або визначення дійових осіб, якщо текст нескладний і невеликий за обсягом.

Виявлення емоційного сприймання прочитаного учнями можна проводити відразу після первинного сприймання або після первинного аналізу. Це залежить від того, наскільки твір близький життєвому досвіду дітей, доступний, емоційно насичений. Мета цього етапу — з'ясувати загальні враження дітей, тобто які почуття, настрої викликав вірш, оповідання (скажімо, почуття суму, радості, заперечення тощо). Наприклад, після первинного сприймання вірша Я. Щоголіва «Осінь» (3 клас) доцільно запитати у дітей: «Які почуття викликав у вас цей опис осені? Як ви гадаєте, ранню чи пізню осінь

описує поет?» Якщо назва твору має форму питального речення, то перед його слуханням варто дати учням настанову поміркувати над відповіддю на це запитання. Вдалим може бути цей прийом вже у 2 класі при первинному знайомленні, наприклад, із творами «Якого кольору сніг» В. Конопельця, «Що воно за диво?» М. Сингаївського, «Як же все це було без мене?» В. Сухомлинського, «Чи є зима?» О. Буценья, «Як побачити вітер» В. Кухалашвілі та ін. У даному разі доцільно завчасно написати назву твору і прізвище автора на дошці.

Зміст деяких текстів сприяє виділенню учнями нового через відповіді на такі запитання: «Що вас здивувало? Вразило?»; «Про що ви дізналися вперше? Такі запитання доцільні, на наш погляд, коли новизна тексту дуже виразна. Зокрема, це стосується творів розділів «Сторінки історії» (4 клас), «Сторінки для допитливих» (3 клас), «Рости книголюбом» (4 клас) «Цікава книга Природи» (3 клас). Отже, перші запитання після сприймання твору мають на меті дати вихід актуальній потребі дитини — висловити свої безпосередні емоційні враження. Тому вчитель чутливо прислухається і приглядається до класу, створюючи виразністю читання певний емоційний настрій.

Поряд з цим слід з'ясувати рівень розуміння учнями деяких слів і виразів. Нагадаємо: місце і розгорнутість словникової роботи зумовлене складністю тексту, його жанром. Цей етап роботи непростий, бо треба правильно передбачити, що і в якій мірі буде незрозуміло дітям. Інколи вчителю важко уявити, що багато дітей, вживаючи слово, не досить точно знають його зміст або погано уявляють предмет (явище), який воно називає. Тому після читання маємо обов'язково запитувати: «Які слова вам незрозумілі?» Якщо ж учні вважають, що таких немає, то слід уточнити ступінь розуміння деяких маловживаних або багатозначних слів.

Ефективними прийомами пояснення є: опора на контекст, аналіз складу або способу утворення слова, зіставлення нового і відомого слова, застосування наочності, життєвого досвіду, спостереження дітей. Важливо у 3—4 класах привчати дітей до самостійної роботи над поясненням змісту слів. Корисним є ведення словничків, «чарівної скриньки». Наші спостереження показують, що учні із задоволенням завчасно готуються до пояснення значення нових слів через «довідкове бюро», яке працює на уроках, використовують з допомогою вчителя тлумачний словник.

У деяких випадках слова бажано написати в дошці, детально з'ясувати їх зміст, в інших — дати короткий коментар під час читання; доцільним може бути і такий шлях, коли пояснення слів відбувається навіть не після первинного

сприймання твору (скажімо поезії), а під час наступного перечитування, щоб не порушувати цілісності сприймання.

Після первинного ознайомлення з твором вчитель, правило, організовує його перечитування для вдосконалення навичок читання і з метою заглиблення у текст, з'ясування смислового й образного значення як слів і речень, які найбільшою мірою передають ідейний задум і створюють художній образ. Ці напрями роботи тісно взаємозв'язані, але кожен передбачає спеціальні формулювання завдань. (Види цих завдань наведено у параграфах, які присвячено формуванню навички читання.)

Для молодших учнів поступово стає доступним елементарний аналіз образних засобів твору. Цей аналіз сприяє розумінню твору, розвитку мовлення учнів, загальнонавчальних умінь, визначенню моральних і естетичних оцінних суджень. Аналітичне читання завжди йде після цілісного емоційного сприймання учнями твору. Обговоренню на уроці підлягає те, що не сприймається дітьми при самотійному читанні: мотиви, наслідки вчинків героїв, опис зовнішності персонажів, їхніх переживань і роздумів, особливості композиції і т. ін. Усі ці елементи твору розглядаються не самі по собі, а у їх відношенні до ідеї, яка розкривається за допомогою зображувальних засобів мови, будови речень, образів, тобто кожного елементу твору. Враховуючи обмежену кількість навчального часу на Уроці, ступінь доступності учням того чи іншого виразу, радимо не перетворювати аналіз у «пояснювальне» читання, не перевантажувати урок. Для аналізу слід вибирати найбільш яскраві, виразні засоби, без осягнення яких важко повноцінно зрозуміти зміст твору і проіннятися певним почуттям. Тому аналіз має бути вибіркоким, сприяти загальному і літературному розвитку дітей. Доречно нагадати, що образність залежить не лише від лексичного значення слова, а й від його взаємозв'язків з іншими словами, мети використання ром. Ці особливості створюють нескінченні варіанти художнього опису одних і тих же явищ, подій, станів людини. Звертаємо увагу вчителів на можливість вибору цією метою різноманітних видів пізнавальних завдань у процесі поглибленого аналізу, які дозволяють краще зрозуміти текст і відпрацювати під час читання всі якості читацької навички.

Наведемо типові варіанти завдань для вибіркового читання:

1. Знайти і пояснити образні слова і вислови, які передають суттєві ознаки подій. Наприклад: Чому поет вживає вислови «дрімають села, садки дрімають, тихо гріються хатки»? Який настрій вони створюють? («Дрімають села» І. Франка).

2. Знайти слова, які передають: різні стани людини «...прибіг до мене, покусаний, зате радий-радісінський як вареник у сметані» («Наше відкриття» О. Буценка); різні засоби пересування, руху (вірш Н. Забіли «Чотири пори року»); засоби спілкування дійових осіб (оповідання «Артист» А. Коцюбинського); зовнішність і характер дійових осіб (оповідання «Лісовою стежкою» О. Донченка).

3. Пояснити походження слів, які мають важливе значення для розуміння змісту і головної думки твору (наприклад, вірш П. Воронька «Помагай», Л. Забашти «Дивосвіт», «Про що розповіли Незабудки» І. Калинця, «Нічка-новорічка» В. Моруги, «Імена» А. Костецького, «Співанка про місяці» М. Підгірянки та ін.).

4. Знайти слова та вирази, які повторюються в оповіданні, вірші, і поміркувати, чому їх так вжито у творі, звернути увагу, якими розділовими знаками вони виділені.

5. Які із слів, вказаних на дошці, можна використати, розповідаючи про старшого брата, а які — про молодшого («Чому в морі вода солона» В. Скомаровського). Які слова стосуються Лисиці, а які — їжак? («Лисиця та їжак»).

6. Поміркуйте, чому у творі багато слів з пестливо-зменшувальними суфіксами?

7. Які слова підказують, від чийого імені ведеться розповідь?

8. Які слова допомагають нам уявити вінок як живу істоту? (наприклад, «Пісенька житнього віночка» " «Я набувся, начувся, намився, напився...»).

9. Формування в учнів умінь ставити пізнавальні запитання до прочитаного, прослуханого, побаченого. Вони ускладнюються поступово. У 2 класі діти формулюють свої запитання за зразком, наслідуючи вчителя або продовжуючи початок речення (Про кого...? Як відповів...? Де це...?) Звертається увага на слова, якими починається запитання, його інтонацію. У наступних класах ця робота відбувається з опорою на знання з розділів «Текст», «Розвиток мовлення», одержані на уроках української мови. Для учнів 3—4 класів доступними є завдання на формулювання запитань з певною метою. Наприклад: «Поставте таке запитання, щоб можна було визначити ставлення автора до героя твору», «Спитайте так, щоб можна було визначити, коли відбувалася ця подія», «Як слід запитати, щоб відповідач описав головну подію в оповіданні?» тощо.

10. Перечитування уривка тексту з метою з'ясування мотивів вчинків дійових осіб.

11. Завдання на формулювання різних видів оцінних суджень, які характеризують дійових осіб твору або ставлення до них автора: Як ви зрозуміли смисл речення «Так і виріс хлопчик Абихто»? («Казка про хлопчика Абихто» В. Струтинського). З яким з цих хлопчиків ти хотів би товаришувати? Чому? («Красиві слова і красиве діло» В. Сухомлинського). Які риси характеру виявились у вчинку Павлика? («Як Павлик списав у Зіни задачу» В. Сухомлинського). Чому мишенята спочатку відповідали впевнено, а потім усе тихіше і тихіше? Чи зрозуміли Круть і Верть свою провину? Що в цій казці схвалюється, а що — засуджується? (українська народна казка «Колосок»). Як імена Дійових осіб пов'язані з їх вчинками? («Базіка» Сенатовича). Коли Денис вибухнув гнівом? Як би ви вчинили на його місці? («Перебите крило» Є. Гуцала). Які слова показують, що автор із співчуттям ставиться до Петрика? А ви на чиему боці? («Кінь утік...» В. Сухомлинського). Кого (що) ви тут схвалюєте, а кого Засуджуєте? Чому? («Руденький» В. Нестайка). Про кого з героїв твору можна сказати словами прислів'я ...? Які почуття викликав у вас цей твір (випадок, подія)? Перечитування тексту з метою висловлювання естетичного оцінювання: «Які слова особливо вираз» передають красу зимового дня?» («Зима» П. Тичини) Поміркуйте над значенням виділеного речення. Які ознаки величної течії ріки підкреслюють вжиті ньому порівняння? («Чудовий Дніпро» М. Гоголя) Перечитайте опис пробудження природи у квітні У яких словах передано красу ранніх квітів? («Рідні краєвиди» Д. Чередниченка); Який зміст передає вислів «Дрімає білий ліс, мов чарами повитий...» («Зима» М. Рильського).

12. Завдання на пошук порівнянь і пояснення їх значення:

— пошук порівнянь і порівняльних зворотів, які характеризують ознаки одного об'єкта: З чим поетеса порівнює воду, хвилі, слід корабля? Які суттєві ознаки вечірнього моря вони передають? («Вже сонечко в море сіда» Лесі Українки);

— знайдіть у тексті порівняння, за допомогою яких змальовується зовнішність дівчинки, її одяг, обличчя, волосся, руки. Що хотів підкреслити письменник, порівнюючи Улянку з яблуком, лісовою грушкою, хмаринкою, кульбабкою? («Лісовою стежкою» О. Донченка);

— порівняння дійових осіб за однією, двома характерними рисами;

— порівняння творів, які мають виразну подібність або протилежність (за змістом чи жанром);

— робота над омонімами — «тими самими словами різні кажемо слова ми». Наприклад, за віршем В. Плахотникова «Під парканом»:

Під парканом бачать діти

цуценятко ледь живе.

Що робити з ним? Де діти?

Каже Гриць: «Хай в нас живе,

я зроблю для нього буду.

Й доглядати його буду»;

— пригадайте, які слова звучать однаково, але різні за змістом. Придумайте з цими словами речення (На горі горить вогонь. Яке горе!);

— зіставлення звичайного і образного значення слів чисте поле, чисте серце; ясний день, ясний розум, ясний погляд).

13. Порівняння прочитаного з власними спостереженнями, почуттями.

14. Зіставлення змісту прочитаного з ілюстраціями.

15. Визначення ролі порівняння як засобу композиції твору. Увага учнів до структури тексту допомагає виявити головну думку твору, задум письменника («Давня весна» Лесі Українки, «Красиві слова і красиве діло» В. Сухомлинського, «Хто сильніший?», «Чотири пори року» Н. Забіли та ін.)

16. Порівняння у роботі над творами-загадками (наприклад, «Чи є зима» О. Буцень).

17. Визначення і пояснення причиново-наслідкових зв'язків. Складність завдань зростає від аналізу причин одиничних конкретних фактів, явищ до часткових узагальнень; від аналізу причин кількох явищ до узагальнень-висновків. Типові формування завдань: Чим це зумовлено? Чому так трапилось? Що від чого залежить?

18. Завдання на визначення головної думки і складання плану прочитаного. (Різноманітність формулювань і нарощування складності завдань висвітлено нами у параграфі «Смисловий і структурний аналіз твору».)

19. Перечитування тексту з метою визначення ознак жанру твору. Наприклад, знайдіть у тексті підтвердження, що цей твір є казкою. Чому цей твір є науково-популярним оповіданням?

20. Перечитування тексту з метою визначення його структури: виділення у ньому зачину, основної частини, кульмінації, закінчення. Зіставлення характерних ознак цих частин у різних творах за допомогою вчителя.

21. Перечитування тексту з метою виявлення учнями нових відомостей («Які нові слова тобі трапились у тексті? Про що ти дізнався вперше?»).

22. Перечитування тексту з метою його ущільнення. («Прочитайте текст і поміркуйте, які речення можна опустити без шкоди для розуміння головної думки прочитаного».)

23. Знайти і прочитати частину тексту, яка відповідає певному пункту плану.

24. Завдання на доведення власної думки або поліпшення висловленого іншими. («Чи справедливо вчинив Півник? Доведи»; «Як ти вважаєш, хто з дочок по справжньому любив матусю? Чому ти так думаєш?». «У вірші сказано, що кожен повинен мати власний голосок? Чи погоджуєшся ти з цією думкою? Доведи».)

25. Завдання на формування в учнів умінь самоконтролю («Перевір, чи зможеш ти правильно прочитати з першого разу ці слова...», «Чи здогадався ти хто ця пустунка? Якщо ні, прочитай перші літери кожного рядка, склади з ними слово-відгадку»); висловлення, припущення з наступним його підтвердженням чи запереченням з опорою на текст твору («Поміркуй, якими мають бути вірші-безконечники. Перевір своє припущення. Читай!»)

26. Перечитування тексту з метою розвитку уваги учнів до тексту, уміння бачити його цілісно. Наприклад: «Зверни увагу, як розставлено розділові знаки»; «Зверни увагу, як побудовано вірш», «Що незвичне ти помітив у тексті?», «Чим цікава відповідь хлопчика?», «Що особливого ви помітили на цьому розвороті підручника?», «Як ви думаєте, чому цей розворот має таку назву?»

27. Вибір завдання для читання уривка тексту з-поміж кількох, записаних на дошці. Наприклад, для аналізу твору «Чудовий маляр» М. Твена вчитель пропонує дітям вибрати одне серед таких: Знайдіть, з яким настроєм Том розпочинав роботу. Як він зумів перехитрити Бена? Знайдіть уривок, у якому описано вираз обличчя та інтонацію розмови Тома з другом.

28. Перечитування тексту або його уривків з метою підготовки до інсценізації.

29. Перечитування тексту або його уривків у зв'язку з аналізом ілюстративного матеріалу, що є у підручнику (види таких завдань представлено в параграфі «Робота з ілюстративним матеріалом»).

30. Перечитування тексту з метою виконання дослідницьких завдань («Будь дослідником!», «Розпитайте у рідних, які вони знають місця у вашому краї, пов'язані з творчістю Тараса Шевченка» та ін.).

31. Перечитування тексту з метою придумування іншої назви твору.

Як бачимо, діапазон варіантів завдань для поглибленого текстуального аналізу дуже великий. Їх мета, кількість і форма залежать від складності і обсягу твору, його жанру і рівня підготовки дітей.

Етап узагальнення прочитаного має бути вищим рівнем осмислення змісту твору, поглиблення розуміння учнями його головної думки. На цьому етапі синтезуються емоційні й естетичні уявлення дітей, у співпраці з вчителем стають більш впевненими і глибинними їх судження, висновки.

За нашими спостереженнями цей етап у деяких випадках учителі проводять одноманітно. Ми вважаємо, якщо оповідання об'ємне, з кількома дійовими особами, завершити його опрацювання доцільно шляхом розгорнутого узагальнення. Для цього корисно, щоб діти пригадали назву і автора твору, хто його головний герой, як до нього ставляться автор і ми, читачі, чим твір сподобався, які слова, вирази запам'ятались. Якщо дозволяє зміст, бажано зіставити твір з подібним, зробити висновок, що їх об'єднує. Добре, щоб на цьому етапі висловилися кілька учнів, щоб колективно було обговорено, чому твір включено саме до цієї теми. На етапі узагальнення прочитаного за темою чи розділом слід ретельно опрацювати рубрики «Чи уважно ти читав?» і «Пригадайте, поміркуйте». В них вміщено запитання різної складності: пригадування, розуміння, розпізнавання, порівняння, встановлення зв'язку між автором і темою тощо.

У плані проведення уроку, на наш погляд, недоцільно до кожного етапу опрацювання твору деталізувати хід бесіди, записувати багато завдань, бо на «живому» уроці можуть виникнути несподівані повороти дитячих думок, реакцій. Водночас слід чітко продумати, що і у якій послідовності взяти з методичного апарату підручника, точно сформулювати 4—5 ключових

запитань, які обов'язково повинні прозвучати, найчастіше це пізнавальні й проблемні завдання, сформульовані коротко й чітко.

Кількість і якість запитань на уроці, доцільність ілюстрацій, звукозапису, тривалість бесід, вмотивованість перечитування... Чи є на все це точні орієнтири? Зрозуміло, що стандарту тут бути не може. Без перебільшення можна стверджувати, що кожен вдалий урок читання — це співпраця вчителів і учнів, це педагогічна творчість учителя не тільки на ґрунті серйозної методичної і дидактичної освіченості, а й загальної педагогічної культури.

§ 3. РОБОТА З ІЛЮСТРАЦІЯМИ ТА АУДІОВІЗУАЛЬНИМИ ЗАСОБАМИ

Сприймання і розуміння учнями тексту відбувається глибше і емоційніше, якщо його читання й аналіз передбачають роботу з ілюстративним матеріалом. Це зумовлено передусім особливостями мислення і сприймання молодших школярів, які прагнуть до конкретного, образного, яскравого. Виняткову роль унаочнення тексту підкреслювали видатні педагоги-гуманісти Я. А. Коменський, К. Д. Ушинський, В. О. Сухомлинський, Л. В. Занков та ін.

У наш стрімкий час різні види унаочнення інформації стають все більш важливим і невід'ємним засобом якості її передачі не лише для дітей, а й для дорослих. Це зумовлено тим, що зорове сприймання, зорова пам'ять активізують асоціативне та образне мислення, мовлення, стимулюють інтерес. Методикою читання у початкових класах передбачено широке використання ілюстративного матеріалу. У нових підручниках з читання реалізовано *цілісну концепцію ілюстративного оформлення всіх навчальних книг*, ідеями якої є: єдиний підхід до ілюстрування усіх підручників і водночас образотворча різноманітність ілюстративного матеріалу, доступність, наближеність до життя сучасних дітей, емоційність, можливість багатофункціонального використання.

Окреслимо зміст і функції ілюстративного матеріалу, який охоплює різні за видом ілюстрації.

1. Ілюстративний матеріал на обкладинках і форзацах відкриває курс читання; його не можна обминати або вважати поліграфічною прикрасою. Кожен форзац є органічною частиною змісту підручника.

Другокласники вже добре знають, що книгу можна «читати» за малюнками, що обкладинка несе багато інформації, тому ознайомлення з кожним новим підручником з читання необхідно розпочинати із всебічно розгляду усіх елементів обкладинки.

Для всіх класів витримано єдиний стиль художнього оформлення обкладинок. Центром є розміщення в арці композиції, яка розкриває тему — *діти і книга* — через певний сюжет. Так, форзаци у підручнику для Я класу (I частина) є безпосереднім унаочненням текстів першого розділу «Від слова — до книги». Опрацьовуючи науково-популярні оповідання «Як з'явилася друкована книга», «Як жила книга за часів Київської Русі», вчитель привертає їхню увагу до малюнків першого форзацу, який може слугувати наочною опорою для стислого ознайомлення з історією книгодрукування. Друга частина підручника для 3 класу розпочинається розділом «Сторінки для допитливих», тому перший форзац близький до нього за змістом. Учні можуть звертатися до розгляду форзацу як на початку вивчення розділу, так і на інших етапах роботи. Зокрема, на етапі мотивації до читання творів розділу вчитель пропонує уважно розглянути форзац і поміркувати над запитаннями: «Чому у центрі форзацу написано багато різних запитань? Як називають людину, що все прагне знати, до всього «допитатися»? Прочитайте прислів'я («Хто багато читає, той багато знає»). Як ви думаєте, чому саме це прислів'я надруковане на форзаці?» Так розгляд і аналіз зображеного слугує мотиваційною установкою для сприймання нового розділу.

Ілюстративний матеріал на другому форзаці є добрим унаочненням для проведення останнього уроку з «Читанкою». Його зміст дозволяє дітям пригадати і назвати твори, герої яких зображені, а також узагальнити вивчене про жанри: казки, вірші, байки, оповідання.

У 4 класі ілюстративний матеріал на форзацах стає більш узагальненим. Так, у першій частині підручника на форзаці образно і водночас конкретно показано складний шлях створення сучасної книги. Цей матеріал унаочнює, ущільнює величезну інформацію, яка у словесній формі є малодоступною для дітей. Крім того малюнки разом з підписами розширюють словниковий запас учнів, вводять у світ книгознавства і поліграфії. Цей форзац також слугує основою для творчих завдань, скажімо на тему «Як до тебе прийшла «Читанка?»» та ін.

Іншу функцію виконують форзаци другої частини підручника для 4 класу, який завершує навчання читання у початковій школі. Так, зміст першого форзацу узагальнює і систематизує, знання дітей про твори всіх жанрів, які вони читали у 2—4 класах. Назви жанрів усної народної творчості і творів українських і зарубіжних письменників написані на пелюстках фантастичної квітки, серединка якої складена з різних книжок. Цей символ образно показує дітям цілісність літературного процесу, важливість усіх жанрів. Зміст другого форзацу теж відіграє узагальнюючу і мотиваційну роль в літературному розвитку дітей. Він має дві теми. Його домінантою є акровірш Д. Білоуса «Слово», у якому урочисто уславлено наше рідне слово; поет напучує дітей любити і берегти його. Друга тема форзацу: добірка прислів'їв, які утверджують універсальну цінність знань.

Отже, ілюстративний матеріал форзаців має значний розвивальний і виховний потенціал, який необхідно повною мірою використати на уроках читання.

2. Унаочнення апарату орієнтування у змісті підручника та його структурі. Умовні позначення охоплюють найважливіші і найбільш частотні види завдань («прочитай правильно», «з'ясуй значення слів», «прочитай, подумай»). Крім того, символ у вигляді пташки виділяє теоретичні відомості та інші тексти укладача «Читанок». Якщо діти розпочинають роботу з новим підручником, слід неодноразово звернути їх увагу на відповідність умовного позначення змісту завдання.

Структура підручників з читання для всіх початкових класів має єдину систему зорового розмежування назв: кожного розділу, теми, блоків «Чи уважно ти читав?» і «Пригадайте, поміркуйте». Основою ілюстративного матеріалу є українознавча символіка, твори українського народного мистецтва. Так, у 2 класі назви розділів написано на українських рушниках різних регіонів нашої країни, а тем — у рамках-віночках з польових квітів. У 2 класі цей задум реалізовано через різні зразки рослинного орнаменту. У 4 класі з цією метою використано мотиви петриківського розпису за творами відомого народного майстра Федора Панька. Звертаємо увагу вчителів на мотиваційну і прогностичну роль малюнків-заставок до розділів. Вони є своєрідною *образотворчою установкою* до сприймання змісту всього розділу. Тому корисно для розетки читацької самостійності, образного мислення пропонувати дітям на основі уважного розгляду цих малюнків висловлювати припущення щодо зв'язку назви розділу, малюнка-заставки до нього і змісту творів, які до нього відносяться. Завершуючи читання розділу, варто знову розглянути заставку. Якщо вчитель звертає увагу на художнє оформлення структури підручника, це поступово виховує у дітей культуру сприймання навчальної книги як цілісності текстової і художньо-ілюстративної частин.

3. Багатофункціональність ілюстративного матеріалу до творів. За ним проводяться: вибіркоче читання, переказ, характеристики дійових осіб, різні творчі роботи, розвиток усного мовлення. Розглядаючи малюнки, діти засвоюють їх художню мову, вчать розрізняти кольори і відтінки, композицію,

план; з'ясовують роль пейзажу, емоційну тональність (драматичний, героїчний, ліричний, гумористичний чи сатиричний малюнок).

За величиною і способом розташування у підручниках можна виділити такі групи малюнків: 1) *оборонні*, які розташовані вздовж текстів. Вони переважно ілюструють одиничні об'єкти віршованих творів; 2) *великі сюжетні* (0,5 сторінки), що ілюструють основні події тексту; 3) *малюнки-розвороти*, які наче з'єднують дві сторінки, близькі за змістом чи темою, наприклад, вірші одного автора, вірші різних авторів на одну тему тощо; вони виконують не лише зображувальну, а й узагальнюючу функції.

Варто привернути увагу дітей до того, що малюнки до художніх творів і науково-пізнавальних оповідань відрізняються. Так, малюнки до художніх творів підсилюють образність опису, а в ілюстраціях до науково-полярних творів переважає реалістичність зображення, що унаочнює предмет чи явище за суттєвими ознаками.

Зміст ілюстративного матеріалу, що є у підручниках з читання, дозволяє встановлювати в процесі роботи над твором такий взаємозв'язок між ілюстраціями і текстами: від малюнка до тексту; від тексту до малюнка, від малюнка до малюнка (з метою їх порівняння) – й межах одного малюнка (сюжет, кольори, настрої дійових осіб тощо). Деякі вчителі не надають належного значення роботі з малюнками, спеціально не навчають учнів «читати» ілюстрацію, обмежено використовують завдання на зіставлення текстової і образотворчої інформації, розгляд малюнків здійснюється переважно після читання тексту.

З метою повноцінної реалізації методичних функцій ілюстрацій рекомендуємо такі види завдань:

—знаходження уривку, який відповідає зображеному на малюнку: «Який епізод казки зображено на малюнку?» («Лисичка-кума» І. Франка);

—конкретизація, доповнення прочитаного новою інформацією, наприклад:

«Що нового ви дізналися про стародавні часи, розглядаючи малюнок?» («Наші предки слов'яни» Олександра Олесея);

—образне уявлення прочитаного: «Розгляньте, якою зображено Улянку. Чи такою ви уявляли дівчинку?» («Лісовою стежкою» О. Донченка); «Як зобразив художник політ Ікара?» (міф «Дедал та Ікар»);

—виховання позитивних почуттів, оцінних суджень (краси, радості, співпереживання, осуду): «Яке почуття викликає у вас зображене на малюнку?» («Красиві слова і красиве діло» В. Сухомлинського); «Як передає художник своє ставлення до дійових осіб байки?» («Зозуля і півень» Л. Глібова), «Як на малюнку передано красу ранньої осені?» («Рідні краєвиди» Д. Чередниченка);

—поглиблення розуміння прочитаного на основі зіставлення його з малюнком: «Зіставте малюнок із віршем. Чи відповідає зображене змістові?» («Дівчинка і море» А. Качана);

—зорова опора для структурування тексту на частини і відтворення прочитаного: «Розгляньте малюнки. Які частини тексту вони ілюструють?» («Ловись рибко!» Я. Стельмаха); «До якої частини тексту немає малюнка?» («Біда навчить» Лесі Українки); «Розгляньте, якими зображено Лисицю і Вовка; як передано хитрість і підступність Лисиці і простодушність Вовка?» (п'єса-казка «Лисиця, що впала з неба» Н Шейко-Медведевої);

— розповідь за малюнком: «Розгляньте малюнок. Складіть за ним розповідь про те, як відбувається репетиція звірів-артистів» («Веселі артисти» О. Вишні);

- самостійне формулювання запитань до малюнка: «Розгляньте малюнок. Які запитання ви б поставили до нього?» («Ярослав Мудрий» Олександра Олесея).

Крім малюнків-ілюстрацій до текстів, у всіх підручниках є *портрети поетів і письменників*. У другому класі діти мають можливість розглянути 26 кольорових портретів, у третьому — 12, у четвертому — 15. Портрети розміщено у контексті відомостей про авторів творів. У процесі первинного розгляду, а потім і узагальнення прочитаних творів добре ще раз привернути увагу учнів до

портретів: яким саме зображено автора, чи бачили діти інші його зображення тощо.

У підручнику для 4 класу є кілька *слайдів*, що збагачують знання дітей фактичним матеріалом, викликають особливий інтерес: фотографії обкладинок книг різних жанрів; пам'ятника засновникам Києва, площі Ринок у Львові, Національного музею Тараса Шевченка в Києві, фото Лесі Українки в національному вбранні. Сприймання фотографій відрізняється тим, що зображене є достовірним, а тому важливо, якщо є можливість, прокоментувати ці об'єкти.

До фотографії «Площа Ринок у Львові» є завдання: «Будьте дослідниками! Дізнайтеся, скільки років нараховує історія Львова». Перша документальна згадка про Львів датується 1256 р. Заснував місто галицько-волинський князь Данило Романович і назвав його на честь сина Лева. Центром давньоруського Львова була сучасна площа Старий Ринок. Цю площу і зараз називають серцем Львова. (За виданням: Б. В. Мельник. Вулицями старовинного Львова. — Л.: Світ, 2001. — с. -20.)

Розгляд пам'ятника засновникам Києва можна доповнити інформацією про те, що він побудований на честь 1500-річчя заснування міста і називається «Кий, Щек, Хорив і сестра їх Либідь». Цю велику скульптуру створили художник В. Бородай та архітектор М. Фещенко.

Підручники для 4 класу збагачено *репродукціями 8 картин* (серія «Діти очима художника»), які тематично пов'язані зі змістом окремих розділів, За жанром це портрети, пейзажі, натюрморт і сюжети-картини відомих художників.

Дмитро Ліхачов, відомий діяч російської культур» влучно сказав, що живопис — це поезія, яку бачать, але не чують, а поезія — це живопис, який чують, але не бачать. На уроках читання сприймання художнього слова і живопису поєднане за змістом і часом, що сприяє естетичному розвитку дітей. За таких умов вони можуть сказати: «Бачу картину, намальовану поетом».

Організовуючи розгляд учнями картини, бажано актуалізувати міжпредметні зв'язки, зокрема, з уроками образотворчого мистецтва та мови. Як відомо, основним образотворчим і виразним засобом живопису є колір. За допомогою кольорових нюансів художник передає стан і настрій зображеного, своє ставлення до нього. З уроків образотворчого мистецтва діти вже знають, що кольори поділяються на теплі і холодні, що вони можуть бути легкими і важкими. Наприклад, легкими вважають жовтий, блакитний, а важкими — темно-коричневий, темно-вишневий кольори. Близькі (споріднені) — жовтий, червоний, далекі (контрастні) — зелений, фіолетовий тощо.

Керуючи розглядом картин, вчитель ставить за мету активізувати почуттєву сферу, образне мислення, мовлення дітей, збагатити загальну культуру. Цьому сприяє аналіз насичення картини кольорами, композиції картини: пози, одяг, рухи персонажів; вираз обличчя, прийоми, які використав художник для виділення головного, передачі свого ставлення, роль деталей і контрасту, визначення загального тону, настрою картини.

Проаналізуємо художні особливості картин — *портретів дітей*. Перша з них — «Дівчинка-книголюбка (художник В. Хабаров). Художник розмістив дівчинку в центрі картини. Вона сидить у глибокому синьому кріслі. Очевидно, не випадково, що на картині на приглушеному тлі світлим кольором виділено обличчя і футболку дівчинки. Вона не піднімає очей, не звертає уваги на незручність пози, видно, що не встигла прибрати ковзани... Все це ніби промовляє до глядача — книжка зараз для дівчинки найцікавіше на світі. Картина передає зосереджене, одухотворене занурення у світ книги, що викликає у глядачів теплі почуття до читачки. Розташування цієї ілюстрації поміж творів роздлу «Рости книголюбом» емоційно утверджує радість спілкування з гарною книгою, бо «дружба з книгою це свято».

Репродукцію картини *Е. Камінської «Моя сестричка»* розміщено у темі «Пригоди і захоплення твоїх ровесників». На картині зображено дівчинку 6—7 років, яка захоплена малюванням. Юну художницю намальовано на тлі синюватої стіни, яка обвішана малюнками. Це ніби її особиста виставка. Що дівчинка любить малювати? Які фарби переважають на її малюнках? Привертаємо увагу дітей, як саме зображено героїню картини. Знову спостерігаємо *прийом виділення головного*. Світлим кольором зображено ніжне, добре обличчя дівчинки, блакитні очі. Вона задумливо дивиться на глядачів. Може, юна художниця мріє про новий сюжет, адже в руках у неї наготові пензлик? Вираз обличчя дівчинки, її поза дуже природні, розкуті. Біля її ніг довірливо розлігся рудий песик. Картина дихає теплом, любов'ю митця до цієї милої дитини. За ілюстраціями портретів корисно запропонувати дітям скласти творчі розповіді (наприклад, доповнити побачене: як звать дівчинку, песика, де вона живе, про що думає).

У розділі «Сторінки історії» діти читають просте, емоційне оповідання «Гвардії Савочка» Ю. Збанацького. Перегукується з ним репродукція картини *М.-Д. Козина «Земляк»*. Ця двофігурна композиція художника передає хвилюючий епізод воєнного лихоліття — зустріч воїна і дитини, яка опинилась серед руїн після бою. Бувалий солдат бережко тримає на колінах тендітну фігурку босого, голодного хлопчика і Умає про своє, сокровенне. Може, він згадує свій дім, дітей, може, його переповнює почуття гіркоти за втрати, яких було дуже і дуже багато... Хлопчика худож-зображує з великим співчуттям. Багато інформації передають спостережливим глядачам деталі картини: як їсть хлопчик, як він тримає хліб; вдалині видно розбитий німецький танк (мабуть, був запеклий бій, і наші солдати перемогли). У солдата виглядає з-за спини автомат — отже, він звичайний піхотинець який у Велику Вітчизняну війну проміряв своїми ногами тисячі й тисячі кілометрів. Завершуючи розгляд картини, можна запропонувати дітям поміркувати на запитаннями: «Хто ж є земляком: хлопчик для солда та чи солдат для хлопчика? Чому художник назвав картину саме «Земляк», а не «Земляки»?» У складанні розповіді за картиною цікаво запропонувати дітям роз-

горнути уявний сюжет «післядії», тобто придумати варіанти продовження зображеного сюжету.

Репродукцію картини *Валентини Виродової-Готьє «Хлопчики»* (1984) вміщено після вірша М. Рильського «Ким хочеш бути, хлопчику, в житті?» Художниця малює хлопчиків, які на мить зупинились серед квітучого луку, що освітлений сонцем. Радість життя підкреслено кольором: переважають блакитний і зелений кольори (мрійливість, життєствердження). Білосніжний песик, вірний друг хлопчаків, мабуть, весело гавкає, бо один з них повернувся до песика і сміється. Цей сюжет картини показує дитячу безпосередність, безтурботність. На яскравому тлі картини контрастно виділяється фігурка старшого хлопчика у синьому костюмі, який серйозно вдивляється у щось, чого ми не бачимо. Можливо, художниця хоче цим сказати, що у житті є різні настрої і багато незвіданого. Чорнявий хлопчик тримається спокійно, впевнено, очевидно, у нього врівноважений характер.

Отже, синьо-зелений квітучий луг утверджує радість сонячного дня, фігурки хлопчиків згармонізовани у кольорі та русі, що підкреслює близькість світосприймання і почуттів дітей. До цієї картини можна запропонувати учням завдання на розвиток уяви. «Придумайте, про що хлопчики можуть розмовляти. Уявіть, що ви йдете їм назустріч. Про що б ви запитали один одного? Якби намалювати героїв картини на березі річки, що тоді треба буде змінити на малюнку?»

Картина сучасної художниці *Галини Кириленко - Баранникової «На тренуванні»* розкриває світ дитячих захоплень у спорті. Створюючи картину на цю тему, художниця ретельно вивчала реальні сцени тренуван-приглядаючись до характерних рухів юних фігурантів, роблячи багато замальовок. На картині багаторівнева сюжетна композиція відображає момент тренування дітей різного віку, яких охоплює бажання пасивно кататися на льоду. Розглядаючи картину, учні омітять, що юні фігуристи катаються по-різному: ршій хлопчик впевнено, маленькі діти трошки розгублено. Художниця по-різному зображує їхні пози, виразність рухів, одяг. Як вдягнені хлопчики, а дівчата? Дітей зображено у той

момент, коли тренер їм щось пояснює. Нехай учні висловляться, що, на їхню думку, говорить тренер юним фігуристам.

У кольоровій гамі картини художниця використовує різні відтінки синього і блакитного кольорів. Доцільно, щоб діти поміркували, чому саме цей колір переважає на картині. Де колір яскравіший? За допомогою яких ліній передано рухи дітей? Складаючи розповідь за картиною, учні помітять напис на бар'єрі льодового поля «Москва — Олімпіада-80», який засвідчує, що художниця хотіла зафіксувати реальну подію — Всесвітню спортивну олімпіаду, що відбулася в Москві.

Особливу роль відіграє в естетичному і мовленнєвому розвитку дітей сприймання й аналіз натюрморту Катерини Білокур «Богданівські яблука». Його розгляд може мати самостійне значення, а також бути компонентом створення інтегрованого образу осінніх яблук. Адже ілюстрацію розміщено поряд з прекрасною поезією Андрія Малишка «Яблука».

Натюрморт написала Катерина Василівна Білокур (1900—1961) — жінка незвичайної долі й виняткового таланту. Все життя вона присвятила малюванню квітів, плодів рідної землі, увічнюючи їх на полотнах, "-віти вона вважала очима землі, вінцем краси. Наділена унікальним даром тонко сприймати світ природи, вона — самоучка — так малювала квіти і плоди, що, вони промовляли до глядачів, наче живі.

Розглядаючи натюрморт, діти помічають піднесений колорит картини. Біло-рожеві яблука на тлі селянської хустки в центрі картини урочисто світяться своєю прозорістю. Тут вдало передано простір, глибин картини. Окрім того, знизу і з боків яблука обрадлев гілками ніжного яблуневого цвіту, а вгорі зображев пташок. Цим художниця ніби розказує про гармонію світі природи, передає своє захоплення красою, закль кає нас не порушувати її чарівність.

У другій частині підручника для 4 класу діти розглядають репродукції пейзажів відомих українських художників.

На картині Володимира Яценка «Рання весна» зображено розлив весняної води, яка затопила ліс і дійшла до хати, що видніється вдалині. Тут переважає блакит-

ний колір, який передає глибину неба, що плавно зливається з темно-синьою водою. Хоча сонця на картині не видно, деталі картини засвідчують, що день по-справжньому сонячний. Світлі плями на деревах, світло, що ллється крізь гілля дерев, показують, що краєвид звеселяє яскраве сонце. Тіні дерев на тихій воді, нерухомий човен ще раз підкреслюють тишу і благодать весняного дня. Особливо виділяються білі-білі берізки. Поєднання на картині землі і неба наче утверджує, що високе і земне в природі гармонізує єдність світу, розкриває поезію цієї пори року в такому звичайному куточку рідної землі. Картина викликає у глядачів світлі почуття очікування справжньої весни. Ось-ось вода відійде у своє русло, і все навкруги зазеленіє, розквітне.

У цьому ж розділі діти читають знаменитий уривок з твору Миколи Гоголя «Чудовий Дніпро», який є гімном величавої ріки. Поряд, на розвороті, учні бачать репродукцію картини *Архипа Куїнджі «Місячна ніч на Дніпрі»*. На ній зображено тиху українську ніч, про це говорить нерухомий силует вітряка, вихоплений із темряви скупим світлом місяця. Тишу і спокій передає місячна доріжка, що застигла на широкій гладіні річки. Уважно розглядаючи картину, діти зможуть помітити відтінки чорного кольору. Це підкреслюють золотисті плями місячного сяйва, переходи чорного кольору в темно-фіолетовий, темно-темно коричневий. Саме ці переходи дозволяють глядачу розрізнити небо і берег ріки, які зливаються вдалині.

Порівнюючи художній опис Дніпра Миколи Гоголя живописне зображення річки Архипа Куїнджі, діти можуть зробити висновок про те, як засобами слова і живопису можна по-різному створювати художній образ.

Узагальнюючи сказане, рекомендуємо вчителю таку послідовність *організації роботи над картиною*:

- підготовка учнів до її сприймання (розповідь про художника, час написання тощо);
- первинний розгляд картини (від загального — колорит, настрої, композиція — до деталей);
- осмислення образів і настрою зображеного;

- цілісна розповідь за картиною;
- творчі завдання, спрямовані на розвиток фантазії.

Застосування аудіовізуальних засобів у навчальному процесі стає все необхіднішим. Екранна культура (кіно, телебачення, відео) є могутнім засобом пізнання світу і самовираження людини, джерелом її емоцій, розвитку мислення і творчості. Світ сучасної дитини не можна уявити без мас-медіа, які є потужними конкурентами вчителя і підручника як джерел інформації. Можливість дивитися програми телебачення дозволяє сучасній дитині спостерігати за проявами всіх людських почуттів і вчинків, які молодшому школяреві самотійно важко диференціювати за принципами моралі й естетичної цінності. Щоб прилучити дітей до елементарної екранної культури, в уроки позакласного і класного читання доцільно включати перегляд фрагментів дитячих відеофільмів і мультфільмів, які дозволяють акцентувати увагу на почуттєвій сфері сприймання побаченого, розрізнення і оцінювання стану дійових осіб.

Багато родин зараз мають відеотеки, у яких є і дитячі фільми. Якщо вчитель розкриє батькам переваги колективного перегляду й обговорення кращих дитячих фільмів, протягом навчання у початковій школі можна буде спільними зусиллями створити «Класний кінотеатр», допомогти дітям всього класу повноцінно сприймати й оцінювати побачене.

Послідовність роботи з фільмами, як правило, охоплює три етапи: вступне слово вчителя (або у 4 класі учня, який уже бачив фільм), перегляд фільму (при—^лизно 15—20 хв), обговорення (бесіда, дискусія).

Кожна думка під час обговорення має бути доброзичливо вислухана, обмін думками і враженнями не повинен перетворитися на опитування. Ситуація спідкування під час перегляду і обговорення має бути вільною. Як правило, діти насамперед звертають увагу на сюжет — події, пригоди. Тому доцільно, щоб гл дачі спочатку висловились щодо цього, а вже потім відбувся аналіз власне почуттів, вчинків героїв. Наступним є обговорення прийомів, які використав режисер у побудові фільму. Скажімо, як розпочато фільм, як зображено

позитивного і негативного героїв як змінювалась музика протягом фільму, з чого видно ставлення режисера до дійових осіб тощо. За переглянутим фільмом можна запропонувати різні творчі завдання: підготувати у групі до інсценізації уривок з фільму (його кульмінацію чи розв'язку); написати лист своєму другу про побачене; намалювати епізод фільму; скласти розповідь від імені героя фільму; поставити один одному запитання за побаченим тощо. Такий підхід до перегляду фільмів збагачує мовлення, почуттєву і мислительну сферу кожної дитини.

Не применшуючи значення виразного читання вчителя, підкреслимо важливу роль *звукозапису* на уроках читання. Звукозаписи (аудитивні засоби навчання) охоплюють касети, компакт-диски, записи радіопередач. Принагідно зазначимо, що дослідники наводять цікавий факт щодо часу зародження звукозапису як засобу шкільного навчання. Так, у лютому 1908 року Л. М. Толстой начитав на фонограф кілька текстів для учнів Яснополянської школи. Він вважав надзвичайно корисним для учнів почути на платівках голоси видатних письменників¹. Але, незважаючи на таку давню історію, звукозапис у школі, і зокрема у початковій, не набув достатнього поширення. Особливо це стосується останніх років, коли навчальні фонозаписи майже не видавалися. Водночас у сім'ї діти досить часто слухають касети. Тому доцільно спільно з батьками шукати можливості залучення звукозапису на уроках читання. Якщо такі можливості знаходяться, бажано використовувати звукозапис з різною метою: для слухання, аналізу і наслідування виразного читання; для доповнення музичним фрагментом сприймання художнього тексту, слухання народних пісень, слухання Державного Гімну України тощо. Окрім того, якщо дозволяють технічні можливості, яобре записати і прослухати виразне читання учнів, пискусії, ранки. Цей засіб не лише стимулює учнів до поліпшення якості читання, а є переконливим імпульсом для виявлення резервів дитячого читання.

Отже, умовами ефективного використання звукозапису на уроках читання є: чітке визначення вчителем мети слухання; створення в учнів мотивації до активного сприймання; відповідна змістова і словникова підготовка; виділення

учнями у процесі слухання певної інформації та її наступне відтворення; аналіз і обмін враженнями від прослуханого в контексті мети застосовування звукозапису.

4. БАГАТОВАРІАНТНІСТЬ ПОБУДОВИ УРОКІВ ЧИТАННЯ

Зміст, структура, методичні засоби уроків читання мають відповідати ідеям особистісно орієнтованого навчання, розвивально-діяльнісному, діалогічному характеру роботи з текстами, забезпечувати різні форми співпраці учнів, розвивати їх естетичну, мислительну, духовну сфери життя.

Зміни у змісті читання у поєднанні з новими методичними підходами створюють сприятливі передумови для гнучкої, цікавої і результативної побудови уроків. Щоб цей пошук був цілеспрямованим, треба зосередитись на тому, *що саме* опрацьовується на уроці і *як* Це можуть сприйняти, осмислити діти конкретного класу.

Кожен твір — це передусім текст, найважливішими ознаками якого є інформативність, завершеність, структурність, зв'язність, цілісність і діалогічність. Зв'язність забезпечується логікою викладу, специфічною організацією мовних засобів, комунікативною спрямованістю, композиційною структурою. Цілісність забезпечується контекстом — загальним смыслом тексту, його основною ідеєю. Завершеність і цілісність характеризуються трьома ознакам 1) предметно-смісловою вичерпаністю; 2) мовним 3 думом мовця; 3) типовими жанровими формами завершення; 4) такою його побудовою, що спонукає читач до діалогу зі змістом (стосовно молодших учнів це Ви являється у тому, що твір викликає в них запитання які вони ставлять до тексту або до однокласників, учителя).

Перш ніж планувати урок, радимо вчителю ретельно проаналізувати, що являє собою новий твір Як текст, яким є його навчальний, розвивальний і виховний потенціал. Звідси очевидно, що універсальної структури уроку, яка була б придатною для вивчення творів навіть одного жанру, не може бути. Кожного разу вчитель продумує таку структуру, яка відповідає меті уроку, його місцю в системі уроків, враховує змістові та художні особливості конкретного твору, а головне — передбачає активність і співпрацю дітей. Отже, планування сучасного

уроку центроване на прогнозуванні навчальної взаємодії вчителя й учнів в організації читацької діяльності.

Дотримання послідовності етапів опрацювання творів попереджує хаотичність, безсистемність у проведенні уроку і водночас дозволяє гнучко визначати його наповнення, тривалість. Методичним стрижнем уроку є закономірності сприйняття учнями художнього твору: первинний синтез (цілісне сприймання) — різні види аналізу — вторинний синтез, що забезпечує поглиблене сприймання і розуміння прочитаного.

Саме від того, наскільки на уроках читання охоплені всі діти різними видами читацької і мовленнєвої діяльності, якою мірою вона є емоційно і естетично привабливою для них, залежить їх результативність. Процесуальною основою уроків читання є різні види читацької діяльності учнів, які в свою чергу залежать від жанру і змісту творів та підготовленості учнів.

У більшості випадків урок розпочинається вибірковою перевіркою домашнього завдання. Добре, якщо зміст домашніх завдань буде диференційованим, щоб діти змогли вибрати посильний і цікавий варіант, виявити пізнавальну активність і самостійність. Домашні завдання повинні мати певну новизну, викликати пес, який змушує дітей звертатися до тексту. Багато з них вважає, що завдання з читання вони і без підготовки зможуть виконати у класі, тому звикають вдома не працювати з текстом. Перевірку домашніх дань слід урізноманітнювати, заохочувати дітей до аналізу способів їх виконання, взаємного опитування, ективного оцінювання; доцільно час від часу пробувати групові завдання, довготривалі (проектного типу). Найважливішою функцією домашніх завдань є зв'язок між уроками, адже на їх основі вчитель організовує мотиваційну і змістову підготовку до роботи над новим матеріалом. Тому інколи доцільно пропонувати для самостійного опрацювання вдома новий текст, а в класі провести з ним творчу роботу. У 4 класі слід час від часу практикувати домашні завдання, що передбачають роботу школярів з журналами, словниками, елементарну дослідницьку роботу з літературного краєзнавства, вимагають міжпредметних зв'язків.

У побудові уроку будь-якого типу слід враховувати, що основною одиницею навчального процесу є не окремий урок, а їх система, яка відповідає певній темі. Тому, перш ніж планувати хід уроку, слід з'ясувати, яке його місце в системі уроків даної теми, як тема відображена у програмі, як визначено в ній державні вимоги до навчальних досягнень учнів.

Такий підхід: 1) упереджує перевантаження окремого уроку; 2) сприяє його спрямованості на засвоєння кінцевих результатів навчання з даної теми; наступності між уроками; 3) дозволяє попередньо виділити об'єкт контролю для тематичного оцінювання; 4) точніше спланувати зміст і послідовність міжтематичних і міжпредметних зв'язків.

Коротко зупинимося на визначенні цілей уроку. У визначенні навчальних цілей добрими орієнтирами є формулювання теми і перелік вимог, що містяться в програмі з читання. Ці вимоги диференційовано за рівнями досягнень. Наприклад, оволодіваючи навичками виразності читання, учні користуються найпростішими інтонаційними засобами: дотримуються пауз, обумовлених розділовими знаками у ексті; ритмікою тексту; правильно інтонують !Нець речення; регулюють темп, силу голосу (за завданням та з допомогою вчителя). Орієнтири щодо рівнів засвоєння (визначає, виділяє, усвідомлює, вдає уявлення, розуміє, виявляє практично, користується тощо) засвідчують поступовість і водночас частотність діяльності учнів (види вправлянь, словникової роботи творчої роботи з текстом і т. ін.).

Що стосується виховних цілей, як відомо, виховання на уроці здійснюється через зміст твору, методи організації навчання, вплив особистості вчителя колективні й особисті взаємини учнів, опору на їхній соціальний досвід. На уроках читання зміст сучасних підручників створює сприятливі умови для морально-етичного, громадянського, патріотичного, екологічного, естетичного виховання. Власне, в «Читанках» немає жодного твору, який не слугує основою для постановки і реалізації виховних цілей.

На один урок доцільно визначати одне-два взаємозв'язані виховні завдання. Зміни в якостях особистості відбуваються дуже поступово, тому логічно ставити

завдання у формі дієслів недоконаного виду: пробуджувати, формувати, стимулювати, зміцнювати, виховувати, закріплювати, заохочувати та ін. Не обов'язково, на наш погляд, визначати виховну мету до кожного уроку, адже і врахування конкретної ситуації обговорення прочитаного твору, запитання дітей, соціум завжди потребують коментаря вчителя. І від того, як і що скаже вчитель у короткому поясненні, теж залежить виховний вплив. Виховні цілі мають бути достатньо конкретними, враховувати соціальну ситуацію, в якій живуть діти.

У постановці і досягненні розвивальних цілей уроків доцільно враховувати три аспекти: 1) завдання предмета читання щодо мовленнєвого, літературного і творчого розвитку дітей, які відображено у відповідних змістових лініях; 2) можливості формування і розвитку загальнонавчальних умінь і навичок у процесі роботи над текстом (аналіз, порівняння, узагальнення, виділення головного, планування та ін.), розвиток критичного мислення, самостійності мислення, висловлення оцінних суджень тощо; 3) розвиток творчих здібностей на основі прочитаного і спостережень.

Отже, урокам читання притаманна різноманітність цілей у формулюванні їх стосовно конкретної теми уроку слід прагнути узгодженості з реальними можливостями твору і готовністю дітей.

У своєму плані мету уроків учитель зазначає більш бо менш розгорнуто, це формулювання «для себе». Чи потрібно повідомляти тему і мету уроку учням? На наш погляд, треба. Але не оголошувати методичне формулювання, а визначати мету доступно, привабливо, щоб діти були налаштовані на співпрацю з учителем. До постановки мети для учнів слід поставитися як до складання «дорожньої карти», «маршруту» уроку. Наприклад, у 3 класі до уроку, на якому діти розпочинають читати казки зарубіжних авторів, учитель повідомляє таку мету (її записано на дошці):

- з'ясувати, які казки називаються літературними, а які — чарівними;
- прочитати казку Шарля Перро «Кіт у чоботях»;
- дізнатися, які задачі розв'язав Кіт;

—скласти план казки.

До теми діти звертаються як у процесі уроку, так і під час підведення підсумків.

Коротко охарактеризуємо сучасні варіанти побудови уроків читання.

1. Уроки вивчення творів одного жанру є найбільш поширеними. Їх структура, кількість і послідовність етапів (навчальних епізодів і ситуацій) визначається передусім особливостями творів певного жанру. У початкових класах учні читають твори близько двадцяти жанрів (малі форми усної народної творчості й авторські — українських і зарубіжних поетів і письменників). Ця різноманітність жанрів зумовлює різноманітність особливостей побудови уроку: принципово по-іншому плануємо урок, де діти читають, скажімо, ліричну поезію Лесі Українки «Давня весна», і урок, на якому опрацьовується велике за обсягом оповідання з розгорнутим сюжетом — «Космонавти з нашого бу-динку» Всеволода Нестайка. Авторські казки зарубіжних письменників XIX століття і короткі філософські азки для дітей Василя Сухомлинського 70-х років XX ст. вимагають значних відмінностей у побудові уроків, хоча це твори одного жанру. Позначається на структурі уроку й обсяг твору, що читається. Якщо робота над текстом розрахована на два уроки, то другий урок, безперечно, відрізнятиметься від першого не лише переліком структурних елементів, але й більшою самостійністю читацької діяльності. У наступних параграфах наведено приклади побудови уроків, на яких опрацьовуються твори всіх жанрів, що передбачені програмою з читання.

2. Уроки-сходинки до монографічного вивчення творчості письменника. Вони характерні для вивчення тем розділів «Шевченкове слово», «Вірші про світ природи і дитинства», «Поетична світлиця», «Твори зарубіжних письменників» та ін. На цих уроках створюються передумови для заглиблення у творче читання кількох творів одного автора, розширення й упорядкування знань про особистість письменника. Наприклад, у 4 класі впродовж двох-трьох уроків діти читають твори Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, П. Тичини, М.

Рильського, більше дізнаються про їх життя і творчість, актуалізують раніше вивчене. Елементи монографічного підходу визначають особливості змісту і методики й тих уроків, що присвячені творам Л. Глібова, Олександра Олеса, Л. Костенко, Г. Бойка, А. Костецького, С. Жупанина та ін. Важливу мотиваційну і навчальну функцію відіграє на цих уроках доступна, емоційна розповідь вчителя про автора творів, обставини його життя або історію написання книги, розгляд портрета. Як правило, на таких уроках, крім матеріалу, поданого у «Читанках», бажано залучити додаткові ілюстрації, краєзнавчі відомості. Разом з тим не слід перевантажувати урок інформацією, вводити нові поняття, терміни, адже у дітей попереду літературна освіта в основній і старшій школі.

3. *Уроки-інсценізацій (або уроки з елементами інсценізації)*. Проведення таких уроків передбачає розігрування учнями ситуацій за прочитаним. Уже в 2 класі діти охоче розігрують сценки за творами, які мають чіткі виразні діалоги. У 3—4 класах також ви вчається чимало творів різних жанрів, що дозволяють залучити дітей до інсценізації. Наприклад, у 4 класі доцільними є уроки-інсценізації за п'єсою «Лисиця, що впала з неба», байками, запровадження елементів інсценізації у відтворенні народних усмішок, епізодів казок «Біда навчить», «Лисичка-кума», віршів Г. Бойка, О. Сенатович, А. Костецького та ін. У багатьох оповіданнях наявні емоційно напружені, динамічні діалоги, які близькі життєвому досвіду дітей. Наприклад, діалоги з оповідань «Задачі трапляються різні», Чорна кішка, або Магічне число «сім», «Космонавти з нашого будинку», «Я і мій телевізор», «Як Незнайко був художником» діти з великим задоволенням готують для розігрування в класі.

Інсценізація твору вимагає належної підготовки учнів, що передбачає розуміння ними характеру дійових осіб, уявлення про зовнішній вигляд, обговорення можливих інтонацій, міміки, рухів тіла під час читання реплік. Безумовно, діти мають зрозуміти, якою є роль того чи іншого персонажа у творі. Бажано, щоб протягом року усі учні спробували свої здібності у розігруванні сценок. Учителю слід заохочувати дітей до інсценізації прочитаного у класному театрі, на батьківських зборах або перед іншими учнями. Уміння інсценізувати

сприяє також формуванню у молодших школярів здатності легше адаптуватися у соціальному середовищі, вільно спілкуватися.

4. *Близькими до уроків-інсценізацій є уроки з ігровим сюжетом.* Як показують наші спостереження, цей вид уроків з успіхом застосовується в усіх класах під час вивчення різних тем. Ігрові сюжети виступають як основа побудови сценаріїв уроків. Наприклад, темами Уроків з ігровими сюжетами можуть бути «Мандрівка сторінками улюблених казок», «Мандрівка по Шевченківських місцях», «Зустрічі у клубі веселих і ви-нахідливих», «Матч Чомучок з Пізнайками», «Як журнал «Барвінок» завітав до нас» та ін. Крім того, ігровий сюжет може бути основою проведення цікавих Узагальнюючих уроків, уроків-ранків («Дружба з книгою — це свято») «Новорічна тема у творах різних жанрів», «Веселі вірші російських поетів», «З гумором про серйозне»).

Уроки-мандрівки, уроки-подорожі також є варіанти ігрового уроку. Основою такого уроку може стати карта подорожі. Вдалий приклад такого сценарій теми «Я хочу сказати своє слово» (2 клас) розробила вчителька С. Сухонос з Черкащини. На її уроці читацька діяльність учнів розгорталась за чарівним маті руютом: «Читайлики» — станція «Спостережливих» країна «Жива казка» — острів «Фантазія» — «Поезії». На кожній зупинці діти виконували ігрові вправи (див. журнал «Початкова школа», 2005, № 1 с. 13). Включення музичних фрагментів емоційно і методично прикрашає урок, знімає перевтому учнів.

5. *Уроки-роздуми.* Ці уроки відрізняються тим, що читацька діяльність учнів зосереджена на аналізі й розв'язанні своєрідних морально-етичних проблем і пізнавальних задач, які випливають з ситуації, описаної у творі. У багатьох випадках теми уроків вже у своїй назві містять запитання, яке є стрижнем уроку. І щоб дати на нього відповідь, дітям потрібно зануритись у текст, проаналізувати мотиви поведінки дійових осіб, обміркувати їх, обговорити різні думки. Це можуть бути такі теми: «Чому так багато книг потрібно людям?», «Чому різні книги читають по-різному?», «Чому людина не знає, доки живе?», «Чому природа — наш спільний дім?», «Як здійснити найзаповітніше бажання?», «У чому секрет успіху?», «Ким хочеш бути, хлопчику, в житті?», «Чому школярі

такі залежні від телевізора?», «Як Том відкрив закон, що керує вчинками людей?», «Чи справді сіль дорожча за золото?» та ін.

Кожне оповідання В. Сухомлинського — це зображення напруженої морально-етичної ситуації, у якій опиняються ровесники сучасних молодших школярів. Читаючи оповідання «Як Павлик списав у Зіни задачу», «Найкраща лінійка», «Як Миколка став хоробрим», діти розмірковують над тим, чому герої цих оповідань діють саме таким чином, що схвалює, а що засуджує автор, висловлюють власні оцінні судження щодо прочитаного.

б. Інтегровані уроки та уроки з блочною інтеграцією змісту різних предметів. Цей вид уроків утвердився в дидактиці і методиці початкової школи, що зумовлено насамперед підготовкою вчителя як багатопредметника, який сприймає початкову школу як си а тому може організаційно і методично зв'язати близькі теми з різних предметів. Метою такого зв'язкує цікаве, різнобічне вивчення близьких явищ, яке можна об'єднати досягненням спільної мети. Великі можливості для проведення у початкових асах інтегрованих уроків читання, з нашого погляду дає їх поєднання з близькими темами уроків позакласного читання, української мови, образотворчого мистецтва, музики, курсу «Я і Україна». Метою такої інтеграції є створення кращих умов для удосконалення мовленнєвої діяльності учнів, їх літературного розвитку, розширення знань про творчість письменника. Наприклад, це можуть бути уроки поглибленої роботи над текстом, що передбачає виконання різноманітних вправ з опорою на знання і вміння, одержані на уроках української мови. Наприклад, структурування тексту на частини, пошук і характеристика текстів різних видів, поширення або ущільнення змісту в процесі переказу, відтворення тексту за опорними словами чи реченнями, виключення речень з тексту за певними ознаками, відтворення тексту за причиново-наслідковими зв'язками, відтворення тексту-міркування за змістом тощо.

Продуктивними міжпредметними завданнями для учнів 4 класу можуть бути такі: перевірити, чи можна скоротити текст без порушення його змісту, визначити роль розділових знаків у розумінні прочитаного, роль окремих частин

мови у створенні художнього образу, порівняти, як змінюється зміст тексту від заміни одного слова чи речення тощо. Інтегровані уроки «Читання — мова», з нашого погляду, краще проводити за темами Розділів «Сторінки з книги Природи», «Світ дитинства», «з любов'ю до рідної землі». У цих розділах об'єднано твори різних жанрів, різного обсягу. Прозові твори легко структуруються, насичені діалогами, що об'єктивно полегшує виконання учнями згаданих вище завдань.

На інтегрованих уроках великий розвивальний потенціал дає поєднання сприймання поезії, яке посилюється образотворчим мистецтвом і музикою. На таких уроках художній образ набуває нових граней, яскравості через сприймання різних засобів його відображення. Наприклад, урок на тему: «Краса і Щедрість осінніх дарунків у поетичному слові і фарбах художника» можна побудувати таким чином. Діти спочати розглядають репродукцію картини Катерини Білок «Богданівські яблука», де на синювато-бузковій хусті світяться красою ніжно-рожеві яблука. Потім читають вірш Андрія Малишка «Яблука», у якому поет захоплено описує яблука «повні просині, повні сонця, немов на святі...», звертають увагу на те, як сказано у вірші про їх колір, форму, смак, з чим вони порівнюються. Наступним етапом уроку є порівняння змісту вірша і образів картини: що об'єднує ці твори? Чим вони доповнюють один одного? Як передано почуття і ставлення митців до краси і щедрості природи? Чим відрізняються ці твори?

Аналогічний підхід може бути використано у побудові уроків з тем: «Яким побачили дощ поет, письменник і художник?»; «Якими зображено юних художників у вірші П. Бондарчука «Малюю сонце» і на картині Е. Камінської «Моя сестричка»?»; «Образи весняної природи у вірші «Квітень» В. Ткаченко і на картині В. Яценка «Рання весна» та ін.

Емоційно піднесеним, глибоким буде сприймання учнями тих творів, що передбачають залучення музичного супроводу. Наприклад, урок на тему «Поезія, що стала піснею», на якому учні читають вірш Т. Шевченка «Рече та стогне Дніпр широкий...» і слухають запис музичного виконання, зіставляють

прочитане і почуте. Це стосується й уроків на теми: «Музика природи у поезії Павла Тичини», «Як по-різному звучать мелодії природи», «Краса і творчість поряд».

Радимо вчителям якомога частіше використовувати музичні записи на уроках читання поезій. Нам довелося спостерігати такі вдалі прийоми: читання поезії під тиху музику (наприклад, вірш Олександра Олеся, українські народні пісні), проспівування вчителем уривків вірша. Можна також на мелодію знайомої пісні наспівати новий вірш. Проспіване слово емоційно прикрашає урок, запобігає перевтомі дітей, розвива інтелектуальні почуття.

7. Уроки-діалоги. Без навчального діалогу неможливий жоден урок, адже він є формою реалізації будь-якого опитування, узагальнення. Діалог виступає змістовим і діяльним компонентом уроків-роздумів, уроків-інсценізацій, але тут він лише засіб, підпорядкований розв'язанню інших завдань. Вживаючи термін «уроки-діалоги», ми маємо на меті привернути увагу вчителів до невикористаних оживлостей діалогу як основної форми побудови читацької діяльності на уроці. Діалог є основним компонентом особистісно орієнтованого навчання, яке утворює форму навчального спілкування, побудовану активній взаємодії та взаєморозумінні його учасників. Особливостями такого спілкування є: стимулювання самостійних суджень учнів, опора на їхній життєвий і читацький досвід; розгорнутий обмін думками, репліками, враженнями від прочитаного і моє—твоє—наше—моє), короткі дискусії. Це створює сприятливі умови для індивідуального самовираження кожної дитини, розвитку комунікативного потенціалу, грамотного використання вербальних і невербальних засобів спілкування. Ефективність уроку-діалогу значною мірою залежить від рівня підготовленості школярів до участі у діалоговій взаємодії.

У 2—3 класах у методичному апараті підручників з читання закладено передумови для оволодіння учнями такою взаємодією. У 4 класі цей напрям охоплює: 1) роботу учнів у парах, групах; 2) навчання умінню задавати запитання один одному за прочитаним; 3) навчання умінню ставити запитання до тексту (діалог з текстом і автором); 4) визначення діалогів у текстах, Уміння

їх читати; 5) конструювання діалогів на задану тему; 6) побудова на основі діалогу тексту-опису чи тексту-розповіді; 7) перетворювання абзаців розповідного тексту в діалоги; 8) інсценізування діалогів.

У 3—4 класах переважає читання мовчки, тому для побудови діалогових уроків визначальним є відбір відповідних текстів, їх доступність, емоційність, обсяг, наявність «підтексту», можливість дискусії щодо оцінних Дясен. Схема «Читаю сам — обговорюємо в діалозі і їлозі» є переважаючою для таких уроків. Хоча діалоги-полілоги можуть передувати самостійному читанню, якщо діти висловлюють прогностичні судження змісту твору, обговорюють смисл заголовка тощо.

Для побудови уроку-діалогу сприятливими, на наш погляд, є теми таких уроків: «Як створити свою бібліотечку?», «Дружба людей і тварин в оповіданні Миколи Трублаїні «Пустуни на пароплаві»; «Дружба рибалки з лисицею (Григір Тютюнник, «Ласочка»); «Які чудеса відкриває нам Михайло Слабошпицький («Чудасія на балконі»); «Хлопчик, у якого мам Казка, а тато — Ранок» («Жевжик» Всеволода Неставайка); «Ти сам собі чарівник», («Паличка — Рятівниця Юрія Ярмиша) та ін.

На уроці-діалозі вчитель у співпраці з учнями формулює проблему, керує послідовністю пізнавальної і читацької діяльності, непомітно, терпляче допомагає дітям сформулювати більш точно свою думку, не перетворює діалог у монолог «всезнаючої» людини.

8. *Уроки розвитку літературних творчих здібностей учнів.* У діяльності людини, як відомо, виявляються загальні і спеціальні здібності. Загальні забезпечують виконання різних видів діяльності, а спеціальні — формуються у спеціальних галузях — математичній, художній, мовленнєвій, технічній та ін. У навчальній діяльності молодших школярів переважаним є формування загальних здібностей, разом з тим кожна освітня галузь має значний потенціал для розвитку спеціальних здібностей.

У програмі з читання цей напрям представлений окремою змістовою лінією «Розвиток творчої діяльності на основі прочитаного», яка реалізована у

підручниках в окремих темах. Крім того, для розвитку літературних творчих здібностей можна використати завдання, які вміщено в інших розділах.

Для успішного проведення уроків, що мають наметі розвиток літературних творчих здібностей, треба передусім взяти до уваги, який компонент цих здібностей буде об'єктом цілеспрямованого формування. Цілі таких уроків можуть стосуватися: розвитку спостережливості, образного мислення, образного мовлення, уяви, умінь конструювати, перетворювати, доповняти, створювати нові образи, тексти на основі прочитаного, побаченого, почутого тощо. Визначаю теми уроків, необхідно проаналізувати розвивальний потенціал текстів, що є у підручниках. Їх аналіз дозволяє виділити такі групи:

— твори, у яких привертається увага дітей до творчої спостережливості, стимулюються такі якості, як уміння побачити незвичайне в оточуючому світі, уявляти (2 клас — «Задзвонив синенький дзвоник» Т. Коломієць, «Жива казка» В. Струтинського; 3 клас — «Корінець» Т. Коломієць, «Польові дзвіночки» Л. Костенко; 4 клас — «Веселка на долоні» М. Сингаївського, «Казка неба» Л. Біленької та ін.);

— твори, у яких на доступному рівні розкриваються елементи творчого процесу, відбувається знайомство з деякими способами «творення» (2 клас — «Я хочу сказати своє слово» В. Сухомлинського, «Пісенька» Я. Скомаровського, «Як Сергійко вчив клоуна Бобу складати вірші» П. Глазового; 3 клас — «Дивна звичка» А. Костецького, «Як Незнайко складав вірші» М. Носова, «Що таке школа під голубим небом» В. Сухомлинського; 4 клас — «Як Незнайко був художником» М. Носова, «Як я став письменником» А. Камінчукатаін.);

— твори, зміст та форма яких заохочує дітей до творчої діяльності (намалювати, заспівати, придумати закінчення казки, вставити рими у вірш, дописати оповідання тощо) (2 клас — «Підкажи словечко» С. Жупанина, «Оленчин горобчик» В. Сухомлинського, «Дві білки і лисиця» О. Зими; 3 клас — «Захід сонця» М. Познанської, «Очерет» Л. Компанієць,

«Жирафа» В. Войтовича; 4 клас — «Кожний знає своє діло» Є. Саталкіної та ін.);

—твори, у яких утверджується цінність кожної особистості, зміцнюється віра у власні здібності, творчі можливості (4 клас — «Співуча пір'їнка» В. Сухомлинського, «Пісня тоненької очеретини» В. Чухліба);

—написані ровесниками учнів вірші, казки, які стимулюють мотивацію літературної творчості, спонукають до власних літературних спроб (2 клас— «Сонячна пелюстка», 3 клас — казки учнів Павлиської школи).

Важливим є включення у зміст уроків творчих завдань, які стимулюють різні елементи літературно- творчих здібностей. Відповідно до мети уроку і можливостей текстів доцільно використовувати творчі дання, які націлені на розвиток різних проявів літературно-творчих здібностей. Вкажемо основні з них:

—зосередження уваги на якостях творчої особистості (розвинена уява, образне мислення, вміння у звичайному побачити незвичайне): «Завдяки чому хлопчик вдалося зробити іграшку?» («Корінець» Т. Коломієшл «Чому, на твою думку, «вітрам нема кінця і краю») Яку рису художника підкреслює поет?» («Намалюй вітер» С. Жупанина); «Що спонукало автора скласти перший вірш? Чи переживав ти подібні почуття?» («Як я став письменником» А. Камінчука);

—розвиток репродуктивної та творчої уяви, образного мислення: «Яку картину викликає цей вірш у твоїй уяві?» («Квітка» Д. Павличка); «Уяви, що тобі зустрівся табун білогривих хмарин. Куди летять білі коні? Кого наздоганяють? А може, це вони від когось тікають?» («Сіла хмара на коня» В. Лучука); «Якими ти уявляєш Володю і Сергійка: які вони на вигляд, скільки їм років?» («Їжачок-реп'яшок» В. Артамонової); «Пригадай, яким ти побачив небо, ідучи до школи. Сумним? Ласкавим? Сірим чи синім? Низьким чи високим?» («Я хочу сказати своє слово» В. Сухомлинського); «Чи бачив ти хмари, які нагадують дивовижних істот?» («Казка неба» Л. Біленької);

—розвиток емоційної чутливості, що дає можливість передати почуття автора, відчутти тональність твору: «З яким настроєм читатимеш вірш уголос? Прочитай

вірш так, щоб читачі відчули твоє ставлення до зображеного. Прочитай вірш наспівно, задушевно»;

—розвиток мовленнєвих умінь, збагачення словника учнів образними висловами, епітетами, порівняннями: «Доберіть до слів вітер і сонце якомога більше прикметників. У кого вийшов найдовший ланцюжок.» («Намалюю вітер» С. Жупанина); «Як поет звертається до рідної оселі, яке порівняння вживає?» («Тя стоїш, небагата і пишна...» В. Симоненка); «Знайдіть у вірші порівняння. Які образи вони створюють?» («Веселка на долоні» М. Сингаївського);

—створення власних продуктів: придумування ланцюжків римованих слів; доповнення вірша словами» що римуються, продовження казки: «Як продовжити казку?» («Жива казка» В. Струтинського); створення власної казки на основі прочитаної: «Яку казку про вітер ти склав би?» («Як побачити вітер» В. Кухалашвілі); складання казки на задану тематику: «Уяви, що ти потрапив до країни Квітів. Що це за країна, хто її мешканці, які в них свята, де їхня цариця?»; складання розповіді за пропонованою назвою: «Придумай розповідь «Клопоти бджілки, яка живе у дзвіночку»

9. Узагальнюючі уроки.

Підготовка і проведення цих уроків в умовах зміни змісту і методичних підходів предмета «Читання» передбачає певну новизну. У підручнику після кожного розділу є блок «Пригадайте, поміркуйте», у якому зазначено основні позиції імовірного сценарію узагальнюючого уроку. Завдання цього блоку передбачають різні рівні складності навчальної діяльності: відтворення — усвідомлення — конструювання — творчі завдання. Наприклад: пригадайте..., як ви розумієте назву розділу..., складіть прислів'я..., поміркуйте над загадкою, проведіть конкурс на кращого знавця казок, спробуйте скласти загадки. На узагальнюючих уроках навчальна діяльність передбачає включення ігрових елементів, ребусів, коротких вікторин. З метою підготовки учнів до підсумкового тематичного оцінювання доцільно включати завдання тестового характеру, на вибір правильної відповіді, доповнення, конструювання.

У «Читанках» представлено стислий план підсумкових уроків до кожної частини підручника («Підготуйтеся до останнього уроку з «Читанкою»). У проведенні таких уроків наочною основою може бути матеріал форзаців, змісту, ілюстрацій підручника. Баасано запропонувати учням до цих уроків підготувати групові міні-проекти, елементарні дослідницькі завдання, результати яких обговорюються у процесі загальної дискусії.

На кожному уроці вчитель здійснює контроль й оцінювання якості читацької діяльності учнів. Об'єктом контролю є предметні компетентності — інтегрований результат знань, способів діяльності, набутого досвіду виконання типових навчальних завдань. Ці компетентності структуровано у новій програмі з читання за рівнем вимог. Зокрема, відповідно до змісту навчальної діяльності визначено, що об'єктом контролю за кожною змістовою лінією у кожному класі.

Таким чином, сучасні уроки читання відзначаються різноманітністю структур їх побудови і методики організації навчальної взаємодії, що зумовлено широким діапазоном цілей цього предмета, необхідністю врахування вимог навчальних досягнень з кожної змістової лінії, особливостей конкретного тексту в поєднанні з рівнем готовності дітей, їх пізнавальних потреб, інтересу до читання.

У процесі експериментальної апробації нового змісту читання ми плідно співпрацювали з учителями 2—4 класів Броварського ЗНЗ № 2 і Великодимерського НВК Київської області, спостерігали уроки в багатьох інших школах. Ми щиро вдячні вчителям-експериментаторам за творчу і відповідальну співпрацю в апробації нового змісту.

Досвід підтверджує, що кожний вдалий урок — це творчість учителя не лише на ґрунті професійної підготовки, а й вияв його особистісних якостей, гуманності, культурного і педагогічного кругозору, постійної турботи про вихованість і розвиток всього класу в цілому і кожної дитини зокрема.

V. ПАНОРАМА УРОКІВ ЧИТАННЯ

§ 1. ПЕРШИЙ УРОК ЗА НОВИМ ПІДРУЧНИКОМ

У кожному класі на першому уроці читання у першому і другому семестрах відбувається знайомство з новим підручником. Перша зустріч з «Читанкою» має викликати в учнів інтерес до нової книги і читання, створити емоційно-піднесений настрій, налаштувати на поважне ставлення до підручника. Оскільки підручник — це різновид книги, на цих уроках важливо привернути увагу до розгляду всіх його елементів: розглянути ілюстрації, що є на обкладинці, форзаци, звернутись до змісту, прочитати назви розділів, розказати де і ким створювалась книга тощо. До книгознавчої інформації доцільно залучати учнів і протягом року, встановлюючи зв'язки із бібліографічними уміннями, одержаними на уроках позакласного читання.

Пропонуємо варіант першого уроку за підручником «Читанка» у 3 класі (перший семестр), на якому відбувається також опрацювання Державного Гімну України.

Тема. Здрастуй, нова «Читанко»!

Мета і завдання. Ознайомити дітей з новим підручником, викликати інтерес до його читання; виховувати патріотичні почуття, розширювати і поглиблювати знання про національну символіку.

Обладнання: зображення Державного Герба України, Державного Прапора України, музичний запис Державного Гімну України.

1. Вступна бесіда вчителя про літні враження дітей, прочитані книжки. Мотиваційна настанова на зустріч з новим підручником.

2. Ознайомлення з «Читанкою». Спочатку відбувається колективний розгляд обкладинки книги: Що на ній зображено? З яким настроєм діти ідуть до школи? Які ще дані є на обкладинці?

Далі вчитель пропонує учням самостійно роздивитися перший форзац і обмінятися думками щодо його змісту; розглянути другий форзац, висловитися про його зміст:

—Чи є щось схоже між цими малюнками? (Так тема обох форзаців пов'язана із книгою — давньою і сучасною.) Ці малюнки наче сповіщають про те, що у «Читанці» ми знайдемо багато невідомого, нового про книги. З часом ми знову повернемося до цього форзацу.

Як це може бути пов'язане зі змістом книги? Які ще відомості є на титульній сторінці? Де саме видана «Читанка»? Хто її автор? Художник? Чи зрозумілі вам умовні позначення? Знайдіть звернення до читача.

(Вчитель пропонує, щоб спочатку діти прочитали його мовчки, а потім уголос.)

Про що ви зможете прочитати у новій «Читанці»? З якими новими жанрами ознайомитесь? Як автор радить працювати з підручником? Знайдіть сторінки, з яких можна довідатися про зміст книги. Прочитайте уважно, як називаються розділи. Який з них найбільший? А найменший? Скільки сторінок у книзі? Що ще привернуло вашу увагу в змісті? Які імена авторів вам знайомі? Це перше оглядове знайомство з новою «Читанкою». Сподіваюся, що з кожним уроком ця книга ставатиме вам ближчою і необхіднішою.

3. Національна символіка українського народу.

Вступна бесіда:

—Розгляньте, що зображено на малюнку підручника (с. 3). Розкажіть, що ви вже знаєте про Прапор і Герб нашої держави. Наша незалежна держава молода, але її історія дуже давня. На цій сторінці зображено символи української держави: Прапор, Герб і текст Гімну.

Робота над словником. На дошці записані слова: символи, прапор, герб, гімн. У їх поясненні доцільно взяти до уваги таку інформацію. Існує багато визначень поняття «символ». За словниками слово «символ» — це умовне позначення якогось предмета, явища поняття через художній образ, який відбиває Я в н У Ідею> почуття. У символах яскраво передаються й, національні традиції, звичаї, обряди.

Доступним для молодших школярів є пояснення поняття «символ», як знака, що передає певне значення. Офіційною емблемою, символом держави є прапор (стяг, знамено, штандарт, корогва). Колір полотнища прапора і зображення на ньому символізують певну ідею. У кожній державі існує багато різних прапорів, але найвищим є Державний Прапор.

Герб — відмітний символічний знак держави, міста, роду, окремої особи. Він може зображатися на прапорах, монетах, печатках, документах та ін. Державний Герб — офіційний символ держави.

Гімн — урочиста пісня, прийнята як символ державної єдності, а також хвалебна пісня або музичний твір на честь кого-небудь.

— Чи знаєте ви, що символізують Державний Прапор і Державний Герб України?

Вчитель доповнює і узагальнює відповіді дітей:

— Деякі вчені вважають, що тризуб відображає три стихії природи: повітря, воду і землю. Інше тлумачення — що це образ сокола або обожнення рибальського знаряддя, образ булави тощо. Тризуб походить зі стародавніх часів. Але на довгі роки зник як символ влади. Коли була проголошена Українська народна республіка (1917 р.), тризуб з'явився на її печатках, державних паперах. У Радянській Україні тризуб було заборонено як ворожий знак. Лише ставши незалежною, Україна відновила свої споконвічні символи: тризуб і жовто-блакитний прапор. З чим можна порівняти наш прапор? (З сонцем, небом, стиглою пшеничною нивою, блакитними озерами...) Отже, кольори нашого прапора мирні, красиві, вони утверджують життя.

Цікавою є історія українських прапорів. Вчені пипіуть про те, що прапори у людському суспільстві з'явилися дуже давно. Спочатку вони були одноколірні, потім – різнокольорові. На знаменах часто зображували небесні світила, хрести, звірів. На прапорах часів Київської Русі найчастіше зображували святих — архангела Михаїла, Георгія Побідоносця, Миколу Чудотворця.

Прапороносцями в княжих дружинах були найкращі воїни. Вони високо тримали прапор і охороняли його від ворогів. У Київській Русі не було єдиного прапора. Кожне князівство мало свій. Були серед них червоні і золотим тризубом, блакитні із золотим левом, синьог й жовтого кольорів.

У Запорізькій Січі особливу шану мав малиновий стяг із зображенням архангела Михаїла — небесного покровителя запорізької дружини. Та поряд із цим стягом були жовті, зелені, сині із найрізноманітнішими зображеннями на них — сонця, місяця, зірок звірів.

4. Опрацювання тексту Гімну «Ще не вмерла України і слава, і воля...».

— Чи знаєте ви, хто автор слів Гімну?

Інформація для бесіди. Павло Чубинський (1839—1884) — поет, етнограф, юрист, організатор перших недільних шкіл. Народився у м. Борисполі Київської губернії у сім'ї збіднілих дворян. Закінчив Другу київську гімназію, потім Петербурзький університет. У Петербурзі зблизився з Т. Шевченком, М. Костомаровим, П. Кулішем. П. Чубинський вивчав звичаї, побут, фольклор українського народу. Він записав близько 400 обрядових пісень, брав участь у збиранні матеріалу для «Словника української мови» за редакцією Б. Грінченка. Переживши два заслання, тяжко хворий Чубинський помер у віці 45 років. Найкращий поетичний твір П. Чубинського «Ще не вмерла Україна» став Державним Гімном України.

Учні, які знають Гімн напам'ять, читають його. В іншому разі Гімн читає напам'ять учитель, а діти стежать за текстом. З'ясовуються слова, вирази, які потребують пояснення. Розгляд ілюстрацій до тексту.

— У часи, коли був написаний Гімн, Україна не була вільною державою, українська мова заборонялась. Але мрії українського народу збереглися, прагнення до вільного життя було дуже сильним, тому поет і висловлює надії, що славу і волю можна вибороти:

«...запануем і ми, браття, у своїй сторонці». У яких рядках, на ваш погляд, найдужче виражено відданість борців за волю України? («Душу й тіло ми положим за ту свободу і покажем, що ми, браття, козацького роду.») Що б ви хотіли запитати про наші державні символи?

Слухання музичного виконання Гімну. Заохочення дітей до співу Гімну (групами, усім класом).

5. Висновок-узагальнення.

Яким був перший урок? Які почуття і думки у вас виникли? Якими словами можна сказати про найголовніше у нашій розмові? (Символи нашої держави мають славу історію. Вони засвідчують, що українці давній, волелюбний народ. Символи держави треба знати і шанувати.)

6. Домашнє завдання: вивчити напам'ять текст Гімну «Ще не вмерла України і слава, і воля...». Розглянути новий підручник, звернути увагу на художні заставки до розділів.

§ 2. УРОКИ ВИВЧЕННЯ ТВОРІВ ОДНОГО ЖАНРУ ТВОРИ УСНОЇ НАРОДНОЇ ТВОРЧОСТІ

Молодші школярі ознайомлюються з такими малими формами усної народної творчості: загадки, прислів'я, скоромовки, приказки, пісні, ігровий фольклор, легенди, казки. У підручниках для кожного класу є відповідні розділи: 2 клас — «Українські народні казки» (7 год), 3 і 4 класи — «Усна народна творчість» (відповідно 7 і 6 годин). Крім того, у зміст інших тем широко «вкраплено» прислів'я, скоромовки, приказки, загадки.

У фольклорі знайшли художнє відображення різноманітні прояви життя народу, його світогляд, вірування, споконвічні пошуки правди і справедливості, віра у перемогу добра над злом, своєрідна народна педагогіка.

Мета вивчення цих творів — сформувані у молодших школярів елементарні уявлення про усну народну творчість як особливу форму народного мистецтва, збагатити і певною мірою систематизувати розрізнені знання і враження від прочитаних раніше творів.

Читання творів усної народної творчості розширює і збагачує соціальні і моральні знання дітей, оскільки сюжети й образи того чи іншого тексту містять у собі широку типізацію, узагальнення уявлень і характері пояснюють картини життя, соціальні події суспільств та багато іншого. Ознайомлення учнів з різними жав рами усної народної творчості сприятиме глибшому усвідомленню змістових і образних засобів творів вихованню почуття справедливості, доброти, любові до рідного краю, розвитку мовного чуття, збагаченню словника влучними висловами.

Вивчення усної народної творчості підводить дітей до розуміння жанрової специфіки авторських і народних творів.

Найбільше місце в темі належить казкам. І це природно, адже з давніх-давен вони є могутнім засобом народного виховання.

Казка — особлива, вироблена віками форма художнього відображення життя, що супроводжує людину з дитинства. Високо оцінюючи казку як ефективний засіб виховання, К. Д. Ушинський писав: «Багато казок ідуть, звичайно, з далекої язичницької давнини, коли вони були зовсім не казками, а щирими віруваннями народу. Але багато з них, очевидно, народ переробив або їх наново склав навмисне для дітей. Це перші і блискучі спроби народної педагогіки, і я не думаю, щоб хто-небудь був спроможний змагатися у цьому випадку з педагогічним генієм народу... Я рішуче ставлю народну казку недосяжно вище від усіх оповідань, написаних навмисне для дітей освіченою літературою».

І. Франко у післямові («Байка про байку») до збірника власних казок, адресованих насамперед дітворі, особливо підкреслював доступність для дитячого сприймання казкових образів, мотивів, мови казок, відзначав велику впливову силу казки: «Розповідаючи про звірів, казка «підморгує однією бровою до людей».

Казковий світ у «Читанках» охоплює казки для тварин, чарівні, соціально-побутові. Осягнення метафористичності, морального і соціального змісту здійснюється на основі усвідомлення дітьми «змішування» у казці різних світів — реального і вного, фантастичного. Поряд з цим, казка є специфічним текстом, у якому є зачин, основна частина, кінцівка. Для осягнення казки треба, щоб учні виділяли місце і час подій, вміли розпізнати характери персонажів за їхніми вчинками. Особливо слід звертати увагу дітей на звичайні речі, які часто є

основою побудови комічної або трагічної ситуації у казці. Наприклад, рукавичка (казка «Рукавичка»), глечик і тарілка (Лисичка та журавель»), колосок («Колосок»), булава (Кирило Кожум'яка»), гніздечко («Кривенька качечка») та ін. Без цих речей не було б казки.

Найбільш доступним і методично виправданим в опрацюванні казок є сюжетно-образний аналіз. Тобто спочатку діти з'ясовують про кого казка, яка вона (про тварин, чарівна), а потім йде робота над композицією та образними засобами тексту.

У казках поряд із людьми діють тварини. Нерідко вони є носіями морально-етичного змісту твору (наприклад, «Лисиця та їжак», «Дрізд і голуб», «Мудра дівчина», «Кобиляча голова», «Кривенька качечка» та ін.). Зауважимо, що в казках немає відвертої моралі, вона впливає із вчинків героїв.

Оскільки казки передавались із вуст в уста, то поступово визначались і особливості їх розповіді. На це слід звертати увагу учнів під час читання. У деяких випадках учителю доцільно розпочати розповідати казку або частину її прочитати, а частину — розповісти. У читанні казки методисти рекомендують дотримуватись розповідного тону. Казка має зачин і кінцівку, які є своєрідним зверненням до слухачів. Ці частини слід читати уповільнено, виділяючи голосом тавтологічні повтори («Жили-були собі...»). Дія в казці, як правило, з самого початку розгортається динамічно. Для образних засобів багатьох казок характерним є вживання усталених епітетів, пестливих слів, повторів, римованих зворотів. Учитель звертає увагу на те, що наростання дії, напруження у психологічному стані героїв посилюється з кожним повтором, а тому слід виділяти голосом новий відтінок розповіді. Щоб захопити дітей казкою, надаємо голосу своєрідного казкового тембрового забарвлення. Вчитель озвучує твір наче живий свідок того, про що читає (розповідає), і немов переказує діалог, уявляючи поведін персонажів, їхні наміри. Емоційно-образна інтонація реплік у такому разі збігатиметься з емоціями героїв.

Крім казок, у кожному класі діти читають українські народні пісні, у яких виразно передано людські почуття, любов до рідної землі, оспівування подвигу.

Прислів'я та приказки — унікальні малі форми» які дуже стисло передають широке узагальнення. Це своєрідні краплини народної мудрості, здорового, глузду, трудового і життєвого досвіду, концентроване втілення моральних і естетичних поглядів, оцінок вироблених народом протягом тривалого часу. Саме цим пояснюється велика різноманітність прислів'їв про Батьківщину, стосунки в родині, звички і потреби людей, їх ставлення до праці, знань, природи, оцінка моральних якостей, поведінки людей тощо. Робота над змістом прислів'їв розвиває у дітей мислення, спостережливість, збагачує мовлення образними, влучними висловами. Володіння прислів'ями шліфує думку людини, збагачує мовлення, залучає до рідної культури. В основу кожного прислів'я покладено конкретний випадок, предмет, явище, факт, який переведений на рівень широкого узагальнення, а тому його можна застосувати до багатьох схожих

явищ. Наприклад, у 2 класі в темі «Наче вулик, наша школа» діти читають низку прислів'їв, серед них *Як посолити, так і їстимеш*. Воно подано після казки «Лисичка та журавель».

З одного боку, його зміст передає очевидний життєвий факт, що несолоні їжа несмачна. Це його пряме значення. Разом з тим прислів'я несе з собою і переносний узагальнений смисл: будь-яка справа вимагає взаємності, доброго ставлення один до одного. Враховуючи пізнавальні можливості молодших учнів, у поясненні смислу прислів'їв слід прагнути, щоб діти спочатку зрозуміли їх прямий, а потім переносний смисл.

У 2 класі прислів'я і приказки «розкидано» по темах у зв'язку із змістом творів, що вивчаються. У 3-4 класах вони подані в окремому блоці з поступовим нарощуванням теоретичних відомостей про цей жанр і тематичної різноманітності. Ознайомлення учнів із змістом прислів'їв має заохочувати їх до вивчення і вживання прислів'їв у власному мовленні. Як кажуть, «прислів'я до слова мовиться». Вчителю слід на конкретних прикладах показати дітям, яким чином вводити прислів'я у розповідь, характеристику дійових осіб.

В опрацюванні прислів'їв основними методичними вимогами є:

- розуміння учнями прямого і переносного значення смислу прислів'їв;
- вміння зіставляти зміст прислів'я з конкретним змістом прочитаного або із своїм досвідом;
- добирати прислів'я відповідно до головної думки твору;
- виховувати бажання і вміння застосовувати прислів'я у своєму мовленні;
- розвивати вміння придумувати коротку розповідь за прислів'ям, описувати своє життєве спостереження.

На відміну від прислів'їв, які передають узагальнену думку, загадки побудовані як опис конкретних деталей, ознак.

Загадка — це короткий образний опис якогось предмета чи явища, який або яке треба впізнати, відгадати. Діти охоче відгадують загадки. Це стимулює їх до міркування, зіставлення, адже треба подумки перебрати чимало предметів і явищ, поки знайдеться відгадка. Загадка розвиває кмітливість, відкриває у відомому невідоме, вчить виділяти головне, доводити. У творах цього жанру алегорично описується предмет чи явище, тому тут завжди є образ, в основу якого покладено метафору, метонімію, уособлення, перифраз. У 2—3 класах діти набувають певного досвіду загадування і відгадування загадок, тому в 4 класі доцільно узагальнити їх знання про суттєві особливості цього жанру. Зокрема, звернути увагу на те, що в загадці часто називається не сам предмет, а інший, подібний за істотними ознаками, при цьому вказуються найхарактерніші, найяскравіші особливості, які їх об'єднують. Тому, хоч загадка невелика за обсягом, часто складена в ігровій формі, вона відкриває дитині світ з нового,

раніше невідомого боку. Не можна зводити роботу над агадкою тільки до відгадування. Дітей треба заохочувати обґрунтовувати відповідь, називати ознаки, що допомогли відгадати, самостійно складати загадки. Загадки, прислів'я, скоромовки доцільно викоритовувати під час вивчення різних тем. Наприклад пропонувати дітям знайти прислів'я чи приказки які відповідають головній думці прочитаного твору. 1

Наведемо розробки уроків вивчення творів усної і рідної творчості у різних класах.

У 2 класі знайомство учнів з усною народною творчістю відбувається у різних розділах, що має на меті наблизити дітей до витоків рідної мови, прилучити до її морально-етичних цінностей. Так, у темі; «Розвивайся, звеселяйся, моя рідна мово...» другокласники читають колискові пісні, дитячі пісеньки ігровий фольклор. Вчитель пропонує дітям подивитися у зміст підручника і поміркувати, чому одні твори мають автора, а інші — ні. Адже хтось їх мав придумати? Вислухавши відповіді, він пояснює, що ці твори склав народ. Спочатку, звичайно, складала пісню чи казку якась одна людина, розповідала іншим. Кому вони сподобались, передали це далі — «з вуст в уста». І так від покоління до покоління зберігались найкращі пісні, казки, прислів'я. Тому важко або неможливо сказати, скільки років тому з'явилась колискова, казка чи пісня, хто її вперше розповів.

КОЛИСКОВІ ПІСНІ

Тема «Коліскова пісня, колискова — то найперша материна мова...» Вірш Л. Забашти «Рідна мова», народні колисанки, записані М. Сингаївським.

Мета уроку. Викликати в учнів інтерес до нової теми; розширити, збагатити уявлення про колискові пісні, виховувати почуття ніжності, доброти; удосконалювати вміння правильно і виразно читати; розвивати мовлення.

Обладнання: музичний запис українських колискових пісень; малюнок-ілюстрація за темою уроку.

Інформація для вчителя. Колискові пісн мають чітко окреслену тематику і функцію, вони пр значені для одного слухача — дитини і мають одно виконавця — матір чи близьку людину. Чуттєвий зв'язок, що з дня народження існує між матір'ю і дитиною відбивається у зворушливо щирих і безпосередніх колисанках. Монотонний тихесенький наспів і пестливі лагідні слова мають заспокоїти, приспати дитину, тому м'якими лапками підступає до колисочки пухнастий муркотливий котик, голуби, ластівочки, фантастичні Сонко і Дрімота. Колискові пісеньки є першими уроками прилучення малюків до моральних цінностей, сприймання музичного ритму.

На уроці діти читатимуть колискові, записані М. Сингаївським. Привертаємо увагу вчителів до того, як поет пише про своє ставлення до цього жанру усної народної творчості: «Без колискової нема дитинства, як без

дитинства немає народу, його майбутності... Все починається з дитинства, а отже, з колискової. Звідти беруть початок наші турботи і радощі, засмута і веселість, тривога й сподівання. І головне — взаємність з життям, зі світом. Адже дитяче слово, ще не зовсім виразне промовляння, помах ще не зовсім зміцнілих рученят, перша ота взаємність — очищає і душу, і помисли.

...Не можна не зачаруватися художніми образами, народними порівняннями, широю, доступною метафорою. Кожне слово наче скупане в чистому джерелі, світиться всіма барвами веселки, де можна відчуті і пахощі дозрілого яблука, і польовий цвіт безсмертника чи медової кашки. Ціла палітра народного світобачення і цвітіння землі...

Коліскова — це душа, яка ходить навшпиньках. Почути її кроки можуть лише ті, хто вміє слухати... Впродовж багатьох років я записую почуті чи підслухані колискові пісні і скажу: зібралась цікава, різноголоса збірка. Своєю різномовністю вона привела мене до думки, що скільки матерів — стільки й колискових. Адже кожна з них до рядка про лукавого котика-котка Додає свої рядки, свої власні думки і сподівання, що так подібні до роздумів-мрій усіх матерів...»

1. Підготовка до вивчення нової теми.

Вчитель пропонує дітям відкрити підручник на с.17і прочитати назву нової теми (спочатку мовчки, а потім вголос).

— Діти, поміркуємо, що означає цей вислів: «Розвивайся, звеселяйся, моя рідна мово...» Яка мова для нас є рідною? Як ви думаєте, хто може звертатися до рідної мови з таким побажанням? Коли можна сказати, що мова розвивається? (Якщо ми правильно розмовляємо рідною мовою, багато читаємо, знаємо народні казки, пісні, прислів'я...)

2.Опрацювання вірша Любові Забашти «Рідна мова».

Вчитель читає вірш уголос в уповільненому темпі підкреслюючи за допомогою логічного наголосу виділені слова, інтонацію, довгі паузи між строфами. Перед читанням вголос діти вправляються у правильному і плавному читанні слів: звеселяйся, зодягайся, запам'ятали. Вчитель з'ясовує, чи правильно розуміють діти значення висловів «щире слово», «мовоньку кохали».

— Прочитайте, як звертається до рідної мови поетеса. (Учні читають мовчки вірш «Рідна мова».) Знайдіть звернення до рідної мови, які звучать у вірші («рідна мово», «щире слово», «колосися житом в полі, піснею в оселі», «мовоньку кохали»). Як ви розумієте виділені слова? Який наказ дає нам поетеса?

Підготовка до виразного читання вірша. Вчитель пропонує учням знову звернутися до тексту. Діти відзначають, що кожна строфа складається лише з одного речення, у якому виділено жирним шрифтом важливі слова. Тому не

треба довго зупинятись, читаючи рядок; довга пауза має бути наприкінці строфи. Разом з учителем учні визначають речення, що слід прочитати як спонукання і як пояснення.

Висновок з прочитаного:

— До чого нас закликає словами вірша поетеса Любов Забашта? (Берегти рідну мову, вміти добре нею розмовляти, читати книжки.)

3.«Колискова пісня, колискова, то найперша материна мова».

Підготовка до сприймання творів: вчитель пропонує дітям прослухати (у фонозапису) або наспівує сам в разну колискову пісеньку: Дотику сіренький, котику біленький, котику волохатий, не ходи до хати, не ходи до хати, не буди дитяти. Дитя буде спати, котик воркотати.

Котику сіренький,

котику біленький

котику волохатий,

не ходи до хати,

не ходи до хати,

не буди дитяти.

Дитя буде спати,

котик воркотати.

Сонки-дрімки в колисоньки,

добрий розум в голівоньки,

а росточок у кісточки. Здоров'ячко у серденько,

а в роточок говорушки,

а в ніженьки ходусеньки,

а в рученьки ладусеньки.

А-а-а, а-а-а...

— Діти, як ви думаєте, коли співають такої пісеньки? Для кого? Тихо чи голосно її співають? Так, цю пісеньку співають малесеньким діткам. Її співає матуся чи бабуся, щоб приспати, заспокоїти малюка. Чи чули ви колискові? Про

що в них йдеться? Колискових пісень дуже багато, бо з давніх-давен мами люблять наспівувати діткам лагідні, пестливі слова з побажаннями рости здоровими і щасливими. Відомий український поет Микола Сингаївський записав багато колискових пісень, які він почув від матерів. Розкрийте підручники на с. 18. Прочитайте назву сторінки «Коліскові пісеньки — перлинки української мови». Щоб зрозуміти значення цього вислову, ми попрацюємо над змістом уміщених тут творів.

Виразне читання вчителем вірша М. Сингаївського «Коліскова пісня, колискова — то найперша матерна мова...» Вчитель з'ясовує, чи розуміють діти значення слів чебрець, спориш, шана. Які ще слова вам незрозумілі? Перед читанням вголос діти вправляються у правильному читанні слів, записаних на дошці: матерна, чебрецевим, ласкавості, споришами.

4. Читання вірша учнями ланцюжком (за реченнями).

Перед читанням вголос учитель пропонує дітям розглянути, як написано вірш, де починається і закінчується речення. Діти пригадують, що там, де кома, тире, треба зупинитись.

Які почуття викликає в поета колискова пісня? (Вона приємно і солодко пахне, як материнське молоко, як милий мамин голос.)

—Прочитайте вірш так, щоб передати почуття автора. Зверніться ще раз до тексту. Знайдіть у ньому слова із двох складів. Скільки їх буде? Знайдіть слова, у яких п'ять складів. Назвіть їх.

Читання учнями напівголосно колісанок, що є у підручнику.

Запитання за прочитаним: Які почуття передано у цих колискових? Які звірі, птахи згадуються в них? Знайдіть і зачитайте слова, якими мама звертається до дитини. (Мій маленький, дитина малесенька, дити ночка.)

— Розгляньте малюнок. Зміст якої колісанки він відображає? Чи може хтось заспівати одну з колісанок?

— Діти, ви охоче читали і співали пісеньки, які зібрав і записав Микола Сингаївський. Знайдіть відомості про цього поета на с. 120. Розгляньте його портрет. Що про нього написано? Прочитайте.

5. Підсумок уроку:

— Повернемось до назви сторінки 18. Поміркуємо разом: чому ж коліскові пісні порівнюються з перлінками. Чи бачили ви перлинки? Перлинки — це ніжні білі прикраси, які люблять носити жінки. Як перлинки прикрашають мам, так і колісанки, наче окраса нашої мови, бо вони передають ніжність, добро.

6. Домашнє завдання на вибір: навчитися виразно читати колискові; вивчити одну напам'ять; записати зі слів своїх рідних нову колискову пісеньку, щоб прочитати її в класі.

УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ КАЗКИ

У 2 класі діти ознайомлюються з найдавнішими творами усної народної творчості — казками про тварин. Дійові особи цих казок відомі дітям з дошкільного віку — вовк, козенята, лисичка, їжачок, журавель, голуб та ін. Ознайомленість зі змістом більшості казок дає змогу вчителю зосередити увагу дітей на опрацюванні образних засобів, розвитку мовлення, удосконаленні виразності читання.

Тема. «Заглядає в шибку казка сивими очима».

Урок за українською народною казкою «Вовк та козенята».

Мета. Поглибити уявлення дітей про народну казку як вид усної народної творчості, вчити визначати головну думку, удосконалювати навичку правильного, вищого читання, вміння розповідати казку.

Девіз уроку: Казка — вигадка, та в ній щось повчальне зрозумій.

1. Емоційна і змістова підготовка дітей до опрацювання нового розділу «Українські народні казки».

—День шкільний почався, діти. Ми зібрались на урок

Що ми будемо читати? Хто нам може підказати? Відповідь сховано в ребусі. Знайдіть її.

”””

З

”””

— Отже, ми зустрінемося з казкою. Пригадайте, які ви знаєте казки. (На дошці виставлено кілька книжок з народними казками. Вчитель запрошує 2—3 учнів вийти до дошки, прочитати назви книжок і показати їх класу.) Відкрийте підручники на с. 35, прочитайте разом назву розділу. Розгляньте малюнок. Хто здогадався, герої яких казок на ньому зображені? Прочитайте, що написано про казки. (Читання тексту вголос ланцюжком.) Так, діти, казки приходять з бабусиних і маминих розповідей, з гарної книжки, з радіопередач. Чому їх охоче слухають діти і дорослі? Бо в казках цікаво поєднуються вигадки із справжнім життям, чудеса і правдиві історії. Прочитайте усі разом девіз нашого уроку. На

що він нас спрямовує: що казка не лише розважає, а й чомусь навчає, від чогось застерігає. Український народ створив і зберіг багато казок, які передаються з покоління в покоління. Одну з таких азок ми прочитаємо на уроці. Розпізнайте її назву. (На дошці назву казки написано деформованим текстом «ковВ ат тазеняко».)

2. Мовна розминка.

—Казка підготувала вам чистомовку. Швидко повторюйте останній склад

Замекала коза (за-за-за),

прив'язали ми козу (зу-зу-зу),

дід їй сіно везе (зе-зе-зе),

є що їсти цій козі (зі-зі-зі),

дасть нам кізка молоко (ко-ко-ко).

—А чи впораєтесь ви із читанням цієї скоромовки?

Скочив котик, сів на плотик.

Миє вушка і животик.

Діти читають з дошки; спочатку слабеньким «дощиком», потім сильнішим густим «дощем».

3. Розчитування учнями слів з «лісової галявинки» (слова написані на силуетах ялинок, пеньків).

їжа	козенята	ріжками
семеро	козеняточка	замкнути
материн	відімкніться	відчинити
матінка	відгукніться	голоском
преміцно	тонесеньким	приказує

Спочатку читають окремо дівчатка і хлопчики, потім усі разом.

4. Первинне ознайомлення із текстом казки комбінованим способом (вчитель починає, а учні продовжують).

—Хто дійові особи казки? Скільки було козенят?

Розгляньте малюнок. Чи всі герої казки на ньому зображені? Як зображено вовка? А козенят? Знайдіть ті рядки в тексті, які відповідають малюнку. Хто схвалюється, а хто засуджується у казці?

5. Вибіркове читання:

—Прочитайте, чому коза залишила козенят самих.

Що вона їм наказувала? Знайдіть у тексті слова, які підказують інтонацію її слів. Перечитайте пісеньку кози і вовка. Чим вони відрізняються? Як козенята здогадались, що то була не їхня мати? а

6. Слухання музичного твору. Розпізнавання мелодій, які характеризують козу.

7. Структурний аналіз казки.

- На уроках української мови ви вчилися ділити текст на складові частини (знаходити в ньому зачин, сновну частину і кінцівку). Казка — це також текст, у якому є ці частини. Знайдіть зачин казки. Як він починається, яким реченням закінчується? Прочитайте його мовчки. З чого складається основна частина? Прочитайте кінцівку казки. Чому коза похвалила діток?

8. Переказування казки за запитаннями.

Як розпочинається казка? Як козенята зустрічали козу? Як зустрічали вовка? Чим закінчилась казка?

9. Висновок-узагальнення з уроку:

— Який розділ ми почали вивчати? Які саме казки? Пригадайте девіз нашого уроку. Як ви його зрозуміли? Що повчального відкриває читачам ця проста казка? Які ще прислів'я, що є на сторінках підручника, підтверджують головну думку казки?

10. Домашнє завдання: прочитати казку і навчитися її розповідати.

У 3 класі тема «Усна народна творчість» охоплює малі фольклорні форми: чарівні казки, народні пісні, прислів'я, скоромовки, загадки. Спочатку діти читають про те, що казки, пісні, загадки, прислів'я складені народом дуже давно. Вони передавались із вуст в уста. Тому їх об'єднують спільною назвою — усна народна творчість.

Інформація для вчителя. Чарівні (фантастичні) казки породжені грою уяви та фантазії, і чим вона досконаліша, тим сильніше захоплює слухачів або читачів. Але жоден казковий образ не виникає, так би мовити, з «чистої» гри уяви. Він породжений реальністю, хоча будується на вигадці, що створює казкову реальність, віддалену від повсякденного буття. Фантастичні казки дуже давні за походженням. Вони виникли на стадії родового суспільства й увібрали в себе риси, притаманні суспільній свідомості, звичаям того періоду. Фантастичні казки створюють свій світ, Де також діють люди й тварини, але особливості розвитку дії і характер вимислу в них зовсім інші. Герої фантастичної казки наділені незвичайною силою дивовижними можливостями, їм підвладні сили

природи. Запорукою чудесної допомоги героєві, його перемоги в кінці казки є сміливість, чесність, доброта, що викликають прихильність до нього, готовність прийти на поміч. Незвичайні герої фантастичної казки діють у незвичайних обставинах, тому час і простір в ній дуже своєрідні. Вони підкоряються волі оповідача і суттєво відрізняються від реальності, в якій живуть слухачі казки. Це, на думку вчених, пов'язано з тим, що специфіка художнього вимислу в казці формувалася під значним впливом уявлень наших далеких предків про потойбічний світ.

Тема. Прославляння героїзму в чарівних казках.

Урок за українською народною казкою «Кирило Кожум'яка».

Мета. Розширювати уявлення учнів про чарівні казки, формувати вміння читати в особах, виявляти залежність мовної та інтонаційної характеристики дійових осіб від їхньої ролі у творі.

Девіз уроку. Чия відвага — того й перемога.

1. Змістова й мотиваційна підготовка учнів до сприймання нового розділу. Учитель повідомляє назву розділу, пропонує учням розглянути малюнок на с. 65, поміркувати, про що може говорити бабуся з онуком; пригадати, що вже дітям відомо про усну народну творчість з 2 класу. Далі пропонує знайти в змісті підручника цю тему і прочитати мовчки назви творів, які ввійшли до неї, запитує, чи є серед них відомі дітям. Як правило, хтось із учнів називає й казку про Кирила Кожум'яку. Перш ніж прочитати текст, діти ознайомлюються з відомостями про ознаки чарівної казки, порадами щодо її читання.

2. Первинне ознайомлення учнів зі змістом казки (читання мовчки).

Запитання на визначення рівня сприймання загального змісту казки:

— Коли відбувалися описані події? Де саме? Хто головний герой казки? Чому він має таке ім'я? Чому Кожум'яка погодився битися із змієм? Для чого він «мотався коноплями і обсмолився»?

3. Словникова робота. Пояснення значення слів: кожум'яка — майстер, який із сирої шкіри (волов'ячої, свинячої) виробляв міцну, гнучку, готову для використання; леміш — частина плуга, що розрізає землю; уроцише — ділянка землі, що чимось відрізняється від навколишнього, наприклад: яр, гора, долина; дань — у давнину так називали подать з населення: пудів з десять — близько 164 кг; городяни — люди, що мешкали в місті, старшина — тут: шановані люди похилого віку. Вправляння у правильному читанні слів, зазначених у підручнику.

4. Підготовка до виразного читання вголос: виділення діалогів, визначення інтонацій мовлення дійових осіб.

Вибіркове читання діалогів з урахуванням підказок у тексті щодо інтонування слів князя, князівни, змія, Кирила Кожум'яки. Вчитель допомагає учням зробити висновок про інтонаційну особливість читання казки. Після цього пропонує дітям розповісти, чи можуть вони уявити Кирила Кожум'яку. Учні розглядають малюнок у підручнику, на якому зображено казкового героя і змія, визначають особливості їх зовнішності; підтверджують свої вислови цитатами з тексту.

5. Структурний і смисловий аналіз казки.

— Перечитайте казку. Знайдіть в ній зачин, основну частину, кінцівку. Зверніть увагу, якими словами починається казка. Порівняйте слова змія і Кирила Кожум'яки при зустрічі. Поміркуйте, чому змій говорив: «Прийшов битися чи миритися?» А Кирило відповів: «Битися з тобою, з іродом проклятим!» (Бо зло хитке, підступне, хоче обманути, а правда і добро — прямі і безстрашні.) Які слова з тексту засвідчують, що це чарівна казка? У яких словах казки висловлене захоплення киян подвигом Кирила? Як народ віддячив герою?

6. Робота над образними засобами казки: 1) пояснення значення виразів «аж луна йде», «як улупить, то так і вжене в землю», «а під ним земля тільки стогне»; 2) пошук слів, що передають почуття суму, жалю, гніву; 3) добір синонімів до слів говорити, покликати, атько, благайте, злинув.

7. Узагальнення прочитаного:

— Який розділ ми почали вивчати? Чим цікаві чарівні казки? Які ознаки чарівної казки є у рпрочитаній? Чи можна сказати, що головна думка казки висловлена в прислів'ї, наведеному в підручнику? Доведіть свою думку.

8. Домашнє завдання (на вибір): 1) підготуватися виразно читати діалоги з казки; 2) скласти план і підготувати стислий переказ казки.

Т є м а. За добро добром платять. Урок за українською народною казкою «Кривенька качечка».

Мета. Вдосконалювати вміння учнів правильно інтонувати мову дійових осіб, членувати текст для складання плану; поглиблювати уявлення про етику людських стосунків.

Інформація для вчителя. Імена багатьох казкових героїв та їхніх помічників є їх влучними характеристиками: Вернигора, Вернидуб, Об'їдайло, Морозко, Кузьма, Дем'ян (демня і кузня — слова-символи). У казці «Кривенька качечка» у пісні качиноного табунця згадується ім'я дівчини, що вийшла з кривенької качечки:

Онде наша діва,

онде наша Іва...

Слова діва та Іва вказують на небесне, божественне походження героїні. Її краса, працьовитість, лагідність і скромність лише підтверджують це. Діва — богиня небес, її пара — Див. Іва — верба, що в українській фольклорній традиції символізує материнське жіноче начало, це так зване світове дерево. Парним до Іви є ім'я Іван. У цих іменах закодована вічна енергія життя. Діалектна форма назви верби — сва.

1. Перевірка домашнього завдання. 2—3 учні читають з казки «Кирило Кожум'яка» діалоги в особах. Вчитель пропонує трьом учням вийти до дошки і стисло переказати казку: одному — зачин, другому — основну частину, третьому — кінцівку.

2. Підготовка до сприймання нового твору.

Пригадування учнями ознак чарівної казки.

— Одна з ознак чарівної казки — це дивовижні перетворення дійових осіб. Про такі чарівні дієства ми прочитаємо у казці «Кривенька качечка». Хто ж вона така? Розкрийте підручник на с. 70, прочитайте назву твору. Прогляньте, який він за обсягом. Які на сторінках малюнки? Про що ж тут може розповідатися?

Вчитель вислуховує кілька припущень і пропонує учням самостійно ознайомитись із змістом казки.

3. Первинне читання учнями казки.

Діти читають казку мовчки. Учитель з'ясовує, як діти сприйняли прочитане: чи сподобалась їм казка, хто дійові особи, яка кінцівка твору.

4. Словникова робота.

Учитель уточнює, як учні розуміють значення слів: почйночок (пряжа, намотана на веретено); галочка (пестливе звертання до дівчини), кужілочка і веретенце (дерев'яні знаряддя для прядіння ниток у домашніх умовах), полинули (полетіли), іва-діва (тут: звертання до дівчини), жалувати (жаліти, шанувати).

5. Розгляд ілюстрацій.

— Хто зображений на малюнку на с. 70? Знайдіть ті місця у казці, які відповідають змісту зображеного.

Прочитайте. Які події зображено на малюнках (с. 72—73)? Якою тут показано дівчину? Як про це сказано у тексті?

6. Читання учнями казки за абзацами.

Знаходження слів, що підказують, з якою інтонацією слід читати слова каченят (наспівно, заклично), Дівчини (із запереченням, почуттям образи). Знаходження у казці повторів, визначення інтонації їх читання.

7. Усвідомлення морально-етичної спрямованості казки.

—Чому дівчина не захотіла залишитись у діда з бабою? Що в цій казці схвалюється, а що — засуджується?

8. Читання казки в особах.

Попередньо учні переглядають текст, виокремлюють слова автора, діда, баби, дівчини, табуночка каченят. (Пісеньки каченят доцільно запропонувати л читання хором по рядах.) Учитель звертає увагу учнів на розділові знаки в словах діда і баби, коли вони милуються качечкою, коли запитують сусідів, умовляю дівчину залишитися.

9. Читання тексту з метою з'ясування особливостей побудови казки, встановлення меж зачину, основної частини, кульмінації, розв'язки.

—Порівняйте, як казка починається і як вона закінчується. Чому дід з бабою залишилися самі? Яке прислів'я відповідає головній думці казки?

10. Домашнє завдання (на вибір): 1) проілюструвати малюнком один з епізодів казки і скласти за ним розповідь; 2) навчитись виразно читати повтори у казці.

УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ ПІСНІ

Тема. Українські народні пісні «Ходить гарбуз по городу», «Три товариші» (3 клас).

Мета. Формувати уявлення учнів про пісні як жанр усної народної творчості; вчити визначати дійових осіб, характеризувати їх; розвивати уяву, мовлення; уміння інсценізувати; виховувати інтерес до народних пісень.

Обладнання: маски дійових осіб пісні «Ходить гарбуз по городу»; картки із назвами дійових осіб; музичний інструмент.

1. Змістова та емоційна підготовка учнів до вивчення нової теми.

Вчитель пропонує дітям пригадати народні дитячі пісні, які вони читали у 2 класі, награв на музичному інструменті мелодії, а діти впізнають. (Наприклад: «Іди, іди, дощику, зварю тобі борщику»; «Вийди, вийди, сонечко, на дідове полечко, на бабине зіллячко, на наше подвір'ячко».)

—Які ще пісеньки ви знаєте? Про що вони? Коли їх співають? Як ви думаєте, чому так багато пісень збереглося в народі? Ви вже знаєте, що є колискові пісеньки, щедрівки, колядки, веснянки. Ще є дуже багато різних пісень, бо ми, українці, співучий народ. З давніх-давен українців

супроводжувала пісня у праці, на святі, у гіркі і радісні хвилини. Чим же особлива народна пісня?

Читання учнями ланцюжком відомостей з блоку Народні пісні». Виділення логічним наголосом суттєвих ознак цього жанру.

2 Первинне ознайомлення учнів з українською народною піснею «Ходить гарбуз по городу».

Цей етап можна організувати по-різному. Якщо вчитель володіє музичним інструментом, дуже добре, щоб він заспівав дві-три строфи. Потім діти відкривають підручник і продовжують читати вголос. Первинне ознайомлення можна організувати також шляхом самостійного читання мовчки, після якого відбувається словникова робота за завданнями підручника. Крім того, слід пояснити значення слів свояки (родичі), піддержав (допоміг), обізвались (тут: відразу відповіли).

Запитання за прочитаним:

—Де відбувається зустріч овочів? У яку пору? Який настрій передано у пісні? З чого це видно?

3. Розгляд ілюстрації у підручнику.

—Яких дійових осіб ви впізнали? За якими ознаками? Чи всі дійові особи є на малюнку? Який настрій передано на малюнку?

4. Підготовка до виразного читання пісні в особах.

—Прогляньте ще раз текст. Скільки овочів розпитав гарбуз? Зверніть увагу, що сказано про відповідь кожного учасника розмови: обізвалась, обізвались. Які слова повторюються у кожній строфі? З якою інтонацією їх слід читати? (Впевнено, весело.) Поміркуйте, які слова у відповідях гарбузових родичів варто виділити голосом. («Іще живі, ще здорові, всі родичі гарбузові».)

Для читання пісні в особах цікаво використати гривий реквізит — маски овочів для виконавців, які читатимуть їхні слова.

5. Ігрова розминка.

Хто знає загадки про гарбузових «родичів»?

(Я круглесенький хлопчик, як у мишки хвостик, черченький на вроду, хочу в борщик з городу; Тіло у зеєлі, а коса на вулиці та ін.)

Гра «Знайди місце». Вчитель показує предмети малюнки (картопля, гарбуз, морква, огірки та ін). Учні зачитують рядки тексту, у яких згадуються ці овочі.

6. Хвилинка творчості.

—Уявіть, що гарбуз підійшов до морквиці. Як можна було б передати їхню розмову?

Діти разом складають за аналогією до прочитаного такі рядки:

Обізвалася морквиця,

гарбузова сестриця:

«Іще живі, ще здорові,

всі родичі гарбузові».

7. Первинне ознайомлення зі змістом і образними засобами пісні «Три товариші».

Насамперед учитель зацікавлює учнів змістом пісні:

— У пісні, яку ми щойно читали, дійовими особами є дари живої природи. Тепер ознайомимось з народною піснею, у якій діють персонажі, що уособлюють неживу природу. Ця пісня була, очевидно, створена у давні часи, коли наші далекі предки багато подорожували, дотемна працювали у полі. Тому Сонце, Місяць і Дощик сприймалися селянами, наче живі істоти, які допомагають людям. Прослухайте уважно пісню. Назвіть цих «трьох товаришів». Які слова вам незрозумілі? (Ізрадіє, пашниця, ізійду.) Спробуємо пояснити їх значення шляхом добору споріднених слів: радісний, радіти, паша, йти, йду. (Щоб правильно читати вголос, діти попередньо вправляються у читанні слів: кам'яною, ізійду, ізрадїє, пашниця.)

8. Вправлення учнів у виразному читанні.

Аналіз першої строфи пісні з метою підготовки до виразного читання. Звертається увага учнів на те, що строфа складається лише з одного речення, у якому три образи: Сонце красне, Місяць ясний, дрібний Дощик. Інтонація читання — спокійна розповідь, у якій треба зробити середні і довгі паузи (на місці тире). Логічним наголосом виділяються слова: три товариші, Сонце, Місяць, Дощик. Вони «промовляють впевнено, з гідністю.

9. Смісловий і образний аналіз твору:

— Як побудовано пісню? З чого вона розпочнеться? Як закінчується? Прочитайте, хто радіє Сонцю? Чому усі? (Бо воно всіх обігриває, без нього має життя.) Хто зрадїє, як зійде Місяць? (Ця пісня вня. Вона складена тоді, коли люди долали великі лстані на возах кіньми, волами. Нерідко вони їхали ночі, а місяць вказував їм дорогу.) Які ознаки вжито для її характеристики? Які ще ознаки ви можете дібрати, говорячи про Сонце, Місяць і Дощик? Чим ця пісня нагадує казку? (Сонце, Дощик, Місяць розмовляють, як люди.)

10. Підсумок уроку.

Чи мають автора пісні, що ми прочитали? Так, немає. А це означає, що вони створені народом, передавались від покоління до покоління. Пригадайте, на які теми люди складали пісні. Чому пісні, що ми прочитали, збереглися з давнини до нашого часу? (Бо в них багато спостережень, влучних виразів, видно шанобливе ставлення наших предків до природи.)

11. Домашнє завдання: навчитися виразно читати пісню «Ходить гарбуз по городу»; придумати загадку про якийсь овоч.

Тема. **Теми і настрої народних пісень.** Козацька і жнивварська українські народні пісні (4 клас).

Мета. Збагачувати знання про народну пісню як жанр усної народної творчості; вчити виразно читати; збагачувати мовлення словами-символами і зменшувально-пестливими формами.

Обладнання: фонозапис однієї-двох українських народних пісень, ілюстрації на тему народних розписів чи жанрових сценок з козацького побуту.

1. Підготовка до сприймання нової теми.

Вчитель актуалізує знання дітей про народні пісні, про які вони дізналися на уроках читання у 2 і 3 класах (колискові, пісні про природні явища, військові походи, жартівливі):

– А які народні пісні співають у вашій родині? Прочитайте мовчки текст «Народні пісні» (с. 32). Що оспівується у піснях? Сьогодні ми прочитаємо славну, відому багатьом поколінням українців пісню «Стоїть явір над водою». Це козацька пісня, що пов'язана історією нашого народу. Козаки були захисник рідної землі від ворогів. Тому у їхніх піснях дуже часто звучить мотив прощання з рідними місцями батьком, матір'ю, коханою дівчиною. Козаки залишають рідні місця, щоб битися з ворогом. У піснях співається, що для них «степ широкий — рідний брат», «шабля й люлька — вся родина», а «коник вороненький» вірний бойовий товариш.

2. Первинне сприймання твору.

Вчитель читає пісню; учні слідкують за підручником. Читаючи пісню, передаємо голосом своєрідність наспівно-журливої інтонації, відділяючи паузами кожен строфу. Учні відповідають на запитання вчителя:

—Про які часи ця пісня? Хто її герой? Чому вона така тужлива?

3. Опрацювання змісту та образних засобів твору.

У цій народній пісні є кілька виразних символів:

явір — це багатозначний символ в українській народній поезії. Він переважно уособлює гордого, вродливого козака. Кінь вороненький, висока могила, калина — всі ці поняття у різних варіантах поширені в усній народній

творчості. Це наче символи вільного козацького життя і смерті козака за рідну країну. На ці символи вчитель звертає увагу дітей під час аналізу образних засобів пісні. Учні мовчки читають пісню. Далі аналізується постановка розділових знаків у кожній строфі з метою підготовки до читання вголос.

4. Розгляд малюнка:

— Яким зображено козака? З чого видно, що «кінь вороненький» — його бойовий товариш?

5. Читання пісні вголос за строфами.

Учитель звертає увагу учнів на розповідно-наспівну інтонацію читання строф, на дотримання середніх пауз між реченнями і довгих між строфами. Вправлення У виразному читанні пісні.

6. Запитання і завдання для освоєння образних засобів твору:

— Які образи української природи передано в пісні?

У яких строфах є зіставлення почуттів героя з цими образами? Знайдіть рядки, в яких повторююся слова. Як ви вважаєте, що саме посилює таке повторення?

7. Визначення головної думки пісні:

Яка тема цієї пісні? Які почуття передано в проханні козаченька? Як оспівано тугу за рідним краєм? Чому в пісні так багато пестливих слів?

8. Ознайомлення зі змістом і образними засобами народної пісні «Котився віночок по полю».

Вчитель розповідає, що це стародавня пісня, вона належить до так званих жнивварських пісень. Час жнив для селян здавна був найвідповідальнішим, бо треба було швидко зібрати врожай, «вижати лан». З останнього вижатого збіжжя робили сніп («дідух»), який мав символізувати достаток родини. Вилущене з нього зерно першим засівали весною в землю. Ще робили вінок з колосків, який прикрашали калиною і волошками. У народних піснях часто славлять цей віночок — образ працьовитих женців. Одну з таких пісень пропонується прочитати.

Словникова робота: пояснення значення слів *женчики*, *стодола*, *начувся*, *вилину*. Читання учнями пісні мовчки.

— З яким проханням віночок звертається до женчиків? З чого видно, що праця у женців дуже тяжка?

9. Читання учнями української народної пісні «Ой співаночки мої».

Словникова робота: пояснення значення слів *співаночки*, *подію*, *легінь*.

Підготовка до виразного читання: визначення настрою пісні; аналіз структури тексту, привернення уваги до вимови слів ой, гей (вони передають закличну, веселу тональність, прискорений, наче танцювальний, ритм). Читання вголос за строфами.

10. Висновок-узагальнення з уроку:

— Чому про народні пісні говорять, що в них співає душа народу? Що саме оспівує народ з давніх-давен?

Які пісні ми прочитали (проспівали) на уроці? Про що вони? Які різні настрої у них передано? Яка з них вам сподобалась найбільше? Які красиві вислови, порівняння ви запам'ятали?

11. Домашнє завдання: підготувати для виразного тання (або співу) одну з пісень; розпитати своїх рідних, які народні пісні про давні часи їм відомі, подобаються.

ПРИСЛІВ'Я ТА ПРИКАЗКИ

Тема. **Народ вчить, як на світі жить.** Золоті зернятка народної мудрості (3 клас).

Мета. Збагатити знання дітей про малі жанри усної народної творчості, з'ясувати їх характерні особливості; вчити групувати матеріал; розвивати образність і точність мовлення.

1. Підготовка учнів до вивчення нової теми.

Учитель пропонує розгорнути підручники, прочитати назву підтеми і відповісти на запитання:

— Що тут сказано про прислів'я і приказки? Які ви знаєте прислів'я з попередніх тем? Чому тут не названо жодного автора? Прислів'я, приказки є художньою пам'яттю народу, висновками з багатовікового життєвого досвіду. В них передано погляди людей на правила поведінки, історію, природу, політику тощо. Це ніби певні поради або правила життя, в яких щось схвалюється або засуджується. Прислів'я і приказки вживаються тоді, коли треба підкреслити якусь думку, бо в них коротко сказано про найсуттєвіше. Наприклад, про що говорить прислів'я На новий рік прибавилось дня на гороб'ячий скік? Це порівняння жартівливо показує, що день збільшився дуже мало. А *Впустиш хвилину, втратиш годину?* А про що *Моя хата скраю, я нічого не знаю?*

На дошці можна записати першу частину прислів'їв з попередніх тем і запропонувати дітям хором їх прочитати, пригадавши закінчення: Мала бджола, а й та працює; Дружба як скло: розіб'єш — не збереш; Не спіши язиком, поспішай ділом; Однією рукою вузлика не зав'яжеш та ін.

2. Опрацювання учнями добірки прислів'їв і приказок.

Учні читають уголос кожне прислів'я, з'ясовують його пряме і переносне значення. Після цього корисно згрупувати прислів'я за тематикою, орієнтуючись на перше завдання підручника (стор. 79). Вчитель пропонує переглянути зміст прочитаних у цьому розділі творів і визначити, які прислів'я можуть бути підтвердженням їх головної думки. Зокрема, учням неважко з'ясувати, що прислів'я За праве діло стій сміло повідає змісту казки «Кирило Кожум'яка», За добро добром платять казкам «Кривенька качечка», «Кобиляча голова».

3. Усвідомлення учнями особливостей побудови прислів'їв.

Для аналізу вчитель добирає два-три прислів'я. З допомогою вчителя учні з'ясовують, що у прислів'ї Не той друг, хто медом маже, а той, хто правду каже дві частини протиставляються за змістом, але утворюють єдине ціле, що виражає узагальнену думку про справжню дружбу. Потім учні визначають, які з уміщених у добірці чи в усій темі прислів'їв мають подібну структуру. Вчитель звертає увагу учнів на інші варіанти побудови прислів'їв. Зіставляючи різні прислів'я, діти помічають, що у їх записі дуже часто зустрічається тире. А чому? (Воно наче вказує на висновок, який передає прислів'я.)

Уміщені в підручнику прислів'я узагальнюють багатовіковий досвід трудової діяльності людей, тривалі спостереження за взаємозв'язком між явищами природи та працею. Учні читають прислів'я «ланцюжком», пояснюють їх зміст; переглядають зміст попередніх розділів, знаходять твори, яким відповідають прислів'я. Вчитель пропонує прочитати записані на дошці прислів'я зі словом сім (Сім бід — ... , Сім п'ятниць... , Сім разів відмір... , Семеро одного...) і завершити речення.

4. Висновок з уроку.

— Прислів'я і приказки часто називають «золотими зернятками народної мудрості». Чому саме? Чим вони подібні до народних казок? А чим відрізняються від них? У чому повчальність прислів'їв? Як вони сприяють виразності нашого мовлення?

5. Домашнє завдання (на вибір): 1) виразно читати і пояснювати зміст прислів'їв і приказок; вивчити напам'ять 2—3 прислів'я; 2) скласти оповідання, головну думку якого можна було б виразити прислів'ям.

ЗАГАДКИ

Тема. Загадка — цікава задача в художній формі.

Урок за тематичною добіркою загадок (3 клас).

Мета. Узагальнити знання учнів про особливості загадки як жанру фольклору; розвивати кмітливість, уміння знаходити головне; вчити складати загадки

Обладнання: записані на дошці загадки різної структури; предметні малюнки (ромашка, соняшник, мак, їжак).

1. Перевірку домашнього завдання за темою «Прислів'я, приказки, народні прикмети» можна провести у вигляді гри-змагання. Наприклад, виходять два учні, один говорить першу частину прислів'я, а другий закінчує його, а потім навпаки. Або вчитель, скажімо дає тему (дружба, знання, праця, розум), а учні кожного ряду по черзі називають відповідні прислів'я. Виграє той ряд, де діти знають більше прислів'їв.

2. Артикуляційна зарядка: вправлення у читанні скоромовок.

Наш садівник розсадівникувався.

Серед корчів цей корч найкорчакуватіший.

3. Мотиваційна підготовка до нової теми.

Учитель повідомляє тему уроку і пропонує дітям поміркувати над тим, що означає слово загадка.

— Які споріднені слова має це слово? (Загадувати, згадувати, нагадувати.) А чим відрізняються, скажімо, слова згадка і загадка? (Згадуємо про те, що нам уже відомо, а загадка — це завжди якась таємниця.) Сьогодні ми будемо відгадувати загадки, визначимо їх особливості і спробуємо самі скласти загадки.

4. Опрацювання добірки загадок.

У підручнику наведено вісім загадок, на дошці доцільно записати ще 4—5 загадок різної структури, а також кілька загадок на окремих смужках паперу. Наприклад: Який овоч ходить у мундирі? (картопля); Хто говорить на всіх мовах? (л у н а); Яка риба має зброю на носі? (р и б а - м е ч); Дуже я потрібна всім — і дорослим і малим, всіх я розуму учу, а сама завжди мовчу (книга); По білому полі чорним маком посіян (книга); Що воно за штука, що день і ніч стука? (с е р ц е). Кількість загадок має бути такою, щоб кожен учень протягом уроку міг уголос прочитати пр наймні одну загадку й відгадати її. Загадки учні читають «ланцюжком». Той, хто читає, має право першим назвати відгадку. Якщо він не знає, відповідає клас у кількох, найбільш цікавих, випадках учитель звертається до відгадувача із запитанням: «Чому ти так вважаєш? Доведи свою відповідь». Такі самі запитання корисно поставити дітям, які дають помилкові відповіді.

Учні мають усвідомити прийоми, що допомагають відгадуванню : пригадування характеристики відомого казкового образу (Руденька, хитренька, не велика й не маленька. Вона вовчику сестричка, звать її ...); зіставлення предметів за істотними ознаками (наприклад, з чим порівнюються брати, які живуть під одним дахом); виділення спільного; прийом підстановки слова-відгадки (наприклад, підставити слово каштан у загадку На дереві гойдається, жупан колючий має...).

5. Спостереження за структурою загадок.

Учитель звертає увагу учнів на загадки, записані на дошці.

— Які це речення? Як вони побудовані? (Учні також переглядають загадки, які є в підручнику.) Які характерні особливості загадки? (Вона може бути складена у формі розповідного або питального речення; має стислу, виразну форму, дуже часто в ній римуються рядки.)

Робота у парах. Проведення гри «Загадай — я відгадаю». Вчитель роздає на кожному парту по 2 загадки, діти загадують їх один одному.

6. Складання учнями загадок. Щоб скласти загадку, потрібно: а) порівняти предмет або явище з іншим, подібним за істотною ознакою, скажімо, формою, кольором, рухом, звуком тощо; б) включити цю ознаку в опис предмета так, щоб не можна було відразу здогадатися; в) сформулювати загадку дуже коротко і чітко.

На цьому етапі корисно зіставити зміст кількох загадок, які мають одну відгадку. Це дозволяє виявити повторення суттєвих ознак, які покладено в основу загадки, зрозуміти, що про один предмет можна сказати по-різному. Наприклад, учні відгадують три загадки про соняшник:

На городі в нас росте
сонце ясне, золоте,
жовте око, жовті вії,
та чомусь воно не гріє.

На сонечко я схожий
і сонечко люблю.

За сонцем повертаю
голівоньку свою.

Золоте реїнето, а в ньому
чорних хатинок повно.

Після цього проводиться порівняння змісту загадок із малюнком соняшника.

— Які суттєві ознаки відображено у загадках? (Колір, форма, спосіб існування.) Чи знаєте ви інші загадки про цю рослину?

Рекомендуємо вчителеві спочатку дати свій зразок складання загадки про добре відомі дітям рослину, тварину, інструмент тощо. Наприклад, він

промовляє загадку: «Жовте очко, білесенькі вії, землю прикрашає, людям помагає» (ромашка). Показує дітям малюнок ромашки і пропонує визначити, за якими ознаками складено загадку. Придумування загадок можна організувати групами (по 3—4 учні). Кожна група розглядає свій малюнок і складає за ним загадку. В кінці уроку один учень з групи говорить класу колективно складену загадку.

7. Узагальнення теми за запитаннями блоку «Пригадайте, поміркуйте» (с. 82).

8. Домашнє завдання: придумати 1—2 загадки на одну з тем (рослини, тварини, інструмент тощо); знати кілька прислів'їв.

КОЛЯДКИ ТА ЩЕДРІВКИ

Тема. **«Сію, вію, посіваю, з Новим роком вас вітаю!»** Колядки і щедрівки (2 клас).

Мета. Виховувати інтерес і повагу до народних свят, обрядів; удосконалювати вміння виразно читати; розвивати пам'ять і мовлення.

Обладнання: малюнки із зображеннями колядників; різдвяні листівки; фонозаписи пісень.

Інформація для вчителя. Колядки і щедрівки — пісні, що своїм походженням сягають охя патріархально-родового суспільно-економічного устрою. Протягом віків обряд змінювався, але основин смисл залишався тим самим: сприяти добробуту селянської родини, бажати удачі, рясного врожаю. Походження слова «колядка» остаточно не з'ясовано, хоч новорічні пісні, об'єднані цим поняттям, відомі багатьом народам Європи. Назва «щедрівка», що збереглася тільки на Україні, точніше виявляє значення пісні: накликати щедрість величальними піснями. Колядували хлопці, ходячи по дворах із саморобною зіркою, іноді у супроводі перевдягненої Маланки, кози, ведмедя, солдата. Цікаво, що про козу складено таку приповідку — «де коза ходить, там жито родить, де коза рогом, там жито стогом».

Щедрували в новорічну ніч переважно дівчата. У перший день Нового року одержували право колядувати діти: вони ходили по хатах із «засівалками» чи «посипалками», виголошували коротенькі віршики-побажання, які часто мали гумористичний характер.

У колядках і щедрівках буяє народна фантазія, бажане видається за дійсне. У пісеньках панує розум, добро, злагода; господар такий ясний і красивий, як місяць, його жона — як сонце, діти — як зірки¹.

1. Змістова й емоційна підготовка учнів до сприймання теми уроку.

Коротка бесіда-розповідь учителя про традиції українського народу зустрічати Новий рік і Різдво веселими піснями, щедруванням-побажанням

добра, радості, «засіванням» щастя, добробуту. Діти співають колядки і щедрівки, які побутують у їхній місцевості. Слухання фонозапису. Розгляд малюнків, листівок, на яких зображено сценки колядування, написано святкові побажання на ці свята.

2. Читання учнями народної засівальної пісні «Сію, вію, посіваю...».

— Чи всі слова вам зрозумілі? Перш ніж читати вголос, треба визначити силу голосу, настрій читання. Що нам підказують розділові знаки? (Найкраще прочитати засівувальну голосно, радісно, відділяючи речення паузою.)

Читання або спів засівальної усім класом.

Перед читанням відбувається мовна розминка-читання скоромовки спочатку мовчки, а потім п'ять рядів і усім класом:

Скоро, скоро мовить Ганка
скоромовки-спотиканки,
слово в слово, слова ловко,
скоро мовить скоромовка.

3. Інсценізація засівальної пісні. У пісні п'ять поба-

жань. Діти відповідно виходять групами по п'ять учнів. Звертаючись до класу (до окремих учнів чи вчителя) весело, заклично промовляють засівальну з відповідними жестами, мімікою. Якщо хтось з учнів вже вивчив її напам'ять, вчитель пропонує розповісти пісеньку.

4. Розповідь-бесіда вчителя про перше свято у Новому році — Різдво Христове, яке відзначається особливо урочисто. Християни називають його «матір'ю всіх свят», воно встановлено як пам'ять про народження сина Божого Ісуса Христа. Сталося це в далекій Палестині за містом Віфліємом. У Біблії розповідається: коли Діва Марія — матір Божа — народила Божу дитину — Ісуса, небокрай спалахнув сяйвом. А в небі загорілася зірка небувалої величини, яка сповіщала про велике чудо. Починаючи з Різдва і до Водохреща на Україні був звичай колядувати. Розгляд ілюстрації на с. 66:

— Хто зображений на малюнку? Як одягнуті діти? Про який час ідеться? Що несуть діти? Куди вони йдуть?

5. Опрацювання тексту «Колядники» (вчитель читає текст).

— Послухайте уважно розповідь про колядників і потім скажете, що несли вони людям.

Словникова робота. Пояснення значення слів: невід, наставали, звістку, чарівним. Вправляння у правильному читанні слів, які подані у підручнику (с. 66).

— Прочитайте текст мовчки і підготуйтеся прочитати вголос друге речення. Прочитайте останнє речення. Подумайте, для чого колядникам потрібні були зірка, дзвіночки? Що ви знаєте про те, як колядують у вашій місцевості? Хто хоче прочитати чи заспівати колядку?

6. Відгадування загадок на с. 65 і 67.

7. Читання мовчки колядок на с. 67. Потім — читання-перекличка між рядами. Перший ряд звернеться колядкою до другого, другий — іншою колядкою - до третього, а третій — до вчителя.

Зчитування з колядки, що написана на дошці, кожним рядом по одному реченню-побажанню:

Бажаємо цій хаті,
щоб усі були багаті.
Обдаруй нас не скупися,
щоб ячмінь твій уродився,
щоб нажали сто кіп жита,
щоб сім'я була вся сита.
Щоб скотина водилася,
щоб пшениця родилася.

8. Читання мовчки пісеньки «Щедрівочка щедрувала». Читання щедрівки дівчатками (весело, заклично, із жестами, відповідною мімікою), а потім — хлопчиками.

9. Підсумок уроку.

— Що нового ви дізналися про звичаї наглого народу? Коли співають або промовляють колядки? А щедрівки? З яким почуттям їх виконують щедрувальники? Кому яка колядка найбільше сподобалась? Які нові слова ви запам'ятали?

10. Домашнє завдання: вивчити напам'ять дві колядки або щедрівку.

БІБЛІЙНІ ЛЕГЕНДИ

Назвою «Біблія» об'єднано окремі книги — священні тексти, визнані церквою як непорушний закон віри та моралі. У них містяться проповіді, молитви, легенди про життя святих, їхні пророцтва. Біблія як історико-

літературна пам'ятка привертає все більшу увагу шкільних літераторів. Вона включена до програми з курсу рідної і світової літератур. Це зумовлене насамперед сплеском інтересу суспільства до теми духовного відродження нації, а також унікальною роллю Цілії, яка є найвизначнішою пам'яткою культури для всіх людей світу. Її зміст надихав і надихає на творчість художників, письменників, композиторів, а гато шедеврів живопису, музики, літератури не мозки зрозуміти, не знаючи хоча б основних сюжетів Біблії.

Біблія (з грец.— книга) — Книга Книг, визнаній пам'ятка світової літератури. Священна книга, щ містить тексти, створені протягом тривалого часу (XII ст. до н.д. — II ст. н.д.) на Близькому Сході та в Середземномор'ї. Складається з двох частин — Старого та Нового Завіту. До Старого Завіту входять П'яті». Мойсея: Буття, Вихід, Левіт, Числа, Второза-коння; книги історичні, хроніки, книги поетичні, книги пророцькі; у Новому Завіті чотири Євангелія: від Матфея, від Марка, від Луки, від Іоанна. Отже, Біблія є збіркою Книг, написаних в різні часи, різними автора-ми, в різних жанрах та стилях і навіть різними мовами. Стародавні євреї називали Біблію словом «сифер» (послання, книга) або «сифархім» (книги), пізніше вживалася назва «китубім» (писання). Від грецького слова біблія (книга) прийшла ця назва у християнський світ.

У змісті біблійних легенд зосереджено уявлення стародавніх людей про розвиток людської цивілізації, розкривається вічна боротьба добра і зла, утвердження віри, Священна історія, історія повернення «блудних дітей» до Отця Небесного, утвердження цінностей християнської моралі.

Тема. Біблія — це священна найдавніша історія світу. Як на Землі виникло багато мов. Легенда «Вавилонська вежа» (4 клас).

Мета. Формувати у дітей елементарні уявлення про Біблію як одну з найдавніших і найвідоміших пам'яток культури; виховувати інтерес до цієї книги; удосконалювати навичку свідомого правильного читання, уміння стисло переказувати текст; розвивати уяву.

Обладнання: Біблія для дітей.

Інформація для вчителя. За Біблією на землі спочатку існувала одна мова. Люди будували вавилонську башту у країні Сеннар, яку вчені ототожнюють з Шумером (територія сучасного Іраку). Будівельний матеріал — обпалена цегла, замість цементу - річкова глина. Все це точно відповідає матеріалу вавилонської піраміди. Археологи відкопали її нижні стіни і фундамент. Крім опису, збереглося її графічне зображення. Французький учений Андре Парро довів, що це і є біблійська вавилонська башта.

Вавилонською мовою назва столиці «Вавилон» означає «врата божі», а давньоєврейською мовою «балал» — «змішування». Внаслідок звукової схожості двох слів Вавилон міг стати символом хаоса у світі, тим більше, що він був дуже багатомовним містом. Вавилонські царі побудували піраміду,

використовуючи працю рабів і полонених багатьох країн. У VII столітті до н.д. один з вавилонських царів розпочав реставрацію башти. На її стінах він наказав вибити слова: «Людей багатьох національностей я змусив працювати над відбудовою цієї башти».

Цікаво знати, що у 1581 році була видана Острозька Біблія в м. Острозі першодрукарем Іваном Федоровим за кошти князя К. К. Острозького, поборника релігійного і національного відродження в Україні. Це перше повне видання Біблії староукраїнською мовою.

1. Підготовка учнів до освоєння розділу «Біблійні легенди» шляхом бесіди-розповіді вчителя. Вчитель привертає увагу дітей до кількох книг із назвою «Біблія», які викладено для огляду, запитує, у кого вдома є книги з такою назвою.

— Діти, що ви знаєте про цю Вічну книгу? Щоб більше дізнатися про неї звернемось до нашої «Читанки».

2. Ознайомлення із вступом до розділу «Біблійні легенди».

Учні розглядають малюнок-заставку і висловлюють припущення щодо змісту розділу. Перш ніж учні читатимуть текст, необхідно провести словникову роботу, з'ясується значення слів: біблія грецькою мовою — книги; книга — це одна з частин тексту Біблії; біблійні легенди — розповіді про події, які описані у книгах Біблії; закони віри і моралі — визначені у Біблії вимоги до поведінки людини протягом усього житт його віри; пророцтва — думки, припущення про майбутнє.

Вправління у правильності читання слів: найдавніших, найвідоміших, наймудріших, містяться, пророцтва, найвизначніша. Читання тексту вголос
Запитання на розуміння тексту:

— Що означає слово Біблія? Чому її називають Вічною книгою?

3. Ознайомлення з легендою «Вавилонська вежа».

Вчитель пропонує учням перечитати назву теми уроку.

— Питання походження мов, а отже і людей, які говорять різними мовами, з давніх-давен цікавило людей. У різні часи вчені прагнули дослідити це питання, тому воно висвітлюється у багатьох наукових працях. Пригадайте, у 3 класі ми читали твори розділу «Мова — дивний скарб». Як там розповідалося про виникнення мови?

Ознайомлення з легендою відбувається шляхом комбінованого читання. Вчителю рекомендуємо взяти на себе читання діалогу, в якому люди звертаються один до одного незрозумілими словами.

Вчитель проводить ґрунтовну словникову роботу як до, так і в процесі читання. Пояснення значення слів шляхом добору синонімів: буцімто — наче; закортіло — захотілось; підводилась вежа — будувалась; замір — намір, бажання щось зробити; біда спіткала — сталося лихо; подекують — говорять. Перед читанням проводиться відпрацювання правильності читання слів, записаних на дошці (спочатку про себе, а потім вголос 2—3 рази): знадобилося, жовтогарячий, виблискувала, покрівельники, вщухла, недобудовану, Вавилонську.

4. Смісловий і структурний аналіз прочитаного.

— Про що розповідається в легенді? Коли і де відбувались ці події? Як будувалася вежа? Знайдіть і прочитайте її опис у тексті. Чим вона вражала і звеселяла будівничих? Пригадайте, яка біда трапилась у будівничих? Чому саме? Прочитайте про себе нові незрозумілі слова. А ви можете їх зрозуміти? Розгляньте малюнок. Що зображено ближче до глядачів? З яких матеріалів люди будують вежу? Як вони вдягнені? А що ядніється вдалині? Де саме будували вежу? Знайдіть у тексті опис вежі. Порівняйте його із зображенням. Що я помітили? Поміркуйте разом: Чому люди вирішили добудувати Вежу? Чому богу Яхве не сподобався намір людей дістатися неба? Як він їх покарав? (Бог Яхве не схвалює людського наміру дістатися неба, де живе Бог. Перемішавши мови, Яхве позбавив людей найважливішої людської якості — взаєморозуміння).

5. Висновок із прочитаного.

— Прочитайте два останні абзаци легенди. Який зміст передають виділені речення? У сучасному світі цю легенду можуть прочитати люди у всіх країнах світу, адже Біблія перекладена різними мовами.

6. Домашнє завдання: вміти коротко розповісти легенду; дізнатися, в якому значенні вживається вислів «вавилонське стовпотворіння» (за бажанням).

Тема. Породження зла і кара за нього. «Каїн і Абель».

Мета. Виховувати у дітей добрі почуття, непримиренне ставлення до жорстокості, заздрощів; формувати вміння диференціювати ознаки доброго і лихого; розвивати вміння характеризувати дійових осіб на основі тексту та ілюстрацій.

Обладнання: Біблія, малюнки на тему уроку.

1. Підготовка до сприймання тексту легенди.

Після перевірки домашнього завдання вчитель повідомляє дітям тему уроку і пропонує поміркувати:

— Чи замислювались ви над тим, що про одного говорять — це дуже добра людина, а про іншого — він злий, жорстокий? Чи завжди так було на світі? В Біблії є легенда про те, як виникло зло і як Бог покарав злочинця.

Перш ніж учні ознайомляться з легендою, вчитель привертає їхню увагу до написаних на дошці імен: Адам і Єва. Пояснює, що так в Біблії звали перших людей, яких створив Бог.

2. Первинне сприймання легенди. (Читають вчитель і учні.)

— Про кого ця легенда? Як звали братів? Хто були їхні батьки?

Розгляд малюнка.

— Хто зображений на малюнку? Як зображено Каїна? Авеля? За чим ви їх розрізняєте? Який саме епізод тексту відповідає малюнку? Що вас вразило в легенді? Що було незрозумілим?

3. Вправління у напівголосному читанні перших трьох абзаців легенди та з'ясування того, чим займався старший брат і яким він був.

— Прочитайте ще раз (напівголосно) абзаци тексту, знайдіть слова, які свідчать про ставлення Каїна до своєї роботи. (Він орав землю, та землі не любив. Не любив зірок, птахів, дерев, усім заздрив і всіх ненавидів. Він був землеробом, але не любив свою роботу.) Чи є тут слова, які розкривають причину такого ставлення Каїна до всього, що його оточувало? (Так, є: дуже злою людиною був Каїн.) Як ви розумієте значення слів злий, жорстокий? (Завжди всім незадоволений, недобррозичливий, всіх ображає.) Ви правильно пояснили, а тепер прочитайте, що сказано про це в легенді? (Каїн кидав каміння у птахів, які пролітали: заздрив їм, що вміють літати. Кидав каміння навіть в зірки, бо вони вміли світити. Коли опівдні дерева кидали тінь на землю, він обламаував їм гілки...) Як би ви пояснили значення вислову «він і тіні чужій заздрив»? (Каїн заздрив усім без винятку, його заздрість і жорстокість були безмежними.) Отже, що ми дізналися з цих трьох абзаців про старшого брата? (Його звали Каїн, він був недобрий, злий, заздрісний, його всі боялися.)

4. Переглядове читання і визначення рис характеру молодшого брата — Авеля.

— Прочитайте мовчки наступні чотири абзаци тексту, скажіть, про що тут ідеться. Перегляньте ще раз цей текст, знайдіть рядки, в яких сказано про те, яким був Абель, чим займався, як ставилася до нього природа? (Абель був скотарем, був веселим, його пісні любили звірі, зірки, птахи.)

5. Удосконалення навички читання і смисловий аналіз твору. Зараз, діти, будемо читати легенду разом. Я беру вас на «буксир». Таке читання ми з вами часто проводимо. Отож, я буду в окремих місцях читати повільно, і ви

переходьте на повільний темп. Я буду пришвидшувати темп, і ви робіть так само. Починаємо зі словаякось. Про що ви дізналися далі з цього тексту? (Як Каїн уночі біля вогнища убив свого брата і як дерева, зірки, птахи почали запитувати, де його брат Авель.)

5 Вибіркове читання і роота над значенням окремих слів, висловів.

- Знайдіть рядки, в яких ідеться про те, як брати позвальновали вогнище. Як би ви пояснили значення таких словосполучень: «не слухався вогонь злих Каїнових рук» (не горів, згасав), «легкі пальці Авеля» (тут: вправні, швидкі пальці), «урвалась пісня» (раптово припинилась), «на світ благословилося» (почало світати), «як задзвонять з небес» (почали оповіщати, повідомляти про злочин Каїна), «очима косує» (на всі боки озирається), «збагнув Каїн» (зрозумів, усвідомив). (Усі ці пояснення учні роблять супровідно, під час вибіркового читання.) Знайдіть місця в тексті, де сказано, за що Каїн позаздрив Авелю. Як поведився Каїн після вбивства брата? Про що питали Каїна дерева в лісі, зірки, птахи? Як відповідав Каїн на всі запитання? Як поставились люди до вчиненого ним злочину?

7. Творча групова робота над текстом легенди.

— Ви добре орієнтуєтесь в тексті легенди, а тепер прочитайте прислів'я (записані задалегідь на дошці) і скажіть, яким частинам легенди вони відповідають. Доцільно поділити дітей на групи (4—5) і кожній з них Дати прислів'я. Прислів'я можуть бути такі: Лихий той, хто добрий лише для себе; З самого початку думай, який буде кінець; Кров людини не водиця, проливали не годиться; Від своєї совісті не втечеш.

8. Складання характеристики персонажів.

-Про кого розповідається у біблійній легенді? (Про найповніше передають характер і вчинки кожного з братів.

Діти читають записані на дошці слова:

не любив	веселий	скрадається
зздрив	добрий	заметушився
ненавидів	грав	плазує
злий	співав	косує
жорстокий	полюбили	

— Дії і вчинки якого брата характеризують слова першої колонки? А другої? Як же ставився і ставиться сьогодні народ до цих героїв біблійної легенди? (Він засудив жорстокість, ненависть, заздрість, бездумність Каїна, прокляв його за те, що пролив невинну кров свого брата, назвав окаянним, лихим. Працю молодшого брата, його уміння приносити радість не тільки

людям, а й птахам, деревам, зіркам народ схвалює. З тексту видно, що люди милуються його веселою і доброю вдачею, грою на сопілці, піснями, говорять, що то були перші пісні на землі.) Яким ви уявили собі Авеля? Хто хоче розповісти про нього? Який епізод з легенди зображено на малюнку? Як ви гадаєте, чому дерева, зірки, птахи переслідували Каїна, запитуючи його: «Каїне, де твій брат Абель?» (Каїн думав, що його злочину ніхто не помітить, бо була холодна темна ніч. Отож ніхто й не довідається. Але так не сталося. Цим у легенді підкреслено, що обов'язково будуть свідки ганебних дій, що зло завжди буде покаране, за свої вчинки треба буде відповідати перед Богом, людьми, своєю совістю. Легенда закликає нас творити добро, нести людям і природі радість, щастя, злагоду.)

9. Висновок-узагальнення.

— Пригадайте, що таке Біблія. Як ще називають цю книгу? Так, це Вічна книга, бо в ній йдеться про те, що завжди має значення для всіх людей. Наприклад, добро і зло, для чого живе людина, як їй треба працювати. Перегляньте ще раз текст, зупиняючись на виділених реченнях. Обміняємось думками: що прославляється, а що осуджується в легенді. До чого ми маємо прагнути у стосунках один з одним, а чого уникати.

10. Домашнє завдання (на вибір): 1) скласти розповідь про Каїна і Авеля; 2) вибрати уривки з легенд, які найбільше вразили, та навчитися їх виразно читати і близько до тексту переказувати; 3) прочитати леге і поставити три запитання за змістом.

МІФИ НАРОДІВ СВІТУ

Друга частина «Читанки» для 4 класу розпочинається новим розділом «Міфи народів світу». Його зміст розширює і збагачує уявлення і знання молодших школярів про жанри усної народної творчості, розкриває світ фантазії і вірувань наших пращурів. У кожного народу з прадавніх часів збереглися оповіді у яких віддзеркалилася первісна уява людини про їт які згодом назвали міфами (від грецького «слово» «переказ»). Розповідають вони про те, як було творено Всесвіт, землю, людину, пояснюють різні явища природи, а головне — стверджують, що все на світі залежить від волі богів, які не тільки дбають про людей, але й вимагають від них за це доброї поведінки. У багатьох міфах ідеться про героїв, котрі нарівні з богами боролися зі злом. Один і той самий міф — про якогось бога чи героя — виникав у різних народів. І не тільки тому, що одне плем'я могло запозичити його в іншого. Річ у тім, що різні народи жили в схожих умовах тривалий час, майже однаково розвивалися. Минали століття. І міфи поступово перетворювалися на казки, у які охоче вірили тільки діти. Проте для нас, попри усю неправдоподібність цих історій, міфи — це ще й твори, у яких

нереальне, вигадане переплітається з дійсним, історично правдивим. Отже, для міфологічних сюжетів характерним є інтернаціоналізм, бо створення міфів — неминуча сходинка розвитку кожного народу, який в емоційній формі відображає досвід пізнання природи, людей, минулого. Вчені вважають міфи історичними коренями розвитку фольклору і літератури.

У 4 класі діти читають 4 міфи: про створення світу, людей, виникнення птахів, стародавні винаходи. Структура розділу охоплює літературознавчий блок і міфи стародавнього Єгипту, Китаю, Греції, слов'янських народів. Такий порядок вивчення творів є не хронологічним, а історико-тематичним.

Методика опрацювання змісту міфів, як прави передбачає: короткі історичні відомості про народи, які створили міф; ознайомлення зі змістом міфу; відтворення його сюжету, словникова робота, порівняння близьких сюжетів, вчинків, персонажів, різних міфів; пошук і запам'ятовування усталених виразів, міфологічних образів.

Тема. **Міфи** — дитинство людства. Стародавній єгипетський міф «Створення світу».

Мета. Сформувати у дітей уявлення про міфи як жанр усної народної творчості; розвивати їхнє мовлення, світогляд; удосконалювати навичку читання.

Девіз уроку: Міфи — дитинство людства.

1. Ознайомлення учнів з другою частиною «Читанки».

Щоб правильно організувати роботу учнів з кожним структурним компонентом підручника, необхідно ґрунтовно провести їх первинне ознайомлення з книгою. Зокрема, діти розглядають обкладинку, висловлюють свої міркування щодо символічного значення зображених на циферблаті годинника стрілочок, розкритої книги; аналізують перший форзац.

— Що написано на форзаці? Які твори усної народної творчості ви ще не вивчали? (Міфи.) Так, саме розділ «Міфи народів світу» відкриває наш підручник.

Групова робота: кожна група протягом 2 хв переглядає й аналізує «Зміст» підручника, порівнює його з першою частиною (за кількістю розділів, наявністю близьких тем, відомих авторів).

2. Введення у новий розділ.

Вступне слово вчителя про виникнення міфів, особливості їх змісту.

Учні розглядають малюнок-заставку.

— Що тут зображено? (Піраміди, стародавній храм, стародавні написи, люди, які по-різному вдягнені тощо.) Що нам підказує зміст малюнка? (Йтиметься про давні події, які відбувалися у різних країнах сходу і заходу.)

Учні мовчки читають інформаційний блок.

— Як виникли міфи? Що означає це слово? (На дошці з'являється запис «Міфи — стародавні розповіді, перекази».) Вчитель пропонує дітям прочитати у змісті підручника, які саме міфи є у цьому розділі.

3. Читання учнями мовчки стародавнього єгипетського міфу «Створення світу».

Завдання для первинного осмислення тексту: прочитати міф і сказати, які в ньому є власні назви і що вони означають. Діти називають, а хтось з учнів записує на дошці лише імена: Нун — водяний хаос; Сонце — перший бог; Ра — мале дитя, якому судилося стати богом; Великий Гоготун — птах, зніс яйце, з якого почався світ.

4. Читання міфу вголос. Відповіді на запитання підручника. Розгляд малюнка. Зіставлення зображеного з текстом.

5. Висновок-узагальнення з уроку: Як і коли виникли міфи? Як стародавні єгиптяни уявляли походження світу?

— Звернемося до девізу уроку. Яку думку він передає?

6. Домашнє завдання: прочитати відомості про міфи (с. 3—4); вміти розповідати про уявлення стародавніх єгиптян про виникнення світу.

Тема. **Як вперше людина вийшла на небесну дорогу.** Давньогрецький міф «Дедал та Ікар».

Мета. Збагачувати уявлення дітей про міфи народів світу; привернути увагу до особливостей міфу як жанру; удосконалювати правильність і виразність читання, уміння складати план тексту; розвивати уміння знаходити і читати описи, роздуми, пояснення; формувати уміння запитувати; заохотити дітей до роздумів щодо цінності свободи.

Девіз уроку: «Свобода людини — це найбільша Цінність».

Обладнання: книги з міфами Стародавньої Греції.

1. Мотивація дітей, спрямована на активізацію читацької діяльності:

- Ми продовжуємо відкривати дивовижний світ міфів різних народів. З якими міфами ви вже ознайомились? Хто їх створив? Які вислови, імена запам'яталися? А яким ви б хотіли бачити сьогоднішній урок? Щоб він був цікавим, нам потрібно подбати про це. Я підготувала розповідь про

давньогрецькі міфи, а ви зі свого боку, будьте уважними і розумними слухачами і читачами.

Вчитель показує учням книгу «Міфи Стародавньої Греції», розповідає, що культура цієї країни мала великий вплив на розвиток народів усього світу. Міфи складені народами Греції у сиву давнину, і сучасних людей приваблюють цікавими сюжетами, дивовижними героями. Багато імен, висловів з цих міфів вживають у мовах різних народів.

Один з найбільш цікавих міфів «Дедал та Ікар».

2. Первинне ознайомлення учнів з міфом. Рекомендуємо цей етап провести шляхом читання тексту ланцюжком, за абзацами. Перед цим доцільно, щоб учні виконали кілька вправ для розвитку мовленнєвого апарата (читання коротких речень, прислів'їв на одному вдиху або видиху).

Словникова робота. Пояснення значення слів (до читання): Акрополь (розташована на височині укріплена частина давньогрецького міста; був фортецею і притулком громадян у военний час); Афіни (тут: стародавнє грецьке місто-держава); Афіна (одна з найголовніших богинь грецької міфології, улюблена дочка Зевса, богиня мудрості, наук, мирної праці й переможної війни); Крит (найбільший острів у Середземному морі, територія сучасної Греції).

У процесі читання уточнюється розуміння значення слів: чудувався (дивувався), напризволяще (без догляду, без нагляду), небіж (племінник).

Вправляння у правильному читанні слів: різьбяр, спіткнувся, заздросів, напризволяще, афінянові, неймовірною, Ікарійським, одвічної, зіштовхнув.

3. Відтворення змісту прочитаного:

— Чиї це імена: Дедал, Галос, Мінос, Ікар? Як Дедал опинився на Криті? Як довго він там перебував і які почуття він переживав? Як він вирішив вирватися з острова? Яке відкриття зробив Дедал?

4. Вибіркове перечитування тексту з метою заглиблення у переживання персонажів, осягнення філософського змісту міфу. Прочитайте, чому Дедал почувався на Криті рабом. Як до митця прийшла думка про політ? З чого видно, що він був талановитий винахідник? Які почуття переповнювали Ікара в польоті? Які рядки особливо яскраво передають силу любові батька до сина? Чому загинув хлопчик? Як люди зберегли пам'ять про цей випадок? Поміркуйте разом, чому ця історія дійшла до нас крізь тисячоліття. Знайдіть про це підказку в попередньому абзаці міфу. (Перше втілення мрії людини про те, як піднятися у небо; утвердження цінності особистої свободи, навіть одержаної такою дорогою ціною.) Прочитайте девіз уроку. Як ця думка розкрита в міфі?

5. Структурний аналіз твору: проглядове читання

твору з метою виділення в ньому різних частин, які відображають перебіг подій (зачину, основної частини, кінцівки). Пошук у міфі різних типів тексту (опису, роздуму, міркування).

6. Узагальнення прочитаного у розділі за завданнями рубрики «Пригадайте, поміркуйте».

7. Домашнє завдання: вміти розповідати міф «Дедал та Ікар», пояснити значення слова міф, знати, чим міф відрізняється від оповідання. Дослідницьке завдання (за бажанням): підготуватись розповісти у класі про інші твори, у яких йдеться про мрію людей літати в небі.

БАЙКИ

Байка — коротке, переважно віршоване, алегоричне оповідання повчального змісту, яке складається з розповідної частини та висновку — повчання, яке називають мораллю. У вчинках персонажів байок — звірів, птахів, рослин — зображуються і висміюються людські вади. Засновником цього жанру вважається Езоп, який жив понад дві з половиною тисячі років тому в Давній Греції, Греки називали знаменитого байкаря Айсопос. Він був рабом, за походженням не греком, а чужоземцем фракійцем чи фрігійцем. Доля закинула Езопа на острів Самос у Егейському морі. Про його мудрість складали легенди. Він був далеко розумніший за своїх асників, яких він повчав своїми байками. Професор Андрій Білецький зазначає, що ми й л не знаємо, чи справді Езоп був автором усіх тих байок, які йому приписують. Але він перший байкар, ім'я якого відоме людям. Напевно, байки створювали і до цього. Створював їх народ, який був найпершим ба карем, ще давнішим за Езопа. Майже всі народи світ мають свої байки. І серед них є багато схожих на сюжети, запозичені в Езопа. У Росії в другій половині XVIII і в першій половині XIX ст. складав віршовані байки талановитий байкар Іван Крилов, у Франції — Жан Лафонтен, який жив у XVII ст. На Україні теж чимало письменників складали свої байки за зразками Езогових. У XVIII ст. — Григорій Сковорода, у XIX ст. — Петро Гулак-Артемівський, Євген Гребінка, Леонід Глібов. У кожного з них є схожі між собою байки і кожна з них по-своєму цікава й повчальна і для сучасників.

Молодші школярі читають на уроках у 3—4 класах вісім байок. їх автори — Езоп, Л. Глібов, Олена Пчілка, І. Крилов. У змісті підручників (4 клас) є елемент інтеграції української і зарубіжної літератури, що сприяє його зв'язку з основною школою. У підручниках діти ознайомляться з елементарними визначеннями понять «байка», «байкар», «мораль байки». Розпочинається вивчення творів цього жанру у 3 класі з байок Леоніда Глібова.

Тема. Що таке байка? Хто такий байкар? «У товаристві лад — усяк тому радіє». Байки «Лебідь, Щука і Рак» і «Коник-стрибунець».

Мета. Ознайомити з поняттями «байка», «байкар», розширити знання про творчість Л. Глібова; удосконалювати вміння читати діалоги, визначати

повчальний висновок, висловлювати оцінні судження; збагачувати словник образними висловами, прислів'ями.

Обладнання: книжки з байками Леоніда Глібова.

1. Перевірка домашнього завдання шляхом інсценізації уривків з п'єси Н. Куфко «Гуси-лебеді».

Учні читають з дошки скоромовку, вправляючись у чіткості й швидкості читання.

Сів шпак на шпаківню, Читають повільно, потім

заспівав шпак півню: швидко, ще швидше.

Ти не вмієш так, як я, Читають із зміною сили

так, як ти, не вмію я. голосу.

3. Підготовка до сприймання нової теми: робота з підручником (с. 129); розгляд малюнка-заставки, розпізнавання героїв байки Л. Глібова «Коник-стрибунець». Читання учнями вголос відомостей про байку і особистість славетного українського байкаря. Актуалізація знань про Л. Глібова, пригадування його творів, які вивчались у попередніх класах.

— Що вам відомо про цього українського байкаря? Які його твори ви знаєте? Де ви їх прочитали?

Вчитель доповнює знання дітей. На дошці запис: Леонід Глібов (1827—1893); байки: «Лебідь, Щука і Рак», «Коник-стрибунець».

Інформація для вчителя. Леонід Глібов — славне ім'я в українській літературі XIX ст. Народився він 5 березня 1827 р. у селі Великий Поділ на Полтавщині в сім'ї управителя маєтку поміщиків Родзянків. У дитинстві майбутнього байкаря називали Льоликом. Він дуже любив квіти, дбайливо доглядав за ними. Дорослі ласкаво говорили: «Наш Льолик — квітчастий королік». Початкову освіту він здобув удома — його навчала матінка. У 13 років хлопчик розпочав навчання у Полтавській гімназії. Вчився він успішно, був добрим товаришем, але дуже нудьгував за рідною домівкою. У гімназії почав писати вірші. Після гімназії Глібов навчався у Ніжинському ліцеї вищих наук. Вільшу частину свого життя байкар прожив у Чернігові, працював у школі. З 1861 р. видавав і редагував тижневик «Черниговский листок».

В останні роки життя байкар дуже хворів на серце, майже втратив зір. Проте саме в той час Леонід Іванович написав багато віршованих загадок, пісеньок, акровіршів для дітей. Ці твори друкували у журналі «Дзвінок» під псевдонімом «Дідусь Кенар». Бібліографи вважають, що це вуличне прізвисько його батька який колись мав дуже співучого кенара. Найбільшим доробком Леоніда Глібова, безперечно, є його байки. їх написано 107.

Байкар помер у Чернігові 1893 р. Похований на подвір'ї Троїцького монастиря.

4. Первинне ознайомлення із змістом байки «Лебідь Щука і Рак».

— Ви щойно прочитали, що таке байка. Хто може сказати, чим байка відрізняється від творів інших жанрів? (Це невеликий, найчастіше віршований, твір повчального або гумористичного змісту. У байках в образах тварин, рослин або різних предметів зображено характери і вчинки людей.) Байки, які ми будемо читати, знають багато людей. Знають їх і ваші рідні. Чим же ці твори заслужили таку шану? Поміркуємо про це після ознайомлення з байками.

Ознайомлення з текстом байки «Лебідь, Щука і Рак». Розгляд ілюстрації до байки заохотить дітей заглибитися у її підтекст.

— Ось на малюнку зображені персонажі байки «Лебідь, Щука і Рак». Роздивіться, кого і як зобразив тут художник. Білосніжного лебедя, який, розпростерши крила, хоче злетіти вгору. Ремінна упряж стримує його, не дає злетіти. Велика темно-зелена Щука вся в напрузі, бо і її стримує упряж, поспішає у воду. Вода в озері чи, може, річці прозора, цвітуть латаття, очерет. Зелений у плямах рак ворушить клешнями, вирячивши очі, «рачкує» назад, ніби хоче виплутатися з упряжі. Подумайте і розкажіть про особливості поведінки та життя кожної з цих тварин. Що, наприклад, ви могли б сказати про Лебедя? (Це гордий, красивий перелітний птах, живе переважно на воді, може перебувати й на суші, але близько до води.) А про Щуку? (Це хижа риба, живиться дрібною рибою, живе в річках, озерах, може бути великою за розміром.) Що ви знаєте про Рака? (Він живе в річках, ставках, любить чисту, прозору воду, замулені заглибини біля берегів, незвично пересувається з місця на місце — «задом наперед».) Чи є щось спільне в усіх цих персонажів? (Всі вони різні за способом життя, зовнішніми і внутрішніми ознаками.)

Байка написана багато років тому. В ній є слова, які рідко вживаються у сучасному мовленні. Подивіться їх пояснення у словничку після тексту.

5. Смісловий аналіз тексту.

— А тепер прочитаємо твір, де діють ці персонажі. Скажіть, що він вам нагадує. (Віршовану казку. Тут діють тварини, вони домовляються про суто людські справи, пробують їх виконувати, але у них не виходить.)

Аналіз морального спрямування твору:

— Прочитайте текст і скажіть, що вирішили тварини. («Приставить хуру узялись».) Можливо, вантаж був великим? Як в тексті про це сказано? («Не велика, бачся, штука...») То в чому ж тоді справа? Чому Лебідь, Щука і Рак не можуть зрушити хуру з місця? Прочитайте про це. Якими словами описано дії кожного персонажа? («Лебідь рветься підлетіть, Рак упирається, а Щука тягне в воду».) Чи могли ці персонажі діяти в одному напрямі? (Ні.) Що хотів

підкреслити автор? (Причина невдачі криється в неузгодженості дій. Герої домовились зробити спільну справу (приставити хуру), але діяти злагоджено не вміли.) Як ви гадаєте, чи випадково герої байки — птах, риба і рак? (Мабуть, ні. Автор дібрав таких дійових осіб, які ніяк не могли порозумітися, бо вони дуже різняться між собою.) Який же висновок робить автор? Прочитайте останні рядки. («Хто винен з них, хто ні — судить не нам, та тільки хура й досі там».) Яка ж причина того, що віз і досі там? (Неузгодженість у діях персонажів.) Як про це говорить сам байкар? Прочитайте. («У товаристві лад — усяк тому радіє. Дурне безладдя лихо Діє...») Як ви гадаєте, автор схвалює чи засуджує такий підхід до справи? (Він висміює, засуджує його.) Гостре засудження дій персонажів передано словами: «І діло, як на гріх, не діло — тільки сміх». Запам'ятайте цей вислів і вживайте його при нагоді у своєму мовленні. Він допоможе вам влучно оцінити зміст роботи та її результати, коли немає злагоди між виконавцями. Остерігайтеся бути учасниками таких дій. У повчанні часто використовуються прислів'я, приказки, примовки. Ще раз перечитайте байку і визначте, де тут мораль. («У товаристві лад — усяк тому радіє; дурне безладдя лихо діє, і діло, як на гріх, не діло — тільки сміх».) Отже, повчання тут вміщено на початку тексту А чим цей твір схожий на казку? (Початком розповідь «Колись-то...») Щоб переконливо прочитати байку вголос, проаналізуємо, з якою інтонацією слід читати кожен рядок.

6. Домашнє завдання: вивчити байку напам'ять.

У 4 класі учні продовжують знайомитися із байками, що написані авторами, які жили і творили у різні часи. Діти спостерігають, як побудовано твори цього жанру, хто їх герої, чим закінчуються байки, що в них висміюється. Байки написані просто, жваво, наче розмова, свідками якої ми стали. Особливо виразною є мовна характеристика дійових осіб. У межах цієї теми відбувається читання і порівняння двох відомих байок, схожих за сюжетом, написаних різними байкарями.

Тема. **«За що ж,— хто-небудь попитає,— Зозуля Півня вихваляє?»** Два уроки за байками Л. Глібова і І. Крилова.

Мета. Розширити й узагальнити знання учнів про байки Л. Глібова, ознайомити з видатним російським байкарем І. Криловим; виховувати негативне ставлення до улесливих вихвалень; розвивати уміння пояснювати мораль байки, порівнювати твори; залучати дітей до інсценізації прочитаного.

Обладнання: маски зозулі і півня або інший реквізит, що потрібен для інсценізації байки.

1. Ознайомлення з новим твором.

Спершу вчитель актуалізує знання дітей про раніше прочитані байки Л. Глібова. Потім іде ознайомлення із байкою «Зозуля й Півень». Під час опрацювання байки слід підвести дітей до самостійного визначення її головної

думки, привернути їхню увагу до яскравої мовної характеристики дійових осіб. Учитель пропонує пригадати, як співає півень, який «спів» у зозулі, який у них зовнішній вигляд.

— Чи відомий вам вираз пустити півня? Про якого співака так говорять?

Учні вправляються по рядах у правильному читанні слів, записаних на дошці: жалібненько, мерщій, добреє, далєбі, знічев'я. Учитель читає байку «Зозуля й Півень», діти слідчить за підручником.

Виявлення емоційного ставлення до прочитаного.

- Цікаво було слухати байку?

2. Словникова робота.

- Які слова вам були незрозумілі? (Далєбі, знічев'я, безталанне.) За що Зозуля хвалила Півня? А Півень — Зозулю? Відшукайте слова, якими Півень називає Зозулю? («Зіронько моя», «голубонько», «кралечко моя», моя перепеличко»). З ким Зозуля порівнює Півня? Які почуття викликає у нас це порівняння? Про що свідчать такі слова Зозулі: «Спасибі, братику, за добреє слівце. Як не кохать тебе за це?»

3. Розгляд ілюстрації.

Яким зображено Півня? (Набундючений, самовпевнений, яскраво вбраний.) А Зозуля? (Вона улєсливо пригинається, сіренька, непоказна.) Як передано ставлення до їхньої розмови Горобчика? (У нього дуже здивований вигляд, розкритий дзьобик, очевидно, це той момент, коли він з обуренням каже: «Годі вам брєхати..!») Як вдягнені дійові особи? Про що це свідчить? (Що зміст байки стосується поведінки людей.)

4. Визначення моралі байки.

— Чи були щирими вихвалєння Зозулею Півня і навпаки? Як про це сказав Горобець? Прочитайте висновок автора байки. Чи погоджуєтесь ви з ним? Які слова з байки стали прислів'ям? («Рука, як кажуть, руку миє»). Що висміюється в цій байці?

5. Читання байки в особах.

З'ясувати, з якою інтонацією слід читати слова автора (спокійно, повчально), Горобця (з обуренням), Півня і Зозулі (улєсливо, запопадливо, нещиро).

- Яку інтонацію підказують розділові знаки? Якими жєстами, мімікою можна посилити мовну характеристику дійових осіб?

6. Інценізація байки.

7. Ознайомлення з байкою «Зозуля і Півень» І. Крилова.

Вчитель коротко розповідає дітям про те, що сюжет байки «Зозуля і Півень» привертав увагу байкарів різних народів. Про це написав байку видатний ро сійський байкар Іван Андрійович Крилов (1769 - 1844). Він жив і творив у Москві. Його твори були широко відомі в народі. Перекладались вони і на українську мову.

— Прочитайте про себе його байку «Зозуля і Півень». Підготуйтеся прочитати вголос рядки, у яких передано мораль байки.

8. Порівняння змісту і образних засобів байок Л. Глібова і І. Крилова.

— Чи схожі за змістом байки? (Так, в одній і в другій дійові особи Зозуля і Півень нещиро вихваляють один одного. В байці Глібова їхнє вихваляння оціню? Горобець, автор висловлює мораль в байці Крилова також.) Як описано вихваляння Зозулі і Півня в одній і другій байках? (У байці Глібова вжито більше пестливих слів, порівнянь щодо їх «співу», ніж у байці Крилова.) Отже, байки дуже близькі за змістом, дійовими особами, але відрізняються образними засобами. По-різному передають байкарі й однакову мораль байки. Поміркуйте, чим байки відрізняються від оповідань.

9. Домашнє завдання: навчитись виразно читати байку Л. Глібова. Вивчити напам'ять рядки, що передають мораль байок Л. Глібова і І. Крилова.

На наступному уроці рекомендуємо провести літературну вікторину за творчістю Леоніда Глібова. Це зумовлене тим, що на цих уроках завершується вивчення творів письменника.

ЗАПИТАННЯ ДО ВІКТОРИНИ

1. Де народився український байкар Леонід Глібов? (На Полтавщині, с. Великий Поділ.)

2. У якому місті він прожив найдовше? (У Чернігові.)

3. Під яким псевдонімом друкував байкар твори для дітей? (Дідусь Кенар.)

4. Які твори Глібова ви читали у початкових класах? («Бачити — не бачити...», «Лебідь, Щука і Рак», «Кони стрибунець», «Чиж та Голуб», «Погас учора день».)

5. З яких байок ці рядки:

Сердега в клітці рветься, б'ється...

А Голуб бачить та сміється... («Чиж та Голуб»)

- Проспівав ти літо Боже

вдача вже твоя така,—

а тепер танцюй, небоже,

на морозі гопака! («Коник-стрибунець»)

- Годі вам брехати

та одно другого знічев'я вихваляти!

(«Зозуля й Півень»)

У товаристві лад — усяк тому радіє («Лебідь, Щука і Рак ».)

6. З головною думкою яких байок співзвучні прислів'я: Рука руку миє, нога ногу підпира; На ловах, як на цимбалах; Хто пізно ходить, той сам собі шкодить; Лінивому завжди ніколи; Не смійся з другого, щоб тобі не було того; Не хвали сам себе, нехай тебе інші похвалять.

НАУКОВО-ПОПУЛЯРНІ

ОПОВІДАННЯ

З цим жанром діти вперше ознайомлюються у 3 класі в розділі «Від слова до книги». Значне місце науково-популярним оповіданням належить у розділах «Сторінки для допитливих» (3 клас), «Рости книголюбом» (4 клас). Побудова уроків, на яких опрацьовуються твори такого жанру, має деякі особливості, які ми розкриємо на прикладі перших уроків теми «Мова — дивний скарб» розділу «Від слова — до книги», якому належить половина навчального часу першого семестру.

Передусім, підкреслимо значущість змісту цього розділу для виховання читацької самостійності учнів. Вчителів, бібліотекарів, свідомих батьків хвилює наростання відчуження дітей від книги. Як виховати у молодших школярів бажання і уміння самостійно читати? Багато несприятливих чинників відвертають Дітей від активного читання, тим самим відлучаючи їх від джерела світла і розуму. Тому в цьому розділі ми Розкриваємо учням найважливіші відомості з історії писемності, книги, цінність цих винаходів для людей, Начення книги в інформаційному суспільстві.

Інформація для вчителів. Що таке книга? «Книга — це засіб відображення і засіб формування індивідуальної, групової й громадянської свідомості.

Саме тому вона не зникне доти, поки не зникне люди на, найвищим даром якої є свідомість і мова».

Поняття книга — широке і багатозначне, його сутність змінювалась із розвитком людства. У сучасному розумінні книга — це витвір писемності або друку, що має будь-яку знакову форму (ідеографічну, алфавітну нотну, цифрову), яка читається на будь-якому матеріалі (камінь, глина, шкіра, папірус, шовк, дошка, ца. пір, синтетичні матеріали). Вона виконує одночасно кілька функцій (інформативно-комунікативну, пізнавальну, етичну, естетичну тощо), адресована реальному чи абстрактному читачеві.

Історичний аналіз назви «книга» засвідчує, що д походження іде від матеріалу, на якому писали тексти. Так, грецьке біблос — волокно деяких видів очерету особливо папірусу. Латинське лібер — волокнистий прошарок, луб. Англійське бук і схоже з ним за звучанням голландське, німецьке бук, французьке буа, яке означає ліс. Слово книга очевидно походить від давньонімецького кеннінг — знак, мітка. Поступово слово книга стало означати зовсім інший вид записів, бо в кожний історичний період воно відображало технічні можливості даної доби, наявний рівень культури.

У світовій статистиці друку книгою вважається ви-дання, у якому понад 48 сторінок. Книга є результатом творчої праці багатьох спеціалістів: автора, редактора, художників-ілюстраторів, дизайнерів, має довгий процес поліграфічного виготовлення. Дуже важливо, щоб у книзі були добре узгоджені зміст та зовнішнє і внутрішнє оформлення. Разом ці найважливіші складові визначають якість книги.

Насамперед звернемо увагу на своєрідність підготовки учнів до сприймання нового розділу, який охоплює три теми. Тут важливо систематично працювати над тематичним словничком, адже у змісті науково-популярних оповідань є чимало слів, висловів, які вимагають роз'яснення. Беручи до уваги послаблення читької навички за літні канікули, необхідно щоуроку використовувати різноманітні прийоми досягнення повноцінного читання: попереднє вправляння у читанні складних, маловживаних слів, з'ясування наголосів, тренування вимови тощо.

Тема. **Народ-мовотворець залишив нам безцінний скарб.** «Наша мова», за А. Коваль.

Мета. Викликати інтерес до нової теми; формувати уявлення про культурні здобутки людства; удоско-налювати навичку читання; вчити виділяти у тексті нове; добирати заголовки до частин і стисло переказувати прочитане; ознайомити із значенням терміна «науково-популярне оповідання»; збагачувати словник.

Інформація для вчителя. Свято української писемності та мови відзначається 9 листопада, у День пам'яті славетного Нестора-літописця, а День слов'янської писемності і культури — 24 травня, у День рівно-апостольних святих Кирила і Мефодія. Брати Кирило і Мефодій на основі грецьких літер створили першу

слов'янську абетку. На їх честь абетку слов'янських мов і досі називають кирилицею.

1. Мотиваційна і змістова підготовка учнів до ви-вчення нового розділу і теми.

Вчитель пропонує дітям прочитати вголос назву нового розділу і розглянути малюнок, який певним чином ілюструє його зміст.

— Які книги зображено на малюнку? Які знаряддя Для письма? Чи можна сказати, що у розділі йтиметься про давні й сучасні події, пов'язані з письмом, книгою?

Читання вголос вступного блоку, міркування над запитанням: Чому слово, мова і книга тісно пов'язані?

Знаходження у змісті підручника даного ррзділу, ознайомлення з назвами творів, які він охоплює, його структурою. Читання і обговорення заголовка першої теми «Мова — дивний скарб». Учням пропонується прочитати мовчки уривок з вірша В. Забаштанського, а потім 2—3 школяра виразно читають його уголос.

— Які порівняння, вжиті поетом, посилюють голвну думку вірша? (Міркування учнів щодо смислу назви .)

2. Ігрове завдання «Збери росинки»: прочитати ііп слів'я з розкиданих слів.

3. Опрацювання першої і другої частин твору «Наша мова» (за Аллою Коваль).

Готуючись до уроку, вчитель має передбачити, що саме для учнів буде складним у сприйманні цього тексту. Очевидно, це усвідомлення історичного часу, про який ідеться в оповіданні, високий рівень узагальнення інформації. У тексті є маловживані слова. Тому слід завчасно виділити слова і вирази, що потребують випереджувального пояснення (пращури, первісна людина, предки, слов'янська азбука, стародавні греки), і слова, які доцільніше пояснити у процесі читання.

Перед читанням слід звернути увагу на прізвище автора, щоб діти пригадали твори Алли Коваль, які читали у другому класі. Якщо в бібліотеці є книги цього автора, бажано їх показати, адже у підручнику вміщено уривки з її широковідомої книги «Життя і пригоди знайомих незнайомців».

Вправляння учнів у читанні складних слів перед кожною частиною: безпосередньо, скоцюрбилась, щільніше, геніального. З'ясування їх значення учнями. Первинне ознайомлення з першою і другою часі нами твору доцільно провести шляхом читання вголос, щоб активізувати навичку читання, почути, як діти читають після канікул. У процесі читання слід домагатися від учнів дотримання наголосів, пауз, відповідають розділовим знакам, чіткої правильної мови.

4. Розгляд ілюстрації до тексту:

- Що зображено на малюнку? Як одягнені люди? Чим займаються? Яке їхнє житло?

Робота в парі.

Обміняйтеся думками: ці люди вже мають мову чи ні? Спробуйте довести свою відповідь у наступній бесіді.

5 Перевірка розуміння прочитаного, головного.

- Які нові слова, відомості ви відкрили для себе? Чому нам здається, що мова існувала завжди? Чому сучасним людям важко уявити, що на землі зникли всі мови? Про яке відкриття сказано у тексті? Якою була «жестова» мова? Чи збереглася вона у сучасних людей?

Загальна дискусія: чому винайдення мови докорінно змінило життя людей?

6. Домашнє завдання (на вибір): 1) вивчити уривок: «Як нема без зірок небозводу...» В. Забаштанського або «Плекайте, діти, ...» С. Воробкевича; 2) навчитись виразно читати і стисло переказувати прочитане (перша і друга частини оповідання).

7. Продовження роботи над текстом оповідання на наступному уроці.

Після перевірки домашнього завдання вчитель пропонує дітям прочитати мовчки третю частину твору і підготувати відповідь на запитання: Чому винайдення письма полегшило навчання і відкрило дорогу для розвитку багатьох наук і мистецтв?

Четверту частину оповідання учні читають уголос за абзацами (попередньо йде колективне вправляння у читанні складних слів: беручкий, фінікійці, високорозвинених, відшліфував, дорогоцінне, пригнобленого).

Перевірка розуміння прочитаного:

— Як виникла слов'янська азбука? Як ви зрозуміли зміст виділених речень? Про які невидимі шляхи

мовиться у тексті? Яку пораду дає читачам автор? Чи зрозуміли ви, який жанр цього твору? Так, це оповідання. Але незвичайне. В ньому цікаво розповідається про правдиві події і явища, що встановлені наукою але також є і вимисел. Такі твори належать до науково-популярних.

8. Вправи на швидкість читання, розширення читацького поля: знайти у першій частині слова, споріднені до слова мова, знайти у другому абзаці вислів «скрізь тихо».

— Хто швидше знайде у четвертій частині оповідання речення з числівниками? найкоротший абзац?

(Вправи на тренування чистоти і швидкості вимови вчитель може проводити як на початку уроку, так і в процесі опрацювання тексту.)

9. Смісловий і структурний аналіз тексту з метою складання плану.

Проглядове читання першої частини: виділення рядків, у яких висловлено головне. (Як це можна зазначати у плані?) Аналогічна робота здійснюється за кожною частиною. Її результатом є запис на дошці, наприклад

такий:

1. Виникнення мови у людей.
2. Мова первісних людей.
3. Значення винайдення письма.
4. Виникнення слов'янського письма.
5. «Як прекрасно звучить українська мова!»

10. Висновок-узагальнення з уроків.

— Який розділ, яку тему розпочали вивчати? Чи зрозуміли ви, чому тему названо «Мова — дивний скарб»? Хто був найуважнішим читачем: за зразком якої азбуки було створено слов'янську азбуку — фінікійської, грецької, латинської? Прогляньте ще раз твір «Наша мова». Хто його автор? Що це — оповідання чи казка? А яке саме оповідання? Науково-популярні оповідання ми будемо читати і в інших розділах.

11. Домашнє завдання: підготувати стислий переказ прочитаного за складеним планом; розуміти значення виділених висловів.

АВТОРСЬКІ КАЗКИ

Авторські казки українських письменників широко представлено у підручниках для кожного класу. Загалом на вивчення творів цього жанру

відведено 20 годин. Особливістю авторських казок, що пропонуюче для читання молодшим учням, є їх певна співзвучність з народними казками. Так, другокласники читають казки, у яких головні дійові особи тварини, третьокласники — чарівні казки, а четвертокласники — чарівні й соціально-побутові.

4 Літературознавці відзначають, що літературна казка пройшла складний шлях розвитку: від переказу народних казок до витончених новел та фантастичних феєрій. Першою збіркою народних казок в Європі вважають збірку італійського поета Джамбашісти Базіле (1575—1632) «Казка про казки», у якій було 50 майстерно оброблених народних казок. Першовідкривачем жанру літературної казки вважається французький письменник Шарль Перро (1628—1703). Його казки («Попелюшка», «Червона шапочка», «Хлопчик-мізинчик», «Кіт у чоботях» та ін.) перекладені багатьма мовами, їх стиль, тематика позитивно вплинули на розвиток літературної казки в різних країнах. У початкових класах учні читають широковідомі казки європейських авторів (П. Перро, Братів Грімм, О. Пушкіна, П. Єршо-ва, Б. Немцовой, Карло Коллоді, Астрід Ліндгрєн).

«Казкова літературна спадщина на сьогодні — безкінечно різноманітна. Це казки-поєми, казки-новели, казки-оповідання, казки-легенди, казки-перекази, казки-алегорії, казки, наближені до притч, байок, ліричних віршів, навіть цілі казкові епопеї... Літературна казка як казка авторська відрізняється від народної суб'єктивним забарвленням оповіді. Письменник, використовуючи казкову форму, відображає своє бачення дійсності. У літературній казці все самотутнє: і відбір матеріалу, і підхід до нього, і емоційне забарвлення, і мова».

В авторських казках українських письменників, що представлені у «Читанках», тематика дуже різноманітна. Учні прочитають казки І. Франка, Лесі Українки, Олени Пчілки, Марійки Підгірянки, Миколи Трублаїні, Л. Костенко, В. Сухомлинського, К). Ярмиша, О. Буцєня, А. Дімарова, О. Зими, В. Ско-МаРовського, В. Нєстайка, М. Слабошпицького, І.Калинця. Ці казки відзначаються цікавими сюжетами» У яких авторська вигадка поєднуєтєся з реальністю.

«Мєні здаєтєся,— пише Юрій Ярмищ, що не письменник вибирає казку, а казка обирає письменника. Казкове я бачу в усьому — у житті людини, у природі, у мрії про майбутнє, а з часом і в звичних предметах, веселих, печальних і смішних, що оточують вас. Казка об'єднує людей. Хоч би які були різні за сюжетами казки, у них завжди добро перемагає зло, люди прагнуть до краси, справедливості».

Нижче наводимо приклади уроків з різних класів на яких опрацьовуютьєся авторські казки.

Тема. Кожен бачить те, що йому миліше. Урок за казкою Ю. Ярмиша «Зайчаткова казочка» (2 клас).

Мета. Удосконалювати уміння читати в особах-знаходити діалоги, структурувати текст на частини складати план, інсценізувати твір.

Обладнання: предметні малюнки (лисиця, вовк, заєць, гриб).

1. Мовна та артикуляційна розминка.

Після перевірки домашнього завдання доцільно запропонувати учням кілька розвивальних завдань, пов'язаних з темою уроку.

«Хто зав'язав вузлик?» Учні називають якнайбільший ланцюжок ознак до об'єктів, зображених на малюнках. Той учень, який завершує ланцюжок, «зав'язує на ньому вузлик».

Вправління у читанні скоромовки, в якій слід доповнити слова:

Вибіг Мишко на доріжку,

на доріжці сидить кіш.

Взяв з доріжки Мишко кіш.

Хай піймає кішка миш.. .

— Який звук найчастіше трапляється у скоромовці-

Вимовляйте його чітко. Де в природі можна почути цей звук?

2. Мотивація сприймання нового твору.

— Які казки українських письменників ви вже читали? Хто їх автори? А хто з вас пригадає, у якій казці зайчик «приніс дров в'язку, поколов їх дрібненько, зварив юшку швиденько»?

(У «Безконечних казочках» Марійки Підгірянки.) Сьогодні ми прочитаємо нову казку, її написав вже відомий вам казкар Юрій Ярмиш. Відкрийте підручники на с. 74 і прочитайте назву твору. Зверніть увагу на малюнок, що на с. 75. Що несе зайчик? (Книгу казок.) Який у нього настрій? Очевидно, що у цій книзі і надруковано казку, про яку йде мова. Чи можемо ми зараз сказати, куди так поспішає зайчик; що у цій книжці? (Ні.) Почніть читати — і таємниця вам відкриється.

3. Первинне ознайомлення з твором методом комбінованого читання: учні — вчитель. Перш ніж читати вголос, діти розчитують слова: добридень, смачнішого, нікчемний, косоокий, пресмачне, зайченятко, неодмінно. У процесі читання пояснюється шляхом добору синонімів значення слів: нікчемний, неодмінно, гульк.

— Чим сподобалась Зайчику книжечка? З ким зустрівся Зайчик спочатку? Як читала казку Лисиця?

Прочитайте. Чому вона образилась на Зайчика? Як поставився до прохання Зайчатка Вовк? У яких рядках передано його здивування? Як Зайчатко зрозуміло, що Вовк не вміє читати? Про що Вовк хотів би казку? Чому? Хто ж утішив Зайча? Які рядки в тексті передають його страх, а які — радість? Зверніть увагу, що у казці дійові особи по-різному називають Зайчика. Знайдіть, як до Зайчатка звертається Лисиця на початку розмови і в кінці. А як до Зайчика звертається Вовк? Які риси цих дійових осіб виявляються у їхніх звертаннях? Знайдіть, як називає Зайчика хлопчик. Отже, у звертаннях: відображаються стосунки мовців.

4. Смісловий і структурний аналіз казки.

— Повернемося до с. 74. З чого починається казка? (Зайчатко знайшло книжку.) Що з ним далі трапилось? (Зайчатко зустріло Лисицю.) А потім? (Зустріч з вовком.) З ким ще зустрівся Зайчик? (З добрим хлопчиком.) Чим закінчилась казка? Тепер звернемося до малюнків. На якому з них зображено зачин казки, основну частину, кінцівку? А до якої частини казки немає малюнка? Спробуємо намалювати словесну картину зустрічі Зайчика з Вовком. Яким зобразили Зайчика? Де буде намальовано книжку? А Вовка? Він сидить, стоїть чи кидає книжку? Як його можна одягнути? Отже, скільки картин треба намалювати до казки, щоб охопити її зміст від початку до кінця? Поміркуємо разом, чому Лисиця, Вовк і хлопчик по-різному читали казку.

5. Інсценізація прочитаного.

Спочатку з'ясовується, скільки дійових осіб у казці хто її головний герой, хто позитивний персонаж, а хто — негативний? Перечитуються за вказівкою вчителя діалоги Зайченятка з кожною дійовою особою, звертається увага на інтонацію читання речень, різних за метою висловлювання (спонукальних, питальних, розповідних), настрій мовців, їх вчинки.

Інсценізацію краще провести як вільний діалог трьох пар: Зайчик — Лисиця, Зайчик — Вовк, Зайчик — хлопчик.

6. Домашнє завдання: навчитися виразно читати частину казки (зустріч Зайченятка з хлопчиком); зробити малюнок до уривку про зустріч Зайченятка з Вовком (за бажанням).

Тема. Хто може не знати, що є зима? Урок за казкою О. Буцень «Чи є зима?» (2 клас).

Мета. Продовжувати формувати уявлення про авторську казку; розвивати уміння читати в особах; складати план тексту; розрізняти у тексті комічне і повчальне.

1. Мотивація до сприймання нової теми.

— Прочитайте назву теми уроку. Як би ви відповіли на це запитання? Як ви гадаєте, про що воно свідчить? (Воно може означати, що хтось

невпевнений у тому, що буває зима.) Прочитайте загадки, які записано на дошці. Про кого вони? По лужках, бережках ходить чудо в двох мисках. (Черепашка)

Куди ходить — за собою хату носить. (Черепашка)

Біла латка, чорна латка по дереву скаче. (Сорока)

— Чи бачили ви цих тварин? Чи справді вони такі як про них сказано в загадках? Яка це хата, що черепаха носить її за собою? Що то за дві миски, в яких ходить чудо? (Зовнішній роговий, твердий покрив тіла черепахи, кам'яна «сорочка».) А чим зовні сорока нагадує чорну й білу латку? (У сороки крила і хвіст — чорні, боки і груди — білі, а її манера стрибати, вертітися, стрекотати також характеризує цього птаха як непосидючу вертуху.) Ви правильно відгадали загадки. Ми прочитаємо твір саме з цими дійовими особами. Його написав Олег Буцень. Пригадайте його оповідання про ваших ровесників, що ми читали у першому півріччі («Помічниці», «У новій школі»). А цей твір у якому розділі? Отже, зараз ми прочитаємо не оповідання, а казку.

2. Ознайомлення із змістом твору.

Читання вголос ланцюжком першої частини, вчитель читає другу, третю частину діти читають мовчки. Діти відповідають на поставлене в заголовку запитання. (Черепашка прожила багато років, але ніколи не бачила зими, а тому не могла повірити сороці, яка розповідала про таку пору року.) Після цього вчитель уточнює уявлення дітей про те, чому черепаха ніколи не бачила зими. (Вона на зиму засинає.) До яких тварин ми можемо віднести черепаху? (До таких, як ведмідь, борсук, їжак та ін.)

Читання записаних на дошці слів і пояснення їх значень: неквапливо — повільно, занесло — привело; дошкуляє — допікає, набридає, неприємно діє; пробур-мотіла — неголосно і незадоволено сказала.

3. Смісловий і образний аналіз казки за частинами.

Вчитель пропонує мовчки прочитати першу частину і сказати, про яку пору року в ній ідеться і з чого про це можна довідатись. (Про осінь.) Ранню чи пізню? (Пізню, бо сказано, що «був холодний осінній ранок», сонце «скося кинуло промінці на землю», а це буває перед самою зимою. Черепашка вже спала, а сонячний промінець її розбудив.)

— А тепер уявіть за цими рядками тексту один день пізньої осені. Яку картину ви б намалювали? Розкажіть. (По небу ходять хмари. Сонечко низько стоїть над землею. Воно то заховається, то визирне. На лужку вже посохла трава, з дерев опало листя, тільки де-не-де зеленіють один-два листочки. Під горбочком видно нірку. Там спить черепаха. Сонячне проміння скося заглянуло туди й розбудило черепаху. Вона відкрила очі й повільно виповзла з нірки, а потім так само повільно почала паляти шукати собі сніданок.) Який же сніданок у черепахи? Як про це сказано в оповіданні?

Вибіркове читання другої частини казки: знайти і прочитати тільки те місце, де йдеться про новину, яку сорока розповіла черепаці, а потім - розповідь сороки про минулу зиму.

Учні читають мовчки другу частину тексту, готуючись прочитати її в особах. Учитель ставить завдання: подумати, як треба прочитати, щоб слухачі змогли уявити собі героїв твору. Оскільки діти знають, що сорока непосидлива, то її слова слід читати швидко, передаючи в них і глузування з черепахи, і образу за недовіру до себе. Черепаха рухається повільно, і говорить так само повільно, розважливо, не вірить сороці, називає її плетухою (такою, яка розносить усякі неправдиві чутки).

4. Фізкультхвилинка.

Гімнастика для очей, вирівнювання хребта, витягування шиї. Вистукування ритму пальчиками.

5. Опрацювання третьої частини оповідання.

Учні читають текст мовчки, готуються прочитати його в особах.

Бесіда з метою відтворення прочитаного:

— З ким сорока зустрілася наступного дня в лісі?

Про що сорока розповіла вороні? Як подивилася на сороку ворона і що відповіла їй?

6. Завершення роботи над складанням плану.

Учні перечитують окремі частини, а потім пропонують до кожної заголовки. Учитель звертає увагу на те, що цей текст має три частини і один заголовок.

— А чи підходить цей заголовок, скажімо, до першої частини? (Ні.) Про що йшлося в цій частині? (Діти переказують першу частину і пропонують свої заголовки: *Холодного осіннього ранку; Сніданок черепахи.*)

Далі за запитаннями вчителя учні переказують другу частину оповідання і теж пропонують заголовки (*Яка там ще зима?; Зима — це твоя вигадка, сороко!*).

Переказ за запитаннями третьої частини. Добір заголовків до неї (*Черепаха ніколи не бачила зими; Даремно образилась*). Обираються найкращі заголовки і план записується на дошці.

7. Висновок-узагальнення з уроку.

— Що було цікавим на уроці? Чим схожий цей твір на казку? Отже, ми прочитали ще одну авторську, або літературну, казку. Як ви думаєте, між якими ще тваринами могла б відбутися подібна зустріч?

8. Домашнє завдання (на вибір):

- 1) підготувати переказ твору за складеним планом;
- 2) підготуватися до інсценізації діалогу сороки і черепахи.

Тема. **Мудрим ніхто не вродився, а навчився.** Урок за казкою Лесі Українки «Біда навчить» (4 клас).

Мета. Поглиблювати знання учнів про жанр авторської казки; вдосконалювати навички виразного читання в особах; актуалізувати знання про Лесю Українку; формувати вміння висловлювати моральні оцінні судження; знаходити у творі головне, складати план прочитаного.

Девіз уроку. Вчися чужого розуму, та свого не загуби.

1. Артикуляційна зарядка: промовляння скоромовки,

Стриб – стриб – стриб -
підстрибує по стерні
рідня:
перепілка,
перепел,
перепеленя.

Грицько Бойко

— Які звуки найчастіше трапляються у скоромовці?

2. Гра: «Що птах робить?»:

Сорока ... (скрекоче), сова ... (кричить, ухкає), синиця ... (цінькає), горобчик ... (цвірінькає), курка ... (квокче).

3. Мотивація сприймання нового твору.

— Ми продовжуємо читати твори з розділу «Казки Українських письменників». Чи знайомі ви із казкою «Біда навчить» Лесі Українки? Як ви думаєте, про що може йти мова у казці з такою назвою? Коли вживають такий вислів? Перш ніж читати казку, пригадаємо, які твори Лесі Українки ви читали раніше. Так, це були поезії. А зараз ми прочитаємо казку, яку вона написала для дітей. Отже, це літературна, або авторська, казка.

4. Читання першої частини казки учнями мовчки.

Після читання тексту вчитель з'ясовує емоційні враження учнів (Чи цікаво? Що саме?), перевіряє рівень первинного розуміння тексту:

— З ким спочатку зустрівся горобчик? Скільки зерняток знайшли горобчики? Що змусило горобчика шукати розуму?

5. Словникова робота.

Уточнення розуміння учнями значення слів і виразів: *що на очі навернеться* (що попадеться), *по смітничку громадили* (рилися), *відрізав* (тут: різко, суворо сказав), *зирк* (швидко глянули), *отерп зо страху* (дуже перелякався), *схопився* (швидко полетів), *все хутчіш*, (дуже швидко), *ні гадки йому* (ні про що не думає), *статкує* (господарює), *світ за очі* (далеко). Словникова робота здійснюється залежно від рівня підготовки дітей (до читання або в процесі читання, у контексті речення через добір синонімів чи синонімічних зворотів).

6. Читання другої частини казки мовчки до слів

« Полетів горобчик...»

Читання вчителем діалогу горобчика з совою. Продовження читання учнями другої частини ланцюжком.

— Чи уважно ви читали: з ким спочатку зустрівся горобчик — із зозулею чи совою? Кого горобчик назвав «дядиною», а кого — «моя пані»? Перечитайте відповіді всіх птахів, до яких звертався горобчик за порадою. Про кого з них можна сказати: байдужий, щирий, злий, зарозумілий, грубий, розумний? Чому? Доведіть свою думку. (Вчитель попередньо записує на дошці у стовпчик ці слова.)

Слухання і взаємний аналіз учнівських відповідей. На дошці заздалегідь записані назви дійових осіб казки відповідно до ознак їхньої поведінки, ставлення до горобця.

— Чи можна сказати про цих птахів прислів'ям: *Яка головонька — така й розмовонька?* Чому ви так вважаєте?

7. Збагачення мовлення учнів образними висловами.

- Знайдіть у розмові горобчика з совою слова, що є синонімами до слова *говорити*, а у розмові з круком — прислів'я.

8. Розгляд ілюстрацій.

- Що нового ілюстрації додають до характеристики дійових осіб?

Знаходження епізодів, які відповідають змісту малюнків.

9. Читання мовчки третьої частини казки.

— Як довго тривали події, описані у третій частині?

Чому птахи почали поважати горобчика? Які вчинки горобчика засвідчують його мудрість?

10. Підготовка до виразного читання в особах у про цесі роботи в парах. Учні готують уривок діалогу го робчика з будь-якою дійовою особою (на вибір). На підготовку учитель дає певний час (до 2 хв). Діти напівголосно прочитують репліки. Установа: правильно передати стан і настрої мовців, врахувати розділові знаки, роль дійової особи у творі.

Знаходження у тексті роздумів горобчика, у яких передано його бажання стати кращим, коментування їх.

11. Аналіз жанрових особливостей твору.

— Який за жанром твір ви прочитали? (Це авторська казка, яку написала Леся Українка.) Які ознаки казки тут є? (Птахи діють і розмовляють, як люди; (подолавши багато випробувань, головний герой досягає своєї мети.) А як точніше визначити різновид цієї казки: це чарівна чи побутова казка? (Так, це побутова.)

12. Визначення головної думки казки:

— Як змінювалася поведінка горобчика? Яким він зображений на початку казки? А в кінці? Назвіть позитивні і негативні риси характеру головного героя казки. У яких роздумах горобчика передане його бажання стати кращим? Про що свідчить його відповідь горобцям-сусідам: «Біда навчила!»? (Горобчик навчився працювати, поважати інших птахів, турбуватися про своїх діточок.) Отже, головна думка казки: «Чеш будь щасливим, не будь лінивим», або «Мудрим ніхто не вродився, а навчився». Звернімося до девізу уроку. Як ви його розумієте? Порівняйте його з головною думкою казки.

13. Домашнє завдання: скласти план твору; підготуватись до стислого переказу казки; дібрати прислів'я про працю.

Тема. **Хлопчик, у якого мама — Казка, а тато - Ранок.** Урок за казкою В. Нестайка «Жевжик» (4 клас).

Мета. Розширювати знання дітей про жанрові ознаки чарівної казки; удосконалювати уміння правильно і виразно читати; виділяти головну думку; характеризувати головного героя; висловлювати оцінні судження; розвивати фантазію.

1. Мовна й артикуляційна розминка.

Гра «Хто це?»: *дивує, перетворює, чаклує, змінює...* (чарівник); *майструє, плавить, кує, клеє...* (коваль); *обміряє, кроїть, ріже, зшиває...* (крavecь) і т. ін.

Читання прислів'я, що записане на дошці, на одному мовному видиху.

Дарма, що гора висока: наважишся — подолаєш.

Дарма, що ворог сильний: насмілишся — переможеш.

Вчитель підсумовує: над значенням цих прислів'їв діти поміркують після читання казки.

2. Повідомлення теми уроку, заохочення учнів до прогнозування її змісту.

Діти знаходять у підручнику пояснення слова *жевжик*. Вчитель записує його на дошці. Технічна і словникова підготовка до читання нового твору.

Читання кожної колонки слів зверху вниз («луною» за вчителем) і знизу вверх («буксиром» із сусідом по парті):

хімерні	заторохтів	Пшик
шануйся	тероризують	Кривоший
аніскілечки	дивовижні	Закаблук
чудернацькі	недугою	Здоровило

Добір синонімів до слів: *аніскілечки*, *глузував*, *дуга*. Які слова серед тих, що ми читали, є синонімами? (Хімерні, чудернацькі, дивовижні.)

Глумачення значень слів: *шануйся*, *тероризують*. Поміркуйте, чому усі слова останнього стовпчика написані з великої літери? За якими ознаками люди могли отримати такі імена?

Пояснення значень слів *картка*, *зигзаг*, *дивак*, *нахарка*, *нікчема*, *дати відкоша* здійснюється у процесі читання.

3. Первинне ознайомлення з казкою.

Читання комбінованим способом (учитель—учні). Відтворення змісту прочитаного:

- Де відбувалися події? Хто дійові особи казки? Хто з них є негативними персонажами?

4. Вибіркове читання.

Поглиблений аналіз змісту казки:

— Прочитайте, де і коли народився Жевжик. Що дізналися про бабу Горобчиху? Як виглядав казковий хлопчик? Чому баба Горобчиха дала йому таке дивне ім'я? Хто були його батьки? Прочитайте, якої вдачі був Жевжик. Що вказує на незвичайність його поведінки? Чому диваківці не могли дати відсіч бандитам?

Як Жевжик давав відкоша бандитам?

5. Робота з ілюстрацією.

— Розпізнайте на малюнку дійових осіб. Як зображено негативних і позитивних героїв? Озвучте малюнок. Що могли б говорити у цей момент дійові особи?

6. Робота в парах за завданнями на дошці: відшукати пояснення імен жителів села; знайти опис втечі бандитів.

7. Вправи на розвиток швидкості читання:

а) *Хто читає уважніше?* Знайти у тексті, на що було схоже волосся у Жевжика. Як воно стирчало? Які у нього були очі?

б) *Хто читає швидше?* Завдання підручника,

с>.103.

в) *Дочитай речення:* «Він народився сонячного...»; «Недарма село...»; «Аж раптом ...»; «Жевжик; «Коли з ворога ...»; «Побачивши таке ...»; «Відтоді, малюючи ...».

8. Робота в парах, побудова діалогу.

— Про що б ви хотіли запитати один одного? Знайдіть у тексті речення, що звучать, як прислів'я.

9. Визначення головної думки казки.

— Які якості хлопчика допомогли йому впоратися з бандитами? Як його вчинок вплинув на диваківців? Поміркуйте, чому Жевжик зник. У яких словах виражена головна думка твору? Прочитайте. Поміркуйте що у творі казкове, а що нагадує справжнє життя.

Порівняйте зміст казки і прислів'я, яке читали на початку уроку. Що у них спільного? До яких роздумів спонукає ця незвичайна історія?

10. Рефлексія навчальної діяльності.

— На якому етапі уроку було вам цікавіше працювати? Хто хоче поділитися своїм відкриттям?

11. Домашнє завдання (на вибір):

1) скласти план казки; підготувати за ним переказ;

2) намалювати малюнки за текстом, творча робота (підготувати розповідь про нові незвичайні пригоди Жевжика).

§ 3. УРОКИ-СХОДИНКИ ДО МОНОГРАФІЧНОГО ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ ПИСЬМЕННИКА

ШЕВЧЕНКОВЕ СЛОВО

У підручнику для кожного класу є окремий розділ, присвячений життю і творчості геніального поета і художника. Вчитайтесь у глибину пристрасних слів Івана Франка, якими він визначив роль Шевченка в історії і культурі нації: «Він був сином мужика — і став володарем у царстві духа. Він був кріпаком — і став велетнем у царстві людської культури. Він був самоуком — і вказав нові світлі й вільні шляхи професорам і книжним ученим. Доля переслідувала його в житті, скільки лиш могла, та вона не зуміла перетворити золото його душі в ржу, ані його любові до людей у ненависть і погорду. Доля не шкодувала йому страждань, але й не пожаліла втіх, що били із здорового джерела життя. Найкращий і найцінніший скарб доля дала йому лише по смерті — невмирущу славу і всерозквітаючу радість, яку в мільйонах людських сердець усе наново збуджуватимуть його твори...» Тарас Шевченко утверджував Україну і українство своїм поетичним словом усе життя. З виходом «Кобзаря» Шевченко з Наддніпрянщини став всеукраїнським «речником нації, виразником інтересів усіх, хто дбав про її духовний розвиток» (В. М. Русанівський). Слово Шевченка утвердилось як норма єдиної української літературної мови. Для поетичної мови Шевченка характерним є вживання лексеми «слово», саме в її узагальнених значеннях як мови української, як високої правдивої мови... У поезії Тараса Шевченка слово має розгалужену систему епітетів: незле, тихе, тихо-сумне, тихеньке, великеє, щире, розумне, живе, мудре, пророче, святеє, найкраще, огненне, слово правди, слово і мова, слово і розмова, слово і душа, слово і серце, слово і вчення... Про глибоко усвідомлене й відповідальне ставлення Шевченка до рідної мови, її ролі в житті народу, до слова свідчать як поетичні рядки, так і щоденникові записи та листи:

Орю свій переліг — убогу ниву!

та сію слово...¹

Красу, правдивість, народність поезії Шевченка вчитель розкриває молодшим школярам на уроках — зустрічах з його словом. У 2—4 класах діти прочитають 12 поезій. Їх тематика — це картини милої серцю поета української природи у різні пори року, почуттів людини, яка тонко відчуває свій зв'язок з рідною землею. Вірші сповнені поетичними образами-символами української природи і української мови: соловейко, пташечка, червона калина, барвінок, тополя, верба, жайворонок, зозуля, зоря, веселочка, темний гай тощо. Динамічність картин природи передає виразність дієслів, які розгортають перед нашими очима наростання дійства, що відбувається, передаючи не лише стан природи, а й замилювання поета, який описує свої глибокі почуття. Слід привернути увагу дітей до того, Що в кожному уривку обмаль епітетів, але дуже багато Дієслів, які передають зміну картин природи. Ска жімо, «Весна»: встала,

розбудила, уквітчала, укрила, зустрічають і т. ін. Такий прийом можна виявити у кожному творі. Це надає їм особливої краси.

Організуюючи читання цих поезій, маємо стимулювати естетичні враження дітей, загострити увагу до образних висловів. Доцільними методичними прийомами є словесне малювання та образотворче ілюстрування прочитаного, знаходження порівнянь, усталених ознак, пояснення метафор. Слід звернути увагу на те, що невід'ємною частиною поетичних картин Шевченка є передача почуттів людини, стан, настрої якої тісно пов'язаний з природою.

Привертаємо увагу вчителів до маловідомих фактів з історії створення «Малого Кобзаря» для дітей. Незважаючи на заборону українського слова, величезними зусиллями свідомої української інтелігенції з 1860 до 1917 р. з'явилося 61 видання творів Т. Шевченка. За ідеєю Олександра Русова (чоловік Софії Русової) з допомогою діячів Київської громади (особливо Миколи Лисенка) були відібрані твори для дитячої книги, підготовлено невідомим автором вступну статтю. У 1911 р. «Малий Кобзар» побачив світ. Книжка вийшла у видавництві ж. «Український учитель», що знаходилося на вул. Хрещатик, 40. В ній 40 поезій, розміщених за принципом наростання у кожному вірші складності, емоційності, насиченості думками. Починається книжка, як пісня з лагідного акорду, з віршів «Соло», «Садок вишневий» і «Світає, край неба палає». Книжка багато ілюстрована. До неї є стаття невідомого автора про життя і поезію Шевченка. Вчені відзначають, що це перше в історії «Кобзаря» видання для дітей було своєрідною маленькою енциклопедією українського життя¹.

Тема. **«Тяжко-важко в світі жити сироті без роду...»** Про родину великого Кобзаря (2 клас).

Мета. Розширити знання дітей про родину Т. Г. Шевченка, викликати інтерес до його постаті; розвивати навичку виразного читання; ознайомити з новим підручником.

Обладнання: репродукція картини «Автопортрет» Тараса Шевченка; книга «Кобзар».

1. Ознайомлення учнів з другою частиною «Читанки» для 2 класу.

— Що зображено на обкладинці? Чим вона відрізняється від обкладинки першої частини підручника? Перевірте, чи не змінилися умовні позначення. На чому написано назви розділів? Знайдіть зміст. Прочитайте мовчки назви розділів, надруковані синім кольором. Прочитаємо тепер вголос ці назви. Отже, попереду вас чекає багато цікавих уроків, на яких ви читатимете вірші, казки, оповідання.

2. Підготовка дітей до сприймання тем розділу. Ознайомлення з літературознавчою сторінкою (с. 3).

Вчитель пропонує дітям прочитати спочатку мовчки, а потім вголос назву розділу, говорить, що значення вислову «великий народний поет і художник» буде розкриватися перед учнями поступово. У кожному класі вони будуть дізнаватись нове про життя і творчість поета.

—Розгляньте портрет, який відкриває розділ. Це автопортрет Тараса Шевченка. Слово автопортрет означає, що художник намалював себе сам (1840 р.).

Змалечку Тарасик любив малювати. Де тільки можна, він зображував те, що йому подобалось. Його талант до малювання люди помітили і оцінили раніше, ніж талант поетичний. Роздивимось уважно, яким себе зобразив поет.

Інформація для вчителя. Художник зобразив себе молодим, із спокійним замріяним обличчям. Портрет він намалював у ті роки, коли вирвався на волю з кріпацтва. За своє життя Тарас Григорович створив близько 40 автопортретів. Очевидно, що у такий спосіб художник прагнув передати свої думки, переживання, зміни душевного стану і зовнішнього вигляду. На цьому автопортреті він сидить боком до глядача. Здається, що поет повернувся до нас лише на мть, а потім знову порине у світ своєї творчості. На Темнуватому тлі чітко вирізняються обличчя, високе світле чоло, проникливий погляд очей.

Завдяки турботам видатних російських митців К. Брюллова, В. Григоровича, О. Венеціанова та ін. з якими Шевченка познайомив його земляк — відомий художник Іван Сошенко, у 24 роки він був викуплений з кріпацтва і почав навчатися малярства в Академії мистецтв, у Петербурзі. Поряд з цим Тарас Шевченко писав вірші про Україну, які захоплено слухали його друзі, знайомі і радили видати окремою книгою. У 1840 році Шевченко опублікував свою першу невеличку збірку поезій «Кобзар», які звучали ніби вірші народного співця, який грає на кобзі сокровенне. Згодом назва цієї книги стала символом всієї творчості поета, адже він і є великим співцем українського народу.

Про «Кобзар» Шевченка Іван Франко писав: «Ся маленька книжечка відразу відкрила немов новий світ поезії, вибухнула, мов джерело чистої холодної води, заясніла невідомою досі в українським письменстві ясністю, простотою і поетичною грацією вислову».

3. Ознайомлення учнів із біографічними відомостями про поета.

Діти читають вголос текст (с. 3). Вчитель записує на дошці під назвою розділу дати життя поета; привертає увагу до книги Т. Шевченка «Кобзар» або до іншого ілюстрованого видання.

— У кого вдома є твори Тараса Григоровича Шевченка? Хто може розповісти вірш поета? Чи є у нашій місцевості вулиця, будинки, пов'язані із цим славним іменем? Сьогодні ми прочитаємо оповідання про дитячі роки поета.

4. Підготовка учнів до читання оповідання «Тарас Шевченко» Дмитра Красицького. (Автор цього оповідання — правнук Тараса Шевченка по лінії його улюбленої сестри Катерини, яка після смерті матері доглядала менших у сім'ї. Після одруження з кріпаком Антоном Красицьким вона переїхала в село Зелена Діброва. Дмитро Красицький з 1946 року працював у Києві в музеї Т. Г. Шевченка; він написав кілька книг про життя славетного родича — «Дитинство Тараса», «Тарасова земля», «Юність Тараса» та ін.)

Вправляння у читанні слів: *найрідніші, плакають, господарством, пізніше, неабищо, здалеку*. Пояснення значення слів перед читанням: *хура; неабищо; у процесі читання: занедужала, вишняку, свита*. Читання тексту вголос ланцюжком.

5. Смісловий і образний аналіз тексту:

— Що ви дізналися про матір поета? Прочитайте. Коли малий Тарас зостався сиротою? Яке життя настало для дітей? Чому помер батько Григорій Іванович? Якою він бачив долю Тараса?

6. Читання поезії «Світає...».

Вчитель пропонує, щоб учні спочатку прочитали вірш про себе.

— У який час описано природу? Які картини постають перед читачем? (Раннього тихого ранку, краси і спокою в природі.) Перш ніж читати вголос, подумайте, швидко чи уповільнено треба читати вірш. (Нешвидко, трошки замріяно, бо природа ще лише пробуджується, краєвиди поступово відкриваються перед читачем.) Подивіться, як побудовано кожен рядок: де починається і закінчується речення. Отже, кожен рядок — це одне речення. Які розділові знаки у ньому? Де слід зробити коротку паузу, а де найдовшу? Прочитаємо вірш уголос за рядками. Яка перша картина постає перед нами? Прочитаємо другий рядок. Які тут картини? (Радимо вчителю самому прочитати третій рядок, бо тут треба зв'язати у мовленні другий і третій рядки.) Яке враження створює вірш? (Наче все, про що пише поет, відкривається йому з високої гори, так багато охоплено зором; а може, він пригадує ці картини, перебуваючи десь далеко поза рідною країною.)

— У якому значенні вжито слова палає, мріють?

Прочитайте вірш і скажіть, які слова підказують, що йдеться про природу наприкінці літа, а не на початку.

7. Домашнє завдання: прочитати оповідання «Тарас Шевченко»; вміти відповідати на перше запитання до тексту. Тема. Чудова мандрівка малого Тараса. «Малий Тарас чумакує» Антіна Лотоцького (3 клас).

Мета. Розширити знання учнів про життя Тараса Шевченка; збагачувати мовлення образними висловами і новими поняттями.

Обладнання: репродукція картини Тараса Шевченка «Селянська родина».

1. Актуалізація знань і уявлень учнів про життя і творчість поета методом бесіди-розповіді.

Вчитель пропонує пригадати, які вірші учні вже читали, що знають про Тараса Григоровича Шевченка, які репродукції його картин бачили.

— Пригадайте дитинство поета: де він народився, у якій родині. Рід Шевченків мав козацьке коріння. Про це малому Тарасу розказував його дід Іван. У сім'ї було шестеро дітей. Чи пам'ятаєте, кого з рідні найбільше любив Тарас? Так, старшу сестру Катерину, що опікувалася малим. Ще в ранньому дитинстві хлопчик вирізнявся з-поміж дітвори своєю жвавістю, допитливістю, потягом до малювання, роздумів, мандрів. Його мати — Катерина — була дуже лагідною, доброю жінкою. Вона померла у 40 років, коли Тарасові минуло 9 літ, а через три роки не стало і батька. Хто пригадає, що сказав батько перед смертю? Так, він не помилився. Вийшла з малого Тараса неабияка людина — великий художник і народний поет.

2. Розгляд ілюстрації картини Тараса Шевченка «Селянська родина». (Поради щодо організації цього етапу уроку вчитель знайде у розділі «Ілюстрації та аудіозаписи на уроках читання».)

— Хто зображений на картині? У яку пору зібралася родина коло хати? Який настрій батька й матері передає художник? Прочитайте мовчки поетичні рядки, вміщені під картиною.

Не цурайтесь того слова,
що мати співала, як малого сповивала,
з малим розмовляла.

Тарас Шевченко

— Як ви зрозуміли вислів «не цурайтесь»? Про яке во тут пише поет? (Про колискові, які наспівувала мати, про те, як маленька дитина з материних вуст уперше чує рідну мову.) Зміст цього уривка перегувається із зображенням селянської родини на картині. Тарас Шевченко написав багато віршів, у яких уславлює матір, що плекає своїх дітей. Про це ви більше пізнаєтесь у наступних класах.

3. Опрацювання текстів у підручнику (с. 20—22). Читання мовчки біографічних відомостей про життя поета-

—Що з прочитаного було вам відоме? А про що ви дізналися вперше?

Первинне ознайомлення із змістом оповідання «Малий Тарас чумакує». Спершу вчитель пропонує дітям поміркувати: що може означати цей заголовок. Хто чув слова чумаки, чумаки? В старі часи чумаками називали

візників, які перевозили на волах сіль, хліб, рибу та інші товари для продажу. Чи міг малий Тарас сам чумакувати? Ні. Отже, вже у назві оповідання є дещо незвичайне. Про що тут буде розповідь, нам може підказати і малюнок. Кого художник намалював найближче до глядача? (Малого хлопчика у брилику, який сидить на возі і вдивляється у степ. Це, очевидно, і є малий Тарас.)

Написав це оповідання український письменник Антін Лотоцький (1881 — 1949). Він народився на Львівщині. Його батько — письменник Лев Лотоцький часто розповідав дітям про історичні події і найвидатніших українців. Антін Лотоцький написав «Історію України для дітей» — (у 4 книгах) від княжих часів до захисту української державності українськими стрільцями. Пригадайте назву оповідання цього письменника, яке ви читали на початку року у темі «Похвала книгам» («Школа Володимира Великого»).

Перш ніж діти читатимуть твір, з'ясуємо розуміння окремих слів. Крім тих, що подано у підручнику, слід пояснити власні назви. У процесі читання вчитель передає значення слів пасинки, пашу, обабіч, запорізька вольниця, бранці шляхом добору синонімів.

Первинне ознайомлення з текстом доцільно організувати комбінованим способом. Учні починають читати ланцюжком за абзацами до слів «Що це за місто?». Краще, щоб на цьому етапі діалог Тараса з батьком прочитав учитель. Завершує читання останнього абзацу учень, що добре читає.

4. Смісловий і образний аналіз тексту. — Як дідусь хотів допомогти малому Тарасику? У яку пору відбувалась подорож? Як про це сказано в оповіданні? Прочитайте. Які почуття охопили хлопчика, коли він почув новину? Прочитайте. Чи зрозуміли ви, про які «залізні стовпи» пригадував Тарас? Як ви думаєте, швидко чи повільно рухався віз? Чи довго їхали подорожні? Які краєвиди відкривалися перед Тарасом? Які власні назви є в тексті? Що вони означають? Поміркуйте, які риси характеру хлопчика виявилися під час його розмови з батьком. Про що він думав, що уявляв? Знайдіть речення, у яки виділено вислови. Який зміст вони передають? Як по-іншому ще можна сказати про сприйняття малим Тарасом буйного степу?

5. Підсумок уроку.

— Діти, який розділ ми розпочали сьогодні читати? Перегляньте сторінки 19—22 підручника. Що нового ви дізналися про Тараса Шевченка як художника? Які відомості про життя поета ми сьогодні згадали? Який епізод з дитячих років поета описано в оповіданні «Малий Тарас чумакує»? Які вислови передають допитливість, мрійливість малого Тараса? Мабуть, у своєму дорослому житті, у тузі за Україною, поет не раз згадував ці щасливі дні подорожі з батьком серед розкішної природи, незабутні розповіді про славне минуле.

6. Домашнє завдання: вивчити напам'ять рядки Т. Шевченка на с. 19; навчитись виразно читати діалог Тараса з батьком (з оповідання).

Тема. Поетичні картини рідної природи у поезіях Тараса Шевченка (3 клас).

Мета. Розкрити красу Шевченкового слова, уміння передати у художній формі любов до рідної землі; формувати вміння визначати співзвучність картин природи з настроєм людей; розвивати уміння виразно читати, знаходити і пояснювати образні вислови; збагачувати мовлення дітей словами-символами. Матеріал до уроку. Поезії Т. Шевченка «Село! І серце одпочине», «І досі сниться...», «Тече вода із-за гаю...»-

1. Мотиваційна підготовка учнів до сприймання теми уроку.

Вчитель пропонує дітям прочитати вголос записане на дошці речення
Вчитайся, вслухайся у Шевченкове слово!

— Діти, на минулих уроках ви читали оповідання про дитячі роки поета. А про що, на вашу думку, йтиме мова на сьогоднішньому уроці? Так, ми будемо читати вірші Тараса Григоровича Шевченка. До чого закликає нас укладач «Читанки»? (Щоб ми вчиталися і вслухалися у Шевченкове слово.) На уроці ми прочитаємо три поезії, три перлини з творчого доробку поета.

2. Змістовно-емоційне читання і аналіз поезій Тараса Шевченка.

— Діти, відкрийте підручники на с. 24, прочитайте назву, що об'єднує с. 24—25. Скільки тут віршів? Як їх розташовано? Як розміщено малюнки? (Вони, наче рамка, що об'єднує ці твори.) Малюнки ми будемо розглядати після читання віршів, зіставляти із змістом прочитаного. Ви вже знаєте, як Тарас Григорович любив Україну. Незважаючи на тяжкі випробування, що йому довелося перетерпіти у дитячі роки, пізніше у багатьох творах він описує рідне село, наче диво, наче найкраще місце на землі. Це були не лише його спогади, а й мрія знову побачити рідні, любі серцю місця.

Сприймання і текстуальний аналіз поезій. Вірш «Село...» читає вчитель; діти сліdkують за підручником.

— Діти, чи сподобався вам вірш? З яким почуттям поет пише про село? Що саме? Прочитайте вірш про себе, зверніть увагу, де закінчуються речення. Підготуйтеся прочитати його вголос так, щоб ми відчували ваші почуття.

Запитання за прочитаним:

— Яку картину описано у вірші? Які назви ознак дібрано до слів гай, хати, тополі, гори? Якими порівняннями поет підкреслює своє захоплення зображеною картиною? Як ви розумієте порівняння села із писанкою? А палат з дивом? Звернемося до наступного вірша «І досі сниться...» Вже самі ці слова нам підказують, що ця поезія написана поетом на чужині, далеко від рідного краю. Прослухайте вірш. (Учні сліdkують за текстом.) Який настрої передає ця поезія? Кого згадує поет? Прочитайте вірш мовчки. Які дві картини зображено у вірші? З яким почуттям поет описує ці картини? (Він наче передає свою мрію про те, яким має бути життя на його рідній Україні: щаслива родина, у якій спокій,

злагода, достаток: дід «бавить хорошеє та кучеряве своє маленькеє внуча», і «веселая, сміючись, мати, цілує діда і дитя, аж тричі весело цілує, приймає на руки, і годує, і спать несе...».) Підготуйтеся прочитати вірш вголос. Зверніть увагу на межі речень і розділові знаки. Яким має бути темп читання? Де буде найбільша пауза?

З якою інтонацією слід читати слова Ідосі сниться у першому і другому реченні? (У першому — спокійно, замріяно. Темп читання другої строфи швидкий, емоційний. Тут є слова про матір молоду, яка весела, рухлива, грає з дитинкою, «а дід сидить». Отже, темп та інтонація читання зумовлені і природним протиставленням двох картин.)

Читання вірша учнями вголос за двома картинами.

Ознайомлення з поезією «Тече вода із-за гаю...»

Слово вчителя:

– Ця поезія створена Шевченком за місяць до його смерті. Тяжко хворий поет марив Україною. Наче уві сні виринали в його уяві образи давно бачених рідних місць. Він мріяв, що весною одужає і зможе знову приїхати на Україну, побачити гаї, ліси, величний Дніпро, почути українську пісню. Та не судилося йому того щастя.

Читання учнями вірша вголос за строфами.

– Які почуття викликав у вас цей вірш?

Робота у парах: розгляд малюнків, що ілюструють текст.

— Що саме зображено на малюнку? Які рядки з вірша найбільше відповідають зображеному? Які дві родини зображено у вірші?

Колективна робота:

— Які рядки вірша свідчать про те, що краса та спокій природи співзвучні з настроєм людей? Прочитай їх вголос.

3. Удосконалення вміння виразно читати поезію.

На дошці зображено схему першої строфи. Визначено слова, на яких слід зробити логічні наголоси: тече, гаю, горою, качаточка. Їх треба виділити голосом, бо без цих слів не можна уявити описану картину.

— А де треба зробити середні паузи? (В середині речення.) А довгі? (Між реченнями.)

Учень біля дошки читає вголос рядки вірша і виділяє логічні наголоси; інші — сліdkують за підручником. (Аналогічну роботу, якщо дозволяє час уроку, доцільно виконати за кожною строфою.)

4. Висновок-узагальнення з уроку.

— Звернемось до назви теми сьогоднішнього уроку. У зміст яких поезій ви вчитувались і вслухалися? Прогляньте розворот: які образи-символи України ми побачили у віршах? (Білі хати, широколисті тополі, зелений гай, сині гори, Дніпро, садок, тече вода...) Що ми зуміли почути і побачити, читаючи вірші? Поміркуйте, якими почуттями об'єднано ці вірші. З яким настроєм, у якому темпі їх треба читати?

5. Домашнє завдання: вивчити напам'ять вірш «Тече вода із-за гаю...». Слухання вірша буде проводитися як міні-конкурс на кращого читця.

У 4 класі Шевченкова тема відкриває «Поетичну світлицю», де вміщено твори тих корифеїв української літератури, твори яких учні вже читали в попередніх класах. Діти відкриють для себе чимало нового про життя і творчість Тараса Григоровича Шевченка. У відомостях (с. 36) вони прочитають про те, як вивчають зараз творчість поета, як шанують сучасники поезію Великого Кобзаря і його праці як художника. Тут є зведені відомості про найважливіші дати його життя. У поезіях, що є у підручнику, продовжується тема оспівування поетичних картин української природи побуту, народних звичаїв.

Тема. Поетичний образ рідної хати. Урок за поезією Тараса Шевченка «Садок вишневий коло хати...»

Мета. Вчити дітей сприймати красу природи, відтворену у вірші, розвивати образне мовлення і мислення; виховувати любов до рідного краю; вчити знаходити рими.

Обладнання: грамзапис пісні «Садок вишневий коло хати...» (музика Миколи Лисенка).

1. Змістова і емоційна підготовка учнів до сприймання поезії.

— Мальовничу природу України, її добрих працюючих людей Т. Г. Шевченко полюбив змалечку. Він і сам був живою частинкою цього світу. Тому і пише поет так зримо і щиро. У його творах гомонять діброви, реве і стогне Дніпро, височать у степу давні могили.

Згодом сильна поетична уява увібрала увесь цей звабливий світ і перетворила в незабутні образи рідної землі. Пригадайте, які вірші — поетичні картини ми вже читали. У далекому Петербурзі, в казематі, куди поета було кинуте за волелюбні вірші, в уяві автора виникає картина рідного краю: вишневі садки, вкриті білим цвітом, спів соловейка, молоді дівчата, пісні яких не стихали і пізно ввечері. Все це Тарас Григорович відтворив у невеликому вірші «Садок

вишневий коло хати...», який став улюбленим твором багатьох поколінь. Послухайте, як звучить цей вірш. (Учитель виразно читає поезію.)

2. Бесіда за змістом твору:

— Про яку пору цей вірш? Яку саме вечірню годину? Які почуття він у вас викликав? Чи бачили ви, як цвітуть вишні навесні? З чим можна порівняти цвітіння вишень? (З білим снігом, з шумовинням, піснею тощо.) Прочитайте вірш про себе.

Запитання після читання:

— Кого згадує поет у вірші? Що можна побачити за рядками вірша? Які картини? А кого почути? Послухайте цей вірш, покладений на музику видатним українським композитором Миколою Лисенком. Що привернуло вашу увагу? Які почуття викликало? Прочитайте виразно вірш. За допомогою інтонації передайте замилювання красою природи. Перший рядок читаємо спокійно, з розповідною інтонацією. Далі вже з'являються звукові образи: «хрущі гудуть», «співають дівчата», «соловейко заливається».

3. Вибіркове читання з метою малювання словесних картин.

— Знайдіть рядки, в яких сказано про повернення з поля плугатарів і дівчат. Яку картину ви намалювали б до цих слів? Які фарби використали б?

Перечитування другої строфи. Вчитель привертає увагу дітей до образу матері, розкриває значення вислову: «А мати хоче научати, так соловейко не дає». (Мати завжди виховує своїх дітей, тут вона теж хотіла щось їм сказати, але соловейко так щебече, що голосу матиного не чути.)

— Яку картину можна намалювати до цих рядків?

Які будуть переважати фарби? Яким буде небо? Прочитайте останню строфу і скажіть, що з прочитаного можна побачити і почути. (Можна побачити, як мати кладе своїх діточок спати, як сама засинає коло них, почути спів дівчат і щебет солов'я.) Знайдіть у кожній строфі ланцюжок слів, що римуються.

4. Висновок з уривка.

— Ми завершуємо читати твори цієї теми, але не розлучаємось зі щирим, красивим і правдивим Шевченковим словом. У наступних класах ви заглибитесь у поезію Шевченка, зрозумієте, відчуете щирість його слова:

Ну що б, здавалося, слова...

Слова та голос — більш нічого. ,

А серце б'ється — ожива,

як їх почує!...

5. Домашнє завдання: підготувати до наступного уроку розповідь «Моє слово про Тараса/Шевченка»; вивчити напам'ять вірш «Садок вишневий коло хати...».

ЗУСТРІЧІ З ПОЕЗІЄЮ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Молодші учні читають у 2—4 класах вісім поезій Лесі Українки і казку «Біда навчить». Від класу до класу дітям поступово відкриваються події життя і світ творчості винятково талановитої, щедрої, світлої душі української поетеси з символічним ім'ям — Леся Українка.

Багато видатних людей вплітали у вінок її слави прекрасні і вдячні слова. Ось деякі з них: «Се талант сильний, наскрізь мужній, хоч не позбавлений жіночої грації й ніжності» (Іван Франко); «Леся Українка не тільки один з найбільших, але й найоригінальніших поетів світу» (Максим Рильський); «Кожним словом кожним променем думки, кожним болем своїм живе в душі нашого народу людина, що ім'я їй — Леся Українка. З не такої вже й далекої минувшини, проте вже мовби крізь серпанок легендарності, проступає до нас образ поетеси, образ ніжний і чистий» (Олесь Гончар).

Ми погоджуємося з рекомендацією методиста А. І. Мовчун стосовно того, що «для дитини молодшого шкільного віку важливо потрапити не просто в країну поета, а в країну його дитинства. В тій країні молодший школяр почуватися вільно, йому все там зрозуміло, там не просто поет — там його ровесник. Тож помандруймо в країну дитинства Лесі Українки».

Про дитячі роки поетеси написано чимало. Звернемося до окремих епізодів із споминів її сестри Ольги Косач-Кривинюк «З дитячих років Лесі Українки», які можна використати у розповідях про поетесу.

«Леся Українка (справжнє ім'я її Лариса Петрівна Косач) була всього на півтора року молодша за свого брата Михайла. До початку 13-го року Лесиною життя вони вдвох були в усьому нерозлучні: разом гралися, разом читали, разом вчилися, разом розважалися. Михайло навчився дуже рано читати, а що Леся навчалася разом з ним, то в чотири роки вона вже зовсім справно читала. А на початку шостого року життя навчилася писати для того, щоб написати першого в житті листа до своїх любих дядька та дядини Драгомаових. Найулюбленішими книжками Лесі й Михайла були книжки з українськими народними піснями та казками Чубинського, «Сербські народні думи й пісні» в українському перекладі, міфи стародавніх греків та ще книжка про подорожі славних мандрівників.

Крім читання й забав, мали вони вліті й «поважну» ооботу, бо завжди самі обробляли свій квітник і дитячий город. Леся з Михайлом мали багато наукових ігор, наприклад, такі кубики, що з них можна скласти географічні карти. Пишучи про них у листі до дядька, шестилітня Леся могла написати, що там «є багато помилок».

Хоч до читання й до роботи Леся бралася поважно і пильно й забави в неї були змістовні та розумні, але була вона малою дуже весела і любила співати та танцювати. Танцювала вона знову-таки удвох з Михайлом дуже добре «козака». Пізніше, як вона була вже хвора та й не могла танцювати, а часто й ходити, то пригадувалися їй ті дитячі танці, бо казала не раз, що як чує музику до танцю, то такий їй жаль бере, що плакати хочеться. Ляльок у Лесі ніколи не було, бо вона не любила їх і гратися ними не хотіла, може, й тому, що гралася з братом, а він нехтував ляльками.

Як було Лесі десять з половиною років, то вона в Києві почала вчитися з учителями разом з Михайлом і всього того, чого й він учився, готуючись вступити до класичної хлоп'ячої гімназії; отже, вчилася Леся й стародавніх мов — грецької й латинської.

Лесина мати писала бабуні, що Леся виучує все те, що й Михайло, але ще краще за нього встигає в науці. Крім науки, спільної з Михайлом, Леся вчилася в Києві ігри на фортепіано, якої її почала вчити ще раніше тітка Олександра Косач. Дуже любила Леся музику і здатна була навіть складати-компонувати пісні. На нещастя, могла вона вчитися всього одну зиму, бо в неї почала боліти ліва рука».

Коротко розглянемо, як побудовано опрацювання творів Лесі Українки у 2—4 класах.

У 2 класі у першому семестрі діти читають вірш «Красо України, Подолля!» на уроці, темою якого є «Рідна природа у поезії». Цей вірш є чудовим описом сільської природи погожої літньої днини. Він багатий на образні вислови («балочка весела», «красні села» «хати садками вкриті, срібним маревом повиті» та ін). Є тут і влучне порівняння («стежечки ... перевиті мов стрічечки»). Відчувається захоплення поетеси рідним краєвидом. На цьому уроці учитель вперше має нагоду з'ясувати, що діти знають про Лесю Українку розповісти про окремі найважливіші факти її життя (де народилась і виросла, у якій родині). У другому семестрі діти прочитають три вірші — поетичні картини природи: «Сніг з морозом поморозив...») «Вишеньки», «На зеленому горбочку». Тут буде доцільним розширити знання учнів про дитячі роки поетеси; розвивати вміння знаходити у віршах рими, збагачувати мовлення порівняннями, зменшувально-пестливими словами. Ефективним є прийом пошуку цитат з віршів до малюнків, вміщених у підручнику. На наступному уроці перевірку виразного читання віршів можна організувати як міні-конкурс «Найкращий читець уроку».

У 3 класі діти читають вірш «Мамо, іде вже зима...» Його сюжет розвивається як діалог допитливої дитини з мамою. Про що вона запитує? Що вражає її сина? Як пояснює мама, чому маленька сивенька пташина залишається у ріднім краї? Аналізуючи вірш, діти розмірковують над тим, що не тільки потребу вижити у люту зиму тут мала на увазі поетеса. Очевидно, авторка хоче, щоб маленькі читачі замислились над тим, що треба берегти у серці прихильність до свого краю, не кидати його навіть у скрутну годину.

У 4 класі відбувається актуалізація, розширення й узагальнення уявлень і знань молодших школярів про життя і творчість Лесі Українки. Для цього достатній змістовий та ілюстративний матеріал вміщено у другій частині «Читанки». Передусім ознайомлення з блоком біографічних відомостей дозволяє дітям не на слух, а через самостійне читання сприйняти і осмислити стислу розповідь про основні віхи життя поетеси. Є тут дві ілюстрації — Леся Українка у зрілому віці і фото дівчинки в національному вбранні.

Тема. Її життя — сонячний промінь. Урок за твором Лесі Українки «Давня весна» (4 клас).

Мета. Розширити знання учнів про життя і творчість Лесі Українки; викликати емоційне сприймання вірша; виховувати увагу до поетичних образів; навчати виразному читанню.

Обладнання: портрет Лесі Українки, фотоілюстрації до її творів.

1. Розповідь-бесіда про життя і творчість Лесі Українки.

— Леся Українка... Це ім'я — наче символ України. Воно викликає в нас світлі почуття радості від зустрічі з талановитою людиною, яка настільки любила свій народ, що навіть взяла собі псевдонім Українка. Що ви запам'ятали з попередніх зустрічей з творами поетеси? Що знаєте про її життя? (У бесіді з учнями вимальовується картина життя поетеси.)

Інформація для вчителя. Леся народилася 25 лютого 1871 року на Волині у м. Новограді-Волинському в сім'ї Косачів. Її мати Олена Пчілка (Ольга Петрівна Драгоманова, по чоловікові — Косач), відома поетеса, збирачка народних пісень, звичай, дала доньці ґрунтовну домашню освіту, виховувала дітей (а їх у сім'ї було шестеро) патріотами України. Батько, Петро Антонович, юрист за освітою, був людиною лагідною, глибоко порядною. Згадують, що Леся за зовнішністю і характером була схожа на нього.

Леся росла жвавою, швидкою, допитливою дитиною, любила гратися з братиком Михайлом у фантастичні ігри, співати, танцювати, грати на фортепіано, залюбки декламувати вірші. У 4 роки вона вже читала дядьку М. Драгоманову. Гарно вишивала. На жаль, у дитинстві вона захворіла на туберкульоз кісток. Поступово хвороба безжально навідала на маленьку Косачівну, якій доводилося витримувати страшний біль. Про це вона стримано і щиро написала у вірші «Як дитиною бувало...» У ньому поетеса згадує: «Що лить? — мене питали. Але я не признавалась, я була малою горда. Щоб не плакати, я сміялась...» Дорослою Лесі довелося перенести важкі операції. Лікуючись, вона багато їздила по світу: Крим, Одеса, Буковина, Італія, Швейцарія, Єгипет. Але хвороба не відступала. Поетеса прожила лише 42 роки. Померла в Грузії. Похована на Байковому кладовищі у м. Києві.

У Колодяжному, на Волині, де довгий час проживала сім'я Косачів, їхню садибу перетворено на музей, відвідавши який, можна уявити світ дитинства славетної поетеси. Є гарний музей Лесі Українки і в Києві.

Ще в дитинстві Леся виявила здібності до віршування, хист до вивчення мов. Вона володіла кількома європейськими мовами. Перший вірш, який видрукувала Леся, називався «Конвалія». І це не випадково, бо вона дуже любила квіти. Юній поетесі було тоді 13 років. А перша збірка називалась «На крилах пісень» (1893). Її високо оцінив І. Франко. Псевдонім Українка Лесі дібрала її мати, наче передчуваючи роль доньки в українській літературі. Дослідники життя і творчості Лесі Українки зазначають, що в сім'ї Косачів панувала атмосфера глибокого захоплення українською культурою. Вже в юному віці Леся відчувала себе часточкою українського народу.

Вона написала дуже багато проникливих поезій для дітей і для дорослих, поеми, драматичні твори, статті про літературу, перекладала твори зарубіжних письменників. Різноманітні теми її творів: вона оспівувала красу рідної природи, розкривала людські почуття, їй боліла тяжка доля українського народу. Згадайте, які твори Лесі Українки ви читали у попередніх класах. («На зеленому горбочку», «Сніг з морозом поморозив», «Красо України, Подолля!», «Вишеньки», «Мамо, іде вже зима...»)

2. Читання вчителем вірша «Давня весна». (Учні слідкують за текстом.)

Вірш є глибоко ліричним, у ньому настрій поетеси співзвучний з картиною весняної природи. Щоб проникнути у сутність вірша, потрібно викликати відповідний настрій у дітей.

— Чи помічаєте ви, як впливає стан природи на наїя настрої? Чому про весну говорять як про час пробудження природи, про «ранок року»? Ви вже знаєте, я тяжко хворіла Леся Українка, як їй хотілося жити, відчувати свіже дихання весни. Прочитайте мовчки вірш «Давня весна» і підготуйтеся прочитати вголос рядки про дарунок, який принесла поетесі весна.

3. Смісловий аналіз на основі зіставлення різних картин сприймання природи.

Порівняння у цьому вірші є не лише елементом композиції, а й засобом для характеристики стану природи і героїні. Організуючи читання вірша, вчитель прагне досягти емоційного сприймання учнями тексту, повернути їхню увагу до поетичних образів та засобів їх зображення. Читаючи вірш, діти проймаються настроєм поезії, аналізуючи образні засоби, усвідомлюють, чому поетеса описувала весну, мов живу істоту, а протиставлення поетичних картин допомагає учням зрозуміти зв'язок між природою і внутрішнім станом поетеси.

— Які дві картини протиставляються у вірші? (Прихід пахучої, буйної весни і стан поетеси.) Скажіть про це словами вірша. («Все ожило, усе загомоніло — зелений шум, веселая луна! Співало все, сміялось і бриніло, а я

лежала хвора й самотна».) Як показано зміну настрою героїні внаслідок спілкування з природою? («Ні, не забула! У вікно до мене заглянули від яблуні гілки, замиготіло листячко зелене, посипались білесенькі квітки».) Як ви думаєте, чому вірш названо «Давня весна», а не просто «Весна»? (Мабуть, враження від весни, яку згадує поетеса, було таким сильним, що воно не забулося і через багато років.) Поміркуйте, чому поетеса «ніколи не забуде того дарунку, що весна дала».

4. Осмислення образних засобів.

Цей вірш винятково багатий на образні засоби: епітети, метафори, порівняння. Але не треба перевантажувати урок надмірним аналізом, «препарувати» Текст, порушуючи цілісність сприймання художнього образу. Доцільно обмежитись такими завданнями:

— Прочитайте, які слова вживає поетеса для характеристики весни. («Весела, щедра, мила, промінням грала, сипала квітки».) Про що свідчить вислів «весна летіла..., мов стокрила...»? (Весна настала дуже швидко) Чому так багато дієслів використано у вірші? (Все у русі, стан природи змінюється на очах.) Які порівняння є у вірші?

5. Розгляд малюнка:

— Який епізод вірша на ньому зображено? Скажіть словами з твору. Які кольори переважають на малюнку? Так вони утверджують силу життя. Як художник передав стрімкий рух вітру?

6. Аналіз тексту з метою підготовки учнів до виразного читання.

Текст є емоційно напруженим, відвертим і образно насиченим. Тому, найперше, слід звернути увагу учнів на зміну емоційного стану героїні. Вірш розпочинається двома строфами, в яких описано захоплене сприймання дівчиною буяння весни. Тут переважає піднесена інтонація замилювання природою, перелічування усіх ознак її радісного приходу. Останнє речення у другій строфі побудоване на протиставленні, а звідси — у читанні контрастна зміна інтонацій («... а я лежала хвора й самотна»). Третя строфа — повільний, сумний тон заглибленої у невеселі роздуми хворої. Четверта строфа починається з радісного заперечення із знаком оклику («Ні, не забула!»). У цій строфі важливо домогтися від дітей інтонування другого речення як цілісності, а не «рубленого» відтворення рядків тексту.

Цікавою для виділення логічних наголосів є остання строфа вірша. Перечитуючи її, учні знаходять у кожному рядку слова, які вимагають логічного наголосу: ніколи, дарунку, такої, не було. Перед читанням цих слів доречною є невелика пауза, що підсилює увагу до наступного слова.

7. Домашнє завдання: навчитись читати виразно вірш «Давня весна»; уміти розповідати про основні події з життя Лесі Українки.

ПОЕЗІЯ МАКСИМА РИЛЬСЬКОГО

Творчість Максима Тадейовича Рильського розкриває молодшим і дорослим читачам красу життя, духовний світ людини.

Ми працю любимо, що в творчість перейшла, і музику палку, що серце ніжно тисне, у щастя людського два рівних є крила: троянди й виноград, красиве і корисне. Так проникливо мудро написав поет у вірші «Троянди й виноград» про красу людської праці, без якої він вважав, людина не може бути щасливою.

Вірші цього поета діти читають у 2—4 класах. їх тематика різноманітна: поетичні картини природи («Зима», «Білі мухи налетіли», «Розмова з другом», «Зимовий ранок»), поетична алегорія («Дівчина»), вірш-спогад («Дитинство»), вірші-роздуми («Не кидайсь хлібом...», «Ким хочеш бути, хлопчику, в яситті...»), сюжетний вірш про літні розваги дітей («Річка»). Ці твори об'єднують оптимістичність, щирі переживання і почуття («Як не любити зими сніжно-синьої...», «Ліс зустрів мене як друга»... та ін.) Образні засоби поезій привертають увагу порівняннями, яскравими епітетами, незвичайним багатством дієслів, що передають рух, спів птахів, зміну настрою людей. У змісті творів діти знайдуть узагальнення — роздуми мудрої людини, що звертається до своїх нащадків.

З біографічними відомостями про Максима Рильського учні ознайомлюються у кожному класі. У підручнику для 2 класу в блоці «Познайомся з авторами прочитаних творів» вони розглянуть портрет, прочитають коротко про віхи життя поета, назви деяких творів, які він написав для дітей. У підручниках для 4 класу є два матеріали про Максима Рильського. Це створює основу для розширення і узагальнення знань дітей про життя і творчість поета (відповідно до пізнавальних можливостей молодших школярів).

Наведемо приклади двох уроків з вивчення творів Максима Рильського у 2 і 4 класах.

Перше знайомство з пейзажним віршем М. Рильського відбувається у 2 класі в темі «Вірші — поетичні картини природи». Перед тим діти вперше читають про вірші як особливий літературний жанр, про те, що поетичне слово — це диво, що завдяки римах рядки створюють у віршах особливу красу звучання поетичних творів. Як підтвердження цієї установки учні розпочинають тему читанням двох прекрасних поезій «Зимовий ранок» Якова Щоголіва і «Зима» Максима Рильського. Тема. Сніжно-біла зимова краса... Урок за творами «Зимовий ранок» Якова Щоголіва і «Зима» Мак сима Рильського (2 клас).

Мета. Викликати в дітей захоплення красою опису зимового дня, вмінням поетів словами, а художників — фарбами створювати образи природи; вчити учнів виразно читати, знаходити рими, збагачувати мовлення образними висловами.

Обладнання: репродукції картин або фотоілюстрації на тему «Чарівниця-зима».

1. Учні ознайомлюються з назвою розділу. Читають і розмірковують над тим, що сказано про особливість віршів, що таке рими. Вчитель пропонує дітям прочитати і порівняти записані на дошці речення:

1. Білі гуси летять над луками, в синім небі біліють снігами.
2. В синім небі летіли білі гуси.

— Про що йдеться у першому реченні? А про що мова в другому? Отже, зміст схожий. А як вони по-різному сприймаються! Чому? (Бо перше речення наспівне, у рядках однакові закінчення. А у другому реченні зміст передано, як звичайне повідомлення.) Тому й говорять, що слова у віршах створюють особливе звучання, бо «в лад» поставлені в рядках. Що означає «в лад»? (Кінці рядків звучать однаково чи подібно.) Прочитайте, як про це влучно сказала поетеса Тамара Коломієць. Отже, ми починаємо нову, велику тему, у якій вміщено вірші українських поетів. А які вони і про що, ви дізнаєтесь пізніше. Відкривають тему «вірші — поетичні картини природи». Як ви зрозуміли цю назву? Які є картини? (Намальовані художником, створені природою.) А тут ми прочитаємо про картини, змальовані словами.

Далі за змістом підручника діти перечитують назви творів, що входять до розділу, називають письменників, які їм відомі.

2. Емоційна підготовка учнів до сприймання поезій. Щоб урок був емоційно піднесеним, запам'ятав дітям, викликав захоплення і заохотив помічати красу в навколишній природі і в поезії, треба поєднати різні засоби активізації естетичних почуттів, образного мй дня. Підготовку учнів до первинного ознайомлення з віршами організують по-різному. Можна почати з короткої бесіди, яка виявляє спостереження дітей за природою взимку, а потім запропонувати послухати вірш «Зимовий ранок». Інший варіант: учні спочатку слухають уривок музичного твору, з'ясовують характер музики, а потім розглядають репродукцію однієї з картин. Учитель робить висновок:

— Краса зимової природи надихає не тільки композиторів і художників, а й поетів. За допомогою слова вони вміють яскраво і точно передати образи зимового ранку, засніженого саду чи многошумної весни... Сьогодні ви прочитаєте два вірші, у яких по-різному, але дуже красиво, виразно описане сприймання поетами зимової природи.

3. Робота над змістом та образними засобами вірша «Як не любити...» М. Рильського.

Коротке слово про поета, його ставлення до природи. Учитель читає напам'ять вірш, а потім запитує:

— Які картини природи описує Максим Рильський?

Які почуття він передає? Прочитайте вірш мовчки. Знайдіть слова, які повторюються. Якими словами поет підкреслює своє здивування?

4. Підготовка до виразного читання.

Перед читанням вголос проводиться розчитування слів: пухнастому їнею, багатошумної, суцвіть; вчитель уточнює, як учні їх розуміють.

Під керівництвом учителя учні досліджують структуру вірша. (Два великих питальних речення, які починаються однаковими словами.) Чим вони різняться за змістом? (У першому поет передає своє захоплення «сніжно-синьою зимою», а у другому — багатошумною весною.)

— Чи з однаковою інтонацією, однаковим почуттям слід читати ці два речення? (Очевидно, ні. Адже спочатку поет тільки запитує, а у другому реченні — стверджує.)

Виразне читання учнями вірша за реченнями.

5. Текстуальний аналіз.

Назвіть слова — назви ознак зими, які вживає поет, щоб показати її красу. Яке слово яскраво передає звуки і рухи весняної природи? Знайдіть слова, що повторюються. Прочитаємо разом два останніх рядки. Яке значення вони передають? Коли «праця веселить»? Чи знайоме вам це почуття?

Робота в парах: знайти у вірші риму і придумати ланцюжок із слів, які римуються. (Визначається най довший ланцюжок рим.)

6. Читання учнями мовчки вірша «Зимовий ранок Я. Щоголіва».

Інформація для вчителя. Яків Щоголів (1823, м. Охтирка, тепер Сумської обл.— 1898, Харків). Зростав у родині дрібного урядовця, закінчив повітову школу в Охтирці, гімназію та університет у Харкові. Більш як 20 років служив урядовцем у Харкові. Небагатим на літературно-творчі події було життя поета. Він — автор двох поетичних збірок («Ворскло. Лірна поезія» та «Слобожанщина»). Художні достоїнства цих творів високо оцінили Т. Шевченко та П. Куліш. У 1871 р. він полишив службу і зажив скромним життям; поновив літературну роботу в 1876 — в рік заборони українського слова. Романтичний струмінь творчості в його творах не згасає (оспівування козацької героїки, звернення до народних мотивів). Його твори, за свідченням літературознавців, набувають високої майстерності.

Глибоко самобутній Щоголів у відтворенні української природи. «Незрівнянний майстер пейзажу», «щоголівське небо» — це характеристики, які адресував йому М. Рильський. Вірші виразно передають патріотичну відданість Я. Щоголіва рідному краю, синівську вірність Україні.

Перед читанням вірша діти вправляються у розчитуванні слів: холоднючої, ворітьми, пов'ється, кришталем.

Завдання для учнів: прочитати вірш мовчки і відповісти, скільки речень у ньому, які слова виявились незрозумілими (димар, на току, ганок).

Читання вірша вголос учителем; учні, слідкуючи за текстом, готуються відповісти, чому ранок видається поету веселим, чим він йому любий. Читання учнями вірша за реченнями. Пояснення образного значення висловів «упаде із неба промінь» (раптово з'являється сонце), «лютий холод допіка» (сильний мороз добирається у всі щілинки).

7. Порівняння віршів М. Рильського і Я. Щоголіва. Проглядове читання творів. На дошці запис:

Вірші схожі тим, що...

Вони відрізняються тим, що...

Учні висловлюють судження, з яких можна зробити висновок про те, що обидва твори є віршами видатних українських поетів. У кожному передано почуття людини, закоханої в рідну землю, змальовано сніжно-синю зиму, сад, укритий інеем, яскравий сонячний день у селі. В обох віршах використано красиві, виразні ознаки, в обох віршах довгі речення. Отже, вірші близькі за змістом та образними засобами. А відрізняються тим, що у вірші М. Рильського йдеться про дві пори року, а у Я. Щоголіва — описано ранок взимку, засніжений двір. У першому вірші вжито питальні речення, а у другому — розповідні.

8. Підсумок уроку.

— Яку тему ми почали вивчати? З якими віршами ознайомились? Хто їх написав? Що ви знаєте про життя, творчість цих поетів? Які слова і вирази віршів ви запам'ятали? Зверніться знову до с. 9. Чим же особливим відрізняються віршовані рядки? Назвіть у прочитаних віршах пари римованих слів.

9. Домашнє завдання: вивчити напам'ять вірш М. Рильського «Зима».

Тема. Бути справжньою людиною — це... Поетичне слово Максима Рильського — духовний заповіт дітям (4 клас).

Мета. Розширити, поглибити й узагальнити знання дітей про життя і творчість поета; виховувати вимогливість до себе, повагу до старших, розвивати уміння аналізувати твір, виділяти головну думку, узагальнювати; збагачувати словник новими словами та образними висловами.

Матеріал до уроку. Біографічні відомості, Портрет поета (с. 48) і кілька книжок з його творами; вірші «Не кидайсь хлібом..;», «Ким хочеш вбути, хлопчику..?».

1. Перевірка домашнього завдання.

Виразне читання вірша «Дитинство». З кожного ряду група дітей (4 особи) читають за строфами вірш На дошці маршрут дитячих мандрівок: Сахара — Ніагара — море — вілли — Пампаси. Той, хто читає строфу із власними назвами, має пояснити, що вони означають.

2. Вправляння у чіткості і правильності читання

скоромовок, записаних на дошці:

У садочку барвінок,
на барвінку — втінок.

Заберімо втінок,
вирвімо барвінок.

Заболіли зуби в зебри,

Йти до зубра, зебро, треба.

Як не хочеш бути беззуба —
лікуватись йди до Зубра.

Леся Мовчун

3. Змістова й емоційна підготовка учнів до нової теми.

Вчитель пропонує дітям пригадати, які вірші Максима Рильського вони читали раніше, що вже знають про поета. З метою актуалізації знань учні читають мовчки біографічні відомості на с. 48. У цей час учитель на дошці випишує стовпчиком опорні слова для відтворення й узагальнення знань дітей про життя поета:

Максим Рильський (1895-1964) Київ

Романівка

освіта, захоплення

любов до природи

твори для дітей і дорослих

музей в Голосієві

Після читання тексту вчитель пропонує дітям послухати ще деякі відомості про поета. Потім складається колективна розповідь про його життя і творчість за опорними словами.

Інформація для вчителя. Максим Тадейович Рильський (1895—1964) — видатний поет, перекладач, учений, народився і помер у Києві. Його батько, Тадей Розеславович,— відомий вчений-етнограф який вивчав на Київщині народний побут, звичаї, пісні. Першим учителем малого Максима був батько, який навчав і місцевих дітей у школі, збудованій за власний кошт у селі Романівці. Мати поета, Меланія Федорівна, була простою селянкою, яку чоловік навчив писати і читати. У сім'ї зростали три сини: Іван, Богдан і Максим. Коли

хлопчику йшов восьмий рік, батько помер. У долі майбутнього поета важливу роль відіграла сім'я видатного українського композитора Миколи Лисенка, в якій він жив, навчаючись у київській гімназії. Будинок композитора знаходився на одному подвір'ї з будинком, де жила родина Косачів, з якої, як ви знаєте, походить Леся Українка (Лариса Петрівна Косач).

Хлопчик ріс дуже допитливим, захоплювався різними справами: майстрував, вудив рибу, лаштував курені, ходив на «полювання», співав, сідав за піаніно... Та найбільше любив читати. Він перечитав усе, що було у батьковій бібліотеці.

Творчість Максима Рильського дуже багата і різноманітна: вірші, поеми, твори для дорослих і дітей. (Цей фрагмент супроводжується показом книг поета, коментарем учителя щодо їх змісту.) Він був видатним перекладачем художніх творів, написав наукові праці з мови, літератури, мистецтва. Поет дуже любив природу і, мабуть, тому створив собі помешкання на околиці Києва в Голосіївському лісі. Тепер тут музей.

Максим Тадейович усе життя напружено працював як письменник і вчений. Але він дуже шанував будь-яку працю, що приносить людям добро. Недарма у його творах часто йде мова про радість творчості. На праці, Що веселить дух, стверджував поет, тримається світ. Без труда не може бути праведного життя. Ці думки глибоко хвилювали поета, бо він хотів, щоб діти шанували працю своїх батьків, оберігали те, що для нашого народу є святим. Саме цій темі присвячено два вірші, які ми прочитаємо на уроці.

4. Ознайомлення учнів із віршем «Не кидайсь хлібом...» (читання мовчки).

Запитання до учнів:

— Як ви зрозуміли назву вірша? До кого це звертання? Що каже дід? Як ви розумієте вислів «в суворості ласкавій»? Як мати вчить малюка ставитись до хліба? Прочитайте. Чому дідусь і мати так турбуються, щоб із самого малечку діти бережно ставились до хліба? У нашій країні хліб — не просто важливий продукт харчування. Для українців — це оберіг життя, символ працьовитості і добробуту. Пригадайте, які вірші оповідання, що утверджують цінність людської праці ми читали. Як у цьому вірші про це сказано? Чи тільки хліб мав на увазі поет у цьому вірші? Який глибокий всеохоплюючий смисл закладено у двох останніх строфах вірша? Прочитайте ще раз слова: «Бо красен труд, хоч рясен піт, бо жита дух медовий життя несе у людський світ і людські родить мови». Глибокої поваги заслуговує не лише праця хлібороба, а й будь-яка праця, що приносить людям користь, яка робиться з душею. Саме така праця заслуговує на нашу вдячність.

5. Визначення головної думки вірша.

— Прочитайте останню строфу. Хіба може людина прорости пшеницею? Що насправді хотів передати поет через образи золотого зерна,

пшениці на вселюдському полі? Очевидно, що будь-яка невтомна чесна праця задля інших людей проростає у повсякденному житті зернами доброти і вдячності. Чи поділяєте ви думку поета, що хліб святий, що ним не можна гратися? Отже, якою є головна думка вірша? (Треба берегти хліб, шанувати плоди людської праці та їх творців.)

6. Мотивація дітей до сприймання й усвідомлення ідеї вірша «Ким хочеш бути, хлопчику, в житті?»:

— Діти, ви не раз чули такі вислови: «поводься по-людськи», «будь людиною», «хіба так люди роблять...» Який же смисл вкладається у ці слова? Коли до вас зверталися з такими висловами? Ваші батьки, напевно, найбільше турбуються про те, щоб ви вирости справжніми людьми. А що ж це означає? Послухайте, як звертається до свого сина поет у вірші «Ким хочеш бути, хлопчику..?».

Вчитель читає вірш. Учні сліdkують за текстом.

7. Опрацювання змісту вірша, осягнення його морального змісту.

Перевірка рівня первинного сприймання твору:

— До чого закликає поет свого сина? Як ви розумієте значення слів Котигорошко (тут: звертання до маленької дитини), благословляючи (даючи дозвіл, наливаючи на добрі справи), пересторога (попередження про можливі помилки)?

Щоб учні повніше і глибше сприйняли зміст вірша, вчитель пропонує уважно, не поспішаючи, прочитати його мовчки і виділити слова чи вирази, які складають зміст поняття «людина». А перед цим проводиться групове і фронтальне вправляння учнів у правильному читанні слів: благословляючи, виряджаючи, пересторогу, зрівняться, непогасної.

Після читання мовчки варто вислухати відповіді дітей на такі запитання:

— Чому поет вважає слова хлопчика найкращою відповіддю на своє запитання? Прочитайте, як у вірші розкривається ця порада. Як ви розумієте значення цих рядків: «Будь вірним слову, що усім словам із ним одним ніколи не зрівняться!»? Як по-іншому можна сказати «непогасна дружба»? Як ви розумієте значення речення «Благословляючи твоє життя, у трудну виряджаючи дорогу»?

8. Виразне читання вірша учнями.

Підготовка до виразного читання: 1) аналіз структури вірша, кількість речень; 2) виділення логічних наголосів у реченнях, довжини пауз; 3) з'ясування ролі тих чи інших розділових знаків у виборі відповідної інтонації.

9. Визначення головної думки прочитаного.

— Поміркуйте, чому в останньому рядку слово Людина написано з великої літери. Звернемося до теми нашого уроку «Бути справжньою людиною — це...» Як би ви закінчили це речення? Про кого з героїв раніше прочитаних творів можна так сказати? До чого нас окликає поет? Які людські якості треба у собі розвивати, а від яких позбавлятися? Кого б ви хотіли наслідувати? Пригадайте назву розділу. Вірші Максима Рильського завершують наші зустрічі у «Поетичній світлиці». Читання творів цього поета збагатило наш розум і почуття. Не забувайте його мудрі поради.

10. Домашнє завдання: навчитись правильно й виразно читати вірш «Ким хочеш бути, хлопчику..?»; дібрати прислів'я, приказки, що утверджують працьовитість, доброту, щирість людських стосунків; підготуватись до узагальнюючого уроку за запитанням блоку «Пригадайте, поміркуйте».

ОЛЕКСАНДР ОЛЕСЬ — СПІВЕЦЬ УКРАЇНСЬКОЇ ПРИРОДИ

У 2—4 класах учні прочитають 13 віршів поета (ліричні, пейзажні і сюжетні) і п'єсу-казку «Бабусина пригода». Його твори на диво мелодійні, звернені до почуттів читача, передають щире захоплення красою природи у різні пори року. Коли читаєш вірші Олександра Олесь, здається, що поет звертається до кожного з нас: полюби ці твори, квіти, пісні, пізнай усе рідне, усе живе.

У 4 класі знання дітей про особистість і творчість поета узагальнюються: у першому семестрі на матеріалі читання ліричного вірша-спогаду «Згадую: так я в дитинстві любив...» і пейзажного «Степ», у другому семестрі діти ознайомляться з уривками з історичної поеми «Княжа Україна».

Інформація для вчителя. Видатний український поет Олександр Олесь (справжнє ім'я — Олександр Іванович Кандиба) народився у 1878 р. у с. Білопілья на Сумщині. Чудова природа степового краю, щасливі роки дитинства залишилися для поета золотим спомином на все життя. Хлопчик навчився читати в 4 роки. Він був дуже чутливим, замріяним. Після смерті батька для сім'ї настали тяжкі часи. На навчання не вистачало грошей. Вдаючись до різних підробітків, Олесь спромігся закінчити Харківський ветеринарний інститут. Але ця робота йому була не по душі. На початку 1919 року він емігрує до Чехословаччини. Неодноразово поривався на Батьківщину, але стримували думки про жахливі сталінські репресії. 25 років він прожив в еміграції, переважно у Празі. Пішов з життя у 1944 році, похований на цвинтарі Ольшани.

Олександр Олесь написав і опублікував багато творів: вірші, п'єси, казки. Його перша збірка «З журбою радість обнялась» (1907) була прихильно зустрінута критиками і громадськістю. І. Франко вітав його як майстра віршованої форми, легких свіжих пісень. З 1930 по 1957 рр. вірші поета-емігранта не друкувалися в нашій країні, його творчість замовчувалася. З останні роки все краще, створене поетом, повертається до нас. «Треба нарешті твердо сказати: немає в Олесь жодної провини перед рідною землею,— писав Дмитро Павличко.— Слово Олесь «без золота, без каменю, без хитрої мови» світить нам

і світитиме нашим нащадкам, як діамант людської щирості, що його неможливо ні затьмарити, ні перемолоти в жорґнах найжорстокішої доби».

В Олександра Олеся було два сини, які теж стали письменниками,— Олег Ольжич і Олександр Кандиба.

Олег Ольжич загинув у 1944 році у концтаборі в Німеччині.

Тема. Краса природи у віршах Олександра Олеся.

«Згадую: так я в дитинстві любив...», «Степ» (4 клас).

Мета. Розширити знання учнів про особистість і творчість поета; викликати захоплення його поезією; розвивати естетичні почуття, уяву; удосконалювати вміння порівнювати художні образи, добирати синоніми, передавати у читанні мелодію віршів, знаходити рими.

Обладнання: портрет Олександра Олеся; збірка творів «Все навколо зелені».

1. Підготовка учнів до сприймання поезій Олександра Олеся.

Учитель записує на дошці опорні слова: Олександр Лесь {1878—1944); с. Білопілья на Сумщині; навчання у Харкові; життя і творчість за кордоном; коротко розказує про найважливіші віхи життя поета.

З'ясовується, що діти пам'ятають з раніше прочитаних творів Олександра Олеся («Літній вечір», «Ялинка», Серед краси», «Два хлопчики», «Бабусина пригода», «Все навколо зелені»). Вчитель зачитує по 2—3 рядки кремих творів, діти пригадують назву, визначають жанр твору.

Ознайомлення учнів з біографічними відомостями поета у підручнику. Розгляд його портрета.

— Про що ви дізналися з тексту? Як поет згадував своє дитинство? Прочитайте, як ці спогади перелились у поезію.

Читання учнями мовчки вірша «Згадую: так я в дитинстві любив...», підготовка до відповіді на перше запитання підручника. Виразне читання за орієнтирами, що вказані у методичному апараті підручника.

Робота у парах: знаходження і напівголосне зачитування римованих слів.

2. Ознайомлення з віршем «Степ».

— Поет виріс серед прекрасної степової природи.

Степ в уяві українців — символ безмежного простору, неосяжності, вільного життя, родючості, багатства землі. У творах багатьох українських поетів і письменників оспівано степ. Послухайте, як його описав письменник Семен Скляренко: «Прекрасно тут ранньої весни, коли прокидається земля, коли

все в степу наливається життєдайним соком, починає рости, тягнеться буйно до сонця. Чудові ці степи влітку, коли шумлять хліба, коли жайворонки весело залишаються в небі, коли до млості припікає сонце. Величний цей степ восени, коли поля готові віддати свої незчисленні багатства, коли з тріском лопаються на баштанах дивовижні, великі кавуни і тече з них густий медовий сік, коли цвітуть пізні гречки і п'янять і бадьорять їх пахощі людину». Як гарно сказано про степ у різні пори року! А тепер послухаємо, як у вірші Олександра Олеся опоетизовано красу степу.

3. Читання, смисловий та образний аналіз вірша «Степ».

Читання учнями вірша мовчки.

— Чи сподобався вам вірш? Чим саме? Як описано весняний степ? Чому він порівнюється з килимом? Які кольори ви уявляєте на цьому килимі? Прочитайте, як описано степ улітку. Чому він уявляється поету морем трав? Прочитайте, як описано осінній степ. Якого кольору в природі тоді найбільше? А яким стає степ узимку? Які порівняння використав поет для опису степу в різні пори року? (Килим, море, пустеля, перина.) Які образи виявились для вас новими, несподіваними? З яким із раніше прочитаних творів можна порівняти цей вірш за змістом? У яких віршах вам уже траплялись порівняння явищ природи з килимом, морем, периною?

4. Розгляд малюнків.

— Яким рядкам вірша відповідають малюнки? Що нового вони відкривають спостережливому читачу? Які строфи вірша не проілюстровано?

5. Підготовка до виразного читання.

Попередньо з'ясовуються: загальна інтонація читання, темп, тон, сила голосу, логічні наголоси; які слова треба прочитати запитально, а які заклично.

6. Домашнє завдання: навчитись виразно читати вірш «Степ»; називати вжиті порівняння; намалювати степ весною (за бажанням).

§ 4. УРОКИ-ІНСЦЕНІЗАЦІ ЗА П'ЕСАМИ-КАЗКАМИ

У початкових класах учні читають три п'єси-казки: «Бабусина пригода» Олександра Олеся, «Гуси-лебеді» Н. Куфко і «Лисиця, що впала з неба» Н. Шейко-Медведевої. Термін п'єса прийшов з французької мови і буквально означає — «частина, шматок». Його літературне значення є синонімом поняття «драма» — твір, у якому події відтворюються через вчинки і розмови (діалоги і монологи) персонажів. Термін п'єса увійшов у літературний словник порівняно недавно — у ХХ ст. П'єса одночасно належить до театрального мистецтва і до літератури, бо тексти п'єси є основою спектаклю, але може читатися і як самостійний твір. П'єса поділяється на дії — закінчені частини твору і епізоди в них. У тексті є ремарки (від фр.— «позначка, примітка») — авторські пояснення,

що містять стисло характеристику обставин дії, зовнішності та поведінки дійових осіб.

Ознайомлення молодших учнів з п'єсами відбувається на основі достатнього досвіду читання народних і авторських казок. Тому для дітей доступним є пояснення сутності цього жанру через порівняння його найважливіших ознак із казкою. Зокрема, учні дізнаються, що зміст п'єси передано через розмови дійових осіб. У тексті є описи місць, де відбувається дія, інколи — слова ведучого. Дійові особи говорять діалогами і монологами. Ознайомлення з цим жанром розпочинається у 3 класі, де діти читають віршовані казки Олександрю Олеся і Н. Куфко. Мова казок легка, з чіткими римами, їх сюжет добре зрозумілий читачам. Це сприяє тому, що основна увага у сприйманні тексту зосереджується на виразності читання, характеристиці дійових осіб. А саме це допомагає добре уявити й інсценізувати текст. Перш ніж читати ці твори, необхідно привернути увагу дітей до назви розділу: п'єси-казки — це казки, написані у вигляді п'єс. Оскільки побудова твору для дітей є незвичною, слід організувати її аналіз. Зокрема, під керівництвом учителя читачі знаходять всі структурні елементи тексту: їх розташування на сторінці, перелік дійових осіб, опис місця дії, слова дійових осіб, пояснення автора щодо їх поведінки. Після цього вчитель коротко розповідає про автора. Олександр Олесь відомий дітям як автор поезій про природу. Тут він постає як автор дитячої п'єси, яку створив для свого сина. Згодом цей твір став широковідомий українським дітям, бо входив до змісту шкільних читанок попередніх видань.

Автором казки «Гуси-лебеді» є Ніна Броніславівна Куфко. Це нове прізвище для вчителів і дітей. Н. Куфко народилася у 1915 р. їй випало на долю пережити чимало випробувань: війна, голод, життя поза Україною. Вона довгий час працювала вчителем, керівником шкільного театру в школах Києва. Спілкуючись із дітьми, відчула їх потяг до перевтілювання, інсценізації. Бідність репертуару дитячих театрів спонукала її писати дітям п'єси, обробляти для сцени відомі народні казки. Успіх вистав був таким переконливим, що видавництво «Веселка» видало збірку її п'єс-казок «Заяча криничка», до якої увійшла 21 казка. Писали про Ніну Куфко й освітянські газети.

Сюжет відомої російської казки «Гуси-лебеді» авторка переробила таким чином, що його персонажі, їх одяг, дії передано в контексті українських звичаїв, введено нові обставини, вчинки дійових осіб. Стара казка заграла новими барвами.

У 4 класі діти читають великі за обсягом уривки з п'єси-казки Нелі Семенівни Шейко-Медведевої «Лисиця, що впала з неба», що написана за мотивами народних казок. Це український драматург, яка народилася в м. Бориславі на Львівщині, закінчила університет. Зараз живе в Києві, її твори включено у підручники з української літератури. Як показують наші спостереження і відгуки учителів про новий зміст читання, молодші школярі

охоче, натхненно розігрують п'єси, швидко запам'ятовують ролі і з допомогою дорослих показують їх у спектаклях.

Для правильного інтонування реплік дійових осіб, інсценізації прочитаного необхідно з'ясувати зміст авторських ремарок, бо вони є своєрідною установкою на сприймання та розуміння тексту. Важливо також уважно розглянути ілюстрації. Усіх дійових осіб зображено по-різному. Наприклад, Лисиця тричі з'являється перед читачем. І скрізь вона виглядає по-різному. А чому? Вовк є на чотирьох малюнках — і скрізь розгублений, дуже простодушний. Аналіз малюнків у зіставленні з епізодами тексту є ефективним прийомом розвитку художнього мислення, поглиблення сприйняття образів персонажів п'єси.

Оскільки п'єса-казка вивчатиметься протягом трьох уроків, бажано на останньому підготувати вибіркочу інсценізацію прочитаного, застосовуючи характерні образні деталі, що уособлюють дійових осіб. (Наприклад, в учня, який читає слова Вовка, на голові червона шапка, дівчинка-Лисиця обв'язана картою хусткою і т. п.)

Тема. **Кожна пригода — до мудрості дорога.** Уроки за п'єсою-казкою Нелі Шейко-Медведевої «Лисиця, Що впала з неба».

Мета. Закріпити знання дітей про п'єсу як жанр; Домогтись розуміння побудови тексту п'єси, повернути увагу до ролі слів автора; вчити розрізняти і характеризувати позитивних і негативних дійових осіб за їхніми висловами, вчинками; удосконалювати уміння виразно читати репліки персонажів; інсценізувати тексти; висловлювати оцінні судження; порівнювати зображення дійових осіб на малюнках і в тексті твору.

1. Мотиваційна і змістова підготовка учнів до опрацювання твору.

У ході бесіди вчитель актуалізує знання дітей про поняття, пов'язані із темою уроку:

— Які п'єси-казки ви читали? Чи дивилися п'єси у театрі, по телевізору? Які особливі прикмети має п'єса-казка? Поміркуємо разом, що треба, щоб показати на сцені п'єсу. (Для цього потрібна участь багатьох людей насамперед режисера і артистів. Потрібні і відповідні костюми, музика та інше.) Звернемося до теми уроку «Кожна пригода — до мудрості дорога» і назви твору.

Як ви вважаєте, чи не криється у самій назві п'єси натяк на якусь незвичайну пригоду? Адже що це за дивна лисиця, що літає по небу і падає на землю? Очевидно, на читачів чекає якась цікава і хитромудра розповідь.

Твір опрацьовується протягом трьох уроків: 1 урок — дія перша; 2 урок — дія друга; 3 урок — вибіркоча інсценізація прочитаної п'єси.

2. Первинне ознайомлення із змістом першої дії (читання із супровідним аналізом).

Вчитель пропонує учням знайти у підручнику новий розділ, розглянути малюнок-заставку (с. 61).

—Хто зображений на малюнку? (Лисиця, Вовк і Ворона зустрілися на засніженій галявині.) Придивіться, як вони виглядають: Лисиця гарно вдягнена і впевнено, глузливо дивиться на Вовка, Вовк — хапається за голову, а Ворона щось йому кричить. На наступній сторінці розпочинається п'єса-казка. Розглянемо, як її оформлено. Що йде за назвою? Прочитаємо вголос, хто є дійовими особами. Скільки їх? Чи звернули ви увагу, що серед дійових осіб різні тварини — свійські і дикі, а також люди. Є серед них і ті, яких ви бачили на малюнку. Далі опис дії. Слідкуйте за текстом: я почну читати, а ви потім продовжите. (Вчитель читає до ремарки «Розступаються. Чумак прицілюється».) Перевіримо, чи ви запам'ятали дійових осіб. Хто перший з'являється у п'єсі, а хто — пізніше? Що сказано автором про кожного персонажа? Запам'ятайте, що предмети, які є у персонажів, не випадкові. Кожен з них буде згадуватися по ходу п'єси. Чи всі дійові особи вже з'явилися перед нами? (Ні, ще немає Лисиці.) Що трапилось далі? (Вчитель доручає читати добре під товленим учням, які мали завдання вдома прочитати частину п'єси.) Учні читають до слів «Всі. Слава!!!»

Запитання на розуміння цієї частини тексту:

— Хто і чому гнався за Вовком? Які злочини він вчинив? Як хотіли покарати злодюгу? Чому ж цього не сталося? Як ви думаєте, чому Заєць, Пастушок, Дівчина, Овечка і Чумак повірили Вовку? Як поставилися до цього Сірко та Віл?

3. Ознайомлення учнів з текстом першої дії.

Учні мовчки читають текст (до кінця першої дії). Запитання на розуміння прочитаного.

— Які слова вам незрозумілі? (Уточнюємо, як діти зрозуміли значення слів паливода, второпати, скривдженого, обмовила, несамохіть, шкутильгати.) Коли і як з'явилася Лисиця? Як Вовк сприйняв розповідь Лисиці? Як Лисиці вдається дурити Вовка? Якою у цій дії є роль Ворони? Отже, простежимо ланцюжок подій:

Вовк попався і його мають розстріляти, Вовк клянеться не їсти м'яса і бути другом і помічником, його призначають старостою. З неба падає Лисиця. Вовк її вважає немичною і годує, береже. А Лисиця?

4. Розгляд малюнків на с. 64 і с. 66.

— Які частини тексту вони ілюструють? Якими зображено дійових осіб на першому малюнку? (Вовк — розгублений, Заєць — веселий, а Віл і Сірко — сердиті, незадоволено йдуть геть.) Якою постає перед читачами Лисиця? Врахуйте, що п'єса показується глядачам, тому і малюнки наче образи зі сцени.

5. Читання в особах тексту на с. 65—66. Знайдіть першу розмову Лисиці з Вовком. Прогляньте, як Лисиця розмовляє з Вовком. А як з Вороною? Які розділові знаки у репліках кожної дійової особи? (З учні читають Уривок.) Чи сподобалось вам читання? Хто був більш переконливим? Що б ви порадили наступним читачам?

6. Тренування у швидкості орієнтування в тексті.

— Знайдіть, чиї це слова: «Постривайте! А останнє слово?!»; «А ти, я бачу, розумна пташка...»; «І він ні разу?..»; «Не добрий, а дурний!».

7. Рефлексія діяльності.

— Яким, на вашу думку, вийшов у нас урок? Що сподобалось? А що пропонуєте змінити на наступному уроці?

8. Домашнє завдання: прочитати другу дію п'єси; вибрати собі роль; поміркувати, з якою інтонацією, жестами, мімікою її краще прочитати.

На другому уроці пріоритетним завданням має бути характеристика головних дійових осіб за їх вчинками і висловлюваннями, розгляд малюнків як джерело образної і смислової інформації, порівняння зображень Лисиці, Вовка і Ворони на різних малюнках.

На третьому уроці доцільно підготувати інсценізацію уривків різним складом виконавців. Девіз цього уроку: Відкрий у собі актора!

До уроку готується відповідне обладнання (ігровий реквізит, елементи костюмів дійових осіб). Для домашнього завдання розподіляються виконавці ролей для розігрування мізансцен (сценічні дії виконавців). На уроці перед виконанням п'єси вчитель наставляє дітей щодо відповідності інтонації, пози, жестів, рухів у передачі слів героїв п'єси. Треба так організувати цей урок, щоб якомога більше дітей випробували себе в якості артиста. Для мізансцени слід відібрати найбільш виразні, яскраві уривки. (Наприклад, призначення Вовка старостою, як Лисиця впала з неба, розв'язка п'єси.)

Вчитель і глядачі заохочують «акторів», визначають, кому переконливіше вдалось зіграти роль.

9. Колективна дискусія: Який смисл передає заголовок «Кожна пригода — до мудрості дорога»? Чому навчила дійових осіб ця пригода? Від чого автор застерігає читачів? Зміст п'єси може бути доброю основою для вистави у шкільному театрі.

§ 5. УРОКИ ЗА ТВОРАМИ ПРО СВІТ ПРИРОДИ І ДИТИНСТВА

Тема. Образ дівчинки, для якої ліс, наче рідний дім. Оповідання Олеся Донченка «Лісовою стежкою» (3 клас).

Мета. Розвивати уміння знаходити в тексті описи, роздуми, характеризувати головну героїню з опорою на текст і малюнок; удосконалювати уміння складати план; розвивати фантазію.

Обладнання: репродукція картини чи фотоілюстрації на тему «Золота осінь».

і. Мотиваційна підготовка до сприймання нової теми.

— Ми продовжуємо читати «Цікаву книгу Природи». Прочитати правильно її може той, хто не байдужий до природи, вміє спостерігати, знає звички, життя тварин, розуміється на травах, квітах. Сьогодні ви познайомитесь з дівчинкою, для якої ліс, наче рідний дім.

Про неї письменник Олесь Донченко написав книгу «Лісничиха» (1947), уривок з якої ми прочитаємо.

Олесь Донченко (1902—1954) народився на Полтавщині в сім'ї вчителів. Видав близько ста книжок і віршів, п'єс, оповідань для дітей та молоді. Цікавою є і історія створення книги «Лісничиха». Проїжджаючи якимсь лісом, а було це восени 1944 року, Олесь Васильович побачив, як маленька дівчинка затоптувала багаття.

— Отакі школярі! — поскаржилась вона письменнику, який допоміг їй гасити вогонь.— Розклали вогнище і пішли! А могло ж статися лихо — згорів би увесь ліс...

— А ти ж хто? — спитав здивований Олесь Васильович.

— Я — лісничиха. Комуś же треба доглядати ліс.

У розмові з'ясувалося, що батьки дівчинки загинули, а вона живе вдвох з дідусем у селі. І турбується про ліс, береже його.

Письменник раптом побачив перед собою не маленьку дівчинку, а дорослу людину, відповідальну, яка ставиться до природи як до рідного дому. Він знайшов те зерно, з якого мала прорости нова повість.

2. Артикуляційна і мовна розминка.

Робота над скоромовками:

В горішнику горішина,
горішками обвішана.

В сіренької горлички
Туркотливе горличко.

Читання на одному видоку:

На поляні під сосною

гарно-весело весною.

Чорний жук з-під зелен листу

дме в трубу, у голосисту.

— Прочитайте назву оповідання:

во

со

сте

кою

Лі

3. Читання учнями оповідання вголос і мовчки з частинами. Попереднє вправляння у правильному читанні слів: зненацька, видзвонює, прадавньої палахкотять, навпростець, вилискував.

4. Аналіз тексту з метою характеристики головної героїні та автора оповідання.

Учитель пропонує учням знайти в тексті опис зовнішнього вигляду дівчинки.

— Що ж ми дізналися про дівчинку? (Що вона школярка, їй тринадцять років, як вона була одягнена, які в неї риси обличчя, яка постава, хода, які руки, волосся.) Що ж допомогло нам уявити героїню? (Детально описано зовнішність, одяг дівчинки, використано яскраві порівняння. Наприклад, білу хустинку дівчинки автор порівнює з терен-цвітом; очі — «такі світлі й зелені, що в темряві, мабуть, блимають, як світлячки»; «кругле ніжне підборіддя схоже було на яблуко, а припечений сонцем кирпатенький ніс скидався на жовту лісову грушку»; йшла вона «легким безшумним кроком, наче пливла над стежкою». Руки в дівчинки були шершаві, наче дубова кора, засмагли і подряпані; волосся — біле і легке, як пух. Дівчинка схожа була на кульбабку.) Розберемося в її почуттях. Які слова показують, що Улянку вразив ліс? А що ще ви хотіли б дізнатися про дівчинку? Яких відомостей у тексті немає? (Про її родину, де вона живе, у якому класі вчиться.) Порівняйте текст із зображенням Улянки на малюнку. Чи такою ви її уявляли? Чи могли б ви сказати, де і коли зустрів автор цю дівчинку. (На початку жовтня, в лісі.) Що можна сказати про автора цього оповідання? (Він був надзвичайно спостережливим.) З чого ви зробили такий висновок? (Він побачив і ледве помітну лісову стежку, яка звивалася між

старезних дубів, і круту гору, і прозорий струмок, і кладку із сухої деревини, і уявив усі дії дівчинки.)

5. Проглядове читання учнями кожної частин оповідання з метою доведення твердження, що ліс для Улянки і справді рідний дім. У першій і другій частинах описано зовнішність дівчинки і розповідається про те, як вона йшла лісом, а в третій частині показано її емоційний стан, захоплення змінами, що відбулися в лісі з настанням осені.

— Як дівчинка виявляє своє захоплення осіннім лісом? (Вона «наче вперше помітила, що ліс її любий вже прибрався в нову чарівну одягу».) Що ж то за чарівна одяга була? Зверніться до початку оповідання. Який період осені там названий? (Це була золота осінь, початок жовтня.) Зверніть увагу, як Улянка зверталася до берізок. (Вона називає їх сестрами-берізками, запитує: «Чи ви це, мої білорі?») А які слова свідчать про те, що це золота осінь? («Свічками золотими палахкотять».) Як ви зрозуміли цей вислів? (Листя на березах пожовкло, стало золотим. Тихого, сонячного дня воно ніби палахкотить, відсвічує золотими вогнями-свічками.) А як передано захоплення і здивування Улянки лісом, самою осінню? («Ой, який же ти став тепер, мій лісу-брате!.. Як же ти пишно прибрався! Ось ти яка, осінь, у лісі».) Чи можна ці звертання Улянки до лісу, берізок, осені вважати її власними роздумами, міркуваннями? (Так, автор підкреслює це двома словами: «думає дівчинка».)

6. Зіставлення опису образу золотої осені в оповіданні і на малюнку.

— Ви уявили картину золотої осені в лісі через сприймання Улянки. Переконалися, що дівчинка знає ліс, любить його, милується його красою, а отже, і оберігає його. Очевидно, і ви могли б розповісти про щось подібне зі своїх спостережень.

7. Висновок з уроку.

— Звернемось до теми уроку. Якою постає Улянка в нашій уяві? Що ми дізналися про її зовнішність, ставлення до природи, мислення? Якби ви зустрілися з Улянкою, про що б хотіли запитати? Отже, ми познайомились з дівчинкою, для якої ліс, наче рідний дім. Ми маємо пам'ятати, що людина лише частинка природи, яку треба добре знати й берегти.

8. Домашнє завдання: скласти план оповідання; підготувати за ним переказ прочитаного, поміркувати, як по-іншому можна назвати оповідання; придумати продовження мандрівки Улянки-кульбабки лісом.

Тема. Ми відповідаємо за тих, кого ми приручили.

Уроки за твором Є. Гуцала «Перебите крило» (3 клас). Мета. Формувати вміння складати характеристики дійових осіб, правильно інтонувати діалоги, розвивати мовлення; висловлювати оцінні судження, виховувати в дітей турботливе ставлення до птахів відповідальність за свої вчинки.

1. Мовна розминка.

Гра «Хто що робить?»

Зозуля кує, а голуб... ? Голуб туркоче, а півень... ? Півень кукурікає, а сова. ?
Сова ухкає, а соловей... ? Соловей тьохкає, а ластівка... ? Ластівка щебече, а жайворонок... ?

Гра «Хто зав'яже вузлик?»

— Назвіть якомога більше назв ознак до слів: хата, гніздо, яєчко, птах.

2. Підготовка до сприймання нової теми.

У вступній бесіді вчитель пропонує учням пригадати, які твори про ставлення дітей і дорослих до природи вони читали у розділах «Цікава книга Природи», «Вірші про світ природи і дитинства». Для актуалізації можна прочитати кілька рядків з різних творів (наприклад «Журавлик» Н. Забіли, «Птиця» Д. Павличка, «Не хочу!» А. Костецького та ін.), щоб діти назвали твір і автора.

Вчитель узагальнює відповіді учнів, розповідає, що в Україні є добрий народний звичай зустрічати навесні птахів, дбати про них. Справедливо вважається, що добра людина не може скривдити птаха. З особливою любов'ю з давніх-давен ставляться люди до журавлів і лелек. Лелека сприймається українцями як символ домашнього вогнища, тому для цих птахів роблять на подвір'ї спеціально облаштовані гнізда.

— Які твори про цих птахів ви знаєте?

Учитель повідомляє тему уроку, пропонує учням поміркувати, який смисл передає речення: «Ми відповідаємо за тих, кого приручили» (А. де Сент-Екзюпері).

3. Слово про автора твору. Вчитель пропонує знайти у підручнику і прочитати розповідь про автора — Євгена Гуцала. Нагадує, що раніше діти читали твори цього автора («Без дороги ходить дощ», «Якого кольору слова»).

4. Вправляння у правильному читанні слів: приставивши, підхарчуватися, уможувався, торжествував, виправдовувався, незграбне, угледів, бовваніли.

5. Первинне ознайомлення з твором.

На першому уроці можна опрацювати перші три частини оповідання. Оскільки це чималий за обсягом текст, радимо ознайомити з ним учнів у процесі комбінованого читання. Вчитель читає текст до слів «Цілий день лелеки тільки те й робили...», а далі учні читають мовчки і готуються відповісти, хто дійові особи цього оповідання, коли і де відбуваються події.

Проводиться словникова робота: пояснюється значення слів, що вказані у підручнику, уточнюється значення маловживаних слів.

6. Розгляд малюнка: який епізод тексту відображено? Хто з хлопчиків Дениско, а хто — Олег? Чому ви так думаете? Який вік у хлопчиків? Чи такими ви їх уявляли?

7. Смісловий і структурний аналіз твору.

Запитання для вибіркового читання:

— З яких рядків тексту ви довідалися, що Дениско нетерпляче чекав прильоту птахів? Знайдіть першу розмову Дениска з Олегом. Чиї слова слід прочитати з почуттям радості та образи, а чиї — із зневагою? Чому Дениско і його батько зраділи прильоту лелек? У чому виявлялась їхня турбота про птахів? Простежте за текстом, як по-різному автор називає птахів. А як цих птахів називають у вашій місцевості?

Проглядове читання кожної частини і добір заголовків, запис їх у вигляді плану оповідання на дошці.

8. Читання діалогів.

Попередньо визначається відповідна інтонація та ставлення, яке треба передати, зважаючи на авторські вказівки («мовив розсудливо», «глузливо скривився», «сказав радісно», «торжествував», «закричав» та ін.).

9. Домашнє завдання (на вибір): 1) прочитати четверту частину оповідання; 2) доповнити план; підготувати стислу розповідь про описані події. Продовження роботи над змістом та структурою твору на наступному уроці.

1. Перевірка домашнього завдання. Доповнення плану. Висловлювання оцінних суджень:

— Що заподіяв Олег лелекам? Як поставився до цього Дениско? Чому, на вашу думку, стався цей випадок?

Учні, які підготували розповідь за прочитаним, переказують його за планом (ланцюжком).

2. Ознайомлення зі змістом наступних частин оповідання.

Учні читають мовчки і вголос. Після кожної частини бажано ставити запитання, які привертають увагу до основної думки прочитаного і мотивують на подальше читання. Наприклад, після першої частини:

— Що відчував Дениско, коли лелеки піднялися у повітря? Чому він зненацька спохмурнів?

Після другої:

— Чому ж повернулися лелеки? Яке рішення прийняв батько?

Перед читанням тексту слід потренувати учнів у правильному читанні складних слів, а також пояснити значення слів кепсько, напризволяще, хуленько.

Після читання проводиться бесіда за запитаннями:

— Як довго тривали події, описані у творі? Чому змінилась поведінка Олега? Чому оповідання має щасливий кінець? Чи змінилась ваша думка про Олега?

Чому? Де тут причина, де — наслідок?

3. Розгляд малюнка:

— Який епізод зображено? Що нового дізнаємось про героїв оповідання з малюнка?

4. Читання тексту в особах.

Вибіркове читання уривків тексту. Попередньо визначаються тон, сила голосу, почуття, які слід передати.

5. Висновок-узагальнення з прочитаного:

— Пригадаємо висловлені вами припущення щодо змісту твору. Чи підтвердились вони? Євген Гуцало назвав своє оповідання «Перебите крило». А яку назву запропонували б ви? Чому? Яка головна думка оповідання? (Треба вміло піклуватися про птахів, нести відповідальність за свої вчинки.) Які запитання в хотіли б поставити хлопчикам? Пригадайте, чим оповідання відрізняється від казки, вірша? А які ознак оповідання є в цьому творі?

6. Домашнє завдання (на вибір): 1) придумати продовження історії; 2) прочитати опрацьовані частини оповідання і підготувати переказ прочитаного від імені Дениска.

Тема. Які чудеса відкриває нам Михайло Слабоціпицький? Урок за оповіданням «Чудасія на балконі» (4 клас).

Мета. Виховувати бережливе, турботливе ставлення до живої природи; розвивати уміння характеризувати головного героя; читати діалоги; розрізняти в тексті описи і міркування.

Обладнання: книжки з творами письменника для дітей.

1. Актуалізація відомостей про прочитані твори, підготовка до сприймання оповідання.

— Пригадайте назву розділу. З яких творів ці речення: «Ти диви, Кріт виліз на світло» («Кріт-неборака» О. Копиленка), «Мавпочки швидко звикли до нового місця» («Пустуни на пароплаві» М. Трублаїні), «Лисеня дивилося трохи

здивованими і зовсім не хитрими очима» («Ласочка» Г. Тютюнника)? У цих оповіданнях дійові особи — люди і тварини — живуть у злагоді, тварини «спілкуються» мовою жестів, рухів, поглядів,

виявляючи довіру та інтерес до людей.

2. Повідомлення теми уроку:

— Ще одну цікаву історію з життя братів наших менших розповів Михайло Слабошпицький в оповіданні «Чудасія на балконі». Поміркуємо над значенням першого слова. Який у нього корінь {чуд-)? Від цього кореня походить багато споріднених слів. Назвіть кілька. {Чудак, чудило, чудо, чудити, чудакуватий.) Коли вживають такі слова, то йдеться про щось незвичайне, дивне. І в оповіданні ми також зустрінемося з якимсь чудом.

3. Читацька розминка:

а) Прочитайте швидко без помилок, відповідно змінюючи слова:

НА

балкон

Дніпро

поверх

В

ящик

земля

ямка

б) Читання колонок слів «луною» за вчителем:

журно

попритулялися

справжнісіньке

глитали

вицвірінькує

крапельниками

перволіт

туркотять

самісінькою

вереск

хлюпалися

птахоферма

— Прочитайте найдовше і найкоротше слово. Прочитайте кожну колонку слів на одному диханні. Яку групу слів було читати найлегше? Чому? Прочитайте слова, які утворилися з двох. Що це за слова? {Птахи + ферма і перший + літати.) Доберіть синоніми до слів журно (сумно, невесело) і вереск (крик).

в) Хто може виконувати дії, позначені словами першої колонки? Доберіть відповідні слова з другої колонки:

попритулялися

горобець

вицвірінькує

каченята

туркотять

діти

хлюпались

голуби

4. Первинне ознайомлення з твором. Читання ланцюжком до слів «Якось вона вийшла на балкон», далі — мовчки.

— Де відбувалась описувана подія? Яка ж чудасія сталася на балконі? Хто головний герой оповідання?

Від чийого імені ведеться розповідь?

5. Вибіркове читання, виділення основних подій сюжету:

— Який красвид відкривався з балкона квартири?

Чи подобалась хлопчику його квартира? Доведіть рядками з твору. Що мама одного разу знайшла на балконі в ящику? Знайдіть опис качиноного яйця. Як з'явилися каченята? Доведіть рядками з оповідання, що між мешканцями квартири і дикою качкою встановилися довірливі стосунки. Як ви вважаєте, як довго тривали описані події?

6. Вправи на розвиток навички читання.

Гра «Хто читає швидше?»:

— Знайдіть і прочитайте абзаци, в яких є речення:

«То — дика качка», «Коли, чую, гукає мене»; «Даремно я сумнівався»; «Отоді вереск здіймався!»; «І кожне ставало в повітрі на крило».

7. Знаходження у тексті порівнянь і доповнення речень:

Став він (кролик) великий, ... (мов кіт). Попритулялися одне до одного, ... (мов живі істоти). Каченята ж росли ... як (з води). Вони глтали все підряд, мов ... (із голодного краю вирвалися).

8. Розгляд малюнка. Зіставлення його з текстом.

— Що нового художник відкриває глядачу? Озвучте малюнок.

9. Фізкультхвилинка:

Дві сороки білобокi,

повпирали крила в боки;

їм на скрипці котик грає —

вниз і вгору смик літає.

Діти виконують відповідні рухи.

10. Характеристика головного героя оповідання.

— Яким ви уявляєте головного героя твору? Як він сам говорить про себе? Яке враження справив на вас хлопчик? Що ви можете сказати про його вдачу? Як він ставився до природи?

11. Слово про автора:

— Чи сподобалось вам оповідання? Таку «чудасію» міг розповісти автор, який любить природу, спостережливий, терплячий. Подивіться на книги, які він написав. Чи відомі вони вам? Михайло Федорович Слабошпицький народився 28 липня 1946 року у селі Мар'янівка Черкаської області. Закінчив Київський університет ім. Т. Шевченка, факультет журналістики. Письменник створив чимало оповідань і казок для дітей: «Славко і Жако», «Хлопчик Валь», «Озеро Олдан», «Папуга з осінньої гілки». У своїх творах письменник, залюблений у рідну природу, вміє передати своє захоплення читачам. Раджу вам прочитати його твори.

12. Підсумок уроку.

— Що нового відкрилося вам у пригоді? Які почуття переживав хлопчик протягом описаних подій? Чи можна назвати його другом природи? Як по-іншому можна назвати оповідання?

13. Домашнє завдання: підготувати стислий переказ твору від імені головного героя.

Т е м а. У чому секрет успіху? Урок за твором В. Чемериса «Чорна кішка, або Магічне число «сім» (4 клас).

Мета. Розширювати уявлення про тематику і ознаки гумористичних творів; розвивати вміння читати діалоги, уявляти описані події, визначати головну думку, інсценізувати прочитане; виховувати впевненість у власних силах.

Обладнання: картки з прислів'ями, ребуси.

Девіз уроку. Будь сам собі чарівником!

1. Мотивація навчально-пізнавальної діяльності учнів.

а) Розгадування ребусів.

— Що цікавого помітили у відгадках? (Скрізь є «7»: «сім», «сім'я», «всім», «осінь».)

б) Пригадайте, де в житті, в казках зустрічаємо число «7»? (Сім кольорів веселки, сім днів тижня, сім чудес світу, семеро гномів, семеро козенят тощо.)

в) Робота в групах: складання прислів'їв із розрізаних карток.

Краще сім разів горіти,
Наговорив сім міхів горіхів,
Сім літ минуло, як музика
грала,
Сім літ мак не родив,
Семеро одного

та всі неповні.
і голоду не було.
аніж один раз
осиротіти.
не ждуть
а він ще тепер скаче.

2. Повідомлення теми уроку, міркування дітей щодо назви твору.

— Сьогодні будемо читати оповідання Валентин Чемериса «Чорна кішка, або Магічне число "сім"». Що для вас незвичайне у цій назві? Поміркуйте, про що може йти мова у цьому творі.

3. Вправляння у правильному читанні слів: замерігала, найжачить, отакезних, всадовила, зурочила, заморочила, анічичирк.

Мовчазне читання оповідання. З'ясування вражень від прочитаного:

— Чи сподобалось вам оповідання? Чим саме? Назвіть усіх персонажів твору. Які неприємності чекали на Василька? Хто був вісником невдач? Чи вірив Василько у прикмети? В яку саме? Звідки він про неї дізнався? Це казка чи оповідання? Доведіть свою думку.

4. Розгляд малюнка.

— Хто зображений на малюнку? Який вигляд у хлопчика? у жінки? у кішки? Спробуйте озвучити малюнок.

5. Вибіркове читання.

— Прочитайте, як хлопчик щоранку зустрічався з чорною кішкою. Знайдіть і прочитайте опис хазяйки Пуми. Про що попросив у неї Василько? Що треба було зробити Васильку, щоб чорна кішка його не зурочила? Знайдіть епізод тексту, що відповідає малюнку.

Читання уривку з оповідання в особах.

6. Формулювання оцінних суджень.

— Що насправді допомогло Васильку? Чи справді число «7» було магічним? Який епізод видався вам найсмішнішим? Що у цій історії повчального? Як би ви тепер пояснили девіз уроку?

7. Фізкультхвилинка: учні, як і Василько, кілька разів підстрибують на кожній нозі, вигинаються і найжачуються, як Пума.

8. «Хвилинка-цікавинка»: учень-«дослідник» розповідає про kota (наукові факти, прикмети), діти доповнюють своїми прикладами.

9. Підсумок уроку.

— Який епізод вам найбільше сподобався? Які думки, вчинки героя твору викликають усмішку? Чим цей твір повчальний?

Ю. Домашнє завдання: підготувати творчий переказ оповідання (від імені Василька Моргайла)

. § 6. УРОКИ-РОЗДУМИ ЗА ТВОРАМИ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

Найважливішою функцією читання у початкових класах є формування в учнів морально-оцінної діяльності, яка передбачає поглиблений аналіз тексту по думи щодо мотивів і характеристик дійових осіб.

Уся творчість В. Сухомлинського, як дитячого письменника, є своєрідною програмою виховання і розвитку дитини. Кожна казка, кожне оповідання, що включені до підручників, є основою для морально-етичних роздумів, висловлювання учнями власних оцінних суджень, імпульсом до самоаналізу. Прикметно, що в останні роки саме за творами В. Сухомлинського вчителі часто подають описи своїх уроків в журнали, готують відкриті уроки, бо їх сюжети хвилюють і сучасних дітей. Це зумовлене тим, що в цих оповіданнях піднімаються вічні проблеми людського спілкування. Благодатним матеріалом для читання й аналізу є твори «Як Наталя у Лисиці хитринку купила», «Сьома дочка», «Покинута кошеля», «По волосинці», «Горбатенька дівчинка», «Красиві слова і красиві діла», «Кінь утік», «Гвинтик», «Як Павлик списав у Зіни задачу», «Який слід повинна залишити людина на Землі».

На уроках-роздумах має домінувати поглиблене перечитування твору, проникнення у його підтекст. Важливо не допускати поспішних оцінних суджень, однозначних рішень. Залучаючи дітей до прочитаного, слід стимулювати їх висловлювати самостійні думки, звертатись до особистого досвіду, будувати монолог-міркування, монолог-доведення.

Розкриємо методичні особливості проведення цих уроків у 3 класі за темою «Оповідання про справи твоїх ровесників».

Тема. Гарні не красиві слова, а красиві діла. Урок за оповіданням В. Сухомлинського «Красиві слова і красиве діло» (3 клас).

Мета. Емоційно підготувати учнів до сприймання творів розділу; збагачувати уявлення про прояви людяності у спілкуванні; формувати уміння висловлювати морально-оцінні судження; розвивши уміння складати твори за аналогією. Обладнання: портрет В. О. Сухомлинського; малюнок сонечка; картки для мовної розминки.

1. Мотиваційна і змістова підготовка учнів до опрацювання творів нового розділу.

— Діти, на минулому уроці ми завершили велику і цікаву тему «Вірші про світ природи і дитинства», у якій відомі українські поети розкривають світ природи, захоплені, мрії, пригод ваших ровесників. Порівнюючи ці твори, ми визначили ознаки віршованої мови, дізналися, які теми звучать у віршах Наталі Забіли, а які — у віршах Анатолія Костецького, чому у героїв віршів поетеси Тамари Коломієць такі незвичайні імена та ін. Тепер ми починаємо вивчати новий розділ.

Відкрийте підручники на с. 65. Прочитайте вголос назву розділу. Розгляньте малюнок. Хто зображений на передньому плані (найближче до глядача)? (Замріяний хлопчик, який у щось вдивляється.) Які ще образи присутні на малюнку? Поміркуйте, що чекає на нас у цьому розділі? Звернемося до змісту розділу (на с. 143). Прочитайте мовчки, які саме оповідання на нас чекають. Хто з авторів вам відомий? Отже, ми будемо читати твори одного жанру, але різних авторів. Цей жанр для вас не новий. Пригадайте, чим оповідання відрізняється від віршів. Прочитайте мовчки вступне слово до розділу (с. 65). Які поради нам дає укладач «Читанки»?

1. Оголошення теми уроку:

— З назви теми ви зрозуміли, що мова йтиме про вчинки і риси людини, що проявляються у спілкуванні. Тому ми сьогодні будемо працювати під промінцями уявного сонечка (малюнок на дошці), яке допоможе нам розпізнавати різні якості. Які саме, ви зрозумієте з подальших завдань.

Слухання віршів і розпізнавання якостей людини

Через кладку, через річку

я веду свою сестричку.

В хату з магазину

я приніс хлібину.

Прямо в хвилі кладка гнеться,
а Оксаночка сміється,
бо зі мною й через річку
йти сестричка не боїться.

А хлібина дуже свіжі
зараз я її розріжу
дам я мамі й татові
і малому братові.
Дідові й бабусі
і сестрі Катрусі.

М. Стельмах

Які якості героїв віршів ви розпізнали у їхніх діях? Чи записані вони на сонячних промінцях?

2. Бесіда-розповідь про життя і літературну творчість Василя Сухомлинського:

— Пригадайте, які оповідання Василя Сухомлинського ви читали? Прочитайте статтю на с. 66. Що нового ви дізналися про письменника? Які запитання у вас виникли?

3. Опрацювання оповідання «Красиві слова і красиве діло».

Висловлення припущень щодо можливого сюжету. Читання учнями твору вголос за абзацами. Запитання на розуміння прочитаного:

— Хто дійові особи оповідання? Чому хлопчики опинились у хатинці? Для чого її збудували? Чи відомо, хто її збудував? Прочитайте, як хлопчики, що сиділи у хатинці, зустріли хлопчика у мокрому одязі? Порівняйте їхні слова і дії. Хто йому допоміг по-справжньому? Як ви думаєте, які почуття переживав незнайомий хлопчик, коли відчув тепле ставлення до себе? Звернемося до промінців сонечка. Про кого з персонажів можна сказати — байдужий, а про кого — турботливий, щирий?

Робота в парах.

— Прогляньте оповідання. Знайдіть речення, у якому висловлено головну думку прочитаного. Визначте межі зачину, основної частини; кінцівки тексту.

4. Розгляд малюнка.

— Який епізод зображено на малюнку? Як можна назвати малюнок? Опишіть зовнішній вигляд дітей. Якого вони віку? Які деталі картини показують, що в хатинці подорожні відчувають турботу про себе?

5. Читання в особах, передача за допомогою інтонації» логічних наголосів ставлення до дійових осіб.

6. Колективна дискусія:

— Прочитаймо знову назву теми уроку. Як ви тепер її розумієте? Чи доводилось вам бути учасниками схожих випадків? Уявіть, що ви знаходитесь у цій хатинці. Як би розвивалися події? Зберіть «розсипане» прислів'я (записане на дошці): ділами, Людина, а добрими, не словами, красна. Як ви його розумієте? Чи співзвучне воно з головною думкою твору? Отже, кожна людина, яка опинилася у скрутній ситуації, чекає на розуміння і допомогу. Про це ніколи не можна забувати.

Тема. Кого можна назвати справжнім другом.

Урок за оповіданням В. Сухомлинського «Кінь утік» (3 клас).

Мета. Сприяти засвоєнню головної думки оповідання; удосконалювати вміння виразно читати; залучати дітей до міркування щодо проблем дружби; формувати вміння висловлювати оцінні судження про вчинки героїв; виховувати потребу у справжній дружбі.

1. Мотивація навчально-пізнавальної діяльності учнів. Виконання завдань.

а) Поширити речення, додаючи щоразу одне слово.

Друг допоможе.

Справжній друг допоможе.

Мій справжній друг допоможе.

Мій справжній друг завжди допоможе.

Мій справжній друг завжди допоможе і порадить (і т. д.).

б) Скласти прислів'я із частин, записаних на дошці.

Людина без друзів

розіб'єш — не склеїш.,

Птах сильний крильми,

як дерево без коріння:

Дружба як скло,

а людина — друзями.

— Якою темою можна об'єднати ці прислів'я? Як ви розумієте вислів справжній друг?

2. Визначення мети і завдань уроку.

— Ми прочитаємо оповідання В. О. Сухомлинського «Кінь утік...» і поміркуємо над його змістом; спробуємо розібратися, кого називають справжнім другом

3. Опрацювання оповідання В. Сухомлинського «Кінь утік».

Словникова робота.

Вчитель відкриває «словникову скриньку». Учні дістають картки зі словами для пояснення їх значення-подив — здивування; обурення — крайнє незадоволення, сильний гнів; розголошувати — розказувати; вогнегровий — з гривою, як вогонь (блискучою, рудою жовтою...).

Читання пірамідок слів з пришвидшенням темпу:

кінь	дам	тиша
Петрик	подив	вчинив
таємниця	Віталик	підводив
вогнегровий	розголошуєш	останній

Читання оповідання учнями мовчки.

4. Перевірка розуміння прочитаного.

Тестові завдання: вчитель читає початок речення або ставить запитання, учні добирають відповідне продовження або правильну відповідь.

— Петрик і Віталик були... а) першокласниками; б) третьокласниками; в) четвертокласниками.

— На парту до Віталика впала... а) ручка; б) закладка; в) записка.

— Віталик розповів про записку... а) учителеві; б) товаришеві; в) батькам.

— Що зробив учитель: а) забрав записку і прочитав; б) не помітив, як Петрик кинув записку; в) сказав записку заховати і прочитати на перерві?

— На перерві Віталик підійшов до Петрика і сказав: а) «Вибач»; б) «Давай коня»; в) «Не пиши мені більше записок».

5. Дискусія «Моя точка зору».

Питання для обговорення: Чим був незадоволений Віталик? Як ви вважаєте, чи правильно зробив Віталик, що розповів учителеві про записку? Як ви

думаєте, чи правильно вчитель оцінив вчинок Віталіка? Як ви зрозуміли відповідь Петрика «Утік кінь...» Що зникло — кінь чи дружба?

6. Робота в парах: поставити один одному запитання як за змістом прочитаного, так і за темою уроку. (Запитання можна поставити таким чином: перша пара — другій, друга — третій...) Наприклад:

- Який урок ішов у класі? Доведіть.
- Хто кинув записку? Кому?
- Чому Віталік розповів про записку?
- Як учитель оцінив вчинок Віталіка?
- Що він порадив Віталіку?
- Як учні оцінили вчинок Віталіка?
- Чи оцінив Віталік свій вчинок? Доведіть.
- Що означає відповідь: «Кінь утік...»?
- Які почуття вас охопили? . . .
- Чого вчить вас це оповідання? . . . ;
- Чи був Віталік справжнім другом? Доведіть. . .

7. Робота з ілюстрацією до оповідання.

— Розгляньте малюнок. Де на ньому Петрик? Де Віталік? Чому ви так вирішили?

8. Підсумок уроку.

— Як ви вважаєте, Віталік зрозумів, що він втратив?

Уявний діалог з автором. Вибирається учень на роль «автора». Учні готують запитання до «автора», який має над ними подумати і висловитись на наступному Уроці.

9. Домашнє завдання (на вибір): 1) попрацювати над

творчим завданням: скласти лист Віталіку чи Петрику; 2) підготувати розповідь від імені однієї з дійових осіб; 3) вивчити прислів'я на с. 69.

Тема. Умів почати — умій і завершити. Урок за оповіданням В. Сухомлинського «Гвинтик» (4 клас).

Мета. Виховувати в учнів відповідальність за свою працю; вчити визначати дійових осіб твору, головну думку твору, висловлювати морально-оцінні судження.

Обладнання: картки зі словами для розвитку і самоконтролю техніки читання.

1. Перевірка домашнього завдання: зачитування творчих робіт та прислів'їв за темою уроку.

2. Вправи на вдосконалення читацької навички

а) Ігрова вправа: «Зберіть слова», букви яких «порозбігалися».

(Юрко, гвинт, літак.)

б) Вправа на розвиток швидкості читання «Засічка».

За 30 сек. учні повинні прочитати напівголосно слова і словосполучення, надруковані на картках, які розкладено на партах:

граматика	домашнє завдання	треба було
зошити	великий літак	питає сина
роботи	багато людей	чого ж ти
багато	кілька речень	ось що
пасажери	побіг до хлопців	щоб усе

3. Повідомлення теми.

— Як ви можете пояснити тему уроку? Ці думки ми обговоримо після ознайомлення з оповіданням В. Сухомлинського «Гвинтик».

Читання оповідання учнями вголос.

— Яку роботу не закінчив Юрко? Хто це помітив? Чи доводилось вам потрапляти у подібну ситуацію?

4. Словникова робота для розвитку мовної здогадки.

— Прочитайте пояснення слів, вставляючи пропущені букви.

Гвинт — стерж..нь, що ма.. різьб.. .

Аеродром — міс. стоян.., зльо.. і по..дки літ..ків.

Рейс — шля.., за маршрутом, як.. здійсн..в л..так.

Віраж — по..рот.

5. Аналіз морально-етичного змісту оповідання з елементами вибіркового читання:

— Прочитайте, як Юрко виправдовувався перед батьком. Чи сварив батько хлопця? Який шлях він обрав, щоб переконати сина? Як ви думаєте, батько хотів навчити сина цією історією? Поміркуйте, від чого застерігає нас це оповідання. Послухайте вірш Грицька Бойка.

Де бажання і старання,—

там з'являється й терпець.

З ним — уміння і везіння

бо терпець — всьому вінець.

— Яку пораду нам дає поет? Чи схожі порада поета і головна думка прочитаного оповідання?

6. Вправи на розвиток техніки читання.

Вправа «Розвідники».

— Скільки разів у творі автор вжив ім'я Юрко?

Знайдіть у тексті синоніми до слова говорити. (Питає, казати, мовив, загадали.) В передостанньому абзаці відшукайте найдовші слова. (Пасажирський, загвинтили, якнайкраще, робітникові.) Скільки в останньому абзаці односкладових слів? (4: ось, що, хтось, про.) В першому абзаці знайдіть речення, що відповідає даній схемі: ___ = («Він переписав кілька речень».)

7. Мовно-логічне завдання.

— Прочитайте частини прислів'їв. Подумайте, як їх з'єднати.

Кінець діло не кінчиш.

Не почавши гуляй сміло.

Зробив діло хвалить.

8. Домашнє завдання (на вибір): 1) знайти прислів'я, яке може бути заголовком оповідання, обґрунтувати свій вибір; 2) скласти власну розповідь на запропоновану у творі тему; 3) придумати продовження оповідання.

§ 7. УРОКИ РОЗВИТКУ ЛІТЕРАТУРНИХ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ УЧНІВ

Методичні підходи до реалізації змістової лінії програми з розвитку літературних творчих здібностей молодших школярів розкрито у § 6 третього розділу. Наведемо розробки уроків у різних класах, які розкривають цю методику в опрацюванні тем творів різних жанрів.

Т е м а. Де ховаються казки? Урок за творами «Задзвонив синенький дзвоник» Тамари Коломієць, «Жива казка» Валентина Струтинського (2 клас).

Мета. Розвивати в учнів інтерес до таємниць природи; стимулювати уяву, образне мислення; навчати виразно читати.

1. Мотиваційна та емоційна підготовка дітей до сприймання нової теми.

Вчитель пропонує дітям прочитати назву нової теми («Я хочу сказати своє слово») і висловити міркування про що в ній може йти мова. Потім учитель читає уривок з вірша І. Жиленко «Доброго ранку і доброго дня!»

— З такого гарного побажання поетеси ми розпочинаємо нову тему, в якій кожен з вас зможе сказати своє слово.

Читання учнями мовчки звернення укладача підручника.

— Пригадайте, діти, на яких уроках вже звучала ця тема «І найменший колосок має власний голосок».

(На уроках віршованого спілкування, де читали і продовжували вірші-діалоги, вірші-небилиці. Особливо на уроці-дискусії: «Чому кожен повинен мати власний голосок?» за віршем Валентини Каменчук «Як Лиска голосок собі кувала».) Кожна людина особлива, тому кожен з вас має свої здібності, щоб сказати по-своєму про те, що йому відкрилося, вразило, особливо запам'яталося.

2. Ознайомлення з віршем Т. Коломієць «Задзвонив синенький дзвоник», його смисловий і образний аналіз.

Запитання за прочитаним:

— Чи сподобався вам вірш? Чим він нагадує казку? Хто її розпочинає? Чи може насправді задзвонити ця ніжна квіточка? Які казкові дієства під силу маленькому конику? Чому поетеса порівнює його із птахом.

Поміркуємо разом: де можна знайти «сто казок»?

Чому вони у «шапках-невидимках»?

Ігрове завдання: назвати пари римованих слів з вірша і спробувати доповнити їх: дзвоник — коник —, стеблі — землі — ..., стежинах — долинах —, росі — усі... .

3. Вправління у читанні скоромовки-недомовки.

Спочатку учні читають її мовчки, потім вголос повільно, далі все швидше:

Заіскрились в лузі рос... ,
заспівали в росах кос. .
І синочкові не спиться,
коли в тата косови.. .

4. Підготовка учнів до сприймання оповідання Валентина Струтинського «Жива казка».

Це оповідання є багатим матеріалом для пробудження в учнів естетичних почуттів і образних уявлень. Воно ніби ланцюжок замальовок, які виникають в уяві хлопчика, коли той придивляється і прислухається до прозорої річечки. Така композиція твору дає можливість попрацювати над структурою тексту, виділити кілька динамічних, насичених метафорами, порівняннями і звуконаслідуваннями словесних картин. Готуючи учнів до сприймання змісту оповідання, вчитель може провести коротку бесіду за питаннями, які активізували б їхні життєві спостереження. Наприклад:

— Чи доводилось вам бачити, як грають у воді маленькі рибки, як вибрикують коники, як виблискують на сонці прозорокрилі бабки? А зараз послухайте, які незвичайні події вдалося побачити одному хлопчикові на березі звичайної сільської річечки.

5. Первинне сприймання твору. Читання оповідання вчителем. Готуючись до читання, вчитель насамперед звертає увагу на визначення загальної тональності мовлення. Краще читати неголосно, роздумливим тоном, передаючи захоплення побаченим. Закінчивши читати, вчитель запитує:

— Чи сподобалось вам оповідання? Чим саме? У яку пору хлопчик міг спостерігати описані картини? Як ви вважаєте, де це могло бути?

6. Опрацювання тексту учнями.

Насамперед учитель перевіряє, як учні розуміють значення слів: краснопірка (дрібна річкова риба з червоними плавцями), пуголки (з них виростають жабки), Жук-водолюб, жук-вертячка (комахи водойм), видра (цінний хутровий звір, який живе біля води).

— Чим цікава побудова цих слів?

Вправління у правильному читанні слів спочатку шляхом напівголосного читання («Перевір, чи зможеш правильно прочитати з першого разу»): придивляється, прислухається, булькнуло, краснопірка, настовбурчивши, навшпиньки.

Над образним значенням слів і виразів доцільно попрацювати в процесі вибіркового читання. Спочатку вчитель пропонує дітям прочитати, як починається казка, а потім запитує:

— Як ви розумієте пораду дідуса: «Ходи над річкою тихо, як ходить сонечко...»? Пригадайте, коли ми говоримо «зійшло сонце», «сходить сонце». Ми тільки бачимо рух сонця, відчуваємо його тепло, але не чуємо ніяких звуків. Отже, ходити, як сонечко,— означає рухатись без жодного звуку, тихо-тихо, щоб ніхто не почув.

7. Читання твору: ланцюжком, напівголосом, хором, вибірково.

— Прочитайте, кого спочатку побачив Сергійко? Знайдіть у тексті рядки, де сказано про сміливу рибку. Прочитайте їх. Як рибка врятувалась? (Чим цікава назва цієї рибки?) Як вітав краснопірку зелений коник? Знайдіть його пісеньку. Чому вона звучала ніжно? Прочитайте, кого ще зустрів Сергійко. Яку картину можна намалювати до цієї частини?

Аналізуючи відповіді, вчитель звертає увагу дітей на те, що у словесній картині слід якомога повніше вказувати кольори, форму, виразність руху. Нерідко учні словесне малювання перетворюють у переказ про-читаного, а це означає, що в даному разі активізується пам'ять, а не образне мислення, уявлення.

З метою збагачення словника дітей образними ви-словами корисно запропонувати їм знайти в тексті порівняння і метафори.

— На що схожий зелений листок лілії? Чому він порівнюється з долонею? З чим порівнюється прозорокрила бабка? Чи здогадались ви, на якій скрипочці грав коник?

8. Робота з ілюстрацією підручника.

— Який епізод зображено на малюнку? Як би ви доповнили малюнок, щоб на ньому були усі дійові особи оповідання? Навчимося читати скоромовку про цю

сміливу і чемну рибку: , >

Випірнай-бо, рибко, близько, ., розсипай-но світлі бризки.

— Коротко перелічіть, що на березі річки можна було почути, а що побачити.

9. Вправи на точність сприймання учнями тексту.

Учитель читає два-три коротеньких абзаци, в яких

навмисно порушує узгодження між словами, скажімо, «смугаста окунь», учні відразу ж повинні про це сигналізувати плеском долонь або семафором. Можна ввести у текст «зайве» слово, яке діти також повинні помітити.

Вибір учнями для читання вголос уривка, який най-більше сподобався. Взаємне оцінювання якості читання.

10. Підсумок уроку.

— Які твори ми читали на уроці? Хто автор вірша?

А хто написав оповідання? Як ви гадаєте, коли спілкування з природою приносить людині найбільшу

радість? Поміркуємо, чому твір має таку дивну назву — «Жива казка». (її сюжет розгортається серед

живої природи, а вона безкінечна, як саме життя, не випадково, що дива в природі не закінчуються, адже

Сергійко уявив, як розпочинається ще одна казка.) Що

допомогло хлопчику «побачити» казку? (Спостережливість, увага, знання природи.)

11. Домашнє завдання (на вибір): 1) придумати продовження прочитаного твору; 2) скласти власну «Живу

казку».

11. Домашнє завдання (на вибір): 1) придумати продовження прочитаного твору; 2) скласти власну «Живу

казку».

Т е м а. З фантазерами цікавіше гратися. Урок за оповіданням Віри Артамонової «їжачок-реп'яшок» (2 клас).

Мета. Розвивати уміння читати діалоги, передаючи почуття і настрої дійових осіб; стимулювати фантазію; вчити працювати в парі.

Обладнання: предметні малюнки (їжак, фут-больний м'яч). —

Прочитайте тему сьогоднішнього уроку, п
ніж познайомитись з новими дивами, попрацюємо
читацькою навичкою. ад

Мовна розминка:

— «Впіймайте» плеском у долоні букву «ї»:

їжак, їжаченя їздять по гриби щодня, їжачиха помагає, сиріжки їм збирає.

Чітке відтворення римованого ланцюжка, який записано на дошці:

На-на-на — ось прийшла весна;

су-су-су — я тепло для вас несу;

іг-іг-іг — на полях розтанув сніг;

: "" "" ім-ім-ім — стало весело усім.

— На сьогоднішньому уроці ми продовжимо читати твори з цікавого розділу. Назвіть його. Твори яких жанрів ви вже читали? Перевірте свою уважність, працюючи у групах над завданнями:

а) Відновити розсипаний текст: *'

їм

Найбільше диво зело

,&- ще вчора відкривається-' •'

■*' а нині пуп'янок ■" >.

11, як полум'я не було

б) Скласти речення з розсипаних слів: у воді, бульк-
нуло, щось, Раптом, поверхнею, і над, застрибала,
втікаючи, маленька краснопірка.

в) Розташувати поетичні рядки у правильному порядку:

■ тільки коли він літає,
грає з вітрилами, вітами,
' Можна побачити вітер,
грає з пташиними зграями.

За В. Кухалашвілі

2. Підготовка до читання і первинне ознайомлення оповіданням «їжачок-реп'яшок».

1. Мотивація і технічна підготовка учнів до сприймання нового твору. ■— Як ви розумієте слово реп'ях? Це трава чи кущ? Чи доводилось вам бачити його? Яких тваринок можна з нього зробити?

Відгадування загадок:

1. Круглий, гарний і легенький, високо літає, йому завжди раді діти, бо ним кожен грає. (М'яч.) 2. У кубельце У#у носить, стріне вас — ховає носик. Кожушок із голочок, хто, скажіть, це. ..? (їжачок.)

— Звуть цю тваринку так здавна. Це давньоруське слово означало «колючий». Воно пов'язане із грецьким словом «якліс» — гадюка, тому й означає, «той, хто поїдає гадюк». Крім гадюк, його здобиччю стають черви, слимаки, жаби. Міцні колючі голки, якими вкрита спина їжака, надійно захищають його від ворогів. У випадку небезпеки він швидко згортається у колючий м'ячик з 6—8 тисяч голок.

Читання оповідання комбінованим способом: учні — вчитель.

Перевірка сприймання твору.

Тестові завдання:

- 1) Як звали головних героїв: а) Володя і Сашко;
- б) Сергійко і Володя?
- 2) Хлопчики грали: а) у м'яча; б) у піжмурки;
- в) у квача.
- 3) Куди закотився м'ячик: а) у воду; б) у яму; в) у малинник?
- 4) На кого перетворився м'ячик: а) на колобка; б) на гарбуз; в) на їжачка?

5) Чим хлопчики пригостили їжачка: а) яблуком; б) хлібом; в) молоком?

3. Словникова робота: штахети — дерев'яна загорожа, огорожа; муркати — наспівувати тихо, собі під ніс; одпасував — відбив м'яч ногою; прогавив — пропустив (м'яч у ворота).

4. Читання тексту в особах.

Попередньо з'ясовується: як слід читати запитання, а як — відповіді; чії слова треба прочитати впевнено, а Чії — недовірливо; які авторські підказки щодо сили голосу та інтонації читання є у тексті («гукнув», * Радісно скрикнув», «не повірив», «зрадівши», «виїзно показував»).

5. Смісловий та образний аналіз.

— Хто з хлопців був старший? Якими ви їх уявляєте? Чому Володя сказав, що м'ячик перетворився на їжачка? Чи насправді йому повірив Сергійко? Чому ви так думаєте?

6. Фізкультхвилинка. Учні встають і передають уявний м'яч своїм сусідам, «шукають» м'яч, нахилившись під парту, витягуються навшпиньки, «кидаючи» м'яч угору.

7. Вправи на розвиток швидкості читання. Читання вголос кілька разів по 30 сек за командою «кидок-засічка». Хто встигає більше прочитати?

За початком речення знайти його у тексті і вголос дочитати.

Він ... І зараз ... І зовсім ні... малинник густий ...

— Проглянути текст за 30 хв. Знайти, скільки разів у ньому згадуються слова з коренем «м'яч» (12).

8. Підсумок уроку.

— Хто хотів перетворити пригоду в казку? Які риси характеру братів виявилися у грі? Пригадайте, якою

була тема нашого уроку («Дива ми створюємо самі»).

Чи погоджуєтесь ви з цим твердженням?

9. Домашнє завдання: підготуватись до читання в особах; придумати оповідання про цікавий випадок, що трапився зі свійською твариною.

Тема. Дивитись так, щоб побачити, слухати так, щоб почути. Урок за творами В. Сухомлинського «Я хочу сказати своє слово», В. Скомаровського «Пісенька» та В. Коломійця «Ліс і лис».

Мета. Розвивати в учнів спостережливість і чутливість до сприймання природи і рідної мови; уміння передати свої почуття у слові; уміння добирати епітети, синоніми; правильно інтонувати речення з розділовими знаками, передавати настрій твору; розвивати швидкість і правильність читання.

Обладнання: набори роз'єднаних слів, картки зі словами, предметні малюнки.

1. Перевірка домашнього завдання. Оскільки домашнє завдання передбачало творчу роботу учнів, доцільно, щоб спочатку вчитель розпит про кого саме діти придумали оповідання чи казку. На дошці можна зробити запис: Наші герої: песик, котик, хом'ячок, черепашка, свинка... Це дасть змогу прослухати оповідання про різних тварин. Вислухати судження дітей про найцікавіше. Добре, щоб діти розповіли, які вони мали труднощі під час складання оповідання, до кого зверталися за допомогою, чи хотіли б продовжити свою роботу.

2. Вправи для розвитку навички читання: ■●■«.*:

а) Швидко подолай вершину: .-,.,м.тг

паДхне лиДчко .,- сльОДзи

пі / \ сня ли ^ чить виш / \ няк . ,

го / \ луб ли / \ бонь гі / \ ля н } ,

ньо / \ го лю / \ бов гіл / \ ка

б) Читай швидко: називання одно-, дво-, трискла-

дових слів після миттєвого сприймання на таблиці

(послідовно за рядками):

був, від, вас, для, всі, вже, про, враз;

небо, своїх, поле, ранок, летів, клич, тихо; й!

1 збоку, грало, сумні, високо, будуємо, сказала.

3. Читання учнями тексту і супровідний текстуальний аналіз.

Напівголосне читання і знаходження опису осіннього ранку в степу.

— Підготуйтеся прочитати цей опис так, щоб кожний, хто слухатиме вас, зміг уявити картини осіннього ранку.

Вправління учнів у читанні уривка.

— Яка картина постала перед вами, коли ви слухали цей уривок? (Діти з учителькою в полі. Осінній Ранок. У небі летить ключ перелітних птахів.) А що треба зробити, щоб ця картина стала ще більш виразною? (Домалювати, наповнити фарбами, звуками.)

Зверніться ще раз до тексту, він вам підкаже, яким був осінній ранок. (Тихим.) Як передати цю тишу? Де Летів ключ перелітних птахів? (Високо в небі.) Що Робили птахи, пролітаючи над полем? (Курликали.)

**Ід чого ж у степу було сумно? (Від їхнього курликан-

ня-) Отже, яка картина постала тепер перед нами? (Поле, на якому зібрано врожай, притихло у ранковий час, можливо, його навіть оповив легенький туман. В соко в небі летить ключ перелітних птахів, вони курли чуть, і від цього на самотньому полі стає сумно. Сюди прийшли діти з учителькою.) Які ж слова з тексту допомогли нам чіткіше уявити картину осіннього ранку в полі? («Тихий осінній ранок», «ключ перелітних птахів», «тихо курликали», «було сумно».) Які слова найкраще передали картину спокою і навіть суму? (Тихий, тихо.) Як треба прочитати тепер цей уривок, щоб передати все те, що ви сказали? (Повільно, ніби переповідаючи те, що бачив сам автор.) Яке завдання дала дітям учителька? Знайдіть, як про це сказано в тексті. Як поставились до цього завдання діти? Де про це сказано у тексті? Чи можна, судячи з цього уривка, сказати, що вчителька була задоволена тим, як учні виконали завдання? (Ні, діти знову і знову повторювали одні й ті самі три слова.) Усі діти так робили? (Ні. Одна дівчинка стояла осторонь, дивилася на небо і мовчала.) Яка розмова відбулася між учителькою і Валею? Прочитайте. (Учні читають цю частину спочатку мовчки, потім готуються і читають її в особах, передаючи відповідною

інтонацією бажання вчительки дізнатися про те, чи діти не помітили більше нічого цікавого в осінньому небі, і сподівання на Валю, яка щось помітила, очевидно, своє.) Яким же побачила Валя небо і як вона про це сказала? (Діти читають.) Зверніть увагу, якою була Валя в цей час? («Небо ласкаве...— тихо сказала дівчинка й усміхнулась».)

4. Аналіз образних засобів твору.

— Яким діти бачили небо до Валиних слів, а яким — після них? (Спочатку вони повторювали одні й ті самі слова: синє, голубе, чисте, а після Валиних слів побачили небо іншим — сумним, тривожним, зажуреним, холодним.) Прочитайте ще раз цей абзац, намагаючись передати голосом сум, тривогу, зажуру. (Вправлення дітей у виразному читанні слів сумне, тривожне, зажурене, холодне.) Прочитайте останній абзац цього оповідання. Як ви зрозуміли його зміст? (Небо ній перетворилося на живу істоту.) Воно грало — переливалося різнокольоровими фарбами; трепетало — ні пташка в руках, дрижало, рухалось; дихало — діодина чи тварина, а діти дивились із сумні

сні осінні очі). > . ■ < ■ і... > ! ■

5. Мовна розминка.

— Який ряд добере якомога більше ознак до одного з малюнків, що на дошці: квітка ромашки, книга, годинник?

Представник з кожного ряду вибирає один малюнок, діти з цього ряду називають ознаки. Клас рахує.

6. Висновок з прочитаного.

— Який же висновок ви зробили для себе з цього оповідання? (Про небо або будь-що інше можна сказати по-різному.) Маленька дівчинка Валя зуміла «відчинити віконце» у світ прихованих від усіх ознак неба. Це стало поштовхом для інших думок. Діти знаходили вже інші точні, незвичайні слова. Хто автор оповідання? Які твори Василя Сухомлинського вам знайомі? З його творами ми ще не раз зустрінемося на сторінках «Читанки».

7. Фізкультхвилинка. Передати через міміку і рухи настрої людини: веселий — сумний, бадьорий — сонний; витягнутись навшпиньках якомога вище, розслабити хребет, зробити кілька поворотів головою.

8. Самостійне ознайомлення учнів із «Пісенькою» В. Скомаровського.

— Як ходить пісенька, яку почув хлопчик? Чому вона на ходить крадькома? Які слова підказують, що вона чарівна? Чи зрозумілі вам слова мерщій, майну, грайлива? Доберіть до них близькі за значенням слова.

Зверніть увагу, як побудовано вірш; скільки у ньому речень. Де треба, читаючи, робити довгі паузи? Прочитайте вірш так, щоб передати радісний настрої мовця.

А може, хтось хоче вірш проспівати, адже поет назвав його «Пісенька»?

Читання вірша учнями хором.

Конкурс: хто краще прочитає (проспіває) вірш.

9. Домашнє завдання (на вибір): 1) придумати розповідь «Я хочу сказати своє слово...» про те, чим хочеш поділитися з однокласниками; навчитись виразно читати вірш «Ліс і лис» В. Коломійця; 2) продовжити оповідання В. Сухомлинського «Я хочу сказати своє слово»; придумати, про що міг Лис написати у своєму

блокноті. Тема. Розпізнавай свої здібності. Урок за творам В. Сухомлинського «Співуча пір'інка», Г. Чубач «Най рідніші голоси» та С. Жупанина «Намалюю вітер».

Мета. Розвивати в учнів прагнення до самостійного, творчого сприймання навколишнього світу; розширювати і поглиблювати знання про авторів прочитаних творів; розвивати увагу, спостережливість до природ, них і мовних явищ.

Обладнання: книжки авторів, твори яких читають на уроці; малюнок стрепета.

Девіз уроку. Не загуби свою співучу пір'інку!

1. Перевірка домашнього завдання.

Учні виразно читають один із віршів, що вивчались на попередньому уроці, називають їх жанри. Коротка вікторина «З якого твору ці герої»: Натка, Борка, Вадька? Хто його автор? Хто нас познайомив з Лумпум-чиком? Про яку чемпіонку розповіла Інна Кульська? Чи є серед дійових осіб Василько, Грицько, Марійка?

Гра «Слово — до слова»: дібрати якомога більше слів, що римуються зі словами зарядка, лужок, віконце, столиця, сміх, дивина.

2. Підготовка до сприймання нової теми.

Вчитель пропонує дітям прочитати назву нової теми.

Знайти її у змісті підручника, прочитати, які твори вона охоплює.

— Може, хтось вже здогадався, про що йтиме мова у новій темі? Це ми будемо обговорювати трохи пізніше. А зараз пригадайте, коли ми знайомилися з такими темами: «Я хочу сказати своє слово» та «Візьму перо і спробую». Завершуючи 4 клас, ми знову звертаємося до теми розвитку творчих здібностей. Кожен з вас має свої здібності. Хтось гарно танцює, співає, а хтось швидко розв'язує задачі, добре грає у футбол, вишиває... Але не завжди людина знає свої здібності, цінує і вчасно розвиває їх. Саме на такі роздуми наштовхують нас твори цієї теми.

3. Артикуляційна розминка.

Розчитування скоромовок, записаних на дошці

попереднім відтворенням пропущених складів.

• • Заздрить білка в лісі ли...,

лис лисички ніс із лі... Це кача м'яча кача, від куща аж до корча* . •*• ,>-:■
> А курча, як і кача, хоче грати у м'яча.

Леся Мовчун

Читання скоромовок із різною інтонацією (запитан-йя, здивування, ствердження).

4. Первинне ознайомлення з оповіданням «Співуча пір'інка» (на дошці назва оповідання і дати життя автора).

— Це оповідання написав Василь Олександрович Сухомлинський (1918—1970). Ви вже не раз читали його твори. Пригадаємо, які саме. Який життєвий шлях пройшла ця людина? Василь Сухомлинський народився в селі Васиївка на Кіровоградщині. У сім'ї, крім Василя, було ще троє дітей — Іван, Сергій і Меланія. Усі вони стали вчителями.

У 17 років після закінчення Кременчуцького пед-училища ще зовсім юним прийшов Сухомлинський до школи працювати вчителем. Війна перервала любов-лену працю. Після важкого поранення його відправили у тил працювати учителем. Опинився він у далекій Удмуртії, працював директором школи у селищі Ува. Після 1944 року, як тільки звільнили Україну від фашистів, він повертається на Кіровоград-щину. З 1948 року і до кінця життя працює директором відомої на весь світ Павлиської школи. Там, у приміщенні школи, жила сім'я Сухомлинських: його дружина — вчителька Ганна Іванівна і діти — Сергійко та Оля. Читаючи твори письменника, зверніть увагу, як часто ці імена в них зустрічаються. Василь Олександрович щодня спілкувався з дітьми. Школа була його великою родиною. Він був учителем Української мови і з особливим прагненням залучав Учнів до читання книжок і літературної творчості.

Багато казок, оповідань він склав разом із молодшими учнями. Подивіться на дошку — це все кцижки Василя Олександровича, які є в нашій бібліотеці. Назвемо їх. Хто вже читав їх? А чи знаєте ви, що його знаменита книга «Серце віддаю дітям» опублікована аа 55 мовах світу. Особливо багато творів Сухом-
■Линського зараз видається у Китаї. Прочитайте про се- бе оповідання «Співуча пір'інка» і підготуйтеся відп вісти на запитання «Як співає стрепет?»

Після ознайомлення з текстом вчитель запитує т діти знають про цього птаха? (Степовий птах роду дрохв, який під час польоту створює крильми сильні звуки.) Діти розглядають його зображення на малюнку

— Знайдіть і прочитайте вголос відповіді на запитан-

ня: Яке лихо трапилось у стрепета? Як йому допоміг

Сергійко? Чому чоловік так довго пам'ятав слова пта-

ха? Прочитаємо разом виділені речення «У кожної лю-

дини є своя співуча пір'інка. Нещасливий той, у кого

такої пір'інки немає». Поміркуємо, у якому значенні

тут вжито вислів «співуча пір'інка». У прямому чи пе-

реносному? Якими ще словами можна передати цю

думку? (Мати хист, здібності, гарне уміння, талант.)

5. Робота в парах.

— Розкажіть один одному, яка співуча пір'інка є у

вас, у ваших товаришів. Учитель спонукає дітей до

щирого, доброзичливого обміну думками. Висновок: у

нашому класі немає нещасливих дітей, бо у кожного є

«співуча пір'їнка».

б. Опрацювання вірша Г. Чубач.

— Багато з вас свої творчі здібності виявляють у малюванні. Прочитайте, як по-різному описано юних художників у віршах на с. 159. Прочитайте хором заголовок першого вірша. Як ви вважаєте, про які голоси може йти мова? Послухайте вірш «Найрідніші голоси» відомої української поетеси Ганни Чубач. (Читає вчитель або добре підготовлений учень.) Чи сподобався вам вірш? Так, він дуже світлий, щирий. Про які найрідніші голоси мовиться у вірші? Скільки тут дійових осіб? Скільки поколінь? Як пояснює бабуся колір своїх очей і вузлуватість рук? Прочитайте. Як мама говорить про портрет бабусі? Прочитайте. Поміркуємо разом, чому мама порівнює портрет з іконою У сільській хаті. (Можливо, поетеса цим порівнянням хоче сказати, що онучка ставиться до бабусі трепетно, як до святого образу.) Чи не пробували ви намалювати свою бабусю? Спробуйте. Бабусі буде дуже приємно.

Цей вірш написала відома українська поетеса Ганн

Танасівна Чубач. Вона народилася 6 січня 1941 р-

с. Плоскому на Вінниччині в сім'ї хлібороба. Маленькою Ганнуся багато читала, мама з дитинства знайомила її з поезією Олени Пчілки, Лесі Українки, Тараса Шевченка.

Ганна Чубач почала друкувати вірші у 1960 році. Держа її збірка називалась «Журавка» (1970). Зараз поетеса живе у Києві. Ганна Чубач написала багато книжок, які із задоволенням читають люди різного віку. Вони щирі, мелодійні. Малюкам полюбилися «Веселий Букварик», «Веселий Алфавіт», «Йшла сиґничка до кринички» та ін. Які з цих книжок вам відомі? Подивіться на дошку. Які твори поетеси ви пам'ятаєте? («Хвалько», «Я беру своє відерце», «Сніжинка», «Повернули гусоньки рано» та інші.) Прочитаємо цей вірш в

особах. Скільки буде читців? Яка інтонація переважатиме у читанні слів дівчинки? Бабусі? Мами? Хто з мовців вжив вислів, що звучить, як прислів'я? Прочитайте його.

7. Читання і текстуальний аналіз вірша Степана

Жупанина «Намалюю вітер».

Ім'я поета Степана Жупанина (1936—2004 рр.) із Закарпаття дітям добре відоме. На цьому уроці у бесіді-розповіді варто сказати, що він написав багато гарних, мелодійних віршів про ставлення дітей до природи, книги, дружби. Пригадати вірші, які вони читали у 2—4 класах («У лісовій музичній школі», «Буду я природі другом», «Підкажи словечко», «Я — бібліотекар», «Сім вітрів» та ін.), показати книги з його творами.

— Як ви вважаєте, чи можна зобразити на малюнку

вітер? Прочитаймо вірш Степана Жупанина «На-

малюю вітер». Що нового вам відкрилося у ньому? Які

ознаки вітру називає юний художник? Що ви можете

додати? Чому «вітрам нема кінця і краю»? Яку рису

хлопчика підкреслює цим поет?

Гра-змагання між групами: дібрати якомога більше ознак до слів вітер, сонце, край. Яка група сплела най-довший ланцюжок?

8. Підсумок уроку.

— Звернемось до назви теми нашого уроку «Роз-

пізнавай і розвивай свої здібності». У яких творах роз-

кривається ця тема? Хто їх автори? Про які саме

здібності йдеться у прочитаних віршах? Отже, як ви зрозуміли значення вислову «співуча пір'інка»? тіт раз прогляньте текст на с. 158—159. Яке речення мояГ бути найкращим підсумком уроку? («Будь уважний до себе й до інших, не загуби свою співучу пір'інку' ^ Прослухайте рядки поетеси Марини Павленко:

Через струмочок павутинка — мов місточок. По ній повзе росинка на листочок. Тремтить: не впасти б, не зіллятися з водою, бо ж головне — зостатися собою.

— Як ви думаєте, важко росинці не зіллятися з водою? Так і кожній людині зберегти своє «Я» нелегко але до цього треба прагнути.

Тестова перевірка розуміння казки «Співуча пір'ін-ка» (підручники закриті):

- 1) Що загубив стрепет:
 - а) голос;
 - б) слух?
- 2) Що знайшов хлопчик:
 - а) співучу пір'їнку;
 - б) щастя;
 - в) розум?
- 3) Про що згадував чоловік:
 - а) нещасливий той, у кого такої пір'їнки немає;
 - б) щасливий той, хто може зробити все, що хоче;
 - в) чому я не залишив у себе співучу пір'їнку?

9. Домашнє завдання: навчитись виразно читати вірш «Намалюю вітер»; намалювати один з вітрів, про які йдеться у вірші (за бажанням).

§ 8. УРОКИ З ТЕМИ «ТВОРИ ЗАРУБІЖНИХ ПИСЬМЕННИКІВ»

У колі читання молодших школярів зарубїжна лїтература письменникїв представлена творами усної народної творчостї й авторськими. За жанрами це: каз-ки народїв Європи і всесвітньо вїдомї авторськї казки (Шарля Перро, братїв Грїмм, Олександра Пушкїна, Г. К. Андерсена, Петра Ершова, Карло Коллодї, Астрїд Лїндгрєн, Божени Немцовой), байки (Езопа, Івана Кри-лова), уривок з роману Марка Твена «Том Соєр»> вїршї (Самуїла Маршака і Михайла Пляцковського), твори письменникїв українськї дїаспори (Леонїда Лолтави, Івана Боднарчука та їн.).

Читання творїв рїзних жанрїв, написаних автора-ми, що жили у рїзних країнах у рїзні часи і писали рїзними мовами, створює сприятливі передумови для лїтературного і мовленнєвого розвитку дїтей, збагачен-ня їх кругозору, удосконалення читацькї навички. Змїст цих роздїлїв певною мїрою готує дїтей до вивчен-ня курсу зарубїжної лїтератури в основнїй школї.

Пїдготовка учнїв до сприйманнн нового твору може здїйснюватися рїзними методами: наприклад, можна провести вступну бесїду з елементами розповїдї про осо-бистїсть письменника, час, коли написано твір, їнтерес до нього читачїв. (її можна провести і пїсля ознайом-лення учнїв їз вїдомостями про письменникїв, що є у пїдручнику.) Або розпочати з розгляду книги з тво-рами автора, малюнкїв тощо.

Для повноцінного сприймання нового тексту необхідно передбачити місце і обсяг словникової роботи: які слова краще пояснити до читання, а які — у процесі первинного ознайомлення з твором.

У підручнику твори цієї теми, з нашого погляду, добре проілюстровані. Робота над малюнками має бути опорою для характеристики персонажів, складання розповідей, вибіркового читання тощо. Особливістю побудови більшості творів цього розділу є динамічний сюжет, насиченість тексту діалогами. Це треба використати для вдосконалення умінь діалогічного читання, читання в особах, інсценування прочитаного. Важливо також у процесі поглибленого перечитування текстів привертати увагу дітей до складання характеристик героїв: їх портретів, особливостей мовлення, ставлення автора до зображеного, ролі у творі.

Приступаючи до вивчення нової теми, бажано актуалізувати особистий читацький досвід дітей, їхні знання, здобуті із ЗМІ.

Тема. Чарівні казки Олександра Пушкіна. Уроки за казкою Олександра Пушкіна «Казка про царя Салтана...» (4 клас).

Мета. Познакомити учнів з особистістю видатного Російського поета Олександра Пушкіна, викликати інтерес до його творчості; зацікавити дітей зміст казки, привернути увагу до засобів характеристик* художніх образів (поетичне слово, живопис, музика^ вдосконалювати уміння аналізувати структуру текст ' визначати ознаки чарівної казки; формувати умінв ' виразно читати.

Обладнання: портрет поета; видання казок О. Пушкіна; аудіозапис опери М. Римського-Корсакова (1844—1908) «Казка про царя Салтана».

Якщо у вчителя є можливість використати музику з опери М. Римського-Корсакова «Казка про царя Салтана», проілюстроване малюнками І. Я. Білібіна видання казок О. Пушкіна, можна побудувати два уроки як інтегровані, що сприятиме розширенню загальнокультурного і художнього світогляду дітей, їх естетичного розвитку. Ефективність такого підходу доводить досвід учителів школи «АІСТ» (активність, ініціатива, творчість), м. Вінниця.

Ми пропонуємо варіант уроку, у якому пріоритетною є робота над текстом казки і малюнками, що знаходяться у підручнику.

1. Підготовка учнів до сприймання нового розділу.

— Пригадайте, які твори зарубіжних авторів ви вже читали у 3 класі. А у 4? Чи знайоме вам ім'я — Олександр Пушкін? Так, це видатний російський поет. Розгляньте його портрет. Яким він постає перед нами? Які твори поета вам відомі? Олександр Сергійович Пушкін (1799—1837) народився у Москві у родині високоосвічених дворян, прожив коротке життя. У розквіті свого таланту в 30-х роках XIX ст. він написав прекрасні казки: «Казку про царя

Салтана...», «Казку про риба́ка і рибку», «Казку про мертву царівну та про сімох бо́гатырів», «Казку про золотого півника». Які з цих казко́к ви читали? Може, дивились мультфільми? Особливо приваблюють читачів його чарівні казки, які несуть людям добро, передають щирі почуття. Вони настільки гарно написані, мають захоплюючий сюжет, що їх читають вже понад 150 років і діти, і дорослі. Багато разів казки Пушкіна видавались українською мовою—їх перекладали Максим Рильський і Наталя Забіла. Подивіться на ці книжки. Їх видано у різні роки. В них є казки Олександра Пушкіна. (Вчитель показує 2—3 книжки і залучає дітей до коментування їх змісту, ма-дюнків.) Створюючи свої казки, Пушкін часто використовував сюжети народних казок російського та інших народів Європи.

2. Первинне ознайомлення із змістом казки.

Вчитель говорить повну назву твору («Казка про царя Салтана, про сина його славного і могутнього богатыря князя Гвідона і прекрасну царівну Лебідь»).

Враховуючи обсяг твору, відводимо для його вивчення два уроки. На першому — діти читають першу і ДРУГУ частини, а на другому — третю. Першу і другу частини казки учні читають уголос — вчитель разом з учнями, що добре читають.

Запитання після сприймання першої частини казки:

— Чи зацікавила вас казка? Які слова треба пояснити? (Див. с. 98 підручника.) З чого вона починається? Хто дійові особи?

Розгляд першого малюнка.

— Де зустрівся цар із сестрицями? Прочитайте. Який саме епізод тексту зображено на малюнку? Як вдягнені цар і дівичі? Які стародавні предмети побуту зображено на малюнку? Зверніть увагу, якою зображено третю сестрицю. (Вона дуже гарна — у неї ясне, привітне обличчя, довга коса; сидить на лаві і пряде.) А її сестри? (Видно їх заздрісні недобрі обличчя.) Чому цар залишив родину? Яке зло задумали підступні сестри? (Відповіді діти зачитують з тексту.)

Проглядове читання з метою знаходження уривків тексту, які відповідають змісту малюнка на с. 95.

— Що нового відкриває художник уважному глядачу?

3. Читання другої частини. Якщо у вчителя (або в учнів) є книжка казок О. Пушкіна з ілюстраціями Івана Білібіна — видатного художника-ілюстратора, — можна використати цей матеріал з великою користю для естетичного розвитку дітей. До цих малюнків краще, з нашого погляду, звернутися на другому уроці, коли вже відомий зміст казки. Розглядаючи ілюстрації, виконані Білібіним, вчитель повертає увагу дітей До того, як виразно, точно намальовано кожен деталь:

гілочку, травинку, листочок. Кожна ілюстрація оформлена орнаментальною рамкою з елемент

зображень звірів та птахів. Художник жив на початку ХХ століття, глибоко вивчав народне мистецтво і відображав це у своїх творах. *

4. Вибіркове читання з метою характеристики дійових осіб казки.

— Як називає автор царя? (Цар-отець.) Які слова свідчать, що він ставиться до цариці з любов'ю і турботою? Що передають такі рядки: «... цариця над малюнком — мов орлиця над орлятком!»? Прочитайте, який злочин здійснили злі сестри разом із бабою Бабарихою

5. Читання учнями мовчки короткого опису подій які передують поїздки царя Салтана на дивний острів. Діти дізнаються, як врятувались цариця з сином, як Лебідь — зачарована царівна — щедро віддячила своєму рятувальникові. Незважаючи на всі перешкоди які чинили злі сестри і Бабариха, цар усе ж таки вирушив у дорогу.

6. Домашнє завдання: опрацювати відомості про автора казки, вміщені у підручнику; вміти переказувати прочитані частини казки; вибрати уривок для виразного читання.

На наступному уроці продовжується читання й аналіз казки.

1. Перед читанням казки вголос необхідно відпрацювати правильність читання слів: окіян, дзвіницях, навстріч, заллявсь, панцирах.

З'ясувати (до або в процесі читання) правильність розуміння учнями значення слів і виразів: зорить (ди-висься), море тріпоче (ледь хвилюється); громогласно заволав (дуже голосно закричав), в панцирах (у металевих кольчугах), йдуть дозором (несуть варту, охороняють), квапливо (швидко, поспіхом).

2. Читання казки вголос ланцюжком.

— Як закінчилась казка? Які ж дива побачили гості? Прочитайте. Які дива вразили вас? Знайдіть рядки, у яких передано ставлення князя Гвідона до батька? (Якщо у вчителя є аудіозапис опери М. Римського-Корсакова, бажано, щоб діти прослухали уривки: три дива; політ джмеля.)

3. Характеристика героїв казки на основі тексту та

ілюстрацій. — Читаючи казку, ви переконались, що в ній діють допитивні й негативні герої. Давайте визначимо ці дві групи дійових осіб. Як поет передає своє ставлення до них? Простежимо це на прикладі образу цариці та її сестер. Звернемося до тексту: знайдемо опис зовнішності, розповідь про їхні вчинки тощо. Розгляньте малюнки. Чи підтверджує зображене ваші висновки? Отже, за змістом усіх частин казки виразно видно, як поет через характеристики позитивних і негативних героїв утверджує красу почуттів.

4. Вибіркове читання з метою визначення структури казки (зачину, основної частини, кінцівки). Перечитування казки за частинами.

До цієї казки у підручнику вміщено п'ять малюнків, з них три — великі сюжетні. До цих малюнків з тексту учні добирають відповідні цитати, розповідають, що нове відкриває художник у зображенні казкових персонажів. Особливу увагу слід звернути на малюнок-заставку, на якому

узагальнено представлено значну частину сюжету: княжий град, бурхливе море, край берега лебідь у короні, вдалині корабель з купцями і великий комар, який кусав лиходійок.

5. Проглядове читання усієї казки. Міркування над тим, які ознаки казковості є у творі: чарівні перетворення, прийом надмірного збільшення і зменшення предметів, особливе чарівне сприйняття часу і простору, перемога добра, покарання зла.

6. Домашнє завдання (на вибір): 1) підготуватись до виразного читання одного з епізодів, проілюструвати їх малюнками; 2) підготуватись стисло розповісти казку.

Тема. Добре серце ніколи не буває гордим. Уроки за творами Ганса Крістіана Андерсена (4 клас).

Мета. Ознайомити учнів з особистістю славетного казкаря; вчити розпізнавати людські риси у поведінці тварин — героїв казок; домогтись розуміння заголовку, його зв'язку із головною думкою твору; вчити знаходити у казці різні види тексту.

Обладнання: портрет Г. К. Андерсена; книжки з його творами.

1. Підготовка до сприймання теми уроку. Вчитель привертає увагу дітей до портрета і запи на дошці: «Ганс Крістіан Андерсен (1805—1875)» °У

— Чи відоме вам це ім'я? Мабуть, ви читали його казки або дивились мультфільми за творами казкаря. Наприклад, його знамениті казки «Снігова королева», «Дюймовочка», «Стойкий олов'яний солдатик», «Голий король», «Соловей». Андерсен народився на півночі Європи, у маленькій країні Данії, яка дала світу знаменитих учених, письменників, художників. Ганс Крістіан Андерсен зростав у бідній родині — чоботаря і пралі. Хлопчик був дуже допитливим, ще з дитинства любив придумувати казки про різні іграшки і звичайні предмети. Гуляючи лісом, він міг скласти казку про шматочок кори, ялинову шишку, старий пень. Особливо подобалось хлопчику вирізати з паперу різні фігурки і влаштовувати театралізовані вистави. Не схожий на інших, Ганс прагнув одержати освіту, вже в юні роки він вирішив, що буде письменником.

Багато перешкод довелось йому подолати, щоб закінчити гімназію та університет. Майбутній письменник наполегливо писав. Спочатку він переказував народні казки, а потім почав створювати власні. Першим таким

твором стала його казка «Русалонька» (1835). Відлита з бронзи фігура Русалоньки, встановлена на березі моря у Копенгагені, стала своєрідним символом Данії.

Згодом письменник створив багато інших казок (понад 170), якими досі захоплюються юні і дорослі читачі. Ще за життя Андерсена його твори набули величезної слави. Його запрошували до себе королі багатьох країн, на батьківщині до нього ставилися, як до національного героя. Чому ж люди так полюбили твори Андерсена? Бо його казки світлі, добрі, мудрі, написані дуже щиро. В них письменник глибоко проникає у почуття людей, висловлює співчуття скривдженим і гостро засуджує без-сердечність, байдужість. Нині письменники світу, які пишуть для дітей, змагаються своїми творами за честь удостоїтися медалі Г. К. Андерсена. (Міжнародна Золота медаль Г. К. Андерсена заснована у 1958 р.) Сьогодні ми почнемо читати знамениту казку «Гидке каченя»-

На першому уроці діти читають більшу частину тексту (до слів «А зима стояла така холодна, така холодна!»). Це дає можливість на другому уроці осягнути

зміст казки в цілому, скласти її план, заглибитися у світ героя казки, поміркувати над головною думкою.

2. Первинне ознайомлення зі змістом казки. Читання казки вголос і мовчки. Починає вчитель (до речення «Другого дня була чудова ясна погода»).

— Потім учні відповідають на запитання:

— Як розпочинається казка? Де саме качка висиджувала каченят? Що її непокоїло? Знайдіть і прочитайте вголос міркування качки. Як вона сприйняла пташеня, що вилупилося з великого яйця? Де тут є елементи міркування і опису?

Далі учні читають казку різними способами: вголос ланцюжком до середини с. 103 (до речення «І каченя пішло»), а другу половину сторінки — мовчки.

Перед цим доцільно, щоб учні повправлялись у правильній вимові слів: випроставшись, висиджували, видряпалося, індича, нічогеньке, найзнатніша, посміховиськом, створінь, сніжисто-білі.

Запитання після читання:

— Чи цікаво було читати казку? Прогляньте прочитану

тані сторінки, назвіть дійових осіб. Хто головний герой казки? Пригадайте послідовність розгортання подій: з чого розпочиналась казка, де відбувались подальші події. Розгляньте малюнок на с. 100. Який епізод казки на ньому зображено? Як плавають каченята? Що про це сказано у тексті? Прочитайте.

3. Перечитування казки з метою характеристики ставлення дійових осіб до головного героя.

Діти проглядають текст і називають дійових осіб казки: яким чином вони пов'язані з головним героєм.

На дошці вибудовується така схема:

качка-мати , (, . Г-
 стара качка ~^^~^^_ каченята —^^~^^^^^^>^^
 КУРИ ~—^^^^^^^^_ ■' / Г.

качки з тгптттттттпт "ТТ^Т^ЗШ^^^^^1 гядке Каченя і;
 дівчина ~^^і_ ^^^"З^^ '
 бабуся ■— ^^^"^^\^^
 кіт з куркою — ^^

чудові великі птах— Знайдіть і прочитайте, як змінювалось ставлення качки-матері до гидкого каченяти. Як вона говорила спочатку, а потім? Як ставились до гидкого каченя інші мешканці двору? Прочитайте. Що ще доводилось йому терпіти? Які риси характеру мешканців пташиного двору виявились у ставленні до каченяти? Чому його вважали гидким? (Він був не схожий на інших

великий, незграбний, сором'язливий, тому його вважали гидким, потворним. Не жаліли, а навпаки при-нижували і ображали. Отже, вони були

жорстокими байдужими.) А які якості виявляли кіт і курка, що жили у бабусі? (Зарозумілість, обмеженість, нетерпимість до думок інших.)

4. Характеристика головного героя.

— Які якості виявляло у спілкуванні з іншими «гідке» каченя? (Терплячість, пригніченість і водночас волелюбність.) З чого видно його прагнення до свободи? (Ще зовсім маленьким воно покинуло пташиний двір; незважаючи на холод, не залишилось у затхлій темній хатинці, не погоджувалось з міркуваннями зарозумілих мешканців. Каченя не принижувалося перед тими, хто його ображав, а самотньо плавало.) Які почуття охопили каченя під час зустрічі з прекрасними лебедями? Знайдіть і прочитайте опис лебедів і почуттів гідкого каченяти. Про яку рису головного героя свідчать його роздуми і почуття? (Щире захоплення красою, передчуття чогось незвичайного, яке воно не могло збагнути. Він не заздрив, а радів, бачачи таку красу.) Які слова автора казки свідчать, що він з великим співчуттям описує поневіряння героя?

5. На наступному уроці учні завершують читання казки (вголос, ланцюжком). Після первинного читання виявляємо емоційне сприйняття тексту.

— Які почуття викликає у вас казка? Хто виріс із гідкого каченяти? Розгляньте малюнок на с. 105.

Де, на вашу думку, намальовано головного героя? Про що свідчить його постава? Вигляд інших лебедів? Які рухи дітей передають їхню радість?

У цьому уривку передано перебіг різних почуттів, напруженість емоційного стану головного героя, за якими слід простежити у процесі вибіркового читання—

— Що переживало гидке каченя, коли прилетіло у весняний сад? Чому його огорнув сум і з'явилося бажання вмерти при зустрічі з прекрасними птахами? Прочитайте. Які почуття охопили його, коли він побачив своє відображення у воді? Перечитайте останній абзац. Які почуття передають благородство і щирість лебедя? (Спочатку засоромився, але і потім не став гордим.)

6. Проглядове читання з метою стислого відтворення послідовності подій, які пережило гидке каченя. (Скільки часу тривали описані події? Як вони починались? Де побувало каченя? Чим закінчилась казка?)

7. Визначення головної думки казки.

— Поміркуйте разом над змістом виділених речень.

Чи можна вважати, що вони передають головну думку казки? Може, хтось скаже по-іншому? Отже, каченя називали гидким злі, байдужі і зарозумілі особи. Які людські якості утверджує ця казка? (Терпимість, повагу один до одного. Треба вдумливо розбиратися у своїх почуттях, настроях, бути спостережливими і уважними до інших людей.) Якби вам запропонували змінити назву казки, то як би ви її назвали?

8. Домашнє завдання: опрацювати за підручником відомості про автора казки; скласти план казки і підготувати стислий переказ її змісту.

Тема. Як Том відкрив закон, що керує вчинками людей. Урок за твором «Чудовий маляр» — уривком з роману Марка Твена. «Пригоди Тома Сойєра» (4 клас).

Мета. Сформувати в учнів первинні уявлення про особистість видатного американського письменника; розширити словниковий запас; розвивати вміння

характеризувати дійових осіб, формулювати головну Думку твору, висловлювати оцінні судження; виокремлювати в тексті смислові частини.

Обладнання: видання творів Марка Твена для Дітей.

1. Підготовка учнів до сприймання нового твору.

Коротко, але змістовно й емоційно вчитель ознайомлює учнів з особистістю письменника. Матеріал для бесіди:

— Марк Твен (псевдонім Семюела Клеменса, 1835—

*910) народився в Америці у м. Флориді. Його життя було дуже цікавим, багатим на всілякі пригоди й по рожі. Змалку він мріяв плавати по річці. Зовсім юн почав працювати матросом на пароплаві, потім ст М лоцманом. У ті часи на річці Міссісіпі не було жодної бакена, а лише буйки, поставлені лоцманами. Зам'рюючи жердиною глибину, вони кричали своїм по

мічникам: «Марк Твен», що означало «мірка Два»

Річковики Міссісіпі знали, що це — глибина, достатня для безпечного проходження судна. З 1863 р. під псевдонімом «Марк Твен» письменник почав друкувати свої твори. Роман Марка Твена «Пригоди Тома Соєра» написано понад 100 років тому, перекладено мовами багатьох народів світу. Його з великим задоволенням читають діти. У містечку, де народився письменник, на високому скелястому березі стоїть пам'ятник двом підліткам — Тому Соєру і Гекльберрі Фінну, яскраві образи яких створила творча фантазія письменника.

Марк Твен писав, що у «Пригодах Тома Соєра» він розповідав про свої власні витівки: «Я був невидючим хлопчиком і завдавав моїй матері чимало клопотів. Але я думаю, що це їй подобалось». Письменник писав дуже швидко, як свідчать його біографи — по 50 сторінок за день. Спершу книга про Тома Соєра була видана в Англії (1876 року).

За даними Міжнародної дитячої та юнацької бібліотеки в Мюнхені ця книга у ХХ ст. входила до першої десятки книг, що користуються найбільшою популярністю серед читачів.

Чим •К6 Т9.К подобаються читачам герої книжок Марка Твена? Відповісти на це запитання ви зможете, ознайомившись з оповіданням «Чудовий маляр», яке є уривком з роману «Пригоди Тома Соєра». Цим чудовим маляром і є Том Соєр.

До читання слід з'ясувати значення слів ярд, фут, Міссурі, водогін; у процесі читання шляхом добору синонімів уточнити розуміння учнями слів отетерів, нехить, осоння, забাগнеться, безглуздим.

2. Первинне ознайомлення з твором способом комбі-нованого читання. Цей етап, на наш погляд, краще організувати таким чином: учні самостійно читають текст до слів: «Він узяв щітку...» Вчитель пропонує

учням висловити припущення щодо думки, яка виникла у Тома. Потім діти продовжують читати вголос. Але опис гри Бена у пароплав краще спочатку прочитати учителеві, оскільки цей уривок є складним для інтонування.

Запитання за прочитаним:

— Які слова і вирази допомагають зрозуміти, де й у які часи відбуваються події? Хто головний герой твору?

Назвіть імена хлопчиків, які «прийшли на допомогу».

(Вчитель записує їх на дошці.) Які ще власні назви трапилися вам у тексті?

3. Смісловий та образний аналіз тексту здійснюється у процесі перечитування.

— Прогляньте текст і перелічіть дійових осіб цього оповідання. З ким із них Том вступає у розмову?

Підготовка учнів до читання в особах розмови Тома з Беном. Спочатку аналізується інтонаційний малюнок діалогу: розділові знаки, засоби виразності; учні знаходять слова, які допомагають уявити вирази обличчя та інтонацію розмови хлопчиків.

— Як звертається до Тома Бен? Яким тоном відповідає Том? Який у нього насправді був задум? Як він виглядав? А що, на вашу думку, відчував?

Для читання діалогу призначають дві групи читців (Том, Бен, автор).

Дочитування тексту здійснюється ланцюжком. — У яких словах оповідання висловлено головну думку? Про який великий закон, який керує вчинками людей, говорить автор твору? Як ви розумієте цей висновок?

4. Перечитування тексту з метою складання характеристики Тома Сойєра.

— Знайдіть і порівняйте слова, які передають різні настрої і вирази обличчя Тома: на початку фар

бування паркану, після того, як його «окрило натхнення», під час розмови з хлопчиками. Знайдіть Дієслова, за допомогою яких описано, як рухалися Том, Джім, Бен. Яку інтонацію читання вони підказують? Як хлопчики були налаштовані спочатку? '

— Яким, на вашу думку, є ставлення автора до свого героя? Як Тому вдалося заохотити своїх ровесників до цРаці? Які якості характеру допомогли йому зробити

Чудну роботу веселою і цікавою для всіх? 5. Структурування тексту. Перечитування оповіданнн і визначення в ньому зачину, основної частини і кінцівки.

6. Домашнє завдання (на вибір): 1) скласти план оповідання і підготувати за ним стислий переказ; по-думати, як по-іншому можна назвати цей уривок; 2) скласти переказ від імені головного героя.

Учитель заохочує дітей знайти і прочитати книжку Марка Твена «Пригоди Тома Соєра».

ПДСУМОК

1. Методика читання у початкових класах орієнтована на потреби вчителя, який працює за новою програмою для 2—4 класів. З урахуванням провідних завдань курсу «Читання» визначено зміст предмета на основі тематично-жанрового, художньо-естетичного, літературознавчого принципів. Коло читання, охоплюючи широкий діапазон творів різних жанрів, доступних молодшим учням, представлено у підручниках лінійно-концентрично. Це дозволяє поступово розширювати коло читання і забезпечувати повторюваність найбільш значущих тем і авторів з урахуванням нового читацького досвіду дітей.

У кожному класі сфера читацької діяльності школярів розширюється, упорядковується і систематизується; переважаючими є твори сучасних авторів з близькою для дітей відповідного віку тематикою. Коло читання охоплює у кожному класі твори усної народної творчості, українських та зарубіжних письменників, а у 3—4 класах твори дітей-ровесників.

Невеликими монографічними блоками діти вивчають твори класиків української літератури і відомих сучасних дитячих письменників.

2. Методичний апарат підручників з читання є багатофункціональним. Його функції: мотиваційна (стимулювання учнів до читання різними засобами, розвиток інтересу до самостійного читання); розвивально-навчальна (формування і розвиток навички читання, мовленнєвий, літературний; засвоєння загально-навчальних умінь і навичок); інформаційна (втілення,

розширення, поглиблення соціальних, моральних, елементарних літературознавчих понять і відомостей про письменників); розвивально-творча (розвиток творчої діяльності на основі прочитаного, побаченого)

Формулювання завдань має особистісно зорієнтований характер, включає звернення-підтримку і блоки для самоконтролю.

Усі функції підручників реалізуються взаємозв'язано через зміст, методичний апарат, ілюстративне оформлення і довідковий матеріал, який вміщено наприкінці книг.

3. Відповідно до вимог програми формування і розвиток навички читання (правильність, усвідомленість і виразність) відбувається взаємопов'язано з урахуванням особливостей жанру твору і вимог програми до навчальних досягнень учнів у кожному класі. Між якість і рівнем розуміння тексту є тісний взаємозв'язок. Він зумовлений не лише швидкістю і правильністю читання, а й цілеспрямованим смисловим аналізом змісту і структури твору, врахуванням його жанрових особливостей, проходженням читачем усіх сходинок розуміння — від фактичного змісту до діалогу з автором, художником або слухачем.

Мовленнєвий розвиток належить до провідних напрямів методики. Це засіб і результат ефективної читацької діяльності. Система мовленнєвого розвитку учнів на уроках читання охоплює: забезпечення мотиваційно-емоційної складової формування у дітей бажання та інтересу до вивчення рідної мови, її збагачення і використання; роботу над наголосом і вимовою слів; збагачення словника (введення у словник нових понять, термінів, з'ясування джерел

виникнення слів та ін.); опрацювання образних засобів; систематичні вправлення у зв'язному мовленні (діалоги, полілоги, перекази, розповіді, описи, міркування, інсценізації, різноманітні творчі завдання).

Літературний розвиток учнів відбувається через ознайомлення, закріплення і систематизацію літера-турознавчих термінів, понять, поступове розширення монографічного підходу, засвоєння відомостей про письменників. Учні за завданнями до творів визначають тему, аналізують сюжет, виділяють головного героя, характеризують дійових осіб. Особливу увагу слід приділяти встановленню зв'язку між автором твору і тематикою його творчості.

4. Тема розвитку в дітей бажання і здатності до творчості є гуманістичним і розвивальним аспектом концепції нових підручників. Йдеться про розвиток не лише літературних здібностей, а й утвердження цінності творчого ставлення людини до різних справ — малювання, співів, захоплення читанням, працею. Зміст різних творів (у тому числі і дитячих) і методичний апарат до них дозволяє дітям переконатися, що у кожного має бути своя «співуча пір'їнка».

5. Основним змістом уроків читання є різнобічне опрацювання нового твору, яке передбачає сприймання і усвідомлення учнями змісту у взаємозв'язку із аналізом його форми, тобто засобами відображення дійсності, позиції автора. Метою будь-якого аналізу твору є залучення дітей до цікавого, емоційно насиченого художнього пізнання, образного мислення, зміцнення навички та інтересу до самостійного читання. Аналіз тексту містить змістові, мотиваційні й операційні аспекти, які виявляються під час підготовки учнів до сприймання нового твору, введення у нову тему, первинного і поглибленого аналізу тексту, етапу узагальнення прочитаного. Види завдань на цих етапах виключно різноманітні: від відтворення фактичного змісту до творчих завдань.

6. Сучасні уроки читання різноманітні за цілями, структурою і методичними засобами. Організація читацької діяльності будується на засадах особистісно орієнтованого навчання, співпраці вчителя з учнями, передбачає мотиваційний і розвивальний вплив на мовлення, мислення і почуття дітей. Різноманітність жанрів і зміст творів, готовність дітей до їх засвоєння, можливість використання ілюстрацій картин, музики, міжпредметних зв'язків, краєзнавчого матеріалу зумовлюють різноманітність видів уроків та гнучкість їх структури.

Експериментальні дослідження, вивчення творчого Досвіду вчителів дозволяють виділити такі види уроків: вивчення творів одного жанру, який є найбільш поширеним в усіх класах (у 2—4 класах діти читають твори близько двадцяти жанрів); уроки-сходинки до монографічного вивчення творчості письменника; уроки-інсценізації (або з елементами інсценізації); уроки-діалоги; уроки з ігровим сюжетом; уроки-мандрівки-уроки, на яких поєднуються різні види мистецтва (вірш, картина художника і твір композитора); уроки-роздуми; уроки інтегровані або з блочною інтеграцією-уроки-діалоги; уроки розвитку літературних творчих здібностей. Більшість цих видів уроків відображено у наших методичних рекомендаціях.

Народознавчих, екологічних уявлень і понять; засвоєн-

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Державний стандарт початкової освіти // Початкова школа.— 2006.— № 2.
2. Аналітичний звіт про моніторингове дослідження якості навчальних досягнень у початковій школі (4 клас) / Н. М. Бібік, О. Я. Савченко, Т. Ф. Алексєнко та ін. // Початкова школа.— 2006.— № 2.— С. 1—4.
3. Б і д е н к о В. В. Аналіз тексту твору на основі його багаторазового перечитування//Рідна школа.— 2000.— №12.—С. 39—42.
4. Е д и г є й В. Вчися читати, малюк! — К.: Гранд, 1997.
5. Ігнатенко Н. Особливості розуміння навчальних текстів молодшими школярами // Світло.— 2002.— № 4.— С. 40—43.
6. К а п с ь к а А. Й. Виразне читання.— К.: Вища школа, 1995.—168 с.
- 7.Коваль А. П. Життя і пригоди знайомих незнайом-ців.— К.: Веселка, 1990.— 213 с.
8. К о д л ю к Я. Підручник для початкової школи: теорія і практика.— Тернопіль: Підручники і посібники, 2004.— 250 с.
9. Кононенко В. Символи української мови.— Ів.-Франківськ: Плай, 1996.— 267 с.
10. Контроль та оцінювання навчальних досягнень учнів початкової школи: Метод, рекомендації.— К.: Початкова школа, 2002.— 128 с.
11. Костецький А. Пригоди славнозвісних книг.— К.: Початкова школа, 2005.— 223 с.
12. Куріпта В. І. Ефективні методи і прийоми удо-сконалення навички читання // Початкове навчання та виховання.— 2005.— № 29—30.— С. 38—48.
13. Машталер О. Художні описи та оповідання шко-лярів // Початкова школа.— 1998.— № 4.— С. 7.
14. Мовчун А. І. Тарас Григорович Шевченко і його твори в початковій школі // Початкова школа.— 1999.— №2—3.
15. Мовчун А., Мовчун Л. Абетка моральності: Що в характері твоїм? — К.: Навчальна книга, 2004.— С. 270.

16. Мовчун А. І. Запрошуємо у світ літературних термінів // Початкова школа.— 2003.— № 5, 6, 10, 12; 2004.— № 1, 4. 17. Одинцова Г.,Кодлюк Я. 120 розповідей про письменників.— К.: Наш час, 2006.— 185 с.
18. Омельченко С. Розвиток мислення та фантазії на уроках читання // Початкова освіта.— 2005.— № 41 С. 5—9.
19. Пархоменко Н. Методика роботи над словом текстом на уроках читання // Початкова школа.— 2000. № 7.— С. 44—48.
20. Пелешок Е. Робота над засобами виразності на уроках читання /Е. Пелешок, Т. Шевчук // Початкова школа.— 1998.— № 12.— С. 12—14.
- 21.Потапова Т. А. Практикум з виразного читання / Т. А. Попова, Н. М. Зорька. — Вінниця: Вид-во Вінницького пед. ун-ту, 2003.
22. Програми для середньої загальноосвітньої школи. 1 — 4 класи.— К.: Початкова школа, 2006.— 432 с.
23. Савченко О. Я. Розвивай свої здібності.— К.: Освіта, 1998.— 158 с.
24. Савченко О. Я. Сучасний урок у початкових класах.— К.: Магістр, 1997.— 255 с.
25. Савченко О. Я. Навчання і виховання учнів 2 класу.— К.: Початкова школа, 2003.— С. 199—252.
26. Савченко О. Я. Читання. Навчання і виховання учнів 3 класу / О. Я. Савченко, А. І. Мовчун.— К.: Початкова школа, 2004.— С. 146—205.
27. Савченко О. Я. Читання// Навчання і виховання учнів 4 класу.— К.: Початкова школа, 2005.
28. Словник символів культури України/За ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, М. К. Дмитренка.— К.: Міленіум, 2003.—260 с.
29. Сухомлинський В. О. Сто порад учителям: Вибр. тв: У 5 т.— Т. 2.— С. 419—530.
30. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям: Вибр. тв: У 5 т.— Т. 3.— С. 9—283.
31. Т а р а с є н к о Г. С. Дивосвіт.— 2-ге вид.— К.: Рута, 2000.— 203 с.

32. Українознавство: Посіб. для учнів 1—4 кл./ Авт.-укладач З. Сергійчук.— К.: Генеза, 2002.— 240 с.
33. Ч у б Д. Живий Шевченко.— К.: Веселка, 1994.— 140 с.
34. Чумарна М. Нев'янучі плоди: Казки-підказки про вміння господарювати.— К.: Початкова школа, 2004.— 159 с.

ЗМІСТ

I. МЕТА І ЗАВДАННЯ ПРЕДМЕТА ЧИТАННЯ

У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ 3

II. МЕТОДИЧНИЙ АНАЛІЗ ЗМІСТУ ЧИТАННЯ 10

§ 1. Коло читання молодших школярів:

тематика і жанри 10

§ 2. Зміст і структура підручника з читання

для 2 класу 15

§ 3. Зміст і структура підручника з читання

для 3 класу 29

§ 4. Зміст і структура підручника з читання

для 4 класу 37

III. МЕТОДИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ ЗМІСТОВИХ ЛІНІЙ

ПРОГРАМИ 52

§ 1. Формування і розвиток навички читання 52

§ 2. Формування в учнів уміння виразно читати 62

§ 3. Смісловий і структурний аналіз тексту 77

§ 4. Мовленнєвий розвиток учнів на уроках

читання 91

§ 5. Літературний розвиток учнів 105

§ 6. Розвиток творчої діяльності учнів на основі

прочитаного 110

IV. МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ УРОКІВ

ЧИТАННЯ 117

§ 1. Мотиваційне забезпечення уроків читання 117

§ 2. Етапи роботи над творами різних жанрів

на уроках читання 125

§ 3. Робота з ілюстраціями та аудіовізуальними

засобами	142
§ 4. Багатоваріантність побудови уроків читання	155
V. ПАНОРАМА УРОКІВ ЧИТАННЯ /.	171
§ 1. Перший урок за новим підручником	171
§ 2. Уроки вивчення творів одного жанру	175
Твори усної народної творчості	175
Колискові пісні	180
Українські народні казки і\$4	
Українські народні пісні	192
Прислів'я та приказки	198
Загадки	199
Колядки та щедрівки	202
Біблійні легенди	205
Міфи народів світу	213
Байки	217
Науково-популярні оповідання	225
Авторські казки	230
§ 3. Уроки-сходинки до монографічного вивчення творчості письменника	242
Шевченкове слово	242
Зустрічі з поезією Лесі Українки	256
Поезія Максима Рильського	262
Олександр Олесь — співець української природи	272
§ 4. Уроки-інсценізації за п'єсами-казками	275
§ 5. Уроки за творами про світ природи і дитинства	280
§ 6. Уроки-роздуми за творами Василя Сухомлинського	292

§ 7. Уроки розвитку літературних творчих здібностей учнів	299
§ 8. Уроки з теми «Твори зарубіжних письменників»	314
Підсумок	327
Рекомендована література	331

Вчителю початкових класів

Навчальне видання

САВЧЕНКО Олександра Яківна

МЕТОДИКА ЧИТАННЯ У ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ

Посібник для вчителя

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ. ПРОДАЖ
ЗАБОРОНЕНО

Відповідальна за випуск О. Ю. Камишанська Редактор / П. Коваленко
Художній редактор М. Ю. Крюченко Художник обкладинки М. Ю. Крюченко
,Г ,

Технічний редактор Ц. Б. Федосіхіна • I

Комп'ютерна верстка Н. М. Музиченко Коректори Т. М. Киреєва, А. М.
Даниленко

Здано до набору 15.03.06. Підписано до друку 17.04.07.

Формат 84x108/32. Папір офс. Гарнітура шкільна. Друк офс. Ум. друк. арк.
17,64. Ум. фарбовідб. 18,04. Обл.-вид. арк. 16,12. Тираж 22100 пр. Вид. № 37069.
Зам. №7-042

Видавництво «Освіта», 04053, Київ, вул. Юрія Коцюбинського, 5.

Свідоцтво ДК № 27 від 31.03.2000 р. , Набір та верстка комп'ютерного
центру видавництва «Освіта»

Видруковано з готових діапозитивів

ТОВ «Оберіг» м. Харків, пр. Гагаріна 62, к. 97

Свідоцтво ДК № 2249 від 01.08.2005 р.

Савченко О. Я.

С13 Методика читання у початкових класах: Посіб. для вчителя.— К.: Освіта, 2007.— 334 с.— ■ (Вчителю початкових класів.)

I8ВМ 978-966-04-0677-3.

У посібнику викладено мету та завдання предмета читання у початковій школі, проаналізовано зміст читання молодших школярів, висвітлено принципові особливості методики викладання курсу в цілому та окремих його тем.

Для вчителів початкових класів, методистів, студентів педагогічних коледжів та університетів.

ББК 74.268.1УКР